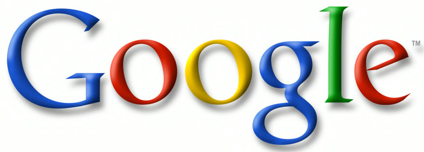

ESEARCH LIBRARIES
07077788 7

HET

KLOOSTER TE WINDESHEIM

EN

ZIJN INVLOED,

DOOR

Dr. J. G. R. ACQUOY.

UITGEGEVEN DOOR HET

PROVINCIAAL UTRECHTSCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

DERDE DEEL.

UTRECHT.
GEBR. VAN DER POST,
Uitgevers van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap.
1880.

HET KLOOSTER TE WINDESHEIM

EN

ZIJN INVLOED.

HET
KLOOSTER TE WINDESHEIM
EN
ZIJN INVLOED,

DOOR

Dr. J. G. R. ACQUOY.

UITGEGEVEN DOOR HET

PROVINCIAAL UTRECHTSCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

DERDE DEEL.

UTRECHT.
GEBR. VAN DER POST,
Uitgevers van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap.
1880.

GEDRUKT BIJ G. A. VAN HOFTEN, TE UTRECHT.

VOORREDE.

Dit derde en laatste deel lag sinds meer dan twee jaren bijna geheel afgedrukt. Bladzijde 65, 129 *en* 202 *dragen er de kenmerken van. Mijne benoeming tot Hoogleeraar werd oorzaak van eene vertraging, die ik wel betreuren, maar niet verhelpen kon. Toen eenige maanden later het werk volledig gereed was, kon ik niet besluiten, af te wijken van mijn oorspronkelijk plan, om het door een uitvoerig zaak-register eerst recht bruikbaar te maken. Wie dit register thans inziet, zal wel begrijpen, dat het veel tijd heeft gekost, en wie het gebruikt, zal wel goedkeuren, dat het boek wat later in het licht is verschenen.*

Intusschen heeft de wetenschap niet stilgestaan, en ook daarvan draagt dit derde deel de sporen. Zoo is bijv. op blz. 41 *v. onder de literatuur over het S. Elisabethsklooster bij Brielle niet opgenomen het sedert verschenen opstel van den Heer H. de Jager, »Bijdrage tot de geschiedenis van het klooster en de goederen der regulieren te Rugge"* (*in de »Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde" van Nijhoff en Fruin, Nieuwe reeks, dl. X, blz.* 1—28). *Daarenboven, alle menschenwerk blijft onvolmaakt. Zoo is, om een enkel voorbeeld te noemen, bij diezelfde literatuur de studie van den Warmondschen Hoogleeraar J. W. L. Smit over »De ware ligging der voormalige kloosterschuur van St. Elisabeth te Rugge", 's Hert.* 1869, *helaas niet vermeld. Ongetwijfeld hebben vele dergelijke onwillekeurige weglatingen plaats gehad, en zij zullen het eerst en het meest in het oog vallen bij hen, die aangaande een der hier behandelde kloosters* (*te zamen ten getale van honderd twee, in verschillende landen verspreid*) *plaatselijke of opzettelijke*

onderzoekingen mochten hebben in het werk gesteld. Bij het afdrukken heb ik gegeven wat ik had, geenszins in den dwazen waan van iets volledigs te leveren, maar in de bescheidene hoop van eenige bruikbare aanwijzingen te doen voor degenen, die vroeger of later de geschiedenis van een der Windesheimsche kloosters — moge het vooral de inwendige geschiedenis zijn! — tot een voorwerp van wetenschappelijk onderzoek zullen wenschen te maken. Men zie ook, wat dienaangaande op blz. 3 is gezegd.

Overigens, ik zelf ben verzamelende en aanteekenende gebleven, zoodat ik niet weinig tot aanvulling en verbetering van menige plaats in de gezamenlijke drie deelen zou kunnen noemen. Allicht geeft het mij te eeniger tijd aanleiding tot een nader geschrift. Voorshands neem ik, ofschoon het onderwerp niet uit het oog verliezende, afscheid van een werk, dat met groote liefde door mij werd begonnen, voortgezet en volbracht. Het vinde ook bij anderen eenige belangstelling, zoo mogelijk eene gunstige ontvangst en eene blijvende waardeering!

LEIDEN,
21 Maart 1880.

J. G. R. ACQUOY.

INHOUD.

AANHANGSEL,

BEVATTENDE EENE LIJST VAN AL DE KLOOSTERS, DIE VROEGER OF LATER TOT HET KAPITTEL VAN WINDESHEIM HEBBEN BEHOORD, BENEVENS EEN KORT OVERZICHT VAN HUNNE GESCHIEDENIS EN EENE OPGAVE VAN LITERATUUR BETREFFENDE ELK HUNNER IN HET BIJZONDER.

(blz. 1—232).

BIJLAGEN.

(blz. 233—333).

AANHANGSEL,

BEVATTENDE EENE LIJST VAN AL DE KLOOSTERS, DIE VROEGER OF LATER TOT HET KAPITTEL VAN WINDESHEIM HEBBEN BEHOORD, BENEVENS EEN KORT OVERZICHT VAN HUNNE GESCHIEDENIS EN EENE OPGAVE VAN LITERATUUR BETREFFENDE ELK HUNNER IN HET BIJZONDER.

Cum ingentem numerum conficiant et, quamvis plurima, singula tamen nobis nota non sint, eorum uti et totius Congregationis Natales atque Annales, quos mea et multorum vota desiderant, à domestico ideoque exactiori è locorum archiviis notitiâ inbuendo calamo praestolabimur.

Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 366.

De lijst der Windesheimsche kloosters, die den lezer in de volgende bladen wordt aangeboden, is geenszins tot lectuur bestemd. Haar doel is, de allervoornaamste data en fata van elk convent in het bijzonder te doen kennen, en bovenal, door opgave van literatuur den weg tot verdere onderzoekingen voorloopig aan te wijzen. Zij maakt niet de minste aanspraak op volkomen nauwkeurigheid, wat feiten en jaartallen betreft, of op eenige volledigheid, wat de opsomming der bronnen aangaat. Men beschouwe haar als eene proeve, en stelle haar geene eischen, waaraan zij uit den aard der zaak onmogelijk kan voldoen.

Ziehier, wat mij aangaande reeds bestaande lijsten van Windesheimsche kloosters bekend is. De oudste is die van Busch in zijn »Chronicon Windesemense" [1]). Zij loopt tot het jaar 1464 [2]), en bevat de namen van 37 + 31 = 68 mannen- en 13 vrouwenconventen, te zamen 81, wat echter hoogstwaarschijnlijk door bijvoeging van een overgeslagen mannenklooster, dat van Daalheim of Dalem in het bisdom Paderborn [3]), 82 moet zijn [4]).

De tweede moet staan achter het »Chronicon Bodecense", een werk dat mij slechts bij name bekend is [5]), maar dat, vooral ook wegens den bedoelden catalogus, veelvuldig wordt aangehaald door Zunggo in diens straks te noemen »Prodromus". Uit p. 365 aldaar schijnt te blijken, dat deze catalogus 69 kloosters bevat, die in het midden der vijftiende eeuw tot het Kapittel van

1) p. 201 seq, 205—207.

2) Zie boven, dl. I, blz. 314.

3) Zijnde n°. 57 op de zoo aanstonds te noemen lijst van 1553.

4) Zie boven, dl. II, blz. 52, noot 2.

5) Zie boven, dl. II, blz. 221.

Windesheim behoorden. Neemt men nu aan, dat hier alleen de mannenconventen zijn bedoeld, dan komt het aantal met dat van het »Chroncion Windesemense" op zóó treffende wijze overeen, dat men geneigd is, de twee lijsten voor gelijkluidend te houden.

De derde is de meest authentieke. Zij toch staat afgedrukt achter de officieele uitgave der Windesheimsche »Constitutiones" van 1553 1). Zij bevat de namen van 84 mannen- en 13 vrouwenkloosters, te zamen 97, die in het genoemde jaar niet allen meer bestonden, maar deels tot het Kapittel hadden behoord, anderdeels er alsnog toe behoorden 2).

De vierde werd in 1585 te Keulen uitgegeven door Marcellus Lentius, destijds prior generaal der Windesheimsche congregatie. Ofschoon van deze lijst geen exemplaar schijnt te vinden te zijn, bestaat zij nog in het zoo aanstonds te noemen werk van Lindeborn 3), die haar ten grondslag van de zijne legde en haar verder uitbreidde. Als niet alles mij bedriegt, bevatte de »Catalogus" van Lentius geen enkelen naam meer dan die van 1553 4); maar indien Lindeborn haar zuiver heeft teruggegeven, moet de volgorde der kloosters hier en daar eene andere zijn geweest 5).

De vijfde lijst is opgenomen in het zeldzaam werkje van Miraeus »Canonicorum Regularium Ordinis S. Augustini Origines ac Progressus", verschenen te Keulen in 1614 6). De schrijver zegt, dat hij haar aan den »Ordinarius" en de in 1552 te Utrecht gedrukte »Constitutiones" heeft ontleend 7). Laat de nauwkeurigheid van deze aanwijzing wel iets te wenschen over 8), de

1) Namelijk p. 14—20 der tweede pagineering. Verg. boven, dl. I, blz. 208, de noot.

2) Zie boven, dl. II, blz. 56.

3) Zie aldaar, p. 320.

4) Zie boven, dl. II, blz. 57, noot 2.

5) Zoo is n°. 24 op de lijst van 1553 gelijk aan n°. 25 op die van Lindeborn, daarentegen n°. 25 = n°. 24; voorts n°. 79 = n°. 84, en n°. 80—84 = n°. 79—83.

6) Zie boven, dl. II, blz. 58, noot 2.

7) Zie p. 56; verg. ook p. 69.

8) De *Constitutiones* namelijk zijn van 1553, en mij is geene uitgave van den *Ordinarius* bekend, waarin eene lijst der Windesheimsche kloosters voorkomt. Of bestaat er, behalve die van 1521, misschien eene van 1552? Miraeus (l. l. p. 69) noemt ook nog een Windesheimsch *Breviarium*, gedrukt te Leuven, 1546, dat ik nergens anders dan bij hem en bij zijn naschrijver Pennottus heb ontmoet. Verg. boven, dl. I, blz. 211, noot 1.

lijst zelve is óók niet zonder fout. Eén mannenklooster toch (dat van Nieuwlicht bij Hoorn [1]) is bij vergissing overgeslagen. Voegt men er dit weer bij, dan verkrijgt men het oude getal 84. Bij 19 daarvan is het woordje »floret" gevoegd. De 13 vrouwenconventen daarentegen, van welke 3 hetzelfde woordje achter zich dragen, zijn met één (dat van Oostmal in Brabant) vermeerderd. Volgens de bedoeling des schrijvers vindt men dus hier voor het eerst 98 namen.

De zesde lijst werd geleverd door denzelfden Miraeus in zijn eveneens zeldzaam boekske »De Windesimensi, Lateranensi, Aroasiensi, et Congregationibus alijs", uitgegeven te Brussel in 1622 [2]). Deze »Catalogus" mist het woordje »floret" achter de namen, maar bevat daarentegen hier en daar jaartallen van stichting en enkele geschiedkundige bijzonderheden. Voorts heeft men ook hier weer te worstelen met de onnauwkeurigheid van den schrijver. Het klooster Nieuwlicht bij Hoorn vermeldt hij thans; daarentegen laat hij dat van O. L. Vrouw op het Eiland bij Coblenz [3]), alsmede dat van Oostmal in Brabant geheel weg. In werkelijkheid noemt hij dus slechts 83 + 13 = 96 namen. Volgens zijne bedoeling evenwel moet men er 84 + 14 = 98 tellen.

De zevende lijst is die van Gabriël Pennottus in zijn óók al zeldzaam werk »Generalis totius sacri Ordinis Clericorum Canonicorum historia tripartita" [4]), althans in de tweede uitgave daarvan, die in 1630 te Keulen verscheen [5]). De schrijver zegt, dat zij aan den catalogus van Miraeus is ontleend, hetzij dan dat hij daarmede de twee reeds genoemde catalogi of een derden, mij onbekenden bedoelt [6]). Oorspronkelijk is zij dus niet. Voorts zijn de kloosters zóó slordig opgegeven, dat bij die der mannen Nieuwlicht bij Hoorn, en bij die der vrouwen Bethanië bij Arnhem ontbreekt, terwijl het convent te Oostmal tweemaal wordt vermeld. Het schijnbaar getal is dus 83 + 14 + 1; het wer-

---

1) Zijnde n°. 10 op de lijst van 1553.

2) Zie den volledigen titel boven, dl. II, blz. 7, de noot.

3) Zijnde n°. 52 op de lijst van 1553.

4) Zie boven, dl. I, blz. 94, noot 5.

5) Men vindt haar aldaar, p. 524—527.

6) Zooveel is zeker, dat de lijst van Pennottus noch den eenen, noch den anderen catalogus van Miraeus woordelijk teruggeeft. Zij gelijkt intusschen meer op dien van 1622 dan op dien van 1614.

kelijke 84 + 14, hetgeen beiden 98 bedraagt. De waarde van deze lijst bestaat niet slechts hierin, dat zij achter 27 + 5 = 32 namen het woord »floret" draagt [1]), maar ook hierin, dat zij aangaande vier kloosters [2]) vermeldt: »anno 1629 est recuperatum", en aangaande nogmaals vier [3]), dat men op weg is, om ze terug te krijgen [4]). Neemt men nu in aanmerking, dat de bedoelde tweede druk van Pennottus' werk op kosten van het Windesheimsch klooster 't Hoogwaardig lichaam van Christus te Keulen verschenen is [5]), dan schijnt men te mogen onderstellen, dat deze mededeelingen eenigen waarborg van historische juistheid bezitten.

De achtste lijst is de vroeger genoemde catalogus van Lentius, tot 1670 aangevuld en met min of meer uitvoerige, niet altijd nauwkeurige maar toch zeer verdienstelijke en wegwijzende aanteekeningen verrijkt door Lindeborn in zijne »Historia episcopatus Daventriensis" [6]). Zij komt eveneens voor in het 2de deel van Van Heussen's »Historia episcopatuum Foederati Belgii" [7]), en in de vertaling daarvan door Van Rijn, »Oudheden en gestichten van Deventer" [8]). Men vindt er de mannenkloosters tot 86, de vrouwenconventen tot 16 aangegroeid, zoodat het totaal-cijfer 102 bedraagt.

Nog eene negende lijst, die echter slechts de omstreeks 1745 bestaande Windesheimsche kloosters bevatte, zou groote waarde hebben, indien zij in haar geheel bekend en volkomen te vertrouwen was. Ik bedoel die, welke door een onbekende aan Zunggo werd verschaft, in wiens »Historiae canonicorum regularium S. Augustini prodromus" zij als het ware in reepen en

1) Als inwendig bewijs voor de nauwkeurigheid dezer bijvoeging kan misschien gelden, dat men haar mist bij het klooster te Nuis, ofschoon dit nog in zeer goeden staat was. Het bevond zich namelijk omstreeks 1623 in andere handen. Zie Latomus en Hoyberge, *Corsendonca*, p. 85 seq., en voorts beneden, onder n°. 2.

2) Namelijk die te Wittenburg, te Richenberg, te Ravensburg en te Hisse.

3) Namelijk die te Molenbeke, te Volderdinckhusen, te Schwabenheim en te Bloemenberg.

4) Zie nader boven, dl. II, blz. 169.

5) Zie boven, dl. II, blz. 226, noot 3.

6) Zie aldaar, p. 320—366.

7) Zie aldaar, p. 127—140.

8) Dl. II, blz. 114—190 (fol. uitg. der *Kerkelijke historie en outheden*, dl. VI, blz. 609—628).

strooken verspreid ligt 1). Laat men deze buiten rekening, dan is die van Lindeborn de jongste. Ik waag het thans, na meer dan twee eeuwen volgens eene andere methode eene nieuwe te leveren. Ofschoon van hare gebrekkigheid diep overtuigd, vlei ik mij, dat zij tot verdere onderzoekingen zal kunnen aanleiding geven. Wijl ik mij niet gerechtigd acht, zonder nadere gronden eene andere rangorde aan te nemen dan die, waarin de verbondene kloosters op de officieele lijst van 1553 zijn geplaatst, zal ik deze laatste volgen, en slechts waar zij mij begeeft, haar aanvullen uit die van Lindeborn. Ten einde echter het naslaan, dat hierdoor zeer bemoeilijkt is, gemakkelijk te maken, gaat eene meer practisch ingerichte lijst vooraf.

LIJST DER WINDESHEIMSCHE KLOOSTERS, ALPHABETISCH NAAR DE PLAATSEN EN DE MEEST GANGBARE NAMEN GERANGSCHIKT.

A. Mannenkloosters.

---

1) Zie boven, dl. II, blz. 62.

B. Vrouwenkloosters.

LIJST DER WINDESHEIMSCHE KLOOSTERS, GERANGSCHIKT VOLGENS DEN OFFICIEELEN CATALOGUS VAN 1553, EN WAAR DEZE EINDIGT, AANGEVULD UIT DIEN VAN LINDEBORN IN 1670.

A. Mannenkloosters.

N°. 1. »Domus B. Mariae Virginis" te Windesheim bij Zwolle, in het bisdom Utrecht.

Zie boven, dl. I, blz. 59—90.

N°. 2. »Domus B. Mariae Virginis" bij Nuis, in het bisdom Keulen. Buiten de stad, op de plaats van een voormaligen afgodstempel (Gelenius, p. 225), gesticht voor eene broederschap van kanunniken, 1181 (Titianus, col. 566 seq.). Proostdij van regulieren. Door ongebondenheid tot de uiterste armoede. Pogingen tot her-

stel, 1400. Hervormd door kloosterlingen van Bethlehem te Zwolle. Aan 't hoofd van andere kloosters. Kapittel van Nuis, 1423. Met dat van Windesheim vereenigd, 1430. Dien ten gevolge in eene priorij veranderd (zie aangaande dit alles boven, dl. II, blz. 20—28, en 28, noot 3). Na Windesheim het eerste in rang (zie boven, dl. II, blz. 51, noot 9). »Instructissima bibliotheca" (Titianus, col. 651, 665). Vervallen tucht, 1584 (l. l. col. 650). Door het onverzettelijk drijven van den prior generaal Marcellus Lentius wordt het klooster met dat van S. S. Corpus Christi te Keulen (zie beneden, n°. 56) tijdelijk vereenigd, 1585—'87 (l. l. col. 650—724; verg. boven, dl. II, blz. 163, noot 1, en 165, noot 3). Inmiddels het gebouw buiten de stad in den oorlog afgebroken en beroofd (l. l. col. 665, 721). De terugkeerenden vestigen zich binnen de stad (l. l. col. 721). „Floret", 1614 (Miraeus, p. 60). In andere handen, omstr. 1623 (Hoyberge, p. 35 seq.). Bestaat nog in 1728 (zie boven, dl. II, blz. 60, noot 5) en in 1745 (Zunggo, tom. II, p. 588). »Dit klooster, wiens overbliefselen men nogh aan den wegh naar de stad Cölen kan zien even buijten Nuijs, heeft tot de laatste tijden en omwentelingh zoo in gebouwen, als deftige Geestelijke mannen zeer gebloeit" (Bekkers, blz. 4, 45). Merkwaardige kloosterlingen: de onbekende schrijver van het »Magnum chronicon Belgicum" (zie boven, dl. II, blz. 225 v.), en Werner van Titz, prior generaal der Windesheimsche congregatie en schrijver der »Annales Novesienses" (zie boven, dl. II, blz. 223).

Hoofdbronnen: Anonymus, *Magnum chronicon Belgicum* (in Pistorius en Struvius, *Rervm Germanicarvm veteres scriptores*, ed. 3a, Ratisb. 1726, tom. III), p. 377—456 passim, en Wernerus Titianus, *Annales Novesienses* (in Martene en Durand, *Veterum scriptorum amplissima collectio*, tom. IV, Par. 1729), col. 555—737 passim. — De bisschoppelijke stichtingsbrief is uitgegeven door Titianus, l. l. col. 556 seq.; andermaal door Hartzheim, *Concilia Germaniae*, Col. 1759, tom. III, p. 788 seq. Zie voorts Lacomblet, *Urkundenbuch für die Gesch. des Niederrheins*, Dusseld. 1840, Bd. I, S. 382; Gelenius, *De admiranda, sacra, et civili magnitvdine Coloniae*, Col. Agr. 1645 (zeldzaam), p. 225; Michael ab Isselt, *Svi temporis historia*, Col. 1602 (zeldzaam) p. 881—884, en Latomus en Hoyberge, *Corsendonca*, Antv. 1644, p. 35 seq. (verg. [Foppens,] *Historia episcopatûs Silvaeducensis*, Brux. 1721, p 262, of *Oudheden en gestichten van 's Hertogen-bosch*, Leid. 1749, blz. 545 v.). — Van minder belang zijn: Busch, *Chronicon Windesemense*, Antv. 1621 (zeer zeldzaam), p. 199—201; Miraeus, *Canonicorvm regvlarivm ord. S. Aug. Origines ac Progressvs*, Col. Agr. 1614 (zeldzaam), p. 60, en Mola-

nus, *De canonicis*, Col. Agr. 1587, p. 44. — Compilatiën leverden Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 320 (verg. v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, Leid. 1725, dl. II, blz. 114v, 220v; fol. uitg. der *Kerkelijke historie en outheden*, dl. VI, blz. 609, 635); Zunggo, *Historiae de ordine canonicorum regularium S. Augustini prodromus*, Ratisb. 1742 (zeer zeldzaam), tom. II, p. 588—594; Binterim en Mooren, *Die alte und neue Erzdiözese Köln*, Mainz, 1828, Th. I, S. 95 f.; Arnoldus Bekkers, *Beschrijving der Kloosters en Canonike Regulier*, H. S. van 1805 (zie boven, dl. II, blz. 6, de noot), blz. 4 en 45 der eerste pagineering.

N°. 3. »Domus B. Mariae Virginis" te Groenendaal bij Brussel, in het bisdom Kamerijk. Hermitage in Soniënbosch, 1304. Drie priesters der S. Gudula-kerk te Brussel, onder welke ook Johannes Ruysbroeck, zonderen zich aldaar af, 1343, en nemen het gewaad der reguliere kanunniken aan, 1349. Proostdij. Kapittel van Groenendaal, 1402. Met dat van Windesheim vereenigd, 1412. Het klooster dien ten gevolge in eene priorij veranderd (zie aangaande dit alles boven, dl. II, blz. 14—19). Ingesloten, 1447 (zie boven, dl. II, blz. 54, de noot). Door brand vernield, 1435, en schooner hersteld (Sanderus, tom. II, p. 23 seq.). Veelvuldige bezoeken van vorstelijke personen, vooral van keizer Karel V (l. l. p. 25—28). Rijke bibliotheek (zie boven, dl. II, blz. 198). Vele bekwame kloosterlingen, zooals Johannes Ruysbroeck, Johannes van Schoonhoven, Arnold Geilhoven van Rotterdam, Henricus Pomerius en anderen (Sanderus, p. 29—39; verg. boven, dl. II, blz. 318, 205, 214—216). Het klooster heeft tijdens den opstand tegen Spanje veel te lijden. (Sanderus, p. 28). In de 17[de] eeuw bezit het een lector, die de philosophie en de theologie doceert (zie boven, dl. II, blz. 192). Het wordt door keizer Jozef II opgeheven, 1783, tijdens de Brabantsche revolutie hersteld, en andermaal opgeheven onder de Fransche republiek. Een groot deel der gebouwen gesloopt, omstr. 1825 (Wauters, tome III, p. 543 suiv.).

Men raadplege vooral met Wauters, *Histoire des environs de Bruxelles*, Brux. 1855, tome III, p. 534—544, waar de geschiedenis van Groenendaal uit de beste bronnen is bijeengebracht. — Tot die bronnen behooren Sanderus, *Chorographia sacra Brabantiae*, Hag. Com. 1726, tom. II, p. 16—40 (met uitvoerige afbeelding van het klooster en zijn wapen; beiden eveneens afgedrukt in *Le grand theatre sacré du duché de Brabant*, La Haye, 1734, tome I, partie ii, p. 318—320; zie ook partie i, tegenover

p. 1); Mastelinus, *Necrologivm monasterii Viridis Vallis*, Brux. zonder jaartal (zeer zeldzaam; zie boven, dl. II, blz. 15, noot 4); Wichmans, *Brabantia Mariana*, Antv. 1632, p. 801—806, 812; Latomus en Hoyberge, *Corsendonca*, Antv. 1644, p. 84—88, 106—115, 138 seq.; Gramaye, *Bruxella* (in zijne *Antiquitates Brabantiae*, Lov. 1708), p. 29—31; v. Gestel, *Historia archiepiscopatus Mechliniensis*, Hag. Com. 1725, tom. II, p. 78—81; Miraeus en Foppens, *Opera diplomatica et historica*, Brux. 1723, tom. I, p. 779, 780 seq.; Sanderus, *Bibliotheca Belgica manvscripta*, Insulis, 1641, pars II, p. 136—141; *Nécrologe de l'ancien prieuré de Groenendael*, uitgegeven door Stroobant in een of ander tijdschrift, verschenen te Antwerpen, omstreeks 1860. — Kleinere bijdragen en aanwijzingen vindt men bij Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 51, 174—176, 201, 211, 413; Foppens, *Bibliotheca Belgica*, Brux. 1739, tom. II, p. 1223 (Groenendaalsche schrijvers); Michael ab Isselt, *Svi temporis historia*, Col. 1602, p. 135 seq. (voorgenomen aanslag op het leven van Alva); zie ook nog boven, dl. II, blz. 60, noot 5. — Voorts staan vele handschriften ten dienste, bijv. Henricus Pomerius, *De origine monasterii Viridis Vallis* etc. (aanwezig te Utrecht en te Brussel; zie boven, dl. II, blz. 215, noot 1); twee obituariën (Bourg. bibl. M. S. n°. 557; 2de serie, n°. 184), twee cartulariën (aldaar, M. S. n°. 559 en 16582), twee processen-verbaal der insluiting (aldaar, M. S. n°. 11781 en 16585), twee brieven van broederschap (aldaar, in dezelfde nummers en n°. 558) en andere stukken (zooals M. S. n°. 4983, 11816, 11893, 13525, 13526). — Bij dezen overvloed van stof verdwijnen compilatiën als die van Lindeborn, l. l. p. 320 seq. (v. Heussen en v. Rijn, a. w. dl. II, blz. 115v; fol. uitg. dl. VI, blz. 609), en Zunggo, l. l. tom. II, p. 246—249.

N°. 4. »Domus B. Mariae in Bethleem" te Zwolle, in het bisdom Utrecht. Bij erflating gesticht door Bernardus van Vullenho, kanunnik der Deventersche kerk, 1309, en door den Bisschop bekrachtigd, 1311 (Coccius, p. 24—27). Staat onder de proostdij van Bethlehem of Beelhem bij Doetinchem, doch sluit zich bijna aan het Kapittel van Windesheim aan, 1396 (zie boven, dl. II, blz. 11, noot 4). Hervormt de proostdij te Nuis, 1400. Vereenigt zich met deze laatste, 1412. Vormt mede het kapittel van Nuis, 1423, en gaat daarmee tot dat van Windesheim-over, 1430 (zie dit alles boven, dl. II, blz. 20—28). Groote sterfte door pest, 1458 (Thom. a Kempis, p. 118). Het convent zeer rijk (Coccius, p. 8—12, 44—66). Strenge tucht (v. Hattum, dl. V, blz. 182). De kloostergoederen door de stad Zwolle in bezit genomen, 1580 (dezelfde, dl. III, blz. 209). Merkwaardig regulier: Gerardus Coccius, schrijver van het »Chronicon [Bethleëmense]" (zie boven,

dl. II, blz. 213). De kerk en andere gebouwen nog aanwezig (v. d. Aa, dl. II, blz. 359).

De voorname bron tot 1391 is de *Kronijk van Gerardus Coccius*, Dev. 1860 (uitgegeven door de „Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis", en wel te onderscheiden van het *Chronicon Bethleemiticum* van Petrus Impens, dat op het klooster Bethlehem bij Leuven betrekking heeft; zie boven, dl. II, blz. 213, noot 3). — Bewerkingen der stof leverden v. Hattum, *Geschiedenissen der stad Zwolle*, Zwolle, 1767, dl. V, blz. 159—183 (zie ook aldaar, dl. I, blz. 155v, 235—237, 360; dl. II, blz. 274, 283; dl. III, blz. 168, 209, 240—242, 393—398; dl. IV, blz. 77), en v. Slee, *De kloostervereeniging van Windesheim*, Leid. 1874, blz. 124—129. — Zie voorts I. A. Nijhoff, *Het klooster Bethlehem of Bielheim bij Doetinchem* (in 's mans *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, dl. IX, Arnh. 1854), blz. 18v, 31, 35; v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gor. 1839, dl. II, blz. 359. — Kleinere bijdragen vindt men bij Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 201, 549; Thom. a Kempis, *Chronicon Montis S. Agnetis*, Antv. 1621 (achter het *Chron. Wind.*), p. 20, 118 seq, 166; Dumbar, *Analecta*, Dav. 1719, tom. I, p. 76. — Verg. ook nog Lindeborn, l. l. p 300—305, 321 (v. Heussen en v. Rijn, a. w. dl II, blz. 85—91, 116; fol. uitg. dl. VI, blz. 602v, 609); Zunggo, l. l. tom. II, p. 39 seq. — Dat bij verdere nasporingen het stedelijk archief te Zwolle moet geraadpleegd worden, spreekt van zelf. De goederen van Bethlehem stonden na de secularisatie van het klooster onder het beheer der Zwolsche Geestelijke kamer.

N°. 5. »Domus S. Pauli in Rubea Valle" (Rooklooster) bij Brussel, in het bisdom Kamerijk. Hermitage in Soniënbosch, omstreeks het midden der 14de eeuw. Verplaatsing en uitbreiding daarvan, 1366. Wegens de kleur »de Roode Cluse" genoemd. Kapel en altaar gewijd, 1369. De vier bewoners nemen het kleed der reguliere kanunniken aan, 1373. Eerste prior Willem Daniëls (zie aangaande dit alles Sanderus, tom. II, p. 43 seq.). Door geestelijke en vorstelijke personen begunstigd (l. l. p. 54—63). Lid van het Kapittel van Groenendaal, 1402, en daarmede in dat van Windesheim opgenomen, 1412 (zie boven, dl. II, blz. 14—19). Broeders uit Rooklooster richten in 1407 het convent te Reimerswaal (zie beneden, n°. 24), en in 1419 dat te Elseghem (zie beneden, n°. 29) in (Impens, lib. I, art. 3). Ingesloten, 1438 (zie boven, dl. II, blz. 54, de noot). Rijke bibliotheek (zie boven, dl. II, blz. 198, noot 7). Prachtig gebeeldhouwd koorgestoelte, fraai geschilderde glazen, voortreffelijke schilderijen (Wauters,

tome III, p. 357). Waarschijnlijk eene kloosterschool (zie boven, dl. II, blz. 383, noot 3). Merkwaardige kloosterlingen: de dichter Arnoldus Buderick (zie boven, dl. II, blz. 251v.), de bouwmeester Gerard van Goch, regulier kanunnik uit Windesheim (blz. 384, noot 2), de calligraaf Thomas van Vessem (blz. 232, noot 6), de kunstschilder Hugo van der Goes (blz. 238—240), de musicus Frederik Bezuyens (blz. 246, noot 4), de hagiografen Antonius Gheens en Joannes Gielemans (blz. 208, noot 1), de historiograaf Gaspar Ophuys (blz. 218), de genealoog en cartograaf Aegidius de Wilde en anderen (zie over de meesten van hen Sanderus, tom. II, p. 45 seq., 51 seq.). Het klooster opgeheven door keizer Jozef II, 1784. De kerk afgebrand, 1834 (Wauters, tome III, p. 358).

De geschiedenis van Rooklooster is met zorg bijeengebracht door Wauters, *Histoire des environs de Bruxelles*, Brux. 1855, tome III, p. 352—361. — De hoofdbron is Sanderus, *Chorographia sacra Brabantiae*, Hag. Com. 1726, tom. II, p. 41—64 (met uitvoerige afbeelding van het klooster, alsmede van zijn zegel; dezelfde afbeelding is afgedrukt in *Le grand theatre sacré du duché de Brabant*, La Haye, 1734, tome I, partie ii, bij p. 327 suiv.; het zegel of wapen aldaar, tome I, partie i, tegenover p. 1). — Men zie voorts Petrus Impens, *Chronicon Bethleemiticum* (zie boven, dl. II, blz. 218v.), lib. I, art. 3, en lib. V, art. 6, § 7 (in het „Compendium" van dit werk door Hoyberge, Bourg. bibl. M. S. n°. 1278, p. 12 seq, 206); Latomus en Hoyberge, *Corsendonca*, Antv. 1644, p. 110, 169—173; v. Gestel, *Historia archiepiscopatus Mechliniensis*, Hag. Com. 1725, tom. II, p. 106—108; Gramaye, *Bruxella* (in zijne *Antiquitates Brabantiae*, Lov. 1708), p. 16 seq.; Miraeus en Foppens, *Opera diplomatica et historica*, Brux. 1723, tom. II, p. 1020, 1023 seq.; Wauters, *Hugues van der Goes*, Brux. 1872, p. 11—25. — Het voornaamste H. S. aangaande dit convent (Gaspar Ophuys, *Originale cenobii Rubeevallis in Zonia prope Bruxellam in Brabancia*) behoort aan den ridder Camberlyn d'Amougies (verg. boven, dl. II, blz. 218); doch men raadplege ook op de Bourgondische bibliotheek te Brussel, wat de geschiedenis des kloosters betreft, met M. S. n°. 11816 en 13526 (zie boven, dl. II, blz. 218, noot 2), en wat de liberie aangaat, met M. S. n°. 1351 en 17742 der eerste, en n°. 181 der tweede serie (verg. boven, dl. II, blz. 198, noot 7). — Kleinere bijdragen vindt men bij Busch, *Chronicon Windesemense*, Antv. 1621, p. 174—176, 201, 211, alsmede in de Opdracht van dit werk door Rosweyde, die weer gevolgd wordt door Marcus Mastelinus, *Necrologium monasterii Viridis Vallis*, Brux. omstr. 1630, p. 37—39; voorts bij Wichmans, *Brabantia Mariana*, Antv. 1632, p. 807. — Onbeduidend en onnauwkeurig is Lindeborn, l. l. p. 821 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oud-*

heden en gestichten van Deventer, dl. II, blz. 116 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 609v.). Veel beter is de compilatie van Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Augustini prodomus*, tom. II, p. 216—218.

N°. 6. »Domus B. Mariae Virginis et duodecim Apostolorum" (Regulierenklooster) te Utrecht. Convent van zakkebroeders. Deze gaan tot de orde der regulieren over, 1290, en stellen zich onder het bestuur van den proost van Bethlehem bij Doetinchem (Matthaeus, p. 223 seq.). Opgenomen in het Nuiser kapittel, in of na 1423, en met dit laatste overgegaan tot dat van Windesheim, 1430 (zie boven, dl. II, blz. 23—28). Hevige beroeringen tijdens het Utrechtsche schisma door den Zwedersgezinden prior Johannes Passert, 1433—'46 (zie boven, dl. II, blz. 114—117). De prior van het klooster bewaart den sleutel van zuster Bertke's kluize, 1457—1514 (zie boven, dl. II, blz. 278, noot 2). Merkwaardige priors: de godgeleerde Petrus Valckendael van Zijl (zie boven, dl. II, blz. 207, noot 7; 280; 317, noot 3) en de kloosterkroniekschrijver Cornelis Beeck of Block (blz. 214 en 90, de noot). De regulier Joannes Meurs, later predikant te Loosduinen, vader van den hoogleeraar en historieschrijver Joannes Meursius (zie boven, dl. II, blz. 155). Ondanks de belofte van bescherming, door prins Willem van Oranje als stadhouder van Utrecht gegeven, 1566 (Kist en Royaards, dl. V, blz. 451v.), en het Utrechtsch verdrag van religie-vrede, 1579 (a. w. dl. VI, blz. 223), de kloosterkerk gesloten, 1580 (a. w. dl. VI, blz. 242). Het klooster tot weeshuis ingericht, 1581 (Matthaeus, p. 224). De kerk langen tijd tot het houden van catechisatiën gebruikt, later eene bergplaats (v. d. Aa, dl. XI, blz. 454). De kloosterbibliotheek grootendeels nog in de Academische voorhanden, zoodat zij wellicht te reconstrueeren zou zijn.

De hoofdbron is Matthaeus, *Fundationes et fata ecclesiarum*, Lugd. Bat. 1703, p. 222—236. Blijkbaar heeft hieruit geput v. Heussen, *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, Lugd. Bat. 1719, tom. I, p. 102 seq, 547 seq. (vert. door v. Rijn, *Historie van 't Utrechtsche bisdom*, Leid. 1719, dl. I, blz. 381—387, 722—726; fol. uitg. der *Kerkelijke historie en outheden*, Leid. 1726, dl. III, blz. 96 v, 181 v.). — Over de bronnen voor de geschiedenis van Johannes Passert zie men boven, dl. II, blz. 114, noot 1. — Kleinere bijzonderheden aangaande het klooster en zijne geschiedenis leveren v. Mieris, *Groot charterboek der graaven van Holland*, Leyd. 1753, dl. IV, blz. 891 (eene hertogelijke vergunning); Matthaeus *Veteris aevi analecta*, ed. 2a, Hag. Com. 1738, tom. I, p. 782 seq. (een

legaat); *Kronijk van het Historisch Genootschap*, jaarg. IX (Utr. 1853), blz. 379, en jaarg. X (1854), blz. 494 v. (eene muurschildering); het *Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht*, dl. III (Utr. 1876), blz. 6 v. (eene fundatie van waslicht) en blz. 8 v. (een kwijtingsbrief); Moll, *Zuster Bertke, de kluizenaarster* (in den *Kalender voor de Protestanten in Nederland*, 8ste jaarg., Amst. 1863), blz. 89, 109; Royaards, *Geschiedenis der Hervorming in de stad en provincie Utrecht* (in Kist en Royaards, *Nederlandsch archief*, Leid. 1841, dl. V, blz. 451 v.; dl. VI, blz. 223, 242); *Tegenwoordige staat van Utrecht*, Amst. 1758, dl. I, blz. 397 (met afbeelding van den toren der kloosterkerk); v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gor. 1839, dl. XI, blz. 454 (tegenwoordige staat en bestemming van het gebouw). — Op het stedelijk archief te Utrecht zijn nog eenige oude rekeningen van den rentmeester des kloosters, over de jaren 1585—'89, 1592. — Bij eene poging tot reconstructie der liberie zal men kunnen raadplegen met Sanderus, *Bibliotheca Belgica manuscripta*, Insulis, 1641, pars II, p. 72—90. — Zunggo vermeldt dit klooster niet; Lindeborn, l. l. p. 322 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 117 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 610) is er kort over; v. Slee, a. w. blz. 154—158, behandelt het meer uitvoerig.

N°. 7. »Domus S. Salvatoris in Eemstein" (Lievendaal) bij Dordrecht, in het bisdom Utrecht. Gesticht door Reinout Minnebode, een rijk burger uit Dordrecht, omstr. 1377 (Matthaeus, »Manuductio", p. 211; volgens Busch, p. 160, in 1382), in het gedeelte lands tusschen deze stad en Geertruidenberg, dat in den S. Elisabethsvloed overstroomd werd. Ingericht door den Groenendaalschen broeder Godfried van Wevel, leerling van Ruysbroeck (zie boven, dl. I, blz. 69, noot 3). De kloosterlingen genieten de bijzondere toegenegenheid van Gerrit de Groote (zie boven, dl. II, blz. 9v.), en geven de noodige inlichtingen aan de eerste bewoners van Windesheim (zie boven, dl. I, blz. 69v.). Eemstein een der vier eerste kloosters van het Windesheimsch kapittel, 1395 (zie boven, dl. II, blz. 10v.), en daardoor van proostdij in priorij veranderd (aldaar, blz. 11, noot 1, en 28, noot 3). Door overstrooming onbewoonbaar gemaakt, 1421. Verplaatst naar Zwijndrecht, op het eiland IJselmonde, tegenover Dordrecht (Römer, afd. I, blz. 329—331). Financieel meer gedrukt dan begunstigd, door brand en overstrooming geteisterd, tot zware opbrengsten en oorlogslasten verplicht, nochtans weldadig (dezelfde, afd. I, blz. 331—335). Merkwaardige kloosterlingen: de voormalige proost Simon van Schoonhoven, bekwaam prediker (zie

boven, dl. II, blz. 89, noot 1, en 318, noot 1); M[r]. Pieter Buys, uitstekend rechtsgeleerde (aldaar, blz. 42, noot 1, en 203, noot 4); de onbekende reguliere kanunnik, die »S. Patrick's vagevuur" in Ierland bezocht, en, zelf bedrogen uitgekomen, te Rome bewerkte, dat het op bevel van den Paus werd verwoest, 1497 (Moll en De Hoop Scheffer, dl. II, blz. 361—375); de prior Johan Gijssen van Balen, welsprekend redenaar en prior superior van het Windesheimsch kapittel (zie boven, dl. II, blz. 146v.). Het klooster door de Watergeuzen in brand gestoken, 14 Juli 1572 (Balen, dl. I, blz. 140), en door het volk geheel vernield, 1577 (Matthaeus, tom. III, p. 511). De fondamenten opgegraven, 1839 (Schotel).

Zie de bewerking der stof door Römer, *Geschiedkundig overzigt van de kloosters en abdijen in Holland en Zeeland*, Leid. 1854, afd. I, blz. 148v, 329—336, 448; afd. II, blz. 7 v, 19, 39, 110, 123, 124, 137, 154, 163 v, wiens mededeelingen uit een geschreven aanteekeningboekje van het klooster zijn eigen werk tot eene bron maken. — Verdere bronnen zijn: Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 50—52, 99, 160, 169, 202, 413, 414, 426; Matthaeus, *Manuductio ad jus canonicum*, Lugd. Bat. 1706, p. 211; dezelfde, *Veteris aevi analecta*, ed. 2[a], Hag. Com. 1738, tom. III, p. 509—512; v. Heussen, *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, Lugd. Bat. 1719, tom. I, p. 327 (vert. door v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Zuid-Holland*, Leid. 1719, blz. 146—152; fol. uitg. der *Kerkelijke historie en outheden*, Leid. 1726, dl. III, blz. 565); Balen, *Beschryvinge der Stad Dordrecht*, Dordr. 1677, dl. I, blz. 139—141 (ook afgedrukt bij v. Leeuwen, *Batavia illustrata*, 's Grav. 1685, blz. 1322 v.); Petrus Impens, *Chronicon Bethleemiticum*, afgedrukt bij Wichmans, *Brabantia Mariana*. Antv. 1632, p. 812 (verg. ook Latomus en Hoyberge, *Corsendonca*, Antv. 1644, p. 68 seq, 104); v. Oudenhoven, *Out-Hollandt, nu Zuyt-Hollandt*, Dordr. 1654, blz. 415 v; Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 322—324 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, Leid. 1725, dl. II, blz. 118—120, 223; fol. uitg. dl. VI, blz. 610, 686); *Kronijk van het Historisch Genootschap*, jaarg. VIII (Utr. 1852), blz. 485; v. Mieris, *Groot charterboek der graaven van Holland*, Leid. 1753, dl. IV, blz. 819, 823; *Resolutiën der Staten van Holland* op 19 April 1577; Moll, *De boekerij van het St. Barbara-klooster te Delft* (in Kist en Moll, *Kerkhistorisch archief*, dl. IV, Amst. 1866), blz. 262 v.; dezelfde, *De verwoesting van St. Patrik's vagevuur* (in Moll en De Hoop Scheffer, *Studiën en bijdragen*, dl. II, Amst. 1872, blz. 361—375); dezelfde, *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*, Arnh. 1864, dl. II, st. ii, blz. 116, en de aldaar genoemde „stukken betrekkelijk Eemstein in het archief van St. Pieter (prov. archief te Utrecht)";

Schotel, *Het klooster Eemstein bij Dordrecht* (in het maandschrift *Europa*, jaarg. 1859, dl. IV, blz. 138 vv.); J. v. d. Hoeven, *Een neger-schedel uit een oud klooster in Zuid-Holland afkomstig* (in het *Album der natuur* van 1866, blz. 374—377). — Zunggo handelt over Eemstein, l. l. tom. II, p. 219—222; v. d. Aa, a. w. dl. IV, blz. 56; v. Slee, a. w. blz. 186—191.

N°. 8. »Domus B. Mariae in Septem fontibus" (Zevenborren) bij Brussel, in het bisdom Kamerijk. Aegidius van Breedyck, kapelaan te Anderlecht, gaat met zeven vrienden een afgezonderd gemeenschappelijk leven leiden, 1380 (Wiaert, p. 4). Hij vestigt zich tot nog grooter afzondering te Zevenborren in Soniënbosch, en krijgt van Johanna, hertogin van Brabant, vergunning tot het oprichten van een klooster, 1388 (Miraeus en Foppens, tom. III, p. 169). Dit klooster heeft nooit tot het Kapittel van Groenendaal behoord (zie boven, dl. II, blz. 16, noot 3), maar begeeft zich onder zekere restrictiën in dat van Windesheim, 1417 (Wiaert, p. 30; verg. boven, dl. II, blz. 31, noot 2). Door Zevenborren wordt o. a. het klooster in Heer-Izaäksbosch bij Nivelles (zie beneden, n°. 48), door dit laatste het convent te Melle bij Gent (zie beneden, n°. 45) ingericht (Wiaert, p. 110, 37; verg. boven, dl. II, blz. 366). Ingesloten, 1443 (zie boven, dl. II, blz. 54, de noot, en 378, noot 2; verg. Wiaert, p. 33, 79). Prachtige kloosterkerk met negen altaren en vele sieraden (zie boven, dl. II, blz. 242v, 244). »Bibliotheca libris manuscriptis refertissima" (Wiaert, p. 73; verg. boven, dl. II, blz. 198). Vele vorstelijke bezoekers, o. a. Philips II, destijds nog kroonprins, met groot gevolg en honderd twintig muildieren, met spijzen beladen, 1549 (Wiaert, p. 69 seq.; verg. ook boven, dl. II, blz. 242v.). Tijdens den opstand tegen Spanje heeft het klooster veel te lijden (Wiaert, p. 72 seq.). In het begin der 17[de] eeuw bezit het een »lector" (l. l. p. 76, 93), in den aanvang der 18[de] een »professor der theologie" (zie boven, dl. II, blz. 192). Merkwaardige kloosterlingen: de stichter Aegidius van Breedyck, vriend van Gerrit de Groote en welsprekend prediker (zie boven, dl. II, blz. 318, noot 2); Henricus Pomerius, profesbroeder van Groenendaal, maar tweemaal prior te Zevenborren, vruchtbaar schrijver (blz. 214, noot 5, 236v, 299); de klooster-kroniekschrijver Ambrosius Pontanus (blz. 217v.); de calligraaf Paulus Wevele (blz. 232, noot 5); de illuminator Willem Dulcken (blz. 234v.); de dichter Jasper de Meet (blz. 252); bovenal de historiograaf,

genealoog, illuminator en fijnschilder Aegidius van den Hecken (blz. 216, 223, 235v, 384, noot 2). Het klooster heeft veel te lijden van de troepen van Lodewijk XIV, wordt opgeheven door keizer Jozef II, andermaal onder de Fransche republiek, en is later in eene buitenplaats en papierfabriek herschapen (Wauters, tome III, p. 704).

De geschiedenis van dit convent is met zorg uit de beste bronnen bijeengebracht door Wauters, *Histoire des environs de Bruxelles*, Brux. 1855, tome III, p. 696—704. — Tot die bronnen behoort in de allereerste plaats Wiaert's *Historia Septifontana*, Brux. 1688, met kleine afbeelding van het klooster (zie echter aangaande dit werkje boven, dl. II, blz. 217 v.). Zij is woordelijk afgedrukt bij Sanderus, *Chorographia sacra Brabantiae*, Hag. Com. 1726, tom. II, p. 70—98, met eene inleiding (p. 65—69) en een vervolg (p. 98—100; zie over den vermoedelijken schrijver van dit vervolg boven, dl. II, blz. 173, noot 6). Er is aldaar eene uitvoerige plaat van het klooster bijgevoegd, die eveneens voorkomt in *Le grand theatre sacré du duché de Brabant*, La Haye, 1734, tome I, partie ii, bij p. 332—334 (zie ook het wapen aldaar, partie i, tegenover p. 1, n°. 3). — Tot kennis van het intieme leven is niet minder merkwaardig de *Catalogus* van v. d. Hecken (zie boven, dl. II, blz. 216), zijnde M. S. n°. 11985 der Bourgondische bibliotheek te Brussel. — De verlofbrief van hertogin Johanna is afgedrukt bij Miraeus en Foppens, *Opera diplomatica et historica*, Brux. 1723, tom. III, p. 169. — Voorts zie men v. Gestel, *Historia archiepiscopatus Mechliniensis*, Hag. Com. 1725, tom. II, p. 133—136; Latomus en Hoyberge, *Corsendonca*, Antv. 1644, p. 154 seq. — Van weinig of geen belang zijn Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 176, 202, 211; Mastelinus, *Necrologivm monasterii Viridis Vallis*, p. 47—50; Wichmans, *Brabantia Mariana*, p. 807 seq.; Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, p. 324 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 120; fol. uitg. dl. VI, blz. 610); Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Augustini prodromus*, tom. II, p. 226 seq. — Daarentegen verzuime men niet, te raadplegen met hetgeen de hoogst merkwaardige, uit Zevenborren zelf afkomstige band, M. S. n°. 11974—11985 der Bourg. bibl. (zie boven, dl. II, blz. 216, noot 4), buiten het reeds genoemde aangaande dit klooster bevat. Misschien levert ook M. S. n°. 13515 nog iets op.

N°. 9. »Domus Fontis B. Mariae" (Mariënborn, Mariëndaal) bij Arnhem, in het bisdom Utrecht. Door het vereenigd streven van de Deventersche en de Windesheimsche vaderen, met toestemming van den hertog van Gelre en onder goedkeuring van den bisschop van Utrecht gesticht, 1392 (Busch, p. 157—159; verg. boven, dl. II, blz. 7v.). »De eerste dochter van Windes-

heim" genoemd (Busch, p. 157). Johan van Kempen, broeder van Thomas a Kempis, als rector aan 't hoofd der nieuwe stichting geplaatst (zie boven, dl. I, blz. 246v.). Arnold van Calcar de eerste prior (aldaar, blz. 241). Het klooster vormt met Windesheim, Eemstein en Nieuwlicht het kapittel van Windesheim, 1395 (zie boven, dl. II, blz. 10v.). Ingesloten, 1433 (aldaar, blz. 54, de noot, en 277). Wederzijdsche goede verstandhouding tusschen de kloosterlingen en de vorsten des lands (Nijhoff, dl. III, blz. 379; dl. IV, blz. 60, 125, en elders). »Ootmoedige werken" (Matthaeus, p. 247; verg. boven, dl. II, blz. 310). Weldadigheid (Pontanus, lib. I, p. 37; verg. boven, dl. II, blz. 311—313). Kunstzin (zie boven, dl. II, blz. 233). Catalogus der bibliotheek (Sanderus, pars II, p. 227). Het klooster geseculariseerd omstr. 1580, en in 1587 alreede »gedemolieerd", »zijnde de steenen 't meest tot reparatie der putten gebruikt geworden" (v. Hasselt, blz. 233). Thans een landgoed, Mariëndaal geheeten (v. d. Aa, dl. VIII, blz. 671, 673).

De geschiedenis van Mariënborn moet, voor zooverre zij nog te leveren is, uit allerlei kleine gegevens worden bijeengebracht. Eene poging daartoe deed v. Slee, *De kloostervereeniging van Windesheim*, Leid. 1874, blz. 140—143. — Tot de bedoelde gegevens behooren: Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 31, 99, 157—159, 202, 211, 408, 478, 516; Thom. a Kempis, *Chronicon Montis S. Agnetis*, Antv. 1621 (achter het *Chron. Wind.*), p. 61; Dumbar, *Analecta*, Dav. 1719, tom. I, p. 35; I. A. Nijhoff, *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland*, Arnh. 1830, dl. III, verzameling van oorkonden, blz. 379; dl. IV, verz. v. oork., blz. 60, 125, 228, 240, 241; dl. VI, st. i, verz. v. oork., blz. 4, 141, 167, 182; st. ii, blz. LXXVII, verz. v. oork., blz. 837, 929; *Vita Elisabethae van Heenvliet* (achter Matthaeus, *Anonymi Chronicon ducum Brabantiae*, Lugd. Bat. 1707), p. 246 seq.; Pontanus, *Historia Gelrica*, Harderv. 1639, lib. I, p. 37 (v. Slichtenhorst, *Geldersse geschiedenissen*, Arnh. 1653, boek I, blz. 97); Sanderus, *Bibliotheca Belgica manuscripta*, Insulis, 1641, pars II, p. 227 (uit welke plaats blijkt, dat er weleer in de boekerij van het Windesheimsche klooster van S. Maarten te Leuven een „Index Librariae Fontis B. Mariae prope Arnhem" aanwezig was); *Catalogus van de Openbare Bibliotheek te Arnhem*, Arnh. 1858, blz. 242 (een H. S. met penteekeningen, uit het klooster afkomstig); [G. v. Hasselt,] *Kronijk van Arnhem*, Arnh. 1790, blz. 87, 98, 201, 233, 258; v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gor. 1839, dl. VII, blz. 671, 673. — Niets nieuws leveren Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, p. 324 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 120 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 610 v.); v. Heussen,

Historia episcopatuum Foederati Belgii, tom. I, p. 278 (vert. door v. Rijn, *Historie van 't Utrechtsche bisdom*, dl. III, blz. 194 v.; fol. uitg. dl. II, blz. 421); Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Augustini prodromus*, tom. II, p. 79—81. — Zonder eenige waarde voor het onderwerp zijn: Knippenbergh, *Historia ecclesiastica ducatus Geldriae*, Brux. 1719, p. 109, en [Wagenaar,] *Tegenwoordige staat van Gelderland*, Amst. 1741, blz. 463.

N°. 10. »Domus Novae lucis B. Mariae" (Nieuwlicht) bij Hoorn (tusschen de dorpen Wester-Blokker en Zwaag), in het bisdom Utrecht. »Tweede dochter van Windesheim" (Busch, p. 159). Gesticht in 1392 (zie boven, dl. II, blz. 8, noot 6 1) door twee vrome priesters, Gerrit van Hoorn en Paulus van Medemblik, leerlingen van Gerrit de Groote (aldaar, blz. 9, noot 1). Het prioraat door drie Windesheimsche kloosterlingen, Werner Keynkamp, Hendrik de Wilde en Johan Ottens, bekleed (Busch, p. 159 seq.; verg. boven, dl. I, blz. 254). Nieuwlicht een der vier eerste kloosters van het Kapittel van Windesheim, 1395 (zie boven, dl. II, blz. 10v.). Ingesloten, 1450 (aldaar blz. 54). »Het werdt geestimeert onder de schoonste ende rijckste Cloosters van het Nederlandt" (Boxhorn, blz. 358). »Het bezat een oneindelijk getal van landeryen: die dagelijks door nieuwe giften zoo vermeerderden, dat de Graaven genootzaakt wierden daar een schot voor te schieten" (v. Heussen en v. Rijn, »Noordholland", dl. II, blz. 474; verg. boven, dl. II, blz. 180, noot 3). Des winters worden er soms duizend armen onderhouden (Opmeer, bij v. Heussen en v. Rijn, t. a. p.; verg. boven, dl. II, blz. 313). De geleerdheid der kloosterlingen worde niet naar het »Berologion" van één hunner (Moll, dl. II, st. ii, blz. 371), noch hun godsdienstige geest naar den brief van Martinus Duncanus aan hun prior (v. Heussen en v. Rijn, a. w. dl. II, blz. 475), noch hun algemeene aard naar het voorval bij de predikatie van Jan Arentsz. (Brandt, dl. I, blz. 318v.) beoordeeld. Eerste openbare prediking der Gereformeerden in Holland op het veld voor het klooster, 14 Juli 1566 (dezelfde, t. a. p.). Het convent lijdt overlast van de geuzen, 1566 (Marcus, blz. 340, 341), en, ondanks een gemaakt verdrag, ook van het krijgsvolk

1) Gewoonlijk wordt 1388 als stichtingsjaar opgegeven. Doch het jaartal 1392, in het *Compendivm privilegiorvm* achter de Windesheimsche *Constitutiones* van 1553 genoemd, wordt ongezocht gesteund door het jaartal 1393 in het *Chronicon auctius Joannis de Beka* (in Matthaeus, *Veteris aevi analecta*, Hag. Com. 1738, tom. III), p. 292.

van Brederode, 1567 (Velius en Centen, blz. 306, 307, 313). De Enkhuizenaars noodigen de kloosterlingen uit, zich binnen hunne stad te komen vestigen, hetgeen door de vroedschap van Hoorn wordt gekeerd, 1568 (dezelfden, blz. 313). Martelaarschap van den regulieren kanunnik Gerrit Honaeus Wybrandsz., 1572 (v. Heussen en v. Rijn, t. a. p.; verg. boven, dl. II, blz. 154). Het gebouw om krijgskundige redenen door de burgers der stad bewaakt, en daarna door hen afgebroken, 1573 (Velius en Centen, blz. 362v.). De kloosterlingen, voor zooverre zij terugkeeren, krijgen »een seeker pensioen tot een redelijk onderhoud" (dezelfden, blz. 363).

De hoofdbronnen voor de geschiedenis van dit klooster zijn: Busch, *Chronicon Windesemense*, Antv. 1621, p. 31, 99, 159 seq, 160, 202, 399, 451; v. Heussen, *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, Lugd. Bat. 1719, tom. II, p. 157 (vert. door v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Noordholland*, Leid. 1721, dl. II, blz. 473—476; fol. uitg. der *Kerkelijke historie en outheden*, Leid. 1726, dl. IV, blz. 271 v.); Velius en Centen, *Chronyk van Hoorn*, Hoorn, 1740, blz. 20 v, 295—297, 306, 307, 313, 362 v. — Kleinere bijzonderheden leveren Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, p. 325 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 122; fol. uitg. dl. VI, blz. 611); Marcus, *Sententien en indagingen van den hertog van Alba*, Amst. 1735, blz. 340, 341; Brandt, *Historie der Reformatie*, Amst. 1671, blz. 318 v. (ofschoon bijna geheel aan Velius ontleend). — Boxhorn, *Toneel ofte beschryvinge der Steden van Hollandt*, Amst. [1634], blz. 358, 361 v.; Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, tom. II, p. 147 seq.; v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, dl. II, blz. 497, en dl. VIII, blz. 126, bevatten na het reeds genoemde niets nieuws. — De bewerkingen der stof door Römer, *Kloosters en abdijen van Holland en Zeeland*, Leid. 1854, afd. I, blz. 150, 336—338, en door v. Slee, *De kloostervereeniging van Windesheim*, Leid. 1874, blz. 168—171, behelzen elk eene kleine bijdrage, aan nog niet gebruikte handschriften ontleend. — Aangaande het boven vermelde *Berologion* raadplege men met Moll, *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*, Arnh. 1864, dl. II, st. ii, blz. 371. — Betreffende Martinus Duncanus zie men v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Delfland*, Leid. 1720, blz. 42—46 (fol. uitg. dl. III, blz. 676 v.), en *Historie van 't Utrechtsche bisdom*, Leid. 1719, dl. II, blz. 45 v. (fol. uitg. dl. II, blz. 196); voorts *Catalogus van de bibliotheek der stad Amsterdam*, Amst. 1856, dl. I, blz. 88; bovenal de monographie van Dr. J. F. Gansz, *De Martino Duncano Quempenate*, Warendorf, 1876 (zijnde een schoolprogram van het Gymnasium Laurentianum te Warendorf in Westfalen).

N°. 11. »Domus S. Joannis Evangelistae" (Regulierenklooster)

bij Amsterdam, later te Heilo bij Alkmaar, in het bisdom Utrecht. Gijsbert Dou, weleer biechtvader van Gerrit de Groote (Dumbar, tom. I, p. 4, 32), is voornemens, een regulierenklooster voor een prior met twaalf kanunniken op te richten. Paus Bonifacius IX begunstigt dit voornemen, 1391 (v. Heussen, tom. II, p. 116). Stichtingsbrief, 24 Juli 1394 (l. l. p. 115 seq.). Wijding van het eerste altaar en inkleeding van de eerste broeders, 21 Dec. 1394 (Busch, p. 161). Albrecht, graaf van Holland, en Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht, geven verlof tot den bouw, 1395 (v. Heussen, p. 116 seq.). Het klooster verrijst buiten de toenmalige stad Amsterdam, ter hoogte van de tegenwoordige Keizersgracht bij de Utrechtsche straat (Scheltema, dl. IV, blz. 37, 51). In het Kapittel van Windesheim opgenomen tusschen 1395 en 1402 (Busch, p. 99; verg. boven, dl. II, blz. 13, noot 1). Twee Windesheimsche broeders, Johan Ottens, 1400—1412, en Hendrik de Wilde, 1412—'14, bekleeden er het prioraat (Busch, p. 161 coll. 451, 414). Voorrechtsbrieven van verschillende vorsten en edelen, pausen en bisschoppen, 1412—1531 (Scheltema, blz. 41—44). Het klooster besloten, 1443 (zie boven, dl. II, blz. 54, de noot). Altijddurend verlof, om het kloostergebouw, de kerk en het koor te vergrooten, en de altaren te vermeerderen, 1454 (Scheltema, blz. 42). Het convent tot het houden van vredesonderhandelingen gebruikt, 1482 (Wagenaar, st. I, blz. 185; verg. boven, dl. I, blz. 83). Verlof tot het leggen van eene of twee sluizen in den Amsteldijk, 1498 (Dapper, blz. 325v.; verg. boven, dl. II, blz. 182). De prior is collator van vele officiën (Scheltema, blz. 48, 55—58), en een der grootste grondbezitters onder Amstelveen (dezelfde, blz. 47). Voortdurende aankoop van land, 1514 (»Informacie", blz. 181). Breede lijst van bezittingen (v. Heussen, p. 119 seq.). De overvloed kweekt ongebondenheid (Römer, afd. I, blz. 339). »Excessus notabilis", 1530 (zie boven, dl. II, blz. 81, noot 4, waar de voorgeslagen gissing moet vervallen). Zware schuldenlast (v. Domselaer, blz. 231). Het klooster, waarschijnlijk door de bewoners zelven, verbrand, 31 Oct. 1532 (Scheltema, blz. 45). De regeering der stad, die de ambachtsheerlijkheid van Amstelveen, waaronder het convent gelegen is, in 1529 heeft gekocht (Wagenaar, st. I, blz. 227), gedoogt het weder opbouwen niet (Scheltema, t. a. p.). De kloosterhof na vele lotwisselingen (dezelfde, blz. 49—51) tot een »Hor-

tus medicus" ingericht, 1630, en bij de latere uitlegging der stad binnen haren kring opgenomen (Wagenaar, st. II, blz. 386). Inmiddels de conventualen in den zomer van 1533 naar het regulierenklooster van den H. Willebrordus te Heilo vertrokken (Scheltema, blz. 45). Contract tusschen de bewoners der beide conventen, 15 Oct. 1533 (v. Heussen, p. 120). Nieuw contract, waarbij die van Heilo onder zekere voorwaarden hun klooster en al zijne bezittingen in vollen eigendom afstaan aan die van Amsterdam, 24 Juni 1535 (l. l. p. 120 seq.). Eene zachtere wijze van insluiting door de broeders van het generaal kapittel verzocht en verkregen, 1555 (l. l. p. 80 seq.). Het klooster bij de oprichting der nieuwe bisdommen toegewezen aan de bisschoppelijke tafel van Haarlem, 12 Maart 1560 (l. l. p. 5; verg. boven, dl. II, blz. 151). Philips II stelt het onder zijne koninklijke hoede, 29 Maart 1560 (Scheltema, blz. 46). Merkwaardig kloosterling: de miniatuurschilder Jacobus Zaffius, 1567 (zie boven, dl. II, blz. 234), laatste prior te Heilo en eerste proost van het kathedraal-kapittel te Haarlem, waarheen de goederen en de zes kanunniken van het klooster worden overgebracht, 1 Mei 1571, terwijl de leekebroeders in de abdij van Egmond worden opgenomen (v. Heussen, p. 81, 26). Het convent op last van Govert van Mierlo, bisschop van Haarlem, afgebroken, 1571 (v. d. Woude, blz. 62).

De hoofdarbeid over dit klooster is het opstel van Dr. P. Scheltema, *Het reguliers-klooster bij Amsterdam* (in zijn werk *Aemstel's oudheid*, dl. IV, Amst. 1861, blz. 35—58). Van veel minder belang zijn de overzichten bij Römer, *Kloosters en abdijen van Holland en Zeeland*, Leid. 1854, afd. I, blz. 150 v, 339 v, 424, en bij v. Slee, *De kloostervereeniging van Windesheim*, Leid. 1874, blz. 164—166. — De hoofdbron is een perkamenten H. S. in het stedelijk archief van Amsterdam, bevattende oude afschriften van de „Privilegiën, exemptiën, liberteyten" enz. der beide kloosters. Dit H. S. is met andere oorspronkelijke stukken gebruikt door Scheltema. Eenige oorkonden zijn er uit afgedrukt bij v. Heussen, *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, Lugd. Bat. 1719, tom. II, p. 115—122, 79—81 (vert. door v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Noordholland*, Leid. 1721, dl. II, blz. 207—240; dl. I, blz. 549—560; fol. uitg. der *Kerkelijke historie en outheden*, Leid. 1726, dl. IV, blz. 204—218, 138—152). De „Privilegiën, exemptiën, accoorden, enz. behoorende tot de reguliere kanoniken der kloosters te Amsterdam en tot Heilige Loo", door het R. C. Seminarie te Warmond in 1848 aangekocht op de auctie van boeken en handschriften, afkomstig van v. Alkemade en v.

d. Schelling (zie *Kronijk van het Historisch Genootschap*, jaarg. V, Utr. 1849 blz. 459), zijn allicht slechts kopieën naar het genoemde H. S. — Verdere bronnen zijn: Busch, *Chronicon Windesemense*, Antv. 1621, p. 99, 161, 202, 211, 414, 451; O. D[apper], *Historische beschryving der stadt Amsterdam*, Amst. 1663, blz. 325 v. (of v. Leeuwen, *Batavia illustrata*, 's Grav. 1685, blz. 1328 v.); [v. Domselaer,] *Beschryvinge van Amsterdam*, Amst. 1665, blz. 231; Wagenaar, *Amsterdam* (fol. uitg.), Amst. 1760, st. I, blz. 13, 185, 229; st. II, blz. 51 v, 386. — Kleine bijdragen leveren de *Informacie up den staet van Hollant ende Vrieslant gedaen in den jaere MDXIV*, Leid. 1866, blz. 181, en v. d. Woude, *Kronyk van Alckmaar*, 2de druk, 's Grav. 1746, blz. 38, 62. — Aangaande den stichter, Gijsbert Dou, zie men vooral Thom. a Kempis, *Chronicon Montis S. Agnetis*, p. 177 seq.; ook Dumbar, *Analecta*, tom. I, p. 4, 32, en de verdere literatuur in mijne *Epistolae Gerardi Magni XIV*, Amst. 1857, p. 89 seq. — Jacobus Zaffius wordt als miniatuurschilder gekend uit eene briefwisseling, afgedrukt in de *Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom van Haarlem*, dl. II (Haarl. 1874), blz. 194. — Wat geleverd werd door Le Long, *Historische beschryvinge van de reformatie der stadt Amsterdam*, Amst. 1729, blz. 241—249, 251, 410, 413, 452—457, is bijna alles aan v. Heussen en v. Rijn ontleend, en wat er blz. 324 uit v. Boxhorn is overgenomen, staat oorspronkelijk bij Busch, l. l. p. 412. — De compilatie van Lindeborn, l. l. p. 325—327 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 122v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 611), alsmede die van Zunggo, l. l. tom. II, p. 110, 118 seq, hebben geen waarde. — De bestaande afbeeldingen van het klooster worden opgegeven door Römer, a. w. afd. II, blz. 257, en beoordeeld door Scheltema, t. a. p. blz. 51.

N°. 12. »Domus in Nemore B. Mariae" (Mariënwald, Frendeswege, Vrendeswege, Vrendeswede, Vrendesweel, later Frenswegen) bij Nordhorn in het graafschap Bentheim, bisdom Munster. Evert van Eze, pastoor te Almelo, bekeerling van Gerrit de Groote en langen tijd broeder des gemeenschappelijken levens te Deventer (zie aangaande hem boven, dl. I, blz. 137, noot 2, en 187, noot 1), wil voor de in zijne woning verzamelde geestelijken een klooster bouwen (Thom. a Kempis, p. 160—163). Bernard, graaf van Bentheim, verkoopt aan hem en zijne medestanders een erf en huis te Frendeswege, 1394 (Jungius, »Codex diplomatvm", p. 377—379). De vier eerste broeders ingekleed, 21 Dec. 1394, en onder den bisschop van Munster geplaatst (Thom. a Kempis, p. 157 seq.). Het klooster »in pura paupertate inchoatum" (Busch, p. 162). Begiftigd door genoemden graaf Bernard (Jungius, p. 273 seq, 294 seq, 346 seq.) en Johan van Beveren,

een rijk en aanzienlijk man in Bentheim (l. l. p. 272), later conversbroeder te Windesheim (zie boven, dl. II, blz. 292 v.). Ook door latere graven en gravinnen begunstigd (Visch, blz. 141—143). Ingelijfd in het Kapittel van Windesheim, 1400 (Busch, p. 162; verg. boven, dl. II, blz. 330). Afgetrokkenheid van den eersten prior Hendrik Kindeshof (Dumbar, tom. I, p. 62; verg. boven, dl. II, blz. 308). Voortreffelijkste prior: de Windesheimer Hendrik Loder, 1419—'39? (Busch, p. 534—570; verg. boven, dl. II, blz. 350—352). Algemeene geest der kloosterlingen onder zijn bestuur (zie boven, dl. II, blz. 351); gehoorzaamheid en tucht (blz. 282 v.), weldadigheid en gastvrijheid (blz. 311 v.), veelvuldig »venyen", grond kussen en voeten wasschen (blz. 290), andere »ootmoedige werken" (blz. 285, noot 8) en methodisme (blz. 304). Groote roep van heiligheid en stichtelijk voorbeeld (blz. 310, 311). »Paradisus Westfaliae" (Schaten, pars II, p. 446). Frendeswege een middelpunt van uitgebreide kloosterhervormingen (zie boven, dl. II, blz. 366) door mannen als Willem Keppel, Arnold Huls en Johan Clovekorn (blz. 352, 353). De kloosterlingen van Windesheim vinden er eene schuilplaats tijdens het Utrechtsche interdict, 1429—'32 (Busch, p. 143; verg. boven, dl. II, blz. 113). Bezoek van Nicolaas van Cusa, 1451 (Busch, p. 152; verg. boven, dl. II, blz. 123). Verdrukking om des geloofs wil, 1587 (zie boven, dl. II, blz. 163 v.). Het klooster loopt gevaar, door den gereformeerden vorst des lands te worden opgeheven (Visch, blz. 143). Bij den overgang van graaf Ernst Willem (1643—'93; Visch, blz. 75) tot de R. C. kerk komt het weer tot zijn vorigen luister (dezelfde, blz. 143). Bestaat nog in 1728 (zie boven, dl. II, blz. 60, noot 5). »Florentissimum", 1745 (Zunggo, tom. II, p. 330). De prior is lid der Staten van het graafschap Bentheim (Bekkers; zie boven, dl. II, blz. 32, de noot). De broeders doen dienst als pastoors (dezelfde; zie boven, dl. II, blz. 314, noot 3). Frenswegen in 1805 het eenige nog bestaande klooster der Windesheimsche congregatie (dezelfde; zie boven, dl. II, blz. 175 v.) Opgeheven, 1809 (v. Cooth; zie boven, dl. II, blz. 176). De rijke kloosterboekerij na schromelijke verwaarloozing aan de Keizerlijke Bibliotheek te Straatsburg ten geschenke gegeven, 1874 (zie boven, dl. II, blz. 199, noot 6). De aan miniatuurschilderingen zoo rijke handschriften allicht door de vroegere kloosterlingen zelven verlucht (aldaar, blz: 234).

De hoofdbron voor de geschiedenis van dit klooster, althans in de eerste tijden van zijn bestaan, is Jungius, *Historia antiqvissima comitatvs Benthemiensis*, Hanov. 1773, p. 312—314, meer bepaald de „Codex diplomatvm" achter dit werk, p. 255—273 (waar eenige der straks te noemen uitgegevene, alsmede een paar onuitgegevene bronnen zijn afgedrukt), 273 seq, 294 seq, 346 seq, 377—379. — Een kort overzicht der geschiedenis tot aan de opheffing van het klooster vindt men bij Visch, *Geschiedenis van het graafschap Bentheim*, Zwolle, 1820, blz. 139—143. — Onmisbaar zijn voorts: Busch, *Chronicon Windesemense*, Antv. 1621 (zie over de zeldzaamheid van dit werk boven, dl. I, blz. 317v.), p. 99, 143, 152, 162 seq, 173, 187, 188, 202, 439, 534—570; Thom. a Kempis, *Chronicon Montis S. Agnetis*, Antv. 1621 (achter het *Chron. Wind.*), p. 33, 57, 157 seq, 160—163; Dumbar, *Analecta*, Dav. 1719, tom. I, p. 61—63, 76, 85. — Kleinere bijdragen leveren: [Molhuysen], *Register van charters en bescheiden in het oude archief van Kampen*, Kamp. 1862, dl. I, blz. 180 (een koopbrief van 1444, met aanhangend zegel van het convent in bruin was), en dl. III, blz. 59 (eene staatkundige overeenkomst van 1548, in het klooster onderteekend); Zunggo, *Historiae de ordine canonicorum regularium S. Augustini prodomus*, Ratisb. 1742 (zeer zeldzaam; zie boven, dl. I, blz. 94, noot 5), tom. II, p. 327—330 (de schrijver beroept zich, p. 330, op „documenta communicata"); Malou, *Recherches sur le véritable auteur du livre de l'Imitation de Jésus-Christ*, 3me éd., Paris, 1858, p. 419 suiv. (over de boven, dl. II, blz. 6 en 176, vermelde verzameling beschrijvingsbrieven van den Frenswegenschen regulier Karel van Cooth). — Noch Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 327, 431 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, Leid. 1725, dl. II, blz. 123, 310v.; fol. uitg. der *Kerkelijke historie en outheden*, Leid. 1726, dl. VI, blz. 611, 658), noch Schaten, *Annales Paderbornenses*, Neuh. 1693, pars II, p. 446, levert iets wezenlijk nieuws. — Wat ten slotte de H. S. S. betreft, waarmede geraadpleegd moet worden, zie men boven, dl. I, blz. 137, noot 2. Uit de *Beschrijving der kloosters en Canonike Regulier* van den Gaesdonckschen broeder Arnoldus Bekkers, 1805 (zie boven, dl. II, blz. 6, de noot), is reeds het voornaamste vermeld (dl. II, blz. 32, de noot, 314, noot 3, en 175 v.). Ziehier, hoe hij op blz. 8 der eerste pagineering het klooster beschrijft: „Frenswegen is gelegen in eene Alderaangenaamste situatie, is een zeer schoon Huijs, dat men eer voor eene Abdije, als wel voor een eenvoudigh klooster zoude aanzien, pronkt met meer toorens als eenen, heeft een schoone Praghtige Kerck [verg. boven, dl. II, blz. 241, noot 5, en Visch, a. w. blz. 141v.], Refenter, Gasthuijsen en Ziekenhuijs; het verblijf van den WelE: Heer Prior is zeer aanzienelijk, wiens voorgefel uijt vierkante Bentheimse steenen zeer hoogh in het midden des kloosters pronkt; het klooster is verders verziert met schoone tuijnen, en wandelweegen langhst de Veght, en Bosschen."

N°. 13. »Domus B. Mariae" te Korsendonck of Corsendonck

bij Turnhout, in het bisdom Kamerijk. Gesticht door Maria, dochter van Jan III van Brabant en weduwe van Reinald III van Gelre, op aandrang van haren biechtvader Godfried van Wevel, regulier te Groenendaal, 1393 (Wichmans, p. 811—814). Goedkeuring van bisschop Jan van Beieren, 6 Mei 1398 (Miraeus en Foppens, tom. II, p. 893—895). Inwijding van het houten bedehuis, 12 Mei, en inkleeding der eerste broeders, 16 Juni 1398 (Wichmans, p. 814 seq.). Korsendonck een der eerste leden van het Kapittel van Groenendaal, 1402, en daarmede in dat van Windesheim opgenomen, 1412 (zie boven, dl. II, blz. 15—19). Ingesloten, 10 Juli 1432—1635 (aldaar, blz. 277, noot 4, en 378, noot 2). Regulieren uit Korsendonck richten elders vier mannen- en vijf vrouwenkloosters in (Latomus, p. 16, 17; verg. boven, dl. II, blz. 365). Het convent heeft tijdens den opstand tegen Spanje veel te lijden (Latomus, p. 31). Drie en dertigjarige uitwijking der kloosterlingen, 24 Juli 1578—1 Oct. 1610 (l. l. p. 31—34). Wijding van vijf altaren in de kloosterkerk, 1623, door den bisschop van 's Hertogenbosch, tot wiens diocese Korsendonck later behoorde (Schutjes, dl. III, blz. 391). »Locuples Bibliotheca" (Wichmans, p. 817; zie ook boven, dl. II, blz. 199). »Codex Corsendoncensis" van het N. Testament (Latomus, p. 12, 104; zie ook boven, dl. II, blz. 200, noot 1). Kloosterschool? (zie de afbeelding van het klooster bij Sanderus, tom. II, tegenover p. 101). De prior Joannes Hoyberge richt te Turnhout onder goedkeuring van den magistraat eene Latijnsche school op, door mannen van zijne orde te besturen, 1644 (zie boven, dl. II, blz. 189 v.). Lector der theologie in het klooster, omstr. 1750 (v. Gorkom, blz. 53; verg. boven, dl. II, blz. 192). Merkwaardige kloosterlingen: Hendrik Schildeken, bouwmeester der kerk (zie boven, dl. II, blz. 242); Willem Opstal en Aegidius van Lille, uitmuntende in heiligheid (blz. 330); Jacobus Rotarius en Leonard Buck, stichtelijke schrijvers (blz. 322 v.); Joannes van Meerhout en Reinier Andriessen, geleerden (blz. 223, 168); Joannes Hoyberge, geschiedschrijver (blz. 219 v.). Een der priors, Petrus Megus (1560—'61), was [later?] eenigen tijd biechtvader van prins Willem van Oranje, en daarom bij den hertog van Alva verdacht (Foppens, p. 261). Het klooster door keizer Jozef II opgeheven, 13 April 1784 (v. Gorkom, blz. 44. »De kloostergoederen werden later verkocht

en gingen in handen van wereldlijke bezitters over" (Schutjes, dl. III, blz. 392).

De hoofdbron tot 1644 is het nette werkje van Joannes Latomus, *Corsendonca*, met de verdienstelijke daarachter gevoegde „Notationes" van Joannes Hoyberge, Antv. 1644 (zie aangaande dit werkje boven, dl. II, blz. 219v.). Hoyberge ontleende de bedoelde „Notationes" grootendeels aan het onuitgegeven *Chronicon Bethleemiticum* van Petrus Impens (zie daarover boven, dl. II, blz. 218v.), waaruit ook Wichmans, *Brabantia Mariana tripartita*, Antv. 1632, p. 811—819 (bepaaldelijk p. 811—815), en Sanderus, *Chorographia sacra Brabantiae*, Hag. Com. 1726, tom. II, p. 101—118 (bepaaldelijk p. 113—118), aanzienlijke gedeelten hebben afgeschreven. Wat laatstgenoemde auteur leverde, is een afdruk van het werkje van Latomus, kortelijk voortgezet tot 1705, benevens een „Appendix" van brokstukken uit Impens. Doch de waarde wordt zeer verhoogd door de bijgevoegde afbeelding van het klooster en van zijn wapen (beiden zijn eveneens afgedrukt in *Le grand theatre sacré du duché de Brabant*, La Haye, 1734, tome II, partie ii, bij p. 110—112; tome I, partie i, tegenover p. 1, n°. 3). — De hoofdbron ook voor den tijd na 1644 tot aan de opheffing van het klooster is het zelfs in België zeldzame werk van v. Gorkom, *Beschryvinge der stad en vryheid van Turnhout*, Mechelen, 1790 (verg. boven, dl. II, blz. 189, noot 7), blz. 41—54, ofschoon tot op zekere hoogte daarmede gelijk loopt [Foppens,] *Historia episcopatûs Silvaeducensis*, Brux. 1721, p. 258—263 ([vert. door Honselaer,] *Oudheden en gestichten van 's Hertogen-bosch*, Leid. 1749; blz. 539—547), meer nog Coppens, *Nieuwe beschrijving van het bisdom van 's Hertogenbosch*, 's Hert. 1840, dl. IV, blz. 162—167, maar vooral Schutjes, *Kerkelijke Geschiedenis van het bisdom 's Hertogenbosch*, 's Bosch, 1870, dl. III, blz. 390—395. — De approbatie der stichting door bisschop Jan van Beieren is afgedrukt bij Latomus en Hoyberge, l. l. p. 76—82, bij Foppens, l. l. p. 263—267 (Honselaer, a. w. blz. 547—555), en bij Miraeus en Foppens, *Opera diplomatica et historica*, Brux. 1723, tom. II, p. 893—895. — De Bourgondische bibliotheek te Brussel bevat een *Codex canonicorum regularium... monasterii in Corsendonck* (M. S. n°. 16595), waarin o. a. de „Forma Inclusionis fratrum in Korssendonck facta Anno dominj M° cccc° xxxij° Julij decima" (verg. boven, dl. II, blz. 276, noot 2). Ook in het archief van 't bisdom 's Hertogenbosch berusten nog enkele stukken betreffende dit convent (zie Schutjes, a. w. dl. III, blz. 391). — De catalogus der boekerij van het klooster, in 1638 door Hoyberge opgemaakt, staat afgedrukt bij Sanderus, *Bibliotheca Belgica manuscripta*, Insulis, 1641, pars II, p. 46—71. — Na al het genoemde hebben geene wezenlijke waarde voor dit onderwerp: Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 174—176; Mastelinus, *Necrologivm monasterii Viridis Vallis*, p. 39—41; Gramaye, *Antverpia* (in zijne *Antiquitates Brabantiae*, Lov. 1708), p. 41 seq.; Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, p. 327 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van*

Deventer, dl. II, blz. 123 v, 223—226; fol. uitg. der *Kerkel. hist. en outheden*, dl. VI, blz. 611, 636 v.); Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, tom. II, p. 67 seq.; [v. Gils,] *Katholyk Meyerysch memorieboek*, 's Bosch, 1819, blz. 33.

N°. 14. »Domus Montis S. Agnetis Virginis" (S. Agnietenberg) bij Zwolle, in het bisdom Utrecht. Eenige bekeerlingen van De Groote, onder welke vooral Johan van Ummen, wonen te zamen in een huis te Zwolle (Thom. a Kempis, p. 2), weleer »het arme Clerkhuis", later »het arme Fraterhuis" genoemd (v. Hattum, dl. I, blz. 222, 223). Zij wenschen meer afgezonderd te gaan leven, en De Groote wijst hun daartoe in Maart 1384 eene geschikte plaats op den Nemelerberg, een uur oostwaarts van de stad (Thom. a Kempis, p. 4—6; verg. boven, dl. II, blz. 374). De plek wordt geacht, door hemelsche verschijningen te zijn aangewezen (l. l. »Prologus"; verg. boven, dl. II, blz. 265). Vooral ook op aandrang van Jacobus Wittecoop, zoon van den Zwolschen burgemeester Thomas Cop, komt het plan tot uitvoering in het voorjaar van 1386 (l. l. p. 7—9). De blinde, ongeletterde maar innig vrome Johan van Ummen wordt tot rector gekozen (l. l. p. 9). Methodisme, gehoorzaamheid en »ootmoedigheid" der broeders (l. l. p. 11—13; verg. boven, dl. II, blz. 304, 281, 285 v.). Hunne armoede en hun begrip van Gods voorzienigheid (l. l. p. 14—16; verg. boven, dl. II, blz. 185, noot 5; dl. II, blz. 255). Geruchten van naijver der kloosterlingen van Windesheim tegen de fraters op den Nemelerberg, wijl deze eene kapel bouwen (v. d. Zandt, blz. 83—85; verg. boven, dl. I, blz. 49, noot 1). De eerste kapel met haar altaar aan de H. Agnes en Maria Magdalena gewijd, 23 Juni 1395 (Thom. a Kempis, p. 17). Verlangen naar kloosterlijke inrichting, wijl zonder deze het huis niet naar behooren kan bestuurd blijven (l. l. p. 18). Florens Radewijns ziet er om financieele redenen bezwaar in, maar is van oordeel, dat het niet kan geweigerd worden (Busch, p. 167 seq.). Vergunning van den Utrechtschen bisschop Frederik van Blankenheim, om, onder Windesheimsche visitatie (v. d. Zandt, blz. 65), een regulierenklooster te bouwen, 18 Jan. 1398 (Thom. a Kempis, p. 19). De Zwollenaars dulden niet, dat dit op den Nemelerberg geschiede (l. l. p. 19 seq.), wijl kloostergoederen vrij van belasting zijn (v. Hattum, dl. I, blz. 255 v.). Zeker landgoed, Westerhof

genaamd en onder Dalfsen gelegen, wordt tot het doel gekozen, eene kleine kerk met geringe gebouwen aldaar opgericht en aan Maria gewijd, en vier broeders ingekleed, 25 Maart 1398 (Thom. a Kempis, p. 19—21). De inkleeding geschiedt door den prior van het klooster Bethlehem te Zwolle (l. l. p. 20), dat, ofschoon onder de proostdij Beelhem bij Doetinchem staande, geenszins afkeerig is van het Kapittel van Windesheim (zie boven, blz. 15). Het nieuwe convent wordt weinige weken later in genoemd Kapittel opgenomen (Thom. a Kempis, p. 21). Inmiddels zet Johan van Ummen met het meerendeel der broeders het leven op den Nemelerberg voort (l. l. p. 23). Het klooster in Westerhof, thans Mariënhof geheeten (l. l. p. 20), voldoet niet aan de verwachting (l. l. p. 22), en de Bisschop geeft den bewoners vergunning, met al het hunne naar den Nemelerberg terug te keeren, 26 Aug. 1398 (Dumbar, tom. II, p. 327). Groote sterfte door hevige pest, Sept. 1398 (Thom. a Kempis, p. 24—26; conf. p. 21 seq.). Johan van Ummen richt met eenige andere broeders eene nieuwe vergadering bij Vollenhove op, S. Janskamp genaamd, en gaat later met velen tot de orde der Tertiarissen over (l. l. p. 41). Wijding van het kerkhof, 22 Oct. 1399 (l. l. p. 29 seq.), en van de kerk met vier altaren, 8 Apr. 1412 (l. l. p. 38—40). Andermaal pest, 1421 (l. l. p. 43—45). Wegens het Utrechtsche interdict zijn de kloosterlingen, ten getale van vier en twintig, verplicht, hun convent te verlaten en drie jaren te Ludingakerke in Friesland (zie beneden, onder n°. 36) te vertoeven, 1429—'32 (l. l. p. 57—61; verg. boven, dl. II, blz. 113). Nieuwe gevallen van pest, 1440 en '41 (l. l. p. 95). Wangedrag van sommige broeders, 1450 (Dumbar, tom. II, p. 331—336; verg. boven, dl. II, blz. 331). Bisschoppelijke vergunning tot uitbreiding der kerk, 13 Apr. 1455 (v. d. Zandt, blz. 66). Wijding van vier altaren, 17 Nov. 1455 (Dumbar, tom. II, p. 329—331). De muren en gewelven der kerk met fraaie kleuren afgezet, 1460 (Thom. a Kempis, p. 121 seq.; verg. boven, dl. II, blz. 244, 259). Kostbaar Mariabeeld op een altaar in het midden der kerk vóór het koor (l. l. p. 96, 120; verg. boven, dl. II. blz. 259). Verschillende reliquieën (l. l. p. 105). De broeders krijgen in 1461 van de kanunniken van S. Maarten te Utrecht de oude houten kist, waarin de reliquieën van S. Agnes van ongeveer 1070 tot 1414

zijn bewaard geweest (l. l. p. 123 seq.; verg. boven, dl. I, blz. 69, noot 5, en dl. II, blz. 267). Het klooster 't »Berg-klooster van mirakelen" genoemd (Rosweyde; zie boven, dl. II, blz. 267). Nieuwe verwoesting door pest, 1471 (Thom. a Kempis, p. 137—141). Voornaamste priors: de Windesheimers Johan van Kempen, broeder van Thomas a Kempis, 1399—1408 (zie boven, dl. I, blz. 247), en Willem Vornken, 1408—1425 (zie boven, dl. II, blz. 108). Merkwaardige kloosterlingen: de kunstschilder Godfried van Kempen en de »verluchter" Egbert van Lingen (zie boven, dl. II, blz. 232 v.), de kloosterhervormer en schrijver Johannes Mauburnus (aldaar, blz. 354—359), de kloosterhervormers Hendrik Cremer (blz. 353) en Reinier Kootken (blz. 355, noot 2), bovenal de beroemde Thomas a Kempis (blz. 325—329). Het klooster zeer geliefd en vaak bezocht door Wessel Gansfort (zie boven, dl. II, blz. 271 v.). Dagelijks worden er vele armen gespijzigd (Toe Bocop, blz. 419; verg. boven, dl. II, blz. 312). Het wordt in 1534 door de Wederdoopers op hun weg naar Munster bezocht, om er den H. Geest te ontvangen (v. Hattum, dl. II, blz. 363—365). In 1554 heeft het van eene bende stroopers en brandstichters veel te lijden (aldaar, blz. 417). Bij de oprichting der nieuwe bisdommen wordt het door paus Pius IV aan de bisschoppelijke tafel van Deventer toegewezen, 1561 (Lindeborn, p. 11; verg. boven, dl. II, blz. 151). De bisschop Aegidius de Monte neemt het omstreeks 1571 in bezit, onder verband van levenslang onderhoud van vijf reguliere priesters (l. l. p. 40). De broeders worden opgenomen in het S. Maartensklooster te Leuven (Amort, p. 32). De boekerij verstrooid (zie boven, dl. II, blz. 201, de noot); vele gebouwen afgebroken (Toe Bocop, blz. 419); de kerk van hare kostbaarheden beroofd (dezelfde, t. a. p.); het overige verkocht aan geestelijke zusters uit Zwolle, die er in gaan wonen (dezelfde, blz. 384, 419). De bisschop sterft 26 Mei 1577 (Lindeborn, p. 41). Verzoekschrift van den prior superior der Windesheimsche vereeniging om herstel van het klooster enz. (Bondam, dl. IV, blz. 194). De Algemeene Staten staan hem slechts bij provisie de administratie er van toe, 1578 (aldaar, blz. 232 v.; verg. boven, dl. II, blz. 163). Verschillende plannen met de kloostergoederen, 1580 (v. Hattum, dl. III, blz. 194 v.; Deventer-archief, n°. 915—917). Het klooster afgebroken volgens besluit der Zwolsche vroedschap

van 15 Mei 1581 (v. Hattum, dl. III, blz. 209 v.). De inkomsten levenslang toegewezen aan den proost van het Deventersche kapittel (aldaar, blz. 243 v.). Nieuwe geschillen er over, waarschijnlijk wegens het overlijden van den proost (verg. Dumbar, »Deventer", dl. I, blz. 331), waarbij de stad Zwolle verklaart, ze te willen naasten, 1596 (v. Hattum, dl. III, blz. 256). Van het kloostergebouw is geen spoor meer aanwezig, maar de heuvel, waarop het gestaan heeft, wordt steeds in eere gehouden (Mooren, S. 76 f.). Op het kerkhof, waarvan nog veel gebruik wordt gemaakt, is in 1821 de letterkundige Jacobus Kantelaar begraven (v. d. Aa, dl. I, blz. 63).

De man, die den hoogsten roem van dit klooster uitmaakt, was tevens zijn geschiedschrijver. Zelfs is het *Chronicon canonicorum regularium Montis S. Agnetis* het eenige werk van Thomas a Kempis, waarin deze zich, ondanks zijn „ama nesciri", op pag. 29 der uitgave van Rosweyde, Antv. 1621, als schrijver heeft bekend gemaakt (verg. Hirsche, *Prolegomena zu einer neuen Ausgabe der Imitatio Christi*, Berl. 1873, Bd. I, S. 265 f.). Gelijk boven (dl. II, blz. 213, noot 1) bij de beschrijving van dit zeer zeldzame werk is gezegd, loopt het door Thomas vervaardigd gedeelte tot zijn sterfjaar 1471, en de „Continuatio" door een onbekende tot 1477. — Allen, die later over het klooster op den S. Agnietenberg schreven, bedienden zich van dit werk, al voegden zij er aan toe, wat zij van elders wisten. Zóó omstr. 1575 Arent toe Bocop in zijn *Croenick der byscoppen van Uttert* enz. (uitgegeven door het Historisch Genootschap in den *Codex diplomaticus Neerlandicus*, 2de serie, dl. V, Utr. 1860), blz. 415—419 en 384; twee eeuwen later v. Hattum in zijn vrij zeldzaam werk *Geschiedenissen der stad Zwolle*, Zwolle, 1767, dl. I, blz. 222, 223, 254—257, 258v, 284; dl. II, blz. 18 v, 363v, 365; dl. III, blz. 31, 168—170, 184v, 194v, 209v, 243v, 256, [393—398]; dl. V, blz. 252, 254; in onze eeuw Mooren, *Nachrichten über Thomas a Kempis*, Crefeld, 1855, S. 75—77, 115—129, 132 f., 206—211, 247—258. Zie ook nog v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gor. 1839, dl. I, blz 62v. — Vele authentieke stukken, het klooster betreffende, bestaan nog, deels in originali, deels in afschrift, in de stedelijke archieven van Zwolle, Deventer en Kampen; zie daarover v. d. Zandt, *De vroegste verhouding tusschen Sint Agnietenberg en Windesheim* (in de *Verslagen en Mededeelingen, uitgegeven door de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis*, st. V, Dev. 1870), blz. 64—76, alsmede den *Inventaris van het Deventer-archief*, Dev. 1870 (niet in den handel), n°. 73, 904—918, 1141, 1151*f*, 1590, en het *Register van charters en bescheiden in het Oude archief van Kampen*, Kamp. 1863, dl. II, n°. 1420; dl. III, n°. 2535, 2602, 2606, 2659. Één dier stukken is uitgegeven door v. d Zandt,

t. a. p. blz. 83—85; vier andere door Dumbar in zijne *Analecta*, Dav. 1719, tom. II, p. 322—336 (aangevuld en verbeterd door v. d. Zandt, t. a. p. blz. 88—90). Ook Matthaeus liet er een van minder belang, waarvan het oorspronkelijke te Utrecht berust, afdrukken in zijn werk *De nobilitate*, Amst. 1686, p. 770—773 (zie daarbij v. d Zandt, t. a. p. blz. 90 v.). Bij deze uitgegevene authentieke stukken moet vooral niet vergeten worden de bul van paus Pius IV, waarbij deze in 1561 het nieuwe bisdom van Deventer regelde en het klooster op den S. Agnietenberg aan de bisschoppelijke tafel toewees (afgedrukt o. a. bij Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 4—26, en bij Miraeus en Foppens, *Opera diplomatica et historica*, Brux. 1723, tom. I, p. 790—797. — Zie voorts Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 31, 99, 166—168, 202, 408 seq., 480 seq. — Het inwendig leven in het klooster is het best te kennen uit Mooren, a. a. O. S. 115—129. — De lijst der priors, door Lindeborn (l. l. p. 310—312) gebrekkig gegeven, is aanmerkelijk aangevuld door v. d. Zandt, t. a. p. bl. 78, maar daarop moet ook nog eene plaats worden ingeruimd aan den kloosterhervormer Reinier Koetken, die volgens *Gallia Christiana*, tom. VII (Par. 1744), col. 838 seq., „prior effectus, aliquanto post ab hoc munere vacationem tam enixe postulavit, ut illi tandem data fuerit." Voorts voeg ik er bij, dat blijkens de *Effigies et vitae Professorvm Academiae Groningae et Omlandiae*, Gron. 1654, p. 15, „vir pius et nobilis D. Gerhardus à Cloester Coenobiarches in monte Agnetis, fuerat ex intimis discipulis et amicis Wesseli" [Gansfortii]. — Aangaande de verstrooiing van de kostbaarste werken uit de bibliotheek zie men boven, dl. II, blz. 201, de noot; Mooren, a. a. O. S. 75 f.; Amort, *Scutum Kempense sive Vindiciae quatuor librorum de Imitatione Christi*, Col. Agr. 1728, p. 32; ook eenigermate de *Aanteekeningen van het verhandelde in de sectie-vergaderingen van het Provinciaal Utrechtsch genootschap*, 1872, blz. 32—35. — Tot de plannen, die men met de inkomsten der kloostergoederen had, behoorde in 1580 ook de stichting eener provinciale school te Deventer. Zie daarover uitvoerig *Overijsselsche almanak*, 11de jaarg., 1846, blz. 193—215. — Kleinere zaken zijn te vinden bij v. d. Monde, *Tijdschrift voor geschiedenis, oudheden en statistiek van Utrecht*, 8e jaarg., 1842, blz. 185; Bondam, *Verzameling van onuitgegeevene stukken*, Utr. 1779, dl. IV, blz. 194, 232; *Overijsselsche almanak*, 12de jaarg., 1847, blz. 133. — Van geringe waarde is het overzicht bij Lindeborn, l. l. p. 309—312 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 98—101, 124; fol. uitg. dl. VI, blz. 605v, 611), doch zie aldaar p. 11—17, 30, 40 (v. Heussen en v. Rijn, a. w. dl. I, blz. 15—22, 54, 78; fol. uitg. dl. VI, blz. 428—430, 438, 444). De compilatie van Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, tom. II, p. 3—9, levert niets nieuws. Evenmin wat Delprat aangaande dit klooster zegt in zijne *Broederschap van G. Groote*, Arnh. 1856, blz. 220v. Beter is de bewerking der voorhandene stof door v. Slee, *De kloostervereeniging van*

Windesheim, Leid. 1874, blz. 115—124. — Bij opzettelijke behandeling van het onderwerp raadplege men met het Stedelijk archief van Zwolle en het Provinciaal archief van Overijsel. — M. S. n°. 8853 der Bourgondische bibliotheek te Brussel (*Catalogue*, Brux. 1842, tome I, p. 178; III, p. 233) bevat niet anders dan eenige capita uit het *Chron. Mont. S. Agnetis*, voor wier woordelijke overeenkomst met het gedrukte ik echter niet insta.

N°. 15. »Domus B. Mariae in Valle Angelorum" (Engelendaal) te Leiderdorp in Zuid-Holland, in het bisdom Utrecht. Gesticht door Petrus van den Poel op eene plaats, waar te voren meermalen engelengezang zal gehoord zijn (Matthaeus, tom. III, p. 435; verg. boven, dl. II, blz. 67, noot 2). De stichtingsbrief waarschijnlijk gedagteekend 2 Mei 1396 (dezelfde, l. l.). Het klooster met vergunning van bisschop Frederik van Blankenheim begonnen »anno 1400 iam completo" (Busch, p. 168). Het ontvangt van graaf Albrecht vrijdom van tol (v. Heussen en v. Rijn, »Zuid-Holland," blz. 284). Het schijnt in 1402 nog niet tot het Kapittel van Windesheim behoord te hebben (zie boven, dl. II, blz. 13, noot 1), maar komt in een bisschoppelijken brief van 21 Oct. 1403 (zie beneden, in Bijlage VII) als zoodanig voor (Kon. Bibl. H. S. n°. 352, afschrift n°. 3). Ingesloten, 1451 (zie boven, dl. II, blz. 54, de noot). Het wordt door een zijner bewoners vergeleken met Aser, »pinguis panis eius" (Busch, p. 173; verg. Gen. 49: 20). »Niet één klooster van het Windesheimerkapittel, dat in zedeloosheid Engelendaal te Leyderdorp evenaarde" (Römer, afd. I, blz. 340; verg. boven, dl. II, blz. 332). De eerste prior, de ernstige Windesheimsche regulier Willem Vornken, vertoeft er slechts één jaar; »mores enim, delitias, et vitae mollitiem strenuitati et fervori conversationis suae sensit non posse convenire" (Busch, p. 168 seq., 479 seq.; verg. boven, dl. II, blz. 108, 343). Een ander broeder uit Windesheim, Johan Broekhuizen (zie boven, dl. II, blz. 241), eenige jaren daarna door de kloosterlingen tot prior gekozen, handhaaft wel de tucht, maar houdt het slechts twee jaren bij hen uit, »cum mores et vitam suam rigidos et impalpabiles, mollibus et delicatis Hollandinorum moribus minime cerneret convenire" (Busch, p. 438, 169). In 1569 is het leven te Engelendaal zóó ontaard, dat men geen beteren raad weet, dan sommige broeders naar andere conventen te verplaatsen (v. Heussen, tom. I. p. 480; verg. boven, dl. II, blz. 332, noot 3). Twee der reguliere kanunniken zijn bij

Jacoba van Beieren in haar uiterste op het slot te Teylingen, 1436 (»Codex diplomaticus Neerlandicus," dl. I, afd. 1, blz. 176). Het klooster tijdens de Spaansche onlusten geheel afgebroken, en de grond tot zaai- en weilanden gemaakt (Orlers, blz. 123). Sporen en overblijfsels er van in het begin der 18de eeuw (v. Heussen, tom. I, p. 480). De kloostergoederen door de Staten van Holland bestemd tot alimentatie der conventualen en tot onderhoud van hoogleeraren te Leiden, 1574, '75 (Römer, afd. I, blz. 342).

Het weinige, wat aangaande dit klooster bekend is, moet uit verschillende bronnen worden bijeengebracht. Deze zijn: Henricus Thaborita, *Chronicon* (zie boven, dl. II, blz. 224), lib. XI, cap. 2, afgedrukt bij Matthaeus, *Veteris aevi analecta*, ed. 2da, Hag. Com. 1738, tom. III, p. 435; Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 168 seq., 173, 202, 438, 479 seq.; v. Heussen, *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, tom. I, p. 479 seq. (vert. door v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Rhynland*, blz. 286—290; fol. uitg. der *Kerkelyke historie en outheden*, dl. III, blz. 872 v.); v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Zuid-Holland*, blz. 284 (fol. uitg. dl. III, blz. 599 v.; een giftbrief van graaf Albrecht aan het klooster Rugge bij den Briel, die niet in de *Historia episcopatuum*, tom. I, p. 346, voorkomt); *Rekeninge der testamentoren van wijlen der edele vorstinnen Vrouwe Jacobs van Beyeren* (in den *Codex diplomaticus Neerlandicus*, uitgegeven door het Historisch Genootschap, 2de serie, dl. I, afd. 1, Utr. 1851), blz. 176, 184; Orlers, *Beschrijvinge der Stadt Leyden*, 2de druk, Leyd. 1641, blz. 123 v.; *Resolutiën der Staten van Holland*, aangehaald bij Römer, *Kloosters en abdijen van Holland en Zeeland*, Leid. 1854, afd. I, blz. 341 en 342. — Bewerkingen der stof werden geleverd door Römer, t. a. p. blz. 340—342 (die ook, afd. II, blz. 257, eene nog bestaande teekening van het klooster vermeldt); alsmede door v. Slee, a. w. blz. 191—193. — Wat Zunggo in zijn *Prodromus*, tom. II, p. 243 seq., levert, is geheel aan Busch ontleend. Evenzoo wat men leest bij v. Boxhorn, *Nederlandsche historie*, vert. door Leydekker, 2[de] druk, Amst. 1739, blz. 236 (verg. boven, dl. I, blz. 319, noot 9). — Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, p. 327 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 124 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 611 v.), is volkomen onbeduidend, en v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gor. 1839, dl. IV, blz. 196, levert niets nieuws. — Of Victor de Slingere, die volgens Valerius Andreas (*Fasti academici stvdii generalis Lovaniensis*, Lov. 1650, p. 333) ten jare 1575 in het „Collegium Bayanum" te Leuven eene beurs stichtte, door v. Heussen (l. l. tom. I, p. 480) terecht bij de behandeling van dit klooster ter sprake wordt gebracht, acht ik aan twijfel onderhevig. — De „Jacobus Amstelodamus, Heyloënsis Prior," aan wien volgens hem in 1569 een ze-

delooze broeder uit Engelendaal ter verbetering werd gezonden, was Jacobus Zaffius (zie boven, dl. II, blz. 234; dl. III, blz. 27).

N°. 16. »Domus B. Elisabeth Viduae" (Rugge) bij Brielle in Zuid-Holland, in het bisdom Utrecht. Albrecht, graaf van Holland, geeft eene parochiekerk aan de heerlijkheid Rugge op het eiland Voorne, 1403 (v. Heussen en v. Rijn, »Zuid-Holland", blz. 277). In deze kerk en op het kerkhof (aldaar, blz. 280, 283, 284, 288) sticht Heer Hugo van Heenvliet in 1404 (blz. 293 v.), om de zaligheid der zielen van hemzelven, zijne vrouw en zijn geslacht (Römer, afd. I, blz. 342), met verlof van den graaf, met toestemming van den pastoor, met consent van den proost van Utrecht en met goedkeuring van den bisschop (v. Heussen en v. Rijn, blz. 278—297), eene priorij voor minstens vijf reguliere kanunniken met het overig personeel (aldaar, blz. 282, 288), op voorwaarde, dat er in de kerk te Rugge steeds een wereldsch pastoor zal zijn (blz. 296). Op dringend verzoek van Heer Hugo (Busch, p. 169), op bevel van den bisschop (v. Heussen en v. Rijn, blz. 296 v.), en na nauwkeurig onderzoek aangaande den financieelen staat, wordt het klooster in het Kapittel van Windesheim opgenomen, 1406 (Busch, l. l.). Drie kapelanijen naar de kloosterkerk overgebracht, 1407 (v. Heussen en v. Rijn, blz. 299—309). Verschillende altaarwijdingen (aldaar, blz. 316—323). Het klooster wordt door Heer Hugo, die er ook voor het hoogaltaar begraven werd (»Vita Elisabethae van Heenvliet," p. 235), door zijne kinderen en velen uit de aanzienlijkste geslachten rijk begiftigd (v. Heussen en v. Rijn, blz. 278, 282—330; Römer, afd. I, blz 343—345). Het oefent te Herkingen zelfs heerlijke rechten uit (Römer, afd. II, blz. 94). Jacoba van Beieren verbindt zich bij giftbrief, er geene krijgslieden in te zullen leggen, en den broederen »geenrehande hinder, moeynisse, schade of last in enigerwys" te zullen doen, maar laten hen »rustelic ende vredelic onsen lieven Heren God dienen", 1418 (v. Mieris, dl. IV, blz. 457). Ondanks deze stoffelijke welvaart is er geen spoor van zedeloosheid (Römer, afd. I, blz. 345v.). Merkwaardige vergadering van het Generaal Kapittel, waarbij het Kapittel van Nuis in dat van Windesheim wordt opgenomen, 4 Mei 1430 (zie boven, dl. II, blz. 25—27). Op verzoek der broeders redigeert Thomas a Kempis het »Vita Liduvinae Virginis" (»Prologus" vóór dit »Vita"). Het klooster door de geuzen

verwoest, 1572 (Estius, p. 205, 301). Één der broeders door hen van neus en ooren beroofd en daarna gedood (dezelfde, p. 170, 302; verg. boven, dl. II, blz. 153). De Gorcumsche martelaren door Lumey naar den Briel gevoerd en in eene overgebleven schuur van het klooster op de wreedaardigste wijze gedood, 9 Juli 1572 (dezelfde, p. 205—220). Één hunner, Johannes van Oisterwijk, is regulier kanunnik van dit convent (dezelfde, p. 300—302; verg. boven, dl. II, blz. 153 v). »Ter plaatse waar vroeger dit klooster stond, vindt men thans eene landhoeve... In de turfschuur aldaar wijst men nog de spijkers, waaraan de Geestelijken zijn opgehangen" (v. d. Aa, dl. IV, blz. 146). Ook bestaat er nog een »Kloosterweg" (dezelfde, dl. IX, blz. 750).

De hoofdbron voor de geschiedenis van dit convent is niet v. Heussen, *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, tom. I, p. 346—348, maar de met vele oorspronkelijke bescheiden vermeerderde vertaling daarvan door v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Zuid-Holland*, Leid. 1719, blz. 277—383 (fol. uitg. der *Kerkelijke historie en outheden*, Leid. 1726, dl. III, blz. 598—612). — De bewerking der stof door Römer, *Kloosters en abdijen van Holland en Zeeland*, Leid. 1854, afd. I, blz. 342—346, en afd. II, blz. 94, is, door gebruikmaking van nog andere handschriftelijke bronnen, zelve eenigermate eene bron geworden. — Men zie voor verdere bijzonderheden: Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 169 seq.; *Vita Elisabethae van Heenvliet* (achter Matthaeus, *Anonymi Chronicon ducum Brabantiae*, Lugd. Bat. 1707), p. 235, 237; v. Mieris, *Groot charterboek der graaven van Holland*, Leyd. 1753, dl. IV, blz. 238, 457; *Bepaling der schulden ten laste van het sterfhuis van wijlen Frank van Borselen* (in den *Codex diplomaticus Neerlandicus*, uitgegeven door het Historisch Genootschap, 2de serie, dl. I, afd. 1, Utr. 1851), blz. 153; Estius, *Historiae Martyrvm Gorcomiensivm*, lib. II, cap. 10, 21—25; lib. III, cap. 36 (editie van Nam. 1655, p. 205—220, 300—302); v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gor. 1839, dl. IV, blz. 144—146; dl. IX, blz. 750. — Over het verzoek der kloosterlingen aan Thomas a Kempis, om Brugman's levensbeschrijving van Lidwina van Schiedam „breviori ac planiori stylo" om te werken, zie men den „Prologus" vóór het *Vita Lidewigis Virginis* in de derde afdeeling van 's mans *Opera omnia*, editie Sommalius; maar vooral Moll, *Johannes Brugman*, Amst. 1854, dl. II, blz. 131—135. Ik gis, dat dit verzoek zal hebben saamgehangen met de omstandigheid, dat Georgius van Beneden of Jorys van Antwerpen (zie over dezen volledigen naam het boven [blz. 36] genoemde opstel van v. d. Zandt, blz. 78), regulier van den S. Agnietenberg, volgens het *Chronicon Montis S. Agnetis*, p. 117, tot 1458 prior in het klooster bij Brielle

was. — Wat de overige priors enz. van dit convent aangaat, zie men de gegevens bij v. Rijn, a. w. bl. 332 v. (waar echter Johan Tongerlo, volgens de *Oudheden van Rhynland*, blz. 289, verg. met Matthaeus, *Analecta*, ed. 2da, tom. III, p. 512, niet op het jaar 1469 maar op 1569 zal moeten geplaatst worden, tenzij er juist eene eeuw na elkander twee van denzelfden naam zijn geweest), alsmede bij Römer, a. w. afd. I, blz. 346, noot 2. Uit het boven, dl. II, blz. 186, noot 1, vermelde handschrift *Van den doechden der vuriger ende stichtiger susteren van diepenveen*, waaraan ook het straks genoemde *Vita Elisabethae van Heenvliet* door Matthaeus werd ontleend, schrijf ik ter aanvulling het volgende af: „Onse weerdige pater heer ioest een pryor inden briel die was hijr [nam. te Diepenveen] een wijltijds recktoer eer hij daer pryor waert Ende was een cloeck wijs verstandel man" (fol. 8r); „Hijr omme sprack hij [nam. Heer Johan van Heenvliet] mytten procratoer wt den briel fridocus genoemt Die hijr voermaels hadde geweest heer hugen van heneuliet sijns vaders cappelaen" (fol. 48r). — Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, p. 327 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 125; fol. uitg. dl. VI, blz. 612) levert niets nieuws; evenmin v. Alkemade en v. d. Schelling, *Beschryving van de stad Brielle*, Rott. 1729, blz. 59. De compilatie van Zunggo, *Prodromus*, tom. II, p. 72—74, is uitsluitend aan Busch en Estius ontleend. Veel beter is de bewerking der stof door v. Slee, *De kloostervereeniging van Windesheim*, blz. 195—197.

N°. 17. »Domus B. Mariae" te Gaesdonck 1) bij Goch, in het bisdom Keulen. Twee geestelijken, Mr. Johannes van Ecke, weleer »rector scholarium" te Goch, en Johannes van den Sande, richten aldaar een Broederhuis op, omstr. 1364 (Bergrath, S. 4). Het aantal leden wordt op vier bepaald; zij leggen geene geloften af, en kunnen naar goedvinden weer heengaan (dezelfde, S. 5). Ook een leek wordt opgenomen (S. 5). Misschien geven de broeders ook onderwijs aan de jeugd (S. 5). De stichting goedgekeurd door den Aartsbisschop van Keulen, die den broeders tevens vergunt, in hun oratorium op een draagbaren altaarsteen

1) Aan de beteekenis van den naam Gaesdonck heeft Dr. Bergrath op S. 7 f. van zijn straks te noemen werkje een belangrijken excurs gewijd. Hij constateert, dat de oudere schrijfwijze is Gaesdonc en Gaisdonc, waarvoor later Gaedsdonck, Gaedesdonck en dergelijke in de plaats zijn gekomen. Met verwerping van Teschenmacher's „Gadesdunckium seu habitationes divinae" en Bekkers' Gaesdonck = ganzendonk of ganzenbroek, leidt hij het woord af van Gais = beek, en donc = grond, die boven een moeras uitsteekt; dus Gaesdonck = de Donk aan de beek, namelijk aan de Kenne, thans de Kendel.

stille missen te doen lezen, 18 Juni 1365 (S. 6, 31). Het huis, »domus oratorii" genaamd (S. 6), ontvangt weldra vele goederen (S. 7—11), o a. den »Hof Gaesdonck", 14 Sept. 1371 (S. 7, 32 f.). De broeders besluiten, tot de orde der reguliere kanunniken over te gaan (S. 17). Wegens oneenigheden in het klooster te Frendeswege bij Nordhorn (zie boven, onder n°. 12), komen eenige broeders vandaar naar Goch (Lindeborn, p. 328), waar twee hunner zijn geboren (Bergrath, S. 19). Weldra is men bezig met het oprichten van een klooster. Hertog Willem van Gelder geeft daartoe verlof, 11 Apr. 1400 (dezelfde, S. 19, 39 f.). De broeders van het »Oratorhuis" dragen er hunne goederen aan over, 13 Apr. 1400 (S. 19, 40 f.), worden echter geene reguliere kanunniken, maar zetten, met uitzondering van één hunner, in het klooster hun vroeger leven voort (S. 20; verg. eenigermate boven, dl. I, blz. 109—111). De stichting van het klooster goedgekeurd door den officiaal van den Aartsbisschop, 30 Juni 1400 (S. 20, 42—44). Bij deze goedkeuring wordt tevens bepaald, dat de broeders zullen »perpetuo permanere uniti atque subiecti monasteriis de Windesem, de Emsteyn, fontis beate marie iuxta Arnhem et nove lucis iuxta Horn" (S. 43, 20 f.). Inderdaad heeft het nieuwe convent tot 1407 reguliere kanunniken uit die kloosters als priors (zie boven, dl. II, blz. 21, noot 4). Het wordt met toestemming van hertog Reinald, 14 Aug. 1405, en met goedkeuring van den officiaal des Aartsbisschops, 10 Dec. 1405, verlegd naar den »hoff geheiten gaesdonck", een uur buiten de stad (S. 27 f., 52, 54—57). Het voltooide gedeelte gewijd, 15 Mei 1406 (S. 28, 57). De Windesheimsche regulier Johan Broekhuizen wegens zijne bouwkundige bekwaamheid tot prior gekozen (Fritzen, S. 2). Hij bouwt het koor der kerk, een dormter, een reventer, eene keuken en een ringmuur (dezelfde, S. 3). Architectonische schoonheid van het koor (zie boven, dl. II, blz. 241). Het klooster onderwerpt zich wegens ons onbekende redenen aan de proostdij te Nuis, 1407 (Wernerus Titianus, col. 596; verg. boven, dl. II, blz. 21), en heeft van dien tijd af priors buiten den Windesheimschen kring (Bergrath, S. 22; verg. boven, dl. II, blz. 22, de noot). De prior Joannes Daniëls predikt op hooger gezag het kruis tegen de Husieten (Fritzen, S. 6). Het klooster vormt mede het Kapittel van Nuis, 25 Apr. 1423 (Nijhoff, »Bijdragen", dl.

IX, blz. 31; verg. boven, dl. II, blz. 22), en gaat daarmee tot dat van Windesheim over, 4 Mei 1430 (Fritzen, S. 20—24; boven, dl. II, blz. 24—28). De thans nog bestaande kerk, benevens dertien altaren en twee kerkhoven, door den vicaris van den Aartsbisschop van Keulen gewijd, 11 en 12 Juni 1437 (Fritzen, S. 32—34, 36—39). »Colloquium", door de Windesheimsche vaderen wegens het Utrechtsche schisma te Gaesdonck gehouden, 1440 (Busch, »Reformatio monasteriorum", p. 496; verg. boven, dl. II, blz. 86). Inmiddels nemen de bezittingen des kloosters voortdurend aanmerkelijk toe (Fritzen, S. 4—18, 26—32). In den geuzentijd heeft de prior Gerardus Schildt veel uit te staan van zijne afvallige medebroeders (Bekkers, blz. 7; verg. boven, dl. II, blz. 155). De broeders verjaagd, en het klooster door krijgsvolk geplunderd, 1580 (dezelfde, blz. 7, 14). Twee en dertigjarige »ballingschap" in Goch, 1580—1612 (blz. 8, 14). De broeders plegen op vele plaatsen de zielzorg, en voorzien de stad Goch bijna geregeld van pastoors (blz. 8—12; verg. boven, dl. II, blz. 314). »Usque nunc et regulari disciplina et inquilinorum numero floret", 1670 (Lindeborn, p. 329). »Floret", 1745 (Zunggo, tom. II, p. 330). Merkwaardige kloosterlingen: de straks genoemde prior en calligraaf Joannes Daniëls, omstr. 1420 (Fritzen, S. 6; verg. boven, dl. II, blz. 232, noot 3); de uurwerkmaker Joannes Cüper, omstr. 1430 (Bekkers, blz. 4; zie boven, dl. II, blz. 184, noot 11); de hovenier Rutger Velthegen, gest. 1693 (Bekkers, blz. 9, 13; verg. boven, dl. II, blz. 182); de prior Petrus Nabben, schrijver van stichtelijke werkjes, gest. 1750 (zie boven, dl. II, blz. 323 v.). Gaesdonck behoort tot de Windesheimsche kloosters, die het langst hebben bestaan (zie boven, dl. II, blz. 63). Het wordt opgeheven in het begin dezer eeuw (1802?). In den Franschen tijd te Aken verkocht, en aangekocht door den laatsten procurator, Joannes Casimir Schadden (gest. 1821), die het bij testamentaire beschikking tot een kerkelijk doel vermaakt. De Bisschoppelijke Stoel te Munster richt er een »Hülfspriesterseminar" op, en later bovendien een bisschoppelijk gymnasium, onder den naam van »Collegium Augustinianum", 1849. Ten gevolge daarvan is een nieuwe aanbouw noodig, die aan de oude kanonie een veranderd aanzien geeft. De laatste reguliere kanunnik, Joannes Geurtsz. of Joannes Smitz, sterft 1853. Het »Collegium Augustinianum" wordt,

ten gevolge der Meiwetten, in 1873 geschorst (alles volgens mededeelingen, mij welwillend verstrekt door Dr. Ebben, Praeses van het genoemde »Hülfspriesterseminar").

De geschiedenis van dit klooster, die bijna geheel in het duister lag, is, althans tot het jaar 1473, volkomen aan het licht gebracht door twee verhandelingen in zoogenaamde schoolprogrammen van het „Collegium Augustinianum" te Gaesdonck. De eene is van Dr. med. P. B. Bergrath te Goch, *Geschichte des Brüderhauses und des Augustinerklosters in der Stadt Goch bis zur Ueberführung des letzteren nach dem Hofe Gaesdonck im Jahre* 1406 (met een „Codex diplomaticus Gaesdoncanus", die veertig oorspronkelijke bescheiden in afdruk bevat), Cleve, 1860; de andere is van Dr. Fritzen, *Geschichte des Augustinerklosters zu Gaesdonck.* I. *Unter der Herrschaft der Herzöge von Geldern.* 1406—1473 (met een „Anhang", bevattende den bisschoppelijken brief aangaande de volbrachte kerk-, altaar- en kerkhofwijding), Cleve [1872]. Ofschoon ook de Maatschappij van Nederlandsche letterkunde te Leiden van de eerstgenoemde verhandeling een exemplaar bezit, heb ik, gedachtig aan de moeilijkheid om schoolprogrammen in handen te krijgen, nuttig geacht, de voornaamste data en fata uit beiden over te nemen. — Slechts enkele kleine, hoewel niet onbelangrijke bijzonderheden, vindt men bij Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 328 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 126; fol. uitg. dl. VI, blz. 612); Wernerus Titianus, *Annales Novesienses* (in Martene en Durand, *Veterum scriptorum amplissima collectio*, Par. 1724, tom. IV), col. 596; Busch, *De reformatione monasteriorum* (in Leibnitz, *Scriptores rervm Brvnsvicensivm*, Hanov. 1707, tom. II), p. 496[c]; v. Heussen, *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, tom. I, p. 102 (vert. door v. Rijn, *Historie van 't Utrechtsche bisdom*, dl. I, blz. 383; fol. uitg. dl. II, blz. 96); I. A. Nijhoff, *Het klooster Bethlehem of Bielheim bij Doetinchem* (in zijne *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, dl. IX, Arnh. 1854), blz. 31; P. Nijhoff, *Inventaris van het oud archief der gemeente Nijmegen*, Arnh. 1864, blz. 47 (een brief van broederschap, met een zegeltje van het convent). Volgens Fritzen, S. 32, staat de oudste afbeelding van de kerk en het klooster in het plaatwerk *Het verheerlijkt Kleefsland*, 1743. — In het *Chronicon Windesemense*, p. 202, komt slechts éénmaal de naam voor. De *Annales Cliviae*, *Juliae*, *Montium* etc. van Teschenmacher, Francof. 1721, p. 186, 298, leveren niets op, dan dat hertog Adolf van Kleef in zijne laatste ziekte ook door den Gaesdonckschen prior Helmichius werd bezocht. Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, tom. II, p. 380 seq., wijdt slechts eenige onbeduidende regelen aan dit convent; v. Slee, *De kloostervereeniging van Windesheim*, blz. 224, 225, noemt het als in 't voorbijgaan. — Dit een en ander, wat de gedrukte boeken betreft. Doch, gelijk boven, dl. II,

blz. 221, gezegd is, bestaat er een autograaf van den Gaesdonckschen regulier Arnoldus Beckers of Bekkers, geschreven in 1808 en getiteld *Canonia Gaesdonckana*. Het bevat eene biografische lijst der prioren en fraters, benevens eene onvoltooide beschrijving van het klooster en de kloosterkerk. Dit H. S. stond mij door de bijzondere welwillendheid van den tegenwoordigen eigenaar ten dienste (zie boven, dl. II, blz. 22, de noot). Van deze gunstige gelegenheid ten voordeele der wetenschap gebruik makende, maar tevens met den wensch, dat Dr. Fritzen, die uit meer oorspronkelijke bronnen geput heeft, door de voortzetting van zijne *Geschichte des Augustinerklosters zu Gaesdonck* mijn arbeid weldra nutteloos doe worden, schrijf ik hier eene uit dit H. S. getrokken lijst der kloosterhoofden af.

Eerste rector te Goch (1400): Hermanus Zelen, geprofest in het klooster Bethlehem te Zwolle.

Tweede rector: Joannes Wijs, geprofest te Eemstein bij Dordrecht.

Eerste prior te Goch: Simon van Schoonhoven, geprofest te Eemstein.

Tweede prior te Goch en 1ste te Gaesdonck: Bartholdus Osnabrugh, geprofest in Mariënborn bij Arnhem. Onder hem geschiedt de verplaatsing van het klooster naar Gaesdonck.

2de prior te Gaesdonck: Joannes van Broekhuijzen, geprofest te Windesheim.

Rector voor korten tijd: Joannes van Gulik.

3de prior: Arnoldus Hundel, geprofest in Bethlehem te Zwolle.

4. Henricus van Bueren, geprofest te Gaesdonck. Later als tiende prior herkozen.

5. Joannes Daniëls, geprofest in Bethlehem te Zwolle. „Hij heeft ons klooster negen Iaaren prijsbarelijk voorgestaan, en de Medebroeders met woorden, wercken, en zeer stightige voorbeelden opgebeurt. heeft 4 Psauters en meer andere Boeken zeer wel geschreven aan onze kerck en klooster overgelaten. Hij was door Hooger Gezagh bestemt, om tegen de ketters te preeken, hetgeene Hij ook met grooten lof en iever heeft volbraght, waar door ons Huijs zeer vermaard is geworden, en veele groote almoezen heeft verkregen."

6. IJsbrandus de Wiringia, geprofest in het klooster van Maria en de twaalf Apostelen te Utrecht. Hij wordt later verkozen tot proost van Bethlehem bij Doetinchem.

7. Thadaeus de Suentu (*sic*), geprofest in het klooster van Maria en de twaalf Apostelen te Utrecht. Hij sterft aanstonds na zijne verkiezing en bevestiging in 1428.

8. Henricus Vaack, geprofest in Bethlehem te Zwolle.

9. Albertus van Werslo, geprofest in Bethlehem bij Doetinchem. [Onder hem heeft, 1430, de inlijving in het Kapittel van Windesheim plaats].

10. Henricus van Bueren, de vierde prior, andermaal gekozen. Later wordt hij achtereenvolgens prior te Bodiken, rector der reguliere kanunnikessen te Sprijnkersbach, idem te Dordrecht, idem te Redinchem of Renkum. Hij begeeft zich daarna „met toestemming van den General en

ons Convent" naar Bethlehem bij Doetinchem, en sterft te Baak als rector der kapel aldaar, 1461.

11. Helmicus Jockeren, geprofest te Gaesdonck. „Deezen heeft ons klooster 38 jaaren zeer priesbaarlijk zoo in het geestelijke als tijdelijke voorgestaan en is overleden in het Iaar 1480."

12. Joannes Cruysblik, geprofest te Gaesdonck, „den Eersten, die als Prior in Gaesdonck is gestorfen, naar dat Hij dit Eeren Ampt seven Iaaren zeer loffelijk had voorgestaan", 1482.

13. Joannes Magistri Joannis (*sic*), geprofest te Gaesdonck. Tot prior gekozen 1482. Gestorven 1514.

14. Joannes Richardi, geprofest te Gaesdonck. Tot prior gekozen 1514, „en naar dat Hij dit Ampt 16 jaaren zeer oetmoedigh, stightigh en vlijtigh had bedient, en aan het klooster een groote weldaad, als eenen bezonderen weldoender, had naargelaten, is Hij in den Heere overleden in het Iaar 1531."

15. Joannes Holl, geprofest te Gaesdonck. Tot prior gekozen 1531, „en naar dat Hij prijsbarelijk door 14 Iaaren dit EerenAmpt had bedient, is Hij overleden 1545."

16. Joannes Antonius Blaijman, geprofest te Gaesdonck. Tot prior gekozen 1545. Gestorven 1558.

17. Hermannus Eijnraad, bijgenoemd Daams, geprofest te Gaesdonck. Tot prior gekozen 1558. „Deezen heeft van het Capittel General verkregen, dat alle jaaren het Feest van de Moeder Godts van 7 weijen zoude geviert worden, gelijk in het Hartogdom gelder." Overleden 1561.

18. Hermannus Haes. Tot prior gekozen 1562. Gestorven 1577.

19. Gerardus Schildt. Tot prior gekozen 1571 (*sic*). „Hij heeft groote versmadinge en vervolginge moeten uijtstaan door de Apostaten zijne MedeBroeders. Hij heeft ons veele kerkelijke zieraden bezorght. in zijnen tijdt zijn onze MedeBroeders uijt het klooster verjaaght, de Gaesdonck wird alsdan door de zoldaten van Blienbeek geplundeert (*sic*) 1580." Gestorven 1587.

Twee en dertigjarige „ballingschap" te Goch, 1580—1612.

Eerste rector tijdens deze ballingschap: Wesselus Koppers, geprofest te Gaesdonck. Tot rector gekozen 1587. Gestorven 1589.

Tweede rector: Arnoldus Loman, geprofest te Gaesdonck. Tot rector gekozen 1589.

Derde rector: Henricus Vermoelen, geprofest te Gaesdonck. Tot rector gekozen 1594. Wordt later de 21ste prior.

20ste prior: Wilhelmus Broekem, geprofest te Gaesdonck. Tot prior te Goch gekozen 1595. Overleden 1601.

21. Henricus Vermoelen, geprofest te Gaesdonck. Tot prior gekozen 1601. „Hij heeft het Convent 1612 naar de Ballingschap van de stad Goch naar Gaesdonck overgebraght, en is 21 Iaaren vreedzaam Prior geweest."

22. Theodorus Metzemaker, geprofest te Goch of te Gaesdonck. Tot prior gekozen 1623. „Is ook Commissarius Generalis van Duitsland geweest

[zie boven, dl. II, blz. 97]. Hij moet zeer in aghtingh zijn geweest, want vinde dat Boeken aan Hem zijn opgedragen. Hij is alhier overleden 1670 naar dat Hij de Prioraat prijsbarelijk had bedient door 47 jaaren."

23. Mathias Damianus (of Damiani), geprofest te Gaesdonck. Dertien jaar prior in het klooster 't Zand bij Stralen. Vervolgens te Gaesdonck tot prior gekozen, 1670, maar na veertien maanden gestorven, 1671.

24. Ludovicus Sonnemans, geprofest te Gaesdonck. Tot prior gekozen 1672. Bekleedt dit ambt gedurende zeventien jaren. Bedankt, wordt door de reguliere kanunnikessen te Venray als rector beroepen, en sterft aldaar 1694.

25. Gerardus Arnoldus a Coerbeek, geprofest te Gaesdonck. Wordt prior te Udem. Keert, na het afbranden van stad en klooster aldaar, naar Gaesdonck terug. Wordt er tot prior gekozen. „Naar dat Hij het Ampt 13 jaaren zeer Prijsbaerelijk had voorgestaan, is Hij op het klooster Mariae water zeer haastigh gestorfen, en hier begrafen 1703."

26. Joannes Josephus van Afferden, geprofest te Gaesdonck. Tot prior gekozen 1703, „met den Titel van Probst" [zie boven, dl. II, blz. 28, noot 3]. Overleden 1721, en in het midden van 't koor begraven.

27. Petrus Nabben, geprofest te Gaesdonck. Procurator aldaar. Rector te Cranenburg. Vijf jaren prior in 't Zand bij Stralen. Prior te Gaesdonck, 1721, gedurende dertig jaren. Gestorven 31 Dec. 1750.

28. Joannes Franciscus de Baldeiglesias (*sic*), geprofest te Gaesdonck. Rector in Nazareth te Gelder. Tot prior gekozen 1751. Legt zijne betrekking neder. Gestorven 16 Juni 1762.

29. Bartholomaeus Moubach, geprofest in het klooster S. Elisabeth. Verandert zijne professie te Gaesdonck. Vele jaren rector der zusters te Oostrum. Tot prior gekozen 1759. Sterft na drie maanden, 7 Jan. 1760.

30. Petrus van Kempen, geprofest te Gaesdonck. Gedurende veertig jaren zeer ijverig pastoor te Hulm. Tot prior gekozen 1760. Sterft 29 Aug. 1778. „Heeft ons naar zijnen doot een groote weldaat naargelaten."

31. Petrus Bernardus Alexander Woningh. Tot prior gekozen 1775. Overleden 27 Mei 1777.

32. Joannes Petrus Loijens, geprofest te Gaesdonck. Is negen jaar rector der religieusen te Goch. Tot prior gekozen 1777. Bekleedt deze betrekking een en twintig jaren. Sterft 21 Febr. 1798.

33. Arnoldus van Nuys. Tot prior gekozen 1798. Nog in leven in 1808, [toen Bekkers schreef].

N°. 18. »Domus B. Catharinae" (Regulierenklooster) bij, later binnen Nymegen 1), in het bisdom Utrecht 2). »Aangaande de

---

1) De stad werd in het jaar 1467 uitgelegd (zie Smetius in zijne straks te noemen *Chronyk*, blz. 20v, 103). Het klooster, dat buiten den ouden stadsmuur was gelegen, kwam hierdoor binnen den nieuwen wal te staan. Doch eerst zes en zestig jaren daarna werd deze wal, aan de zijde waar het klooster

stichting van dit Regulieren-Klooster is in geene oude stukken iets gevonden" (Smetius, blz. 151, noot s). Het bestaat reeds in 1340 (In de Betouw, »Kerken en gestichten," blz. 53). Het onderwerpt zich aan de proostdij te Nuis, 1412 (Wernerus Titianus, col. 596 seq.; verg. boven, dl. II, blz. 21 v.), vormt daarmede het Kapittel van Nuis, 25 Apr. 1423 (Nijhoff, »Bijdragen," dl. IX, blz. 31; verg. boven, dl. II, blz. 22), en gaat met dit laatste tot dat van Windesheim over, 4 Mei 1430 (zie boven, dl. II, blz. 25—27). Overeenkomst op het stuk van begrafenissen en testamenten, gesloten tusschen Hendrik Collart, rector der S. Stevenskerk, en den prior Arnold de Meye, 11 Jan. 1429 (»Inventaire", n°. 14, 26, 28). Hertog Arnout van Gelder, overwegende dat het gewoonte is, jaarlijks aan de reguliere kanunniken van S. Catharina bij Nymegen eene zekere hoeveelheid brandhout te geven, schenkt hun een bosch, Meyberch genaamd en gelegen in het »Nederwalde", 17 Jan. 1439 (»Inventaire", n°. 20). Hij ontslaat het klooster van alle heerlijke jurisdictie, 10 Nov. 1439 (»Inventaire", n°. 21). Strenge bepalingen der Nymeegsche regeering tegen het komen van goederen in de doode hand, 1441, 1454, 1536 (Smetius, blz. 94, 100, 119). Het klooster heeft, alvorens iets te mogen aankoopen, de toestemming van den Hertog noodig, 1513 (Nijhoff, »Gedenkwaardigheden", dl. VI, st. 1, blz. 459). Het wordt tijdens de Nederlandsche beroerten opgeheven. Het klooster-archief naar de geestelijkheid te Calcar overgebracht (Smetius, blz. 158). De

---

stond, volledig afgesloten door het bouwen van de Molenpoort in 1533 (zie Arkstée, *Nijmegen, de oude hoofdstad der Batavieren*, nieuwe druk, Nijm. 1788, blz. 203). Hieraan meen ik te moeten toeschrijven, dat in een oorspronkelijk stuk van 10 Febr. 1519, waarbij zekere personen al hunne goederen aan het convent schonken (Belgisch Rijksarchief, *Inventaire des chartes du prieuré de S. Martin*, n°. 41), dit laatste nog voorkomt als bij de stad gelegen.

2) Aldus op den „Catalogvs" achter de Windesheimsche *Constitutiones* van 1553, dien ik als den meest authentieke volg (zie boven, blz. 4, 7). Doch Lindeborn, l. l. p. 329, zegt van dit klooster: „olim Dioeces. Colon. nunc vero Ruremund." Dit zal wel het juiste zijn (zie Binterim en Mooren, *Die alte und neue Erzdiözese Köln*, Mainz, 1828, Th. I, S. 276, 278 f.). De in den tekst te vermelden overeenkomst des kloosters op het stuk der begrafenissen werd dan ook 2 Maart 1458 door den Aartsbisschop van Keulen geratificeerd (*Inventaire* als boven, n°. 28).

goederen geïnventariseerd, en een rentmeester daarover aangesteld, die in het klooster woont, 1580 (In de Betouw, blz. 54). Het wordt ingelijfd bij het kapittel der S. Stevenskerk, 19 Jan. 1587 (P. Nijhoff, blz. 127). De goederen van stadswege aanvaard, 1591 (Smetius, blz. 149). Het gebouw tot een »Oude Mannen- en Vrouwenhuis" ingericht, 1592 (In de Betouw, blz. 54 v.), dat sinds 1681 het »Oude Borgeren-Gasthuis" wordt genoemd (dezelfde, blz. 56). Het uurwerk der kloosterkerk overgebracht naar de Windmolenpoort, 1592 (blz. 58). De kerk zelve verscheidene malen ten gebruike gegeven aan de Waalsch-gereformeerden, de Lutherschen enz. (blz. 58 v.). Bij den inval der Franschen in 1672 wordt zij als gevangenis gebruikt en vervolgens ontruimd, om naar Roomsche wijze ingericht te worden (Smetius, blz. 208). In de 18de eeuw dient zij tot garnizoenskerk (In de Betouw, blz. 59). Koning Lodewijk geeft haar aan de R. Katholieken, 1808, die haar aan den H. Ignatius wijden en in 1844 met eene zijbeuk vergrooten (v. d. Aa, dl. VIII, blz. 226). Nog steeds heet zij de Regulierenkerk (aldaar, blz. 216, 226).

Ofschoon de stedelijke regeering van Nymegen in 1607 de charters der regulieren en andere voormalige kloosterlingen uit Calcar terug verzocht (zie Smetius, blz. 158), schijnt zij niets te hebben ontvangen. Hierdoor laat zich dan verklaren, dat zelfs diegenen, die de archieven der stad het meest hebben onderzocht, zoo weinig aangaande dit convent verhalen. Men zie echter voor enkele gegevens: Smetius, *Chronijk van de stad der Batavieren*, Nijm. [1784], blz. 94, 100, 119, 149, 151, 152, 158, 208, en [In de Betouw,] *Kerken en godsdienstige gestichten te Nymegen* [zonder opgave van schrijver, plaats of jaartal, maar na 1790 verschenen], blz. 53—59. De *Annales Noviomagi*, Noviom. 1790, van laatstgenoemden auteur, eveneens zonder zijnen naam uitgegeven, bevatten slechts op p. 80 een onzeker bericht aangaande den tijd der stichting van dit klooster, met foutieve aanhaling van eene bewijsplaats bij Miraeus, die ik ondanks veel zoekens niet heb kunnen vinden. Ook blz. 288 v. van het reeds genoemde werk van Arkstée levert voor het onderwerp niets op, en blz. 212 van [Wagenaar's] *Tegenwoordige staat van Gelderland*, Amst. 1741, evenmin. Bij dezen stand van zaken zal het niemand verwonderen, dat Lindeborn, *Hist. episcop. Dav.* p. 329, en v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. v. Deventer*, dl. II, blz. 126 v., aangaande dit klooster niets weten, en dat het door Knippenbergh in diens *Historia ecclesiastica ducatus Geldriae*, Brux. 1719, niet eens wordt vermeld. Vreemder intusschen zal het klinken, dat zelfs Busch (*Chron. Wind.* p. 202) slechts den naam, en ook dezen maar eenmaal noemt. — De tegenwoordige toestand van de vroegere kloosterkerk

en het klooster blijkt uit v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, dl. VIII (Gor. 1846), blz. 226, 229. — Het tijdelijk verband van dit convent met het Kapittel van Nuis kan gekend worden uit Wernerus Titianus, *Annales Novesienses* (in Martene en Durand, *Veterum scriptorum amplissima collectio*, Par. 1724, tom. IV), col. 596 seq., en I. A. Nijhoff, *Het klooster Bethlehem of Bielheim bij Doetinchem* (in zijne *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, dl. IX, Arnh. 1854), blz. 31. — Eenige oorspronkelijke stukken, dit klooster betreffende en laatstelijk uit het S. Maartensconvent te Leuven afkomstig, bevinden zich sinds weinige jaren in het Belgisch Rijksarchief te Brussel (geschreven *Inventaire de chartes du prieuré de S. Martin à Louvain*, n°. 13, 14, 15, 20, 21, 26, 27, 28, 29, 41). Eén daarvan (n°, 13) heeft nauwelijks waarde; drie andere (n°. 15, 27, 29) zijn duplicaten of kopieën; de overige heb ik in den tekst omschreven. — Het Oud Archief van Nymegen bezit, behalve een stuk van 1587 (zie boven, in den tekst), de Rekeningen der goederen van dit klooster over de jaren 1607—1803 (zie P. Nijhoff, *Inventaris van het oud archief der gemeente Nijmegen*, Arnh. 1864, blz. 127, 139). — Als priors zijn mij voorgekomen: Arnold de Meye, 1429 (zie boven, in den tekst), en Herman van der Stecke, vijfde prior van het S. Meinulphus-klooster te Bodiken, daarna prior te Nymegen, waar hij geprofest was en na een kort bestuur „jam senio confectus" stierf (zie Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742, tom. II, p. 61 seq., die het aan het *Chronicon Bodecense* [zie boven, dl. II, blz. 221] heeft ontleend, maar overigens aangaande ons klooster niets weet). De beide genoemde mannen woonden, de een als afgevaardigde uit Nymegen, de ander uit Bodiken, in 1430 de vergadering bij, waarin het Kapittel van Nuis in dat van Windesheim werd opgenomen (zie de Acte der vereeniging in H. S. n°. 352 der Kon. bibl. te 's Gravenhage) Voorts nog: Joannes Hacfort, geprofest te Gaesdonck en als prior te Nymegen overleden 1539; Godefridus Verstegen, item, item, 1557; Henricus ter Modde, item, item, 1576 (ontleend aan Bekkers, *Canonia Gaesdonckana M. S.* [zie boven, blz. 46], blz. 6, 7). — Dezelfde Bekkers maakt op blz. 10 van zijne *Beschrijving der Kloosters en Canonike Regulier M. S.* (zie boven, dl. II, blz. 222) de opmerking, dat het convent der H. Catharina te Nymegen zeer veel overeenkomst heeft met dat van Gaesdonck, vooral ook wat den toren der kerk betreft. — Ten slotte zij nog gezegd, dat v. Slee over dit klooster heeft gehandeld op blz. 146—148 van zijn meermalen genoemd werk.

N°. 19. »Domus Visitationis B. Mariae" (Onzer Vrouwen Visitatie) bij Haarlem, in het bisdom Utrecht. De priester Hugo Goltsmit of Goudsmit, volgeling van Gerrit de Groote en rector der begijnen te Haarlem (Dumbar, »Analecta," tom. I, p. 32), bouwt omstreeks 1400 (Busch, p. 170) een geestelijk huis buiten Haarlem (v. Oosten de Bruyn, dl. I, blz. 100). Hij biedt het

aan 't Kapittel van Windesheim ter opneming aan; dit zendt Werner Keynkamp, prior van Nieuwlicht bij Hoorn (zie boven, onder n°. 10), tot onderzoek naar den localen en financieelen toestand, en stelt de opneming zeven jaren uit (Busch, l. l.). Graaf Willem VI staat Hugo Goudsmit toe, op den Woerd van het huis een klooster van reguliere kanunniken op te richten, 4 Dec. 1405, op voorwaarde, dat het niet meer inkomsten zal hebben dan zeshonderd pond 's jaars, dat het nooit erfenissen aannemen en steeds in de onkosten voor dijken, sluizen en dergelijke deelen zal (v. Oosten de Bruyn, t. a. p.). Het Generaal kapittel van Windesheim vergunt de plaatsing van twee ordebroeders in het klooster (1406?), en neemt het in 't volgende jaar onder zijne leden op (Busch, l. l.; verg. boven, dl. II, blz. 13, noot 2). Overeenkomst met den pastoor der parochiekerk te Haarlem op het stuk der begrafenissen, gesloten 13 Sept. 1407 (v. Heussen, tom. II, p. 54 seq.), en gewijzigd 3 Sept. 1422 (aldaar, p. 55 seq.). Het convent heeft twee reguliere kanunniken uit Windesheim tot priors: Johan van Kempen, broeder van Thomas a Kempis (Busch, p. 409; verg. boven, dl. I, blz. 247), en Johan van Soest (Busch, p. 112) of Johan Broekhuizen (p. 84, 435), dien wij reeds als prior te Leiderdorp en te Gaesdonck hebben ontmoet (zie boven, blz. 38, 43), en die 't vroeger te Amsterdam was geweest (Busch, p. 112). Het klooster neemt de insluiting aan, 1444 (Thom. a Kempis, p. 97; verg. boven, dl. II, blz. 54, de noot) Bezoek van Nicolaas van Cusa, 1451 (Pool, blz. 19—21, 147—151; Snoyus bij v. Leeuwen, blz. 1325). Zeer merkwaardig kloosterling: de donaat Frederik van Heilo, gest. 1455 (Pool, blz. 1—24, 32 v.; verg. boven, dl. II, blz. 208, noot 4; 213; 257). Het klooster te midden van veel oorlog en verwoesting gespaard (v. Oosten de Bruyn, blz. 102). Daarentegen heeft het in 1566 veel te lijden van Frederik van Egmond, een der verbondene edelen (Te Water, st. II, blz. 370 v.), die er bijna drie maanden op kosten van het klooster »onbeschoftelyk" leeft en bij zijn vertrek andere der verbondene edelen zendt, om het verder te vernielen (Marcus, blz. 61). Eenige geuzen vragen den prior verlof, dat de »nyeuwe Predikatie" in de »Achterkercke" van het convent gehouden worde, 1 Oct. 1566, hetgeen deze weigert (dezelfde, blz. 319). Het wordt door de leprozen geplunderd, 4 Juli 1572 (Ampzing bij Ekama, blz. 9). Bij het

beleg der stad in 1573 schijnen er Spaansche troepen gelegerd te zijn geweest (gelijktijdige afbeelding, vermeld bij Ekama, blz. 59), doch de kloosterlingen door Don Frederik voor overlast bewaard (v. Oosten de Bruyn, blz. 102). »Van het oude klooster is alleen de naam der tegenwoordige buitenplaats »het Klooster" overgebleven" (Ekama, blz. 60).

Bewerkingen der stof werden geleverd door Römer, *Kloosters en abdijen van Holland en Zeeland*, afd. I, blz. 346—348, en door v. Slee, *De kloostervereeniging van Windesheim*, blz. 167 v. — De voornaamste bronnen zijn: Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 112, 170, 202, 211, 409; Thom. a Kempis, *Chronicon Montis S. Agnetis*, p. 62, 97; v. Heussen, *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, tom. II, p. 54 seq. (vert. door v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Kennemerland*, dl. I, blz. 305—313; fol. uitg. der *Kerk. hist. en outh.* dl. IV, blz. 78—80); v. Oosten de Bruyn, *De stad Haarlem en haare geschiedenissen*, Haarl. 1765, dl. I, blz. 101 v. (met eene afbeelding van het klooster, tegenover blz. 81); v. Leeuwen, *Batavia illustrata*, 's Grav. 1685, blz. 1325; Pool, *Frederik van Heilo en zijn schriften*, Amst. 1866, passim (alwaar, blz. 133—167, eenige fragmenten van 's mans *Liber de fundatione domus regularium prope Haerlem*, die echter „aangaande de stichting van het klooster volstrekt niets, aangaande de geschiedenis daarvan zeer weinig" bevatten); Marcus, *Sententien en indagingen van den Hertog van Alba*, Amst. 1735, blz. 61, 319 (waarbij men vergelijken kan Te Water, *Historie van het verbond der Nederlandsche edelen*, Middelb. 1779, st. II, blz. 370 v.); Ekama, *Beleg en verdediging van Haarlem*, Haarl. 1872, blz. 9 v, 59—61 (de aldaar genoemde prent van Spilman is beschreven door Muller, *Nederlandsche historieplaten*, Amst. 1863, afl. 1, n°. 610). — Het stedelijk archief van Haarlem is zeer arm aan stukken betreffende dit klooster, en die er zijn, schijnen niet belangrijk te wezen. Zie Enschedé, *Inventaris van het archief der stad Haarlem*, Haarl. 1866, afd. II, n°. 718, 722, 1254; III, blz. 43 (het zegel van 't convent). — Onbeduidend voor het onderwerp is Lindeborn, l. l. p. 329 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 127; fol. uitg. dl. VI, blz. 612), alsmede Zunggo, l. l. tom. II, p. 151 seq.

N°. 20. »Domus S. Salvatoris in Thabor" 1) bij Sneek, in het bisdom Utrecht. Groote devotie in Friesland (Petrus Thaborita, blz. 5). Rienick Bockama, heer van Sneek, begeeft zich persoonlijk naar het Generaal kapittel van Windesheim in zijne ver-

---

1) De plaats, waar dit klooster stond, heette te voren Abordt. De bisschop, die het wijdde, gaf het door omzetting van letters den naam Thabor. Aldus Worp van Thabor in zijn straks te noemen *Kronijk*, boek IV, blz. 9.

gadering van 26 April 1406 en volgende dagen (verg. boven, dl. II, blz. 85), en biedt eene plaats in zijn land te Ysbrechtum aan, waar men een regulieren-klooster zal kunnen bouwen (Worp v. Thabor, boek IV, blz. 8). Het Generaal kapittel besluit, eerst een onderzoek in te stellen naar de plaats, en krijgt in zijne volgende jaarvergadering van de daartoe afgevaardigden een gunstig verslag (Busch, p. 170 seq.). Bockama begint inmiddels te bouwen, 7 Juni 1406, en 's nachts daarop wordt door hem en anderen, ter plaatse waar later het klooster stond, een groot licht gezien (Worp v. Thabor, blz. 8 v.; verg. boven, dl. I, blz. 67, noot 2). Het Generaal kapittel van 1407 zendt andermaal afgevaardigden, met last om het klooster niet op te nemen, tenzij het eene jaarlijksche inkomst van honderd oude Fransche schilden kan waarborgen, benevens vijftig oude schilden voor het oprichten van de gebouwen (Busch, p. 171). Het klooster wordt nog in datzelfde jaar in het Kapittel ingelijfd (dezelfde, l. l.; boven, dl. II, blz. 13, noot 2). Ook de stichter begeeft er zich in, 1410 (Worp v. Thabor, blz. 9), en wordt door den prior generaal, Johan Vos van Heusden, te Windesheim ingekleed (Busch, p. 171), doch slechts als reddiet (dezelfde, l. l.), wijl hij in den oorlog veel bloed heeft helpen storten (Worp v. Thabor, blz. 9), en dus niet onder de reguliere kanunniken kan worden opgenomen (zie boven, dl. I, blz. 106). De harten der kloosterlingen ruw en koud (Busch, p. 399; verg. boven, dl. I, blz. 254). Reeds vóór of in 1411 [het sterfjaar van Gerlacus Petersz.; zie boven, dl. I, blz. 272] gaat Arnoldus Huls uit Frendeswege bij Nordhorn (zie boven, dl. II, blz. 352) hen hervormen (Busch, p. 526). De Windesheimsche regulier Werner Keynkamp maakt hen gedurende zijn zevenjarig prioraat handelbaar (Busch, p. 399; verg. boven, dl. I, blz. 254). Behalve door hem, wordt het klooster op verschillende tijden nog door twee andere broeders uit Windesheim, Jacobus Oom en Hendrik van Harderwijk, bestuurd (Busch, p. 171). Thabor behoort tot de rijkste conventen van Friesland (Ubbo Emmius, p. 16). Het heeft vele en uitgestrekte gebouwen (Wassenbergh, blz. 145). Keizer Sigismund geeft het vele privilegiën, 1420 (Thoe Schwartzenberg, dl. I, blz. 410 v.). Hertog Jan van Beijeren neemt het in zijne bescherming, 1422 (aldaar, blz. 453). Te midden van dezen voorspoed, of wel ten gevolge daarvan, schijnt in 1422

eene nieuwe hervorming noodig te zijn geweest (Thom. a Kempis, p. 47, coll. p. 46; misschien ook Busch, p. 472 seq.). De kloosterlingen nemen de insluiting aan, 1438 (zie boven, dl. II, blz. 54, de noot; verg. Busch, p. 211). Zij treden zelven als hervormers van oude regulieren-kloosters in Friesland op (Busch, p. 171 seq.; verg. boven, dl. II, blz. 365). Verschillende rampen: pest, 1422 (Thom. a Kempis, p. 47); veeziekte, 1476 (Petrus Thaborita, blz. 22); storm, 1519 (dezelfde, blz. 248); bliksemvuur, 1524 (blz. 426). Vooral heeft het klooster veel te lijden door oorlogen en veeten (dezelfde, blz. 73—78, 200, 215 v, 336—341, 372—375, 386, 397; Worp v. Thabor, boek V, blz. 196). Merkwaardige kloosterlingen: de prior Beernt Arborstier, verdienstelijk prediker (zie boven, dl. II, blz. 320), en de drie geschiedschrijvers Hendrik, Worp en Peter, allen bijgenaamd »van Thabor" of »Thaborita" (zie boven, dl. II, blz. 224v.). Worp was ook prior (Petrus Thaborita, blz. 384 v.). Peter, ofschoon slechts leekebroeder, tevens een bekwaam landmeter (dezelfde, blz. 442; verg. boven, dl. II, blz. 206, noot 2), niet onbedreven in de sterrekunde (dezelfde, blz. 248 v, 425, 427), en een vrijzinnig beoordeelaar van Luther (blz. 427—431). De prior Johannes Workum wegens krankzinnigheid afgezet 1523 (dezelfde, blz. 384). De prior Paulus Costerius verklaart openlijk, dat de onderhandelingen tusschen den bisschop van Leeuwarden en den prior van het aan dezen toegewezen klooster te Bergum niet mogen strekken ten prejudice van het Kapittel van Windesheim, 3 Maart 1571 (zie boven, dl. II, blz. 153). In 1580 komt nog als prior voor: Joannes Bistenius (Winsemius, p. 441) of Bishemius (Schotanus, blz. 841). Het kloostergebouw afgebroken, en de kloostergoederen bij besluit der Staten genaast (Ubbo Emmius, p. 16).

Bewerkingen der stof leverden Wassenbergh, *Het klooster Thabor* (in den *Friesche volks-almanak voor het jaar* 1841, 6de jaarg., Leeuw. blz. 141—155, met afbeelding van het klooster naar eene oude schilderij), en v. Slee, a. w. blz. 178—182. Beiden zijn echter, wat de laatste lotgevallen van het convent betreft, op het dwaalspoor gebracht door v. Rijn, die, gelijk straks blijken zal, het klooster Thabor bij Sneek met dat van Bergum bij Leeuwarden heeft verward. — De hoofdbronnen zijn: Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 171 seq., 202, 211, 399, 472 seq., 526; Worp Tyaerda van Rinsumageest, *Vierde boek der Kronijken van Friesland* (uitgegeven door het Friesch genootschap van geschied-, oudheid- en taal-

kunde), Leeuw. 1850, blz. 7—10, 113 v; *Vijfde boek*, Leeuw. 1871, blz. 196; alsmede Petrus Thaborita, *Historie van Vriesland* (in Visser en Amersfoordt, *Archief voor vaderlandsche, en inzonderheid Vriesche geschiedenis*, 3 stukken, Leeuw. 1824—1828), blz. 195, 197, 200, 215 v, 221, 248, 323, 336—341, 372—375, 384 v, 386, 387, 397 v, 413, 426. Eventueele uitgave van het *Chronicon* van Henricus Thaborita (zie boven, dl. II, blz. 224) zou allicht eene nieuwe hoofdbron ook voor de geschiedenis van dit klooster kunnen openen. — Verdere bronnen: Thoe Schwartzenberg, *Groot placaat- en charterboek van Vriesland*, Leeuw. 1768, dl. I, blz. 410 v, 453; Thom. a Kempis, *Chronicon Montis S. Agnetis*, p. 46 seq.; Ubbo Emmius, *Rervm Frisicarvm historia*, Lugd. Bat. 1616, p. 16, 195; Winsemius, *Historiae*, Leov. 1646, p. 441. — Uit dit een en ander is rechtstreeks of zijdelings afgeleid, wat men leest bij Schotanus, *De Geschiedenissen Kerckelyck ende Wereldtlyck van Friesland*, Fran. 1658, blz. 228 v, 229 v, 341; Foeke Sjoerds, *Historische jaarboeken van oud en nieuw Friesland*, Leeuw. 1768, dl. IV, blz. 229—231, 263 v.; *Tegenwoordige staat van Friesland*, Amst. 1785, dl. I, blz. 572 v.; dl. III, blz. 239; v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gor. 1839, dl. XI, blz. 114 v. — Wat geleverd werd door Lindeborn, l. l. p. 329, en door Zunggo, l. l. tom. II, p. 222 seq., is uitsluitend aan Busch ontleend. — Evenzoo, maar met bijvoegselen aangaande de kroniekschrijvers Worp en Hendrik van Thabor, wat geschreven werd door v. Heussen, *Historia episcopatus Leovardiensis* (in zijne *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, tom. II), p. 83. — De vertaling hiervan door v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Vriesland*, dl. II, blz. 90—94 (fol. uitg. der *Kerkelijke historie en outheden*, dl. V, blz. 159 v.), zou door de daarop volgende aanteekeningen wezenlijke waarde hebben, indien niet aldaar (blz. 96; fol. uitg. blz. 160) aan den prior en de kloosterlingen van Thabor ware toegeschreven, wat blijkens het oorspronkelijke stuk, dat ik boven, dl. II, blz. 153, noot 1, heb doen afdrukken, op die van het S. Nicolaas-klooster te Bergum bij Leeuwarden betrekking heeft (zie verder beneden, onder nº. 55). Thabor is nooit, gelijk door v. Rijn ondersteld werd, aan de bisschoppelijke tafel van Leeuwarden toegewezen (verg. boven, dl. II, bl. 151).

Nº. 21. »Domus B. Mariae in Bethlehem" bij Leuven, in het bisdom Luik 1). Aan de westzijde der kerk te Oosterhem is eene kluis, achtereenvolgens door verschillende kluizenaarsters bewoond (Mastelinus, p. 43). Eene daarvan, Catharina van Borsbeke, spoort Mr. Godefridus de Curia, pastoor te Oosterhem,

---

1) Althans voor het grootste gedeelte. Het overige lag in het bisdom Kamerijk. Vandaar bijv., dat de suffragaan van den bisschop van Kamerijk er in 1418 het altaar in 't kapittelhuis, en die van den bisschop van Luik in 1423 het koor wijdde. Zie Molanus in zijn straks te noemen werk, pars I, p. 275.

aan, een besloten klooster te bouwen (Wichmans, p. 829; verg. boven, dl. II, blz. 275, noot 1). Deze maakt bezwaar, doch geeft eindelijk toe, en vervult zijne belofte na den dood der kluizenaarster (gest. op Goeden Vrijdag 1406), wier voorspellingen wonderbaar worden bevestigd (Wichmans, l. l.). Hij vindt hiertoe veel steun bij Wouter van Gierle, eersten prior te Korsendonck, en drie andere broeders aldaar, onder welke vooral Arnold Kenens (dezelfde, p. 830). De groote vraag is, waar men, buiten de karthuizers, kloosterlingen zal vinden, die de insluiting willen aannemen, doch Kenens neemt op zich, de zaak met reguliere kanunniken tot stand te brengen, 1407 (Hoyberge, p. 90 seq.; verg. boven, dl. II, blz. 274—278, 378). Toestemming van Jan van Beieren, bisschop van Luik, 19 Sept. 1407 (Hoyberge, p. 92), die ook Jacobus de Vriese als eersten prior aanstelt, en hem tevens de zielzorg in de parochie van Oosterhem opdraagt (Wichmans, p. 830). Het klooster verrijst op de plaats der kluis (Wichmans, p. 833), en is het eerste mannenconvent buiten de karthuizer-orde, dat van den aanvang af bij opzettelijke overeenkomst de clausuur aanneemt (dezelfde, p. 831). De eerste prior geïnstalleerd, 17 Oct. 1407 (Molanus, pars I, p. 274). Armoede en ascetische geest der vroegste bewoners (Petrus Impens; zie boven, dl. I, blz. 185, noot 5; dl. II, blz. 286, noot 5). Het klooster sluit zich aan bij het Kapittel van Groenendaal, 5 Mei 1410 (Hoyberge, p. 110; verg. boven, dl. II, blz. 16), en gaat daarmede in dat van Windesheim over, 1412 (dezelfde, p. 114; verg. boven, dl. II, blz. 18). De insluiting komt tot stand, 2 Sept. 1414 (Molanus, pars I, p. 274 seq.; verg. boven, dl. II, blz. 275 en 54, de noot). Zij wordt 4 Maart 1421 door den bisschop van Luik (Petrus Impens, lib. III, art. 1, § 2), en 13 Apr. 1418 door paus Martinus V bekrachtigd (Miraeus en Foppens, tom. IV, p. 59—61). De kloosterlingen treden in andere huizen als hervormers op (Hoyberge, p. 125, 131; verg. boven, dl. II, blz. 366). Hunne liefdadigheid (Molanus, pars I, p. 283; verg. boven, dl. II, blz. 312). Bezoek van Nicolaas van Cusa, Jan. 1452 (Hoyberge, p. 94—96; verg. boven, dl. II, blz. 124, noot 8, en 125). Merkwaardige kloosterlingen: de verluchter Oliverius de Campo (zie boven, dl. II, blz. 234), de rechtsgeleerde Egidius Boucheroel (aldaar, blz. 119 en 207, noot 2), de prediker Bartholomaeus Conrardi (blz. 316), de wijze raadslieden

Hendrik Necker (blz. 310) en Willem Guennes (blz. 134 en 203, noot 3), de geschiedschrijvers Henricus de Merica (blz. 223, 310, 330, 89, noot 1) en Petrus Impens (blz. 218 v.). Nog in 1632 is de zielzorg in de parochie van Oosterhem aan het klooster verbonden (Wichmans, p. 833). Wijl de clausuur er volgens den uitdrukkelijken wil des stichters is ingevoerd, zal het wel altijd besloten zijn gebleven (zie Hoyberge, p. 117; verg. Wichmans, p. 833, en boven, dl. II, blz. 378, noot 2). De stadhouder Willem III vertoeft er tweemaal, omstr. 1675 en 18 Juni 1691 (Huygens, dl. I, blz. 447). Het bestaat nog in 1728 (zie boven, dl. II, blz. 60, noot 5). »Floret," 1745 (Zunggo, tom. II, p. 40). Het wordt in het laatst der achttiende eeuw opgeheven (verg. boven, dl. II, blz. 175). De lijst der koorbroeders eindigt met 1784 (Piot, p. 15).

Wat tot dusverre over dit klooster geschreven is, werd, op weinige uitzonderingen na, òf rechtstreeks òf zijdelings ontleend aan het *Chronicon Bethleemiticum* van Petrus Impens, die er van 1504 (niet van 1494, gelijk boven, dl. II, blz. 218, op gezag van Val. Andreae is gezegd) tot 1523 prior was, en wiens werk met zijn voorganger, den 14[den] prior, eindigt. Zie over dezen voortreffelijken arbeid, waarvan helaas geen volledig exemplaar bekend schijnt, maar die in M. S. n°. 1278 der Bourgondische bibliotheek te Brussel in breed uittreksel voorkomt, boven, dl. II, blz. 218 v, en vooral ook Piot, *Chronique du prieuré de Bethléem et manuscrits de l'abbaye d'Orval* (overgedrukt uit de *Bulletins de la Commission royale d'histoire*, 4me série, tome III, n°. 2), alwaar tevens (p. 6—11) een zeer kort overzicht van den inhoud, en (p. 12) de mededeeling, dat de „Commission royale d'histoire" besloten heeft, deze kroniek uit te geven. — Buitendien bestaat er nog op het Belgisch rijksarchief te Brussel „un volume bien précieux, qui, sous plusieurs rapports, peut servir de contrôle à la chronique d'Impens. C'est l'obituaire du prieuré de Bethléem" (Piot, p. 13). Ofschoon dit H. S. slechts den algemeenen naam van „obituarium" draagt, bevat het nog allerlei andere zaken, bijv. eene priorslijst en lijsten der koorbroeders, der conversen, donaten enz. — Aan het *Chronicon Bethleemiticum* is òf geheel òf bijna geheel ontleend, wat men aangaande dit klooster leest bij Joannes Molanus, *Historiae Lovaniensium libri XIV*, ed. De Ram, Brux. 1861, pars I, p. 274—284; Marcus Mastelinus, *Necrologivm monasterii Viridis Vallis*, Brux. (omstr. 1630; uiterst zeldzaam, doch aanwezig op de Koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage; zie boven, dl. II, blz. 15, noot 4, en 216, noot 2), p. 43—47; Wichmans, *Brabantia Mariana tripartita*, Antv. 1632, p. 827—833; Hoyberge, *Notationes* (achter Latomus en Hoyberge, *Corsendonca*, Antv. 1644), p. 88—93, 94—96, 110, 114, 121—134, 139 seq., 151—154; Gramaye, *Lova-*

nium (in zijne *Antiquitates Brabantiae*, Lov. 1708), p. 29. — Onafhankelijk van het *Chronicon Bethleemiticum* zijn de volgende bronnen: Miraeus en Foppens, *Opera diplomatica et historica*, Brux. 1723, tom. IV, p. 59—61 (zijnde de bevestigingsbrief van paus Martinus V, die tevens eene korte geschiedenis van het klooster bevat); v. Gestel, *Historia archiepiscopatus Mechliniensis*, Hag. Com. 1725, tom. I, p. 216—218 (de „Series priorum" van 1407 tot 1725); *Le grand theatre sacré du duché de Brabant*, La Haye, 1734, tome I, partie i, tegenover p. 1, n°. 3 (afbeelding van het kloosterzegel); Bourg. bibl. M. S. n°. 558 en 16585 (brief van broederschap tusschen de kloosterlingen van Groenendaal en die van Bethlehem; verg. boven, dl. II, blz. 264), alsmede n°. 14673 (catalogus der gedrukte boeken in de kloosterbibliotheek). — Dat Willem III tweemaal in dit convent vertoefd heeft, blijkt uit het *Journaal van Constantijn Huygens, den zoon* (in de „Werken van het Historisch genootschap", nieuwe serie, n°. 23), Utr. 1876, dl. I, blz. 447. — Wat het *Chronicon Windesemense*, p. 176, 202, 211, aangaande het klooster Bethlehem bericht, heeft niets te beduiden. Niet veel meer beteekent het weinige, dat Lindeborn (l. l. p. 329 seq.) aan Wichmans, en Zunggo (l. l. tom. II, p. 40) aan v. Gestel heeft ontleend.

N°. 22. »Domus S. Meinulphi confessoris" te Bodiken 1), in het bisdom Paderborn. De H. Meinulphus, diaken te Paderborn, krijgt op de provinciale synode van Aken in 816 (zie boven, dl. I, blz. 95) verlof, een klooster van »reguliere" kanunnikessen op te richten (Schaten, pars I, p. 60). Eerst meer dan twintig jaren daarna brengt hij de zaak tot uitvoering, naar men zegt ten gevolge eener gelofte bij het overbrengen van het gebeente van den H. Liborius in 836 (l. l. p. 112), welk verhaal echter van veel latere dagteekening schijnt te zijn (Meibomius, tom. I, p. 349). Door een driemaal herhaald nachtelijk gezicht zal de plaats zijn aangeduid, 837 (Schaten, pars I, p. 112 seq.; verg. boven, dl. I, blz. 67, noot 2). Het klooster gelegen in eene vallei met nauwen toegang (Schaten, pars II, p. 379), tusschen twee hooge bergen (Busch, »Ref. mon.", p. 482^{c}). De kerk gewijd aan God en de H. Maagd, 10 Nov. 837 (Schaten, pars I, p. 113). Na de voltooiing van kerk en klooster worden er adellijke (l. l., pars II, p. 493) maagden in geplaatst en het gesticht rijk begiftigd (l. l., pars I, p. 113). Dit laatste geschiedt o. a. ook

1) Men vindt ook de vormen Bodeke, Boedeke, Bodekeim, Budiken, Budickem, Boekum en dergelijke, zelfs Böggen (bij Zunggo, tom. II, p. 347). Het lag in Bergsland, ongeveer halverwege tusschen Meurs en Nuis, tusschen Crefeld en den Rijn.

vier eeuwen later door Bernard IV, bisschop van Paderborn, 1242 (l. l., pars II, p. 41). Een twist der abdis en der overige nonnen met de geestelijkheid der kerk te Bodiken over de verdeeling van zekere inkomsten wordt door bisschop Dirk beslecht bij acte van 3 Apr. 1313 (p. 228 seq.). Bij den binnenlandschen oorlog tusschen Arnold van Brencken en Wennemar van Fürstenberg wordt het klooster door den eerste bezet en door den laatste in brand gestoken, 1370 (p. 378 seq.). De verbazende geldsom, door Fürstenberg tot herstel gezonden, leidt tot niets (p. 379). In 1406 ligt het huis sinds vele jaren verlaten; de kerk is in een veestal veranderd (p. 484); slechts een gedeelte van het koor is overig; de kloostergoederen zijn in den oorlog geroofd en door de bewoonsters verpand; de nonnen zwerven tuchteloos rond, en de abdis, Walburg van Walde, woont in eene kleine hut (p. 489). Bisschop Willem vau den Berg besluit, het gebeente van den H. Meinulphus naar zijne kerk te Paderborn over te brengen, doch de abdis, dit vernemende, laat het des nachts in een naburigen paardenstal verbergen, zoodat het niet wordt gevonden (p. 484). Inziende, dat er met de vorige »seculiere" kanunnikessen aan geen herstel is te denken, besluit hij, er een klooster van reguliere kanunniken van te maken (p. 494), en draagt deze taak na de noodige acten van overdracht enz. op aan Johan Waal, prior van Bethlehem te Zwolle, 1 Sept. 1408 (p. 489 seq.). Waal plaatst er Zwolsche broeders (Busch, »Ref. mon.", p. 482b). Groote armoede en zware veldarbeid der nieuwe bewoners (Joannes Probus bij Zunggo, tom. II, p. 351 seq.; verg. boven, dl. I, blz. 287, noot 9). Hevige tegenstand van de edelen des lands, wijl een huis, dat zes eeuwen door adellijke maagden is bewoond, aan burgerlieden wordt geschonken enz., doch de Bisschop komt na zeven harde jaren alles te boven (Schaten, pars II, p. 492—497). De Aartsbisschop van Keulen geeft aan de nieuwe bewoners dezelfde voorrechten, die de vroegere bewoonsters van een zijner voorgangers hebben gehad, 8 Dec. 1419 (l. l. p. 534 seq.). Inmiddels heeft het huis zich onder de proostdij van Nuis gesteld, 1412 (Wernerus Titianus, col. 596 seq.; verg. boven, dl. II, blz. 21 v.), en vormt daarmede het Kapittel van Nuis, 25 Apr. 1423 (Nijhoff, »Bijdragen," dl. IX, blz. 31; verg. boven, dl. II, blz. 22). Met dit laatste gaat het tot dat van Windesheim over, 4 Mei 1430 (zie boven, dl. II, blz. 25—27).

Arnold Huls, regulier van Frendeswege (zie boven, dl. II, blz. 352), wordt er tot prior gekozen en richt er alles op Windesheimsche wijze in (Busch, »Ref. mon.", p. 482[b]; verg. boven, dl. II, blz. 337). Uitgebreid kloosterpersoneel (l. l. p. 482[c]; verg. boven, dl, I, blz. 120, noot 6). Groot aantal conventen, door dat van Bodiken hervormd (l. l. p. 482[c]—483[a]; verg. boven, dl. II, blz. 367). Merkwaardig kloosterling: Joannes Probus, schrijver van een »Vita B. Meinulphi" (Schaten, pars I, p. 112) en van het »Chronicon Bodecense," na 1450 (Zunggo, tom. II, p. 244; verg. boven, dl. II, p. 221). Ook is Gobelinus Persona, de verdienstelijke auteur van het »Cosmodromium" (Potthast, »Wegweiser," S. 344), in dit convent begraven (»Magn. chron. Belg." p. 393). Kostbare bibliotheek, vooral rijk in »Levens van Heiligen" (Martene; zie boven, dl. II, blz. 199, 201). Het klooster bestaat nog in 1728 (zie boven, dl. II, blz. 60, noot 5). »Florentissimum," 1745 (Zunggo, tom. II, p. 354). De toenmalige prior heet Laurentius Lünz (l. l. p. 353). Het behoort niet tot de langst overgebleven Windesheimsche kloosters (zie boven, dl. II, blz. 63). Wanneer het werd opgeheven, is mij niet gebleken.

Bij ontstentenis van het *Chronicon Bodecense* van Joannes Probus, dat Zunggo nog in 1745 heeft gebruikt (verg. boven, dl. II, blz. 221), maar waaraan hij voor de geschiedenis van dit klooster helaas zéér weinig ontleend heeft (*Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, tom. II, p. 347—354), is de hoofdbron Schaten, *Annales Paderbornenses*, Neuh. 1693, pars I, p. 60, 112—114; pars II, p. 41, 228 seq., 379, 484, 489 seq., 492—497, 534 seq. Wijl dit werk door Vogt (*Catalogvs librorvm rariorvm*, Hamb. 1753, p. 609) genoemd wordt „Opus insigniter rarum et carum; ac imprimis Tomus II. qui vix nullibi haberi potest", heb ik er met opzet meer uitvoerige berichten aan ontleend. — Eene nieuwe bijdrage tot het onderwerp levert voorts Busch, *De reformatione monasteriorum* (in het niet dikwijls voorkomend werk van Leibnitz, *Scriptores rervm Brvnsvicensivm*, Hanov. 1707, tom. II), p. 482; zie ook aldaar p. 484[a] en 935[a]. — Overigens vindt men niet veel meer dan het door Schaten gezegde, in de verspreide gegevens bij de volgende schrijvers: Thom. a Kempis, *Chronicon Montis S. Agnetis* (hoogst zeldzaam; zie boven, dl. II, blz. 218, noot 1), p. 166; Gobelinus Persona, *Cosmodromium* (in Meibomius, *Res Germanicae*, Helmaest. 1688, tom. I), p. 240 seq., 328 seq.; Anonymus, *Magnum chronicon Belgicum* (in Pistorius en Struvius, *Rervm Germanicarvm veteres scriptores*, Ratisb. 1726, tom. III), p. 45 seq., 381, 393; Albertus Krantzius, *Metropolis*, lib. I, cap. 16, 28; lib. XI, cap. 16 (editie van

Francof. 1576, p. 13, 20, 301); [v. Fürstenberg,] *Monumenta Paderbornensia*, Francof. 1718, p. 197—200. — Het geleverde door Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 330 seq., is eene kleine, niet onverdienstelijke compilatie, die door v. Rijn in zijne vertaling van dit werk (*Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 128—130, 226—228; fol. uitg. dl. VI, blz. 612 v, 637) uit de *Monumenta Paderbornensia* met aanteekeningen is vermeerderd. — De literatuur aangaande dit klooster tijdens zijn verband met de proostdij en het kapittel van Nuis, zie boven, dl. II, blz. 21—27.

N°. 23. »Domus Stagni B. Petri apostoli" (S. Pieterswiel) bij, later binnen Zalt-Bommel in Gelderland, in het bisdom Utrecht. Begonnen door de Vrouwe van Brakel in het begin der 15de eeuw (1406? Zie Kist en Royaards, »Ned. archief", dl. VII, blz. 415). Zij doet het aan het Kapittel van Windesheim ter opneming aanbieden. Het Kapittel draagt aan zekere afgevaardigden op, onderzoek te doen naar de plaatselijke gesteldheid, de jaarlijksche inkomsten en de kosten voor den bouw. Op hun verslag wordt het klooster opgenomen, 1407 (verg. boven, dl. II, blz. 13, noot 2), met dien verstande, dat er twee of drie broeders zullen geplaatst worden, om de getijden en de mis te lezen, totdat de tijdelijke zaken toereikend zullen zijn, om hun een rector te zenden. Johan van Kempen, broeder van Thomas a Kempis, maakt er met weinige broeders een begin (verg. boven, dl. I, blz. 247), wat niet vóór 1408 kan zijn geschied (zie Thom. a Kempis, p. 27, 61), en slechts eenigen tijd heeft geduurd (Busch, p. 409). Het klooster gaat in het tijdelijke zéér weinig vooruit, zoodat het zelfs wordt vergeleken met Ruben, »non crescas" (Busch, p. 173; verg. Gen. 49: 4). Na vele jaren echter wordt het door Mr. Bernardus wt den Enghe, kanunnik te Utrecht, en Mr. Henricus Canneman, kanunnik te Deventer, aan alle armoede ontheven en van al het noodige voorzien (al het bovenstaande ontleend aan Busch, p. 172). Het heeft den Windesheimschen regulier Tricus Lyman van Goch vier jaren tot prior, ook priors uit Frendeswege en van elders (Busch, p. 173). Een leekebroeder wordt wegens onstichtelijk gedrag verwijderd, en wenscht zijn verder leven in eene kluis te Utrecht te slijten, 1489 (Kist, dl. V, blz. 250—255; verg. boven, dl. II, blz. 278, noot 2). Het klooster wint tijdelijke goederen aan (Kist, dl. V, blz. 255—260), maar heeft in oorlogstijden

veel van den vijand te lijden, 1497, 1504 (Pontanus, p. 609, 627). Bij den inval der Brabanders in den Bommelerwaard, 1412 (dezelfde, p. 646), wordt het, uit vrees dat de vijand er zich in nestelen zal, bij besluit der vroedschap, der burgerij en van het garnizoen van Bommel, verbrand en vernield (Nijhoff, dl. VI, st. 1, blz. 458). Dien ten gevolge verzoeken de kloosterlingen hertog Karel, hen te willen helpen aan eene plaats binnen de stad, om er eene nieuwe woning te maken (dezelfde, t. a. p.) De hertog schenkt hun ter dadelijke aanvaarding een hem toekomend terrein, neemt hen in zijne bescherming, ontheft hen van alle schattingen en diensten, accijnsen en onraad, en geeft hun verlof, bij het klooster zooveel plaats aan te koopen, als tot de timmering noodig zal zijn, doch later niet anders dan met zijne toestemming, 1513 (dezelfde, blz. 458 v.). De kloosterlingen verkoopen tegen eene jaarlijksche tijns (Kist, dl. VII, blz. 417), een erf, gelegen nabij hun convent, op voorwaarde, dat men aldaar nooit herberg houden zal, noch smeden, kuipers of schuitenmakers zal doen wonen, 1529 (dezelfde, dl. V, blz. 266). Wegens groote schade, die zij door oorlog, water, brand enz. gehad hebben, nemen zij, tegen eene jaarlijksche rente van tien gouden Geldersche rijders, eene »sekere summe" gelds op, te allen tijde met tweehonderd rijders te lossen, 1539 (aldaar, blz. 270—272). Drie jaren daarna nemen zij eene dergelijke som op »om waelfaren" van hun convent, 1542 (blz. 272 v.). Koning Philips geeft hun op hun verzoek verlof, om, »tot vryinge ende aflossinge van zekere merckelicke ende grote schulden" ten gevolge van »oerlogen ende andere quade jaeren ende dyere tyden", landerijen te verkoopen tot een bedrag van drie duizend carolus-guldens. Wijl aan zijne commissarissen bij onderzoek is gebleken, dat tot volledige vereffening der schuld nog wel vijftienhonderd of twee duizend gulden noodig zou zijn, vergunt hij hun, ook nog landerijen tot laatstgenoemd bedrag te gelde te maken, en indien dit nog niet genoeg en het klooster volledig uit de schuld te redden is, daarenboven nog tot een bedrag van zeshonderd gulden, 20 Maart 1567 (origineele brief). Gewijzigde vergunning van 19 Aug. 1567 (Kist, dl. V, blz. 276), volgens welke de kloosterlingen achttien morgen land verpanden tot een bedrag van zestienhonderd carolus-guldens, 15 Nov. 1567 (aldaar, blz. 275—277). Zij komen in kleine botsingen met

sommige sectarische burgers, 1567 (»Jan v. Venray", blz. 48 v., 244 v.). Zalt-Bommel wordt door zijne uitgewekene burgers verrast, 31 Juli 1572 (a. w. blz. 90 v.). Het schaart zich onder den Prins en neemt den gereformeerden godsdienstvorm aan (blz. 97). Den 5[den] Nov. 1573 handelt de prior nog eigenmachtig met de schuldenaars en pachters van het klooster en zegelt met zijn »prioraetszegell" (origineele volmacht). In een stuk van 2 Oct. 1578 komen het regulieren- en de twee andere kloosters der stad als »gewesene conventen" voor (origineele schepensbrief). Hunne goederen worden opgenomen onder de »geestelijcke goederen, staende ter directie van mijn E. Heeren Magistraten", waarover een afzonderlijke rentmeester wordt aangesteld (rekeningen van 1636 tot 1796), en die tijdens de Omwenteling zonder voortgezette herinnering van herkomst in de stedelijke kas vloeien (stadsrekeningen van 1797 en volgende jaren). De kerk van het klooster wordt ook nog na de Hervorming tot godsdienstoefeningen gebruikt (Kist, dl. V, blz. 275). Zij heet de »Broerenkerk", 1649 (platte grond der stad bij Blaeu), en komt als zoodanig nog in 1765 voor (v. Hasselt, blz. 259). In het begin der 19[de] eeuw wordt zij tot garnizoensstallingen ingericht (Coppens, dl. III, afd. 1, blz. 11), en dient thans, deerlijk geschonden, maar in haar slank gebinte de sporen van vroegere bevalligheid dragende, tot eene bergplaats of schuur.

Men zie voor de geschiedenis van dit klooster in de allereerste plaats een opstel van den Leidschen hoogleeraar N. C. Kist, die te Zalt-Bommel werd geboren en opgevoed: *Het klooster van reguliere kanunniken, weleer op Sint Pieters wiel buiten Zalt-Bommel gelegen* (in Kist en Royaards, *Nederlandsch archief voor kerkelijke geschiedenis*, dl. V, Leid. 1845, blz. 241—284; zie ook blz. 285, noot 1), alsmede eenige latere bijvoegselen tot dit stuk (aldaar, dl. VII, blz. 415—418). Verdere bronnen zijn: Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 172 seq., 173, 202, 409; Thom. a Kempis, *Chronicon Montis S. Agnetis*, p. 61; Pontanus, *Historia Gelrica*, Harderv. 1639, p. 609, 627, eenigermate ook p. 646 (verg. v. Slichtenhorst, *Geldersse geschiedenissen*, Arnh. 1653, blz. 309, 319, 330); Nijhoff, *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenissen van Gelderland*, Arnh. 1830, dl. VI, st. 1, „Verzameling van oorkonden", blz. 458 v.; mijn werk *Jan van Venray en de wording en vestiging der Hervormde Gemeente te Zalt-Bommel*, 's Hert. 1873, blz. 48 v. 244v. — Weinig of in 't geheel niet oorspronkelijk zijn: Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, tom. II, p. 233; Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, p. 331

(v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 130 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 613); v. Heussen, *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, tom. I, p. 251 (vert. door v. Rijn, *Historie van 't Utrechtsche bisdom*, dl. III, blz 3 v.; fol. uitg. dl. II, blz. 371); Knippenbergh, *Historia ecclesiastica ducatus Geldriae*, Brux. 1719, p. 114; [Foppens,] *Historia episcopatus Silvaeducensis*, Brux. 1721, p. 272 (vert. [door Honselaer], *Oudheden en gestichten van 's Hertogen-bosch*, Leid. 1749, blz. 563 v.); Coppens, *Nieuwe beschrijving van het bisdom van 's Hertogenbosch*, 's Hert. 1840, dl. III, afd. 1, blz. 11, 12 v, en „Aanhangsel", blz. 1; Schutjes, *Kerkelijke Geschiedenis van het bisdom 's Hertogenbosch*, 's Bosch, 1870, dl. V, blz. 986—988. — Onbeduidend is de *Beschryving der stad Bommel door een Gelders regtsgeleerde* (J. J. v. Hasselt), Arnh. 1765, blz. 75, 168, 169, 259, alsmede v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, dl. IX, blz. 138; dl. XIII, blz. 50. — De bekende bouwstoffen zijn verwerkt door v. Slee, a. w. blz. 143—146. — Wijl ik als inwoner van Zalt-Bommel beter dan anderen in de gelegenheid ben, iets meer aangaande dit klooster te weten, voeg ik aan het boven geschrevene nog het volgende toe. De binnensdijksche waterplas, waarbij het oorspronkelijk gesticht, op ongeveer tien minuten afstands van de stad in westelijke richting, was gelegen, heet nog altijd „de Kloosterwiel". Van de overlevering, die daaraan volgens Kist, a. w. dl. V, blz. 244, verbonden zal zijn, heb ik uit den mond van het volk nooit iets gehoord. Vreemd is het, dat reeds in de oudste stukken niet gesproken wordt van het S. Pietersklooster, gelegen aan de Wiel, maar van het klooster, gelegen aan de S. Pieterswiel. Dit leidt tot de onderstelling, dat het klooster zijn naam heeft ontleend aan de Wiel, niet de Wiel aan het klooster, m. a. w. dat er reeds eene S. Pieterswiel was, eer in de nabijheid daarvan een klooster werd gebouwd. Intusschen schijnt het mij niet noodig, aan te nemen dat een vroeger S. Pietersklooster in de Wiel zal verzwolgen zijn, maar waag ik veel liever de gissing, dat de Wiel door eene of andere doorbraak van den dijk op S. Peter (22 Febr.) ontstaan zal wezen. Hoe dit zij, zeker is het, dat prins Maurits bij het bekend beleg der stad door de Spanjaarden in 1599 op de Kloosterwiel een fort ter verdediging opwierp (zie Orlers, *Den Nassavschen Lauren-crans*, Leyd. 1610, fol. 130, alsmede de afbeelding van het beleg, aldaar tusschen fol. 126 en 127; ook afgedrukt in *Wilhelm en Maurits van Nassau, Haer Leven en Bedrijf*, Amst. 1651, blz. 161, alwaar de afbeelding tusschen blz. 156 en 157 staat; verg. mijn *Jan van Venray*, blz. 141—147). — Wat het klooster binnen de stad betreft, — volgens Knippenbergh, l. l. p. 121, zal de Geldersche edelman Johan van Broekhuizen omstreeks het midden der 15de eeuw bij testamentaire beschikking een Karmelieter-klooster te Bommel hebben gesticht. Aangaande deze stichting blijkt van elders niets. Dat er bij de invoering der Hervorming geen ander mannenconvent dan dat der Regulieren in de stad bestond, is zeker; doch men zou kunnen vragen, of deze laatsten

zich ook in het verlaten gebouw der Karmelieten hebben gevestigd, en daardoor alle herinnering van de vroegere bewoners hebben doen verdwijnen (verg. v. Hasselt, a. w. blz. 75; Coppens, t. a. p. blz. 11, en „Aanhangsel", blz. 1; *Jan v. Venray*, blz. 48, noot 4). Op grond van de bewoordingen in den brief, waarbij hertog Karel van Gelder zijn hof en plaats binnen Zalt-Bommel aan de Regulieren afstaat, om er „eyne nye cloister" te „fundieren ende tymmeren", komt het mij echter zeer onwaarschijnlijk voor, zoodat ik nog eerder geneigd zou zijn aan te nemen, dat er nooit uitvoering is gegeven aan den uitersten wil van Johan van Broekhuizen, zooveel de stichting van een klooster voor Karmelieten te Zalt-Bommel betreft, dan dat de twee conventen in elkander zouden zijn gesmolten. De naam „Broeren", waaruit v. Hasselt iets heeft willen opmaken (a. w. blz. 75), acht ik eenvoudig ontstaan in tegenstelling met de namen „Nonnen" en „Zusters", die de bewoonsters der twee andere kloosters droegen. — De plaats van het Regulierenconvent, althans van de daarbij behoorende kerk, is nauwkeurig te kennen uit den platten grond der stad bij Blaev, *Tooneel der steden van de Vereenighde Nederlanden* [Amst. 1649], en den daarnaar vervaardigden bij Slichtenhorst, a. w. tusschen blz. 44 en 45. Dat de poort van het klooster op de Gamersche straat uitkwam, en dat de woning van den prior, in oorspronkelijke stukken „de abtshuijsinge" genoemd, aan die straat paalde, is door mij aangewezen in mijn *Jan van Venray*, blz. 49, de noot. Het geheele terrein moet overigens begrepen zijn geweest tusschen de Karstraat en het nog altijd zoo genoemde Kloossterstraatje. — Op de verkooping van de „gravures historiques et topographiques", nagelaten door wijlen Mr. J. van Dam van Noordeloos, in Januari 1878 te Rotterdam gehouden, kwamen volgens den *Catalogue*, p. 165, n°. 4596, tien teekeningen in O. I. inkt van J. Stellingwerf voor, waarvan ééne de „Breurenkerk" te Zalt-Bommel voorstelt, en die in het laatst der 17de of het begin der 18de eeuw moet zijn vervaardigd (zie Kramm, *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders*, Amst. 1857, dl. V, blz. 1571). Wie deze teekeningen, waarop ook vanwege de genoemde stad werd geboden, heeft aangekocht, is mij niet gebleken. — Als priors van het klooster zijn mij bij Busch, Kist en elders voorgekomen: Tricus Lyman van Goch, gedurende vier jaren; Adriaen Raet van Hoesden, 1483, 1489; Gerit Vorsterman Woutersz., 1529; Thomas van den Bosch, 1539; Thomas Goessensz., 1542 (waarschijnlijk dezelfde); Goirt Verheiden van Nymmegen, 1549, 1552, 1556; Wilhem Janszen van Boxtell, 1567, 1568; Jan Staesz., 1573. Voorts als suppriors: Johan van Nymwegen, 1539; Herman Reyersz., 1542; Jan Aelbertsz., 1567. Eindelijk als procurators: Florens Johansz., 1483; Eustachius Geritsz., 1489; Staes, 1491; Willem van der Masen, 1503; Wessel van Zutphen, 1539. — Aangaande de goederen van het klooster na zijne secularisatie nog het volgende: 6 Dec. 1578 werden wegens de „groote enorme ende onverwinlicke schulden", waarin de stad door den „lestleden orloge ende lanckwylige belegeringe"

gevallen was (zie *Jan v. Venray*, blz. 128—136), verschillende perceelen van de „geestelicke offt geadnoteerde guederen" verkocht (origineele schepenbrieven, waaronder wel is waar geen voorkomt, die op het Regulierenklooster betrekking heeft, maar waarbij het indertijd ongetwijfeld evenzeer is vertegenwoordigd geweest). Drie morgen lands, „heergecomen vanden Regulieren binnen Bomell", werden in pandschap uitgegeven, 10 Apr. 1579 (origineele pandbrief; verg. Kist, a. w. dl. VII, blz. 417 v.). Verschillende dergelijke uitgiften van huizen en landerijen der voormalige Regulieren volgden, 1594—1601 (origineele schepenbrieven). Nog op 22 Febr. 1681 had er verpanding plaats van land, „eertyts den Regulieren toestendich", tot gedeeltelijke tegemoetkoming in verschillende onvermijdelijke uitgaven, o. a. wegens het „doen repareeren ende op eene bequamer plaetse transfereeren" van „het Orgel in de groote kercke, dat geheelick vervallen was", alsmede het „met swaere costen wtvylen ende verhangen" van „de Clocken aldaer, die geborsten waren" (origineele pandbrief). Daarentegen werden zelfs nog in 1723 vroegere kloosterschulden door de stad afgedaan (verg. Kist, a. w. dl. V, blz. 272). Volgens de oudste nog bestaande „Reeckeninghe vande geestelicke goederen", loopende van 1 Sept. 1636 tot 31 Aug. 1637, brachten die van het Regulierenklooster alleen, in dat jaar eene onzuivere rente op van 1286 guld. 12 st. In 1650 bedroeg het 1157 guld. 5 st.; in 1700 nog maar 1011 guld. 2 st. In 1743 verkocht men drie en veertig morgen lands, van de Regulieren afkomstig, voor twaalf duizend gulden, en belegde dit geld in obligatiën, zoodat de overige goederen van het klooster in 1750 nog slechts 201 guld. 9 st. opbrachten. Volgens de laatste rekening, die van 1796, trok men in dat jaar, buiten de rente der genoemde twaalf duizend gulden, aan „Thijnsen en Landerijen eertijds het geweesene Convent der Regulieren toestendig", 387 guld. 6 st., benevens 364 guld. aan verkoop van houtgewas. Dit een en ander als proeve, hoe het in ons land met de „geestelijke goederen" is gegaan. Ik voeg er bij, dat zij, ofschoon heetende slechts „ter directie" van den magistraat te staan, zóózeer als stedelijk eigendom werden beschouwd, dat blijkens de Bommelsche rekeningen niet alleen de tractementen der verschillende kerk- en schooldienaren, maar ook bijv. die de stedelijke geneesheeren en der burgemeesters, ja zelfs die der vroedvrouwen, er meestal uit werden voldaan, om van vele andere zaken, zooals reis- en verblijfkosten van magistraatspersonen, reparatiën van dijken, arbeidsloonen voor werkzaamheden ten behoeve der stad, enz. enz., niet te gewagen.

N°. 24 1). »Domus [Paradisi] B. Mariae" (onzer L. Vrouwe Paradijs) te Reimerswaal in Zeeland, in het bisdom Utrecht. Reimerswaal gedurende meer dan drie eeuwen de derde in rang van de stemhebbende steden van Zeeland (v. Visvliet, blz. 23).

1) Op de lijst bij Lindeborn, l. l. p. 332, is dit klooster n°. 25.

De Raad en het volk aldaar wenscht een klooster van reguliere kanunniken. Met hulp van den burger Johannes Baers worden eenige broeders uit Rooklooster bij Brussel (zie boven, n°. 5) ontboden, wien men eene plaats aanwijst binnen de muren der stad tegen den Zuidermolen, 1405. De broeders geven de zaak wegens haren te geringen aanleg op, en keeren terug (alles ontleend aan Latomus, blz. 201; verg. Latomus en Hoyberge, p. 172). Laurentius Geruntius, prior van Rooklooster, een Zeeuw van geboorte (Sanderus, Tom. II, p. 45), legt zijne betrekking neder, om zelf het werk te aanvaarden (Latomus, blz. 202; verg. boven, blz. 16), en wordt daarin ondersteund door zijn medebroeder Joannes Staeckenborch (Sanderus, l. l.). Het klooster verplaatst buiten de Noordpoort der stad, 1407 (Latomus, t. a. p. [1]). Het draagt sedert den naam van »Maria's Hof" (v. Visvliet, blz. 9), of 't »Paradijs der Heilige Maagd Maria" (Latomus, blz. 204). Geruntius keert na vier jaren terug, en laat de zorg voor het gesticht over aan Johannes Waal, prior van Bethlehem te Zwolle, die een broeder uit het S. Catharina-convent bij Nymegen (zie boven, n°. 18) aan het hoofd daarvan plaatst (Latomus, blz. 203). Door dit een en ander komt het in een kring van kloosters, die met de proostdij van Nuis in verband staan (zie boven, blz. 15, 49; dl. II, blz. 21 v.), en krijgt ook van daar den voortreffelijken Johannes Gruterius tot rector, 1414 (Latomus, blz. 204). Het vormt mede het Kapittel van Nuis, 25 Apr. 1423 (Nijhoff, »Bijdragen", dl. IX, blz. 31; verg. boven, dl. II, blz. 22), en gaat met dit laatste tot dat van Windesheim over, 4 Mei 1430 (zie boven, dl. II, blz. 25—28). Inmiddels is het klooster, dat langen tijd met groote armoede heeft te kampen gehad (Latomus, blz. 201—204), door een schatrijk Duitsch koopman te Brugge, Henricus Weeke, overvloedig van geld voorzien (dezelfde, blz. 204—206), zoodat het verlof krijgt, een prior te verkiezen, 1419 (blz. 207). Het wordt ook door andere belangstellenden mild begiftigd (blz. 207; v. Mieris, dl. IV, blz. 771 v.), en door Hertog Jan van Beieren van »bede en schot" voor »vijftig gemeten lands" ontslagen, 1425 (v. Mieris, t. a. p.

1) Volgens v. Visvliet in het straks te noemen werk, blz. 9, geschiedde dit reeds in 1405. Hoewel deze opgave gegrond is op een uittreksel eener oude kroniek van het klooster, schijnt zij toch onjuist te zijn.

blz. 772). De kerk vergroot en gewijd, 1431 (Latomus, blz. 208 v.). Hoogste bloei onder den eersten prior Johannes Gruterius, 1419—'39 (dezelfde, blz. 207—209), maar ook overstrooming, 1422, pest, 1427, en schaarschheid van koren, 1437 (blz. 209). De vierde prior, Gerardus van Cleve, een zóó »vadsig en onrein" man, dat de schaamte verbood, zijne zeden te beschrijven (blz. 212 v.; verg. boven, dl. II, blz. 331 en 377, de noot). De zesde prior, Egidius Boucheroel, 1450—'65 (Val. Andreas, »Fasti academici," p. 161), en de tiende, Petrus Buys (zie boven, dl. II, blz. 42, noot 1), uitstekende rechtsgeleerden (Latomus, blz. 213—215; verg. boven, dl. II, blz. 119 en 203, noot 4). Na hen gaan de zaken van lieverlede achteruit (Latomus, blz. 215). Zware brand, omstr. 1519 (dezelfde, blz. 215 v. 1); pest, omstr. 1520 (blz 216; doch verg. Ermerins, blz. 186); overstrooming, 5 Nov. 1530 (blz. 217; Ermerins, blz. 29, 186). Deze laatste dwingt de broeders, het huis te verlaten en in andere kloosters der Vereeniging een verblijf te zoeken (blz. 218). Het Kapittel van Windesheim acht het best, het gebouw af te breken en de goederen te verkoopen (blz. 219). Procurators daarover aangesteld (blz. 219 v.). Na omstreeks vijf en twintig jaren is nog slechts één der broederen in leven (blz. 220). Wijl deze bij het verlaten van 't huis is overgegaan naar het klooster Maria's troon of Ten Troone bij Grobbendonck (blz. 218; zie beneden, n°. 25), worden de inkomsten, onder verplichting tot het houden van zielmissen, aan dit klooster geschonken (blz. 220).

De hoofdbron voor de geschiedenis van dit convent is [Joannes Latomus,] *Origo ac progressus Paradisi B. Mariae* (zie Valerius Andreae, *Bibliotheca Belgica*, Lov. 1643, p. 524), of bij verkorting *Paradisus Mariae*, naar een Latijnsch handschrift in Nederlandsche vertaling uitgegeven door Ermerins, als Bijlage A achter het „Aanhangsel" tot zijne *Beschryving van de gewezene Stad Rommerswale*, Middelb. 1788, gewoonlijk staande in dl. III of IV van zijn zelden compleet voorkomend werk *Eenige Zeeuwsche oudheden*. Deze vertaling beslaat aldaar blz. 195—221 (verg. boven, dl. II, blz. 212,

---

1) Ermerins in zijn straks te noemen werk, blz. 185, brengt dezen brand in betrekking tot dien van Juli 1520, waarbij meer dan driehonderd huizen der stad in de asch werden gelegd. Doch Latomus zegt, dat bijna het geheele klooster „by toeval" afbrandde en maakt van eene algemeene ramp met geen enkel woord gewag. Hierdoor ontstaat billijke twijfel aan de juistheid van de samenvoeging der twee feiten.

noot 7, en 213, noot 2). — Men zie voorts de genoemde *Beschryving*, blz. 47 v, en het „Aanhangsel", blz. 181—188. — Verdere, meestal kleine bijzonderheden leveren Latomus en Hoyberge, *Corsendonca*, Antv. 1644, p. 172; Sanderus, *Chorographia sacra Brabantiae*, Hag. Com. 1726, tom. II, p. 45 (verg. ook Gramaye, *Bruxella* [in zijne *Antiquitates Brabantiae*, Lov. 1708], p. 17 supra); v. Mieris, *Groot charterboek der graaven van Holland*, Leid. 1758, dl. IV, blz. 771 v, 772; Valerius Andreas, *Fasti academici stvdii generalis Lovaniensis*, Lov. 1650, p. 161; v. Visvliet, *Historische beschrijving der voormalige stad Reimerswaal* (in het *Archief*, uitgegeven door het Zeeuwsch genootschap der wetenschappen, dl. III, Middelb. 1857), blz. 9. — Aangaande de betrekking van dit klooster tot het Kapittel van Nuis zie men I. A. Nijhoff, *Het klooster Bethlehem of Bielheim bij Doetinchem* (in zijne *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, dl. IX, Arnh. 1854), blz. 31. — Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 202, vermeldt slechts éénmaal den naam. — De *Chroniick van Zeelandt*, beschreven door Reygersbergen en vermeerderd door Boxhorn, Midd. 1644, dl. I, blz. 406—422, alsmede de *Nieuwe cronyk van Zeeland* door Smallegange, Midd. 1696, blz. 270—277, noemen zelfs den naam niet. Evenzoo de *Tegenwoordige staat van Zeeland*, Amst. 1753, dl. II, blz. 269—273. — Ook bij Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742, komt dit convent niet voor, dan alleen bij de bespreking van het Kapittel van Nuis (tom. II, p. 593), met de woorden van het *Magnum chronicon Belgicum*, p. 381. — v. Heussen, *Historia episcopatus Middelburgensis* (in zijne *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, tom. II), p. 50 (vert. door v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Zeeland*, dl. II, blz. 103 v; fol. uitg. dl. IV, blz. 106), is geheel op het dwaalspoor gebracht door Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, p. 332 seq. (vert. door v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 132 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 613 v.). Nochtans zie men bij hem het medegedeelde uit Val. Andreas. — Wat geschreven staat bij v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, dl. VII, blz. 667, schijnt geheel aan Ermerins te zijn ontleend. — Behandelingen der stof leverden Römer, *Kloosters en abdijen van Holland en Zeeland*, afd. I, blz. 352—357, 426, en v. Slee, *De kloostervereeniging van Windesheim*, blz. 200—202. — Het klooster te Reimerswaal was het eenige Windesheimsche convent in Zeeland. Aangezien het reeds was verdwenen, toen Joannes Latomus er eene kroniek van schreef, zal deze laatste nauwelijks afschrijvers hebben gevonden, en het M. S., waarvan Ermerins gewaagt (a. w. blz. 48, 193), waarschijnlijk wel het eenig bestaande, misschien zelfs het autograaf van den auteur zijn.

N°. 25 1). »Domus Throni B. Mariae" (Ten Troone) bij Grobbendonck of Herenthals in Brabant, in het bisdom Kamerijk. Arnold van Crayenhem, heer van Grobbendonck, is 2 Sept.

1) Op de lijst bij Lindeborn, l. l. p. 381, is dit klooster n°. 24.

1414 1) bij de insluiting van het klooster Bethlehem bij Leuven tegenwoordig (verg. boven, blz. 57), en wordt bij die gelegenheid zulk een voorstander van de insluiting, dat hij aan de conventualen van Korsendonck (zie boven, n°. 13) groote schenkingen belooft, als zij haar willen aannemen (Latomus en Hoyberge, p. 99). Deze weigeren (l. l.), en nu geeft hij met zijne vrouw, Johanna van Steynvoirt, aan den prior generaal van het Kapittel van Windesheim vele goederen tot oprichting van een besloten klooster voor zes reguliere kanunniken in zijn landgoed Nuwer-Molen bij Grobbendonck, 26 Dec. 1414 (Miraeus en Foppens, tom. I, p. 452 seq.). De kloosterkerk gewijd, 1417 (Petrus Impens, lib. III, art. 3, § 3). Broeders uit Korsendonck en uit Windesheim richten het klooster in (Latomus en Hoyberge, p. 100; zie ook p. 16, 156, en verg. boven, blz. 31, en dl. II, blz. 365). Het wordt ingesloten, 25 Maart 1419 (Petrus Impens, l. l.; verg. boven, dl. II, blz. 54, de noot, en blz. 276, noot 2 en 4). In het Kapittel van Windesheim opgenomen vóór 1424 (zie boven, dl. II, blz. 13, noot 3 en 4, en blz. 19, de noot). »Mirifice floruit" (Latomus en Hoyberge, p. 100). Merkwaardig prior: de geschiedschrijver en dichter Johannes Latomus, gest. 1578 (zie boven dl. II, blz. 161, noot 3; 201, de noot; 212 v, 219 v, 252 v.). De goederen van het verlaten klooster O. L. Vrouwe Paradijs te Reimerswaal worden onder dezen prior aan het convent geschonken, omstr. 1555 (zie boven, blz. 69). Het wordt tijdens den oorlog met Spanje geheel verwoest (Latomus en Hoyberge, p. 101). Ten gevolge daarvan wordt het bij besluit van een privaat kapittel, door de Windesheimers onder hun prior generaal Marcellus Lentius te Leuven gehouden, met het S. Maartensklooster aldaar vereenigd, 1585 (Wernerus Titianus, col. 679; verg. boven, dl. II, blz. 165, noot 3), in strijd met de decreten van het Concilie van Trente, dat vereenigingen met kerken in andere bisdommen zonder de toestemming van den Bisschop verbood (»Analectes," tome IX, p. 473 suiv.). Een later kapittel te Luik schenkt aan het S. Maartensklooster al

1) Niet 1 Sept., gelijk Hoyberge, p. 99, schrijft. De insluiting van het klooster Bethlehem had niet plaats „die prima", maar „dominica prima Septembris" 1414 (zie Joannes Molanus, *Historia Lovaniensium*, ed. de Ram, Brux. 1861, pars I, p. 274 seq.).

de goederen van het convent, 1608 (Mastelinus, p. 42). De vereeniging geschiedt door den Apostolischen Stoel met goedkeuring van den Koning (Latomus en Hoyberge, p. 101). Een gedeelte der goederen dient tot onderhoud van het in 1616 gestichte Windesheimsche seminarie of college te Leuven (l. l.; verg. boven, dl. II, blz. 167). Zie voorts beneden, n°. 65.

De geschiedenis van dit klooster moet uit allerlei verspreide gegevens bijeengebracht worden. De hoofdbron voor het vroegste gedeelte is het nog onuitgegeven werk van Petrus Impens, *Chronicon Bethleemiticum* (zie boven, dl. II, blz. 218 v.; dl. III, blz. 58), lib. III, art. 3, § 1 en 3 (in het „Compendium" van Hoyberge, Bourg. bibl. M. S. n°. 1278, p. 95—99); verg. ook aldaar, lib. II, art. 12, § 6 („Compendium", p. 77 seq.). — Aan dit werk is grootendeels ontleend, wat men vindt bij Latomus en Hoyberge, *Corsendonca*, Antv. 1644, p. 8 seq., 98—101, 117, 156, 173. — Uit laatstgenoemd boekske heeft weer geput v. Gestel, *Historia archiepiscopatus Mechliniensis*, Hag. Com. 1725, tom. I, p. 165. — Men zie voorts Miraeus en Foppens, *Opera diplomatica et historica*, Brux. 1723, tom. I, p. 452 seq. (de stichtingsbrief); Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 174, 176, 202, 211 (omzichtig te gebruiken; zie boven, dl. II, blz. 13, noot 3, en blz. 19, de noot); [Latomus,] *Paradisus Mariae* (in Nederlandsche vertaling als Bijlage A achter Ermerins, *Eenige Zeeuwsche oudheden. Beschryving van de gewezene stad Rommerswale*, Middelb. 1788), blz. 218, 220 v. (de vereeniging van O. L. Vrouwe Paradijs met het klooster Ten Troone); Wernerus Titianus, *Annales Novesienses* (in Martene en Durand, *Veterum scriptorum et monumentorum amplissima collectio*, Par. 1724, tom. IV), col. 679 (vereeniging van het klooster Ten Troone met het S. Maartensconvent te Leuven); *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, tome IX, Brux. 1872, p. 473 suiv. (klacht van den Antwerpschen bisschop Joannes Miraeus over deze vereeniging); Mastelinus, *Necrologivm monasterii Viridis Vallis*, Brux. z. j. (zie boven, dl. II, blz. 216), p. 42 seq. (nadere vereeniging en bestemming der kloostergoederen). — Kleinere of grootere compilatiën vindt men bij Wichmans, *Brabantia Mariana*, Antv. 1632, p. 819—823; Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 331 seq. (vert. door v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 131 v; fol. uitg. der *Kerkelijke historie en outheden*, dl. VI, blz. 613); [Foppens,] *Historia episcopatus Antverpiensis*, Brux. 1717, p. 185; Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742, tom. II, p. 149 seq. — De grenzen der insluiting van dit klooster kunnen nauwkeurig gekend worden uit het boven, dl. II, blz. 276, noot 2, genoemde afschrift. — Misschien is er aangaande zijne geschiedenis iets te vinden in sommige der stukken, genoemd in den *Catalogue des livres de la bibliothèque délaissée par feu Mr. C. B. de Ridder*, Malines, 1877, p. 183, n°. 2386. — Onder de

charters en andere bescheiden, die, afkomstig uit het S Maartensklooster te Leuven, vóór weinige jaren in het Belgisch rijksarchief eene veilige plaats hebben gevonden (verg. boven, dl. II, blz. 157), bevindt zich ook een geschreven catalogus der priors, 1415—1551, en der reguliere kannunniken van ons convent, 1418—1506 (*Inventaire des chartes du prieuré de St. Martin à Louvain*, n°. 6). Den „Cathalogus priorum" laat ik hier in verkorten vorm afdrukken: 1415, Henricus Zelle; 1422, Henricus Petri; 1424, Henricus Zelle andermaal; 1428, Gerardus Esmans; 1432, Gysbertus; 1432, Henricus Rumelants; 1438, Henricus Obrechts; 1439, Arnoldus Achterhout; 1443, Petrus de Scilde; 1447, Arnoldus Achterhout andermaal; 1454, Joannes Storm; 1457, Henricus Steymans; 1468. Georgius Lamberti; 1479, Joannes Steymans; 1483, Christianus Bloots; 1485, Joannes Augustini; 1494, Christianus Bloots andermaal; 1504, Godefridus Buschers; 1513, Petrus Vordels; 1534, Jacobus Thomae; 1551, Joannes Latomus. Met latere hand volgen nog zonder opgave van jaartal: Henricus Voets en Henricus Cantelbeke.

N°. 26. »Domus S. Joannis Baptistae" te Aken, in het bisdom Luik. De edelman Cono von den Eychhorn, schepen van Aken, en zijne vrouw Mechteld Havermans stichten ter eere van den H. Cornelius een gasthuis in de Cölnstrasse, omstr. 1417. Zij willen ook eene vergadering van karthuizers oprichten, maar veranderen, vooral op raad van hun biechtvader Wijnand Xanten, hun plan, en stichten een convent voor reguliere kanunniken, 1421 (Petrus a Beeck bij Lindeborn, p. 333). Dit convent, gewijd aan S. Jan Baptist, verbindt zich met zes andere kloosters tot het Kapittel van Nuis, 25 Apr. 1423 (Nijhoff, dl. IX, blz. 31, verg. boven, dl. II, blz. 22), en gaat daarmede tot dat van Windesheim over, 4 Mei 1430 (zie boven, dl. II, blz. 25—28). Wijl de inkomsten zoowel van het gasthuis als van het convent door allerlei omstandigheden verminderen, worden de goederen van het eerste met toestemming van den bisschop van Luik en onder goedkeuring van paus Alexander VI bij het laatste ingelijfd [omstr. 1500]. En aangezien de kerk, ten zuiden van het convent gelegen, door het geraas der straat minder geschikt is voor den dienst, wordt zij naar de noordzijde verlegd (Petrus a Beeck als boven, p. 334). Na volbrachten bouw, 1471—1505, wordt zij gewijd aan God, S. Jan Baptist en den H. Cornelius (Bekkers, blz. 52). Ofschoon de kloosterlingen geene belofte van insluiting doen, nemen zij haar ten strengste in acht (Petrus Impens, lib. III, art. 3, § 9; zie boven, dl. II, blz. 55, noot

1, en blz. 277). Wegens de inwendige gesteldheid en de aardrijkskundige ligging van dit convent wordt het generaal kapittel er later om de zes jaren bij voorkeur gehouden (Bekkers, blz. 12; verg. boven, dl. II, blz. 87, noot 3). Zoo ook het generaal kapittel van 1728 (zie boven, dl. II, blz. 60). De prior Augustinus Schepers prior generaal der Windesheimsche congregatie, 1725 tot minstens 1740 (aldaar, blz. 173 en 60, noot 5). Zijn gebrek aan historischen zin (aldaar, blz. 61 v, 173; verg. ook blz. 226). De prior Henricus Nivenheim bouwt het klooster van den grond af nieuw op (Bekkers, blz. 52). Wanneer het werd opgeheven, is mij niet gebleken.

De voornaamste mij bekende bron voor de geschiedenis van dit klooster is Petrus a Beeck, *Aquisgranum*, cap. XI. Ik heb echter het werk zelf niët gezien, maar mij moeten behelpen met hetgeen er aan ontleend is door Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670 (vert. door v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, Leid. 1725, dl. II, blz. 133—135; fol. uitg. der *Kerkelijke historie en outheden*, Leid. 1726, dl. VI, blz 614). — Busch noemt het klooster slechts éénmaal (*Chronicon Windesemense*, Antv. 1621, p. 202), en Zunggo klaagt, dat hij van de stichting en de geschiedenis van dit huis niets weet, „quamvis iteratis vicibus gratiam communicandorum documentorum à Reverendissimo Domino Priore Generali [namelijk Augustinus Schepers] exoraverimus" (zie zijne *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, tom. II, Ratisb. 1745, p. 331). — Des te meer waarde heeft de mededeeling van Nijhoff aangaande de betrekking van dit convent tot het Kapittel van Nuis, in zijn opstel, *Het klooster Bethlehem of Bielheim bij Doetinchem* (geplaatst in zijne *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, dl. IX, Arnh. 1854), blz. 31, alsmede die van Petrus Impens betreffende de strenge inachtneming van insluiting zonder belofte (afgedrukt boven, dl. II, blz. 55, noot 1). — Ook Arnoldus Bekkers in zijne *Beschrijving der Kloosters en Canonike Regulier, bijzonder van de Vergaderingh van Wendeszem*, Anno 1805, M. S. (zie boven, dl. II, blz. 6, de noot, en 222, noot 2), levert een paar bijzonderheden, die van elders onbekend zijn. Voorts stelt hij sommige zaken anders voor dan Petrus a Beeck. Ik laat daarom zijne eigene woorden, voor zooverre zij van belang zijn, hier volgen: „Cono van Eichhorn zijne eerste vrouw gestorfen zijnde, gingh tot het 2de houwelijk over, en verwierf kinderen, warom hij de voorgaande gifte wederriep, en den fundatie brief introck, als ook de gegeefe goederen wedernam, warom de fundatie voor den armen door dispensatie van Paus Alexander VI, en den Bischop van Luijk het klooster der Canonike Regulieren wird ingelieft. De kerck is gestight 1417 met de woningh voor de Religieusen nefvens de straat naar Cölen, maar hier van is daar naar eene bezondere woningh

gemaakt door den Prior Ponellius voor den Procurator. maar de confratres hier te dikwils gestoort wordende, hebben een andere plaats opgezoght, alwaar thans het klooster is gelegen, en hebben een schoone kerck daar bij gebout in de jaaren 1471 tot 1505, ter eere van den Allesmogenden Godt, den Heiligen Ioannes Baptista en den H. Cornelius. Den WelE. Heer Prior Henricus Nivenheim heeft het klooster uijt de Fundamenten nieuw opgebouwt" (blz. 52 der eerste pagineering). „Dit Huijs was zeer wel gebout, en gestelt, om eenige gasten te herbergen, warom hetzelve ook wird verkoren, om aldaar alle 6 jaaren het algemeen Capittel van de Heere Priores te houden, naar dat ons klooster Wendesem en de andere in Holland waaren vernietight; de gelegentheit gaf hier ook reeden toe, om dat het tusschen Braband, Duitsland en Cleefsland gelegen is" (blz. 12 der eerste pagineering).

N°. 27. »Domus B. Mariae" (Mariënhof) te Birket bij, later binnen Amersfoort, in het bisdom Utrecht. Eenige moderne devoten te Amersfoort richten met de hulp van broeders, hun door Florens Radewijns toegezonden, een fraterhuis op, 1395 (Matthaeus, »Fundationes," p. 517 seq.). De meesten hunner gaan tot den derden regel van Franciscus over, 1399, en vestigen zich in het klooster S. Andrieskamp dicht bij de stad, 1405 (v. Bemmel, dl. I, blz. 183—187). Zij verlaten den derden regel, en worden reguliere kanunniken onder het Kapittel van Windesheim, 1416 (aldaar, blz. 198). Op verzoek van vroedschap en burgerij trekken zij verder van de stad, naar het landgoed Birkel of Birkt onder Soest, waar zij het klooster Mariënhof bouwen, 1419 (Matthaeus, p. 518, 520). Hertog Philips van Bourgondië neemt hen in zijne bescherming, 1427 (v. Mieris, dl. IV, blz. 890). De broeders ontvangen zeer kostbare reliquieën uit Keulen, 1439 (Matthaeus, p. 519). Zij nemen de insluiting aan, 1445 (zie boven, dl. II, blz. 54, de noot). Het convent heeft in 1481 door den Utrechtschen oorlog (Matthaeus, »Analecta", tom. I, p. 409), en in 1527 door het krijgsvolk van den Bisschop veel te lijden (l. l. p. 103), en wordt in 1543 door de troepen van Maarten van Rossem uitgeplunderd (l. l. p. 116). De broeders koopen het klooster der Celzusters binnen de stad en vestigen zich aldaar, 1547 (v. Bemmel, dl. I, blz. 201—208). Hun aantal neemt af (aldaar, blz. 209). Bij de plannen tot reorganisatie der Kloostervereeniging van Windesheim in 1573 wordt dit convent aangewezen tot het vestigen van één der twee voorgenomen seminariën (zie boven, dl. II, blz. 161). De prior Marcellus

Lentius wordt prior generaal, 1573—1603 (aldaar, blz. 156). In 1578 is het tot op tien personen verzwakt (v. Bemmel, dl. I, blz. 209). Waarschijnlijk is het in datzelfde jaar door de stad genaast (zie v. Bemmel, t. a. p.). Aanzienlijke inkomsten van het klooster omstreeks dien tijd (v. Heussen en v. Rijn, »Utrecht", dl. II, blz. 30 v.). De prior Marcellus Lentius vestigt zich te Keulen (zie boven, dl. II, blz. 162). De laatste conventuaal sterft in 1610 (v. Bemmel, dl. I, blz. 209, 349). Het weeshuis wordt in het ledige klooster overgebracht, 1611 (aldaar, blz. 342, 350).

De twee hoofdbronnen zijn: Matthaeus, *Fundationes et fata ecclesiarum*, Lugd. Bat. 1703, p. 517—526 (ontleend aan eene kroniek van het klooster, waarvan het eerste gedeelte eveneens is afgedrukt achter 's mans *Rerum Amorfortiarum scriptores duo inediti*, Lugd. Bat. 1693, p. 380; zie ook aldaar p. 73, 74, 181, 379), en v. Bemmel, *Beschryving der stad Amersfoort*, Utr. 1760, dl. I, blz. 180—187, 197—209, 348—350 (met eene afbeelding van het klooster als weeshuis, tegenover blz. 342). — Verdere wetenswaardigheden vindt men bij v. Mieris, *Groot charterboek der graaven van Holland*, Leyd. 1753, blz. 890; Matthaeus, *Veteris aevi analecta*, ed. 2[da], Hag. Com. 1738, tom. I, p. 103, 116, 409, en v. Heussen, *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, tom. I, p. 161 seq., 173 seq. (vert. door v. Rijn, *Historie van 't Utrechtsche bisdom*, dl. II, blz. 30 v., 129—133; fol. uitg. dl. II, blz. 192, 217 v.). — Van weinig of geene waarde voor het onderwerp zijn: Busch, *Chronicon Windesemense*, p 202, 211; Thom. a Kempis, *Vita Florentii*, cap. XXVII, § 3; Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, p. 334 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden van Deventer*, dl. II, blz. 135; fol. uitg. dl. VI, blz. 614); Brouërius van Nidek en Rademaker, *Kabinet van Nederlandsche en Kleefsche outheden*, Amst. 1727, dl. V, blz. 55—57 (eveneens met eene afbeelding van het klooster als weeshuis); *Tegenwoordige staat van Utrecht*, Amst. 1758, dl. II, blz. 37; v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gor. 1839, dl I, blz. 149, en dl. VII, blz. 662. — Zunggo, l. l. tom. II, p. 144, weet van dit klooster al zeer weinig; Delprat, *De broederschap van G. Groote*, 2[de] druk, blz. 108—113, spreekt er slechts van in verband met het fraterhuis te Amersfoort; alleen v. Slee, a. w. blz. 160—162, heeft het opzettelijk behandeld.

N°. 28. »Domus Vallis Pacis" (Vredendaal) bij Utrecht, later »domus S. Joannis" (S. Jansklooster) te Amersfoort, in het bisdom Utrecht. Gesticht als tertiarissen-klooster door Wermbold van Buscoep (Busch, p. 177), buiten de Witte-vrouwen-poort (Matthaeus, »Fundationes", p. 494), op ongeveer duizend schre-

den van de stad (Hortensius, p. 107). Het gaat tot de orde der reguliere kanunniken over en wordt bij het Kapittel van Windesheim ingelijfd, 1419 (Busch, l. l). Daar de kloosterlingen wegens het Utrechtsche schisma het land van Utrecht moeten verlaten (verg. boven, dl. II, blz. 110—113), wordt hun vanwege Philips van Bourgondië veilig verblijf in Holland aangeboden, 1427 (v. Mieris, dl. IV, blz. 891). Zij nemen de insluiting aan, 1437 (zie boven, dl. II, blz. 54, de noot). Bemoeiingen van de vroedschap der stad wegens het niet opnemen van den zoon eens burgers, ondanks eene vroegere belofte van den prior, 1473 (v. d. Monde, jaarg. IX, blz. 99—101). Het klooster door krijgsvolk bezet, 1505 (v. Asch v. Wijck, dl. I, blz. 159) en 1527 (Matthaeus, »Analecta", tom. I, p. 103). Het wordt door Geldersche ruiters afgebrand in den nacht tusschen 29 en 30 Apr. 1528 (l. l. p. 105; v. d. Monde, t. a. p. blz. 101). De prior en zeven broeders worden plechtig ingeleid in het S. Jansklooster te Amersfoort, welks bewoners [ten gevolge der opkomende Hervorming] bijna allen het huis hebben verlaten, 11 Mei 1529 (Matthaeus, »Fundationes", p. 524). Het klooster wordt op hen overgedragen, 10 Mei 1532 (v. Bemmel, dl. I, blz. 195). Bij de omkeering van zaken tegen het einde der 16de eeuw wordt het door de stad Amersfoort genaast (aldaar, blz. 195). De nog overgebleven kloosterlingen sterven uit, en de gebouwen worden tot verschillende doeleinden gebruikt (aldaar, blz. 195—197).

De geschiedenis van dit klooster moet uit allerlei schrijvers worden bijeengebracht. Alvorens deze aan te wijzen, meen ik te moeten waarschuwen tegen hetgeen Matthaeus geleverd heeft in zijne *Fundationes et fata ecclesiarum*, Lugd. Bat. 1703, p. 494, wijl het mij voorkomt, dat hij als latere lotgevallen van Vredendaal heeft beschouwd, wat tot die van het zoogenaamde Vrouwenklooster (verg. het door hem gezegde met Bor, *Historie der Nederlandtsche oorlogen*, Amst. 1679, st. II, blz. 625) en met die van Mariëndaal of Ten Dale behoorde. Door hem is v. Heussen, *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, tom. I, p. 132 (vert. door v. Rijn, *Historie van 't Utrechtsche bisdom*, dl. I, blz. 622; fol. uitg. dl. II, blz. 156), op het dwaalspoor gebracht; door dezen weer anderen. Vredendaal, in 1528 afgebrand zijnde, is blijkbaar niet weer opgebouwd, en wat uit het jaar 1585 verhaald wordt, staat er dus niet mede in verband. De herbouwing was ook niet noodig, want, gelijk in den tekst gezegd is, gingen de bewoners naar het S. Jansklooster te Amersfoort over. — De bedoelde schrijvers zijn: Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 177, 202,

211; Lambertus Hortensius, *Secessionum civilium Ultraiectinarum libri septem*, Ultrai. 1642 (achter De Beka en Heda, *De episcopis Ultraiectinis*, Ultrai. 1643), p. 107; v. Mieris, *Groot charterboek der graaven van Holland*, Leyd. 1753, dl. IV, blz. 891; Dodt van Flensburg, *Iets bij hetgene Matthaeus vermeld heeft van het Clooster Vredendael* (in v. d. Monde, *Tijdschrift voor geschiedenis, oudheden en statistiek van Utrecht*, jaarg. IX, Utr. 1843, blz. 99—101); v. Asch v. Wijck, *Archief voor kerkelijke en wereldlijke geschiedenis van Nederland*, Utr. 1850, dl. I, blz. 159; Henrica ab Erp, *Annales vernaculi* (in Matthaeus, *Veteris aevi analecta*, Hag. Com. 1738, tom. I), p. 103, 105; v. Bemmel, *Beschryving der stad Amersfoort*, Utr. 1760, dl. I, blz. 194—197. — Van zeer geringe waarde zijn de compilatiën van Lindeborn, l. l. p. 334 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden van Deventer*, dl. II, blz. 135 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 614); v. Heussen, l. l. tom. I, p. 161 (vert. door v. Rijn, *Hist. van 't Utr. bisdom*, dl. II, blz. 29 v.; fol. uitg. dl. II, blz. 192); Zunggo, l. l. tom. II, p. 244; v. d. Aa, a. w. dl. XI, blz. 895 v., en dl. VI, blz. 23. Veel beter is die van v. Slee, a. w. blz. 158—160. — Aangaande den stichter van Vredendaal, den merkwaardigen Wermbold van Buscoep (Boskoop bij Gouda), biechtvader van het Caecilia-convent te Utrecht, gestorven 1413, die als vriend van Florens Radewijns, krachtig prediker en algemeene raadsman der vrome zusters in Holland, onder de „moderne devoten" eene bijzondere plaats inneemt, zie men Rud. Dier de Muden (in Dumbar, *Analecta*, tom. I), p. 29—31, 69 seq.; Thom. a Kempis, *Chronicon Montis S. Agnetis* (achter het *Chron. Wind.*), p. 170 seq.; denzelfden, *Vita B. Lidvinae virginis* (in zijne *Opera omnia*), pars secunda, cap. XII, en de verdere bronnen (vooral ook Mosheim, *De Beghardis et Beguinabus*, Lips. 1790, p. 443—451), waarnaar verwezen wordt door Moll in zijn *Johannes Brugman*, Amst. 1854, dl. I, blz. 152 v., in Kist en Moll, *Kerkhistorisch archief*, Amst. 1857, dl. IV, blz. 215, 221, en in zijne *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*, Arnh. 1864, dl. II, st. iii, blz. 90—96.

N°. 29. »Domus Vallis B. Mariae" (Mariëndaal) te Elseghem bij Oudenaarden in Vlaanderen, in het bisdom Doornik. Gesticht door den edelman Bernard van Bracle, genaamd van Bosscho, 1416 (Miraeus, tom. II, p. 1337), op eene plaats, waar vroeger eene kluis stond (Sanderus, tom. III, p. 281). Het wordt, onder voorwaarde van altijddurende insluiting, door Johan Eggert, zoon van Willem Eggert, thesaurier van den graaf van Holland (zie over laatstgenoemde, die uit Gent afkomstig was, Wagenaar, »Amsterdam", fol. uitg., st. II, blz. 108), zóó rijk begiftigd (Busch, p. 184), dat deze meestal als stichter wordt opgegeven (verg. Petrus Impens, lib. III, art. 3, § 5). Ingericht

door broeders uit Rooklooster, 1417 (Latomus en Hoyberge, p. 172). Ingesloten, 1419 (zie boven, dl. II, blz. 54, de noot). Na het noodige onderzoek betreffende de inkomsten van het klooster (Busch, p. 183) wordt het bij het Kapittel van Windesheim ingelijfd, 1420 (Petrus Impens, l. l.). Merkwaardig kloosterling: de eerste prior, de redenaar en dichter Arnoldus Buderick uit Rooklooster (Latomus en Hoyberge, p. 172 seq.; verg. boven, dl. II, blz. 89, noot 1, en blz. 251 v.). Ook twee zonen, door Johan Eggert uit twee huwelijken gewonnen (Petrus Impens, l. l.), Jan en Willem Eggert, worden in dit convent geprofest en later priors aldaar (Sanderus, p. 281). In den oorlog met Spanje nemen de kloosterlingen [tijdelijk] de wijk binnen Oudenaarden (dezelfde, p. 276). In de eerste helft der 17de eeuw is de tucht vervallen, en wordt zij door broeders uit Rooklooster hersteld (Latomus en Hoyberge, p. 172). Eén der kloosterlingen vermoordt in koelen bloede den prior, 2 Jan. 1736, en ofschoon de Landvoogdes zijn doodvonnis in levenslange gevangenisstraf verandert, heeft zijne daad den ondergang van het convent ten gevolge (Christyn, tome III, p. 10; verg. boven, dl. II, blz. 173 en 333, noot 1). De eenige overblijfsels van het gesticht zijn: eene gerestaureerde poort, eenige grondslagen van oude muren en een windmolen (Waldack, p. 3).

Aangaande dit klooster is weinig bekend. De stichtingsbrief enz. is afgedrukt bij Miraeus en Foppens, *Opera diplomatica et historica*, Brux. 1723, tom. II, p. 1337. De vroegste geschiedenis vindt men deels bij Busch, *Chronicon Windesemense*, Antv. 1621, p. 183 seq., 202, 211, en de Opdracht vóór het werk [p. 3], deels bij Petrus Impens, *Chronicon Bethleemiticum* (zie boven, dl. II, blz. 218 v. dl. III, blz. 58), lib. III, art. 3, § 5 (in het „Compendium" van dit werk door Hoyberge, Bourg. bibl. M. S. nº. 1278, p. 100 seq.). De „Series Priorum" leverde Sanderus, *Flandria illustrata*, Hag. Com. 1732, tom. III, p. 281 (waar evenwel Arnoldus Buderick, die volgens Impens niet alleen rector maar ook eerste prior van het klooster was, slechts als rector voorkomt; verg. ook boven, dl. II, blz. 60, noot 5). — Voor verdere bijzonderheden zie men Gramaye, *Antiquitates Flandriae*, Lov. 1708, p. 51; Latomus en Hoyberge, *Corsendonca*, Antv. 1644, p. 172 seq.; [Christyn,] *Les délices des Pays-Bas*, i. v. „Oudenarde" (7me éd., Par. 1786, tome III, p. 10); Waldack, *Elseghem, près d'Audenarde* (een opstel van 6 blzn., Amstr. 1869, „Extrait des *Précis Historiques*"). — Zonder waarde is de kleine aanteekening van Lindeborn, l. l. p. 335 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden van Deventer*, dl. II, blz.

136; fol. uitg. dl. VI, blz. 614), alsmede die van Zunggo, l. l. p. 74, 244, die dit klooster uit misverstand onder twee verschillende namen behandelt.

N°. 30. »Domus B. Mariae in Dumo" (Mariënhage of Ten Hage) te Woensel bij Eindhoven in N.-Brabant, in het bisdom Luik. Reeds in een testament van 3 Juli 1401 is er sprake van dit klooster. Het wordt gesticht door Johan van Schoonvorst, heer van Kranendonk, en zijne vrouw Josine de Rochefort, bij acte van 2 Apr. 1419. Hertog Jan van Brabant keurt de stichting goed, 19 Apr. 1419, en geeft den kloosterlingen verlof tot visscherij op de Dommel (alles ontleend aan Schutjes, dl. V, blz. 945). Johan van Schoonvorst volgt den hem gegeven raad op, het klooster van den aanvang af met het Kapittel van Windesheim te vereenigen (Latomus en Hoyberge, p. 135 seq.; verg. boven, dl. II, blz. 340 v.). Een profesbroeder van S. Agnietenberg (zie boven, n°. 14) en een uit Eemstein (zie boven, n°. 7) voeren er een tijdelijk rectoraat (Foppens, p. 269). Vervolgens komen drie broeders uit Korsendonck (zie boven, n°. 13) en één uit Mariënborn (zie boven, n°. 9) het klooster inrichten (Wichmans, p. 824 seq.; verg. boven, dl. II, blz. 365, noot 5). Deze laatste, Willem van Amsterdam geheeten, een beroemd doctor in de medicijnen, gepromoveerd te Praag (Delprat, blz. 279), wordt de eerste prior, 1420 (Foppens, p. 270). Het klooster volgens den wil des stichters ingesloten, 1422 (Latomus en Hoyberge, p. 135; verg. boven, dl. II, blz. 54, de noot). Na zorgvuldig onderzoek aangaande den financieelen staat van het convent heeft de inlijving in het Kapittel van Windesheim plaats, 1423 (Busch, p. 184). De kerk met eene groote crypt of onderaardsche kapel (Wichmans, p. 826) aan O. L. Vrouw en den H. Antonius gewijd, 1433 (Coppens, dl. III, afd. 1, blz. 187). Het kloostergebouw vernieuwd en uitgebreid, 1443 (Wichmans, p. 825). Groot weldoener van het convent: Martinus van Zomeren of van Erkenbroeck (Coppens, dl. I, blz. 362 v.), secretaris van 's Hertogenbosch, later kanunnik aldaar (Wichmans, p. 827). Het klooster geroemd als »domus plena religionis et gloriae" (dezelfde, p. 825), en »virorum sanctissimorum antea seminarium" (Gramaye, p. 29). Een der profesbroeders verlaat het huis wegens anabaptistische gevoelens, 1527 (Kist en Moll, dl. IV, blz. 198; verg. boven, dl. II, blz. 144, noot 4). Vergadering van het Kapittel van

van Windesheim, 1 Apr. 1570 (zie boven, dl. II, blz. 152, noot 5). Het klooster bij de verrassing van Eindhoven (Wagenaar, dl. VII, blz. 381) door de Staatschen verbrand, 1581 (Wichmans, p. 825). De kloosterlingen vluchten naar 's Hertogenbosch, blijven daar tot de inneming der stad door Frederik Hendrik, 1629, keeren vervolgens naar Mariënhage terug, en vestigen zich in 1638 te Weert (Coppens, dl. III, afd. 1, blz. 188), waar zij de insluiting wel zullen hebben voortgezet (zie Latomus en Hoyberge, p. 117; verg. boven, dl. II, blz. 378, noot 2). Hier richten zij eene Latijnsche school op, 1648 (Foppens, p. 272; verg. boven, dl. II, blz 188—190 en 383, noot 3), en bouwen een nieuw klooster, 1654, en eene kerk, 1665 (Coppens, t. a. p.). Hun convent wordt onder keizer Jozef II opgeheven, 1783 (v. Gils, blz. 558). — Het klooster te Woensel, bij 's Lands domeinen getrokken en langen tijd door den rentmeester daarvan bewoond, wordt na 1791 gedeeltelijk verhuurd en in 1834 openbaar verkocht (Robidé v. d. Aa, blz. 4). Het verkeert nog in zeer goeden staat (Schutjes, blz. 947). Dat te Weert wordt na den val van Napoleon door de nog overgebleven kloosterlingen opnieuw betrokken en na den afval van België voortgezet (Robidé v. d. Aa, aant. *aa*). — Merkwaardige profesbroeders: Joannes Peeterssen, prior van Bethlehem bij Leuven, secretaris van het Kapittel van Windesheim en prior van Mariënhage (Foppens, p. 271; verg. boven, dl. II, blz. 101, noot 1); voorts de stichtelijke schrijvers Antonius van Hulst, Antonius van Hemert en Gaudentius van Lommel (Paquot, tome XI, p. 434 suiv., 435—438, 49 suiv.; verg. boven, dl. II, blz. 323, 253). — De reguliere kanunniken van Mariënhage hadden het geestelijk opzicht over het vrouwenklooster te Zoeterbeek en over dat te Weert (Coppens, dl. III, afd. 1, blz. 188; verg. boven, dl. II, blz. 344).

Het beste overzicht der geschiedenis van dit klooster werd geleverd door Schutjes, *Geschiedenis van het bisdom 's Hertogenbosch*, 's Bosch, 1870, dl. V, blz. 945—950. De schrijver, die ook ongebruikte stukken raadpleegde, bouwde voort op den arbeid van Coppens, *Nieuwe beschrijving van het bisdom van 's Hertogenbosch*, 's Hert. 1840, dl. III, afd. 1, blz. 186—189, dl. II, blz. 245, die op zijne beurt gebruik had gemaakt van [v. Gils,] *Katholyk Meyerysch memorieboek*, 's Bosch, 1819, blz. 557 v., [Foppens,] *Historia episcopatûs Silvaeducensis*, Brux. 1721, p. 268—272 ([vert. door Honselaer,] *Oudheden en gestichten van 's Hertogen-bosch*,

Leid. 1749, blz. 555—563), Knippenbergh, *Historia ecclesiastica ducatus Geldriae*, Brux. 1719, p. 239 seq., v. Oudenhoven, *Beschryvinge van de Meyerye van 's Hertogen-bossche*, Amst. 1649, blz. 51 v. (uitg. van 's Hert. 1670, blz. 91 v.), Wichmans, *Brabantia Mariana*, Antv. 1632, p. 823—827, en anderen. — Evenals van zoovele, bepaaldelijk Zuid-Nederlandsche kloosters, ligt de oudste bron in het *Chronicon Bethleemiticum* van Petrus Impens (zie boven, dl. II, blz. 218 v; dl. III, blz. 58), lib. III, art. 3, § 4 (in het „Compendium" van dit werk door Hoyberge, Bourg. bibl. M. S. n° 1278, p. 99 seq.), waaruit ook geput is door Latomus en Hoyberge, *Corsendonca*, Antv. 1644, p. 134—136, 156. — Niet zonder onnauwkeurigheden, maar voor de latere lotgevallen van het klooster merkwaardig, is het opstel van Robidé v. d. Aa, *Het Klooster ten Hage* (in zijn werk *Oud-Nederland*, Nijm. 1846, dl. II, ongepagineerd en met eene afbeelding van het klooster). — Verspreide bijzonderheden vindt men bij Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 184 (de inlijving in het Kapittel), 211 (de insluiting); Gramaye, *Taxandria* (in zijne *Antiquitates Brabantiae*, Lov. 1708), p. 29 (lofspraak op het heilig leven der kloosterlingen); Sanderus, *Bibliotheca Belgica manuscripta*, Insulis, 1641, pars II, p. 227 (de catalogus der kloosterbibliotheek van Mariënhage weleer in die van het S. Maartensconvent te Leuven aanwezig); De Hoop Scheffer, *Geestelijken, van ketterij verdacht* (in Kist en Moll, *Kerkhistorisch archief*, dl. IV, Amst. 1866), blz. 198; dezelfde, *Geschiedenis der Hervorming in Nederland* (in Moll en De Hoop Scheffer, *Studiën en bijdragen*, dl. II, Amst. 1872), blz. 235 (een anabaptistisch regulier); Paquot, *Mémoires*, Louv. 1763, tom. XI, p. 49 suiv., 434—438 (schrijvers, uit dit klooster voortgekomen). — Bij de priorslijst, door Foppens geleverd, vergelijke men boven, dl. II, blz. 60, noot 5, en 97, noot 2. — Behalve de reeds genoemde afbeelding van het convent bij Robidé v. d. Aa kan men er eene vinden van Spilman, 1738, in de *Verzameling van negen honderd fraaije gezigten*, Amst. 1792, dl I, n°. 148; ook moet er eene voorkomen als titelvignet voor de *Reize door de Majorij van 's Hertogenbosch*, Amst. 1799. — Van weinig belang zijn de compilatiën van Lindeborn, l. l. p. 335 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 136 v.; fol. uitg. dl VI, blz. 614 v.); Zunggo, l. l. tom. II, p. 146, 376; v. d. Aa, a. w. dl. V, blz. 86 v, dl. VII, blz. 676. Beter is die van v. Slee, a. w. blz. 202—204.

N°. 31. »Domus Campi B. Mariae" (Mariënkamp) bij Esens in Oostfriesland, in het bisdom Bremen. De tijd der stichting en die der verplaatsing van dit klooster geheel onbekend (Suur, S. 51, 52). Oorspronkelijk een convent van benedictijner-nonnen, die door ongebondenheid tot groote armoede komen (Busch, p. 184). De Friesche edelman Wilbold verzoekt het Kapittel van Windesheim, dit huis te willen opnemen en er een convent van

reguliere kanunniken van te maken. Het Kapittel benoemt Hendrik Loder, prior te Frendeswege (zie boven, dl. II, blz. 350—352), om alles te onderzoeken en met de nog overgebleven oude nonnen hare verplaatsing naar Mariëndal bij Norden (Suur, S. 52) te regelen, 1420. Vervolgens geeft het Kapittel hem en den prior van Thabor bij Sneek (zie boven, n°. 20) volmacht, om het klooster geheel te hervormen. Loder plaatst er bekwame koor- en leekebroeders tot onderrichting van de anderen, en stelt zijn medekloosterling Arnold Huls (zie boven, dl. II, blz. 352) als rector aan het hoofd. De nieuwe bewoners hebben van de ruwe Friezen veel te lijden; de meesten hunner sterven aan de pest, doch de hervorming slaagt (alles ontleend aan Busch, p. 185 seq.; verg. boven, dl. II, blz. 340). Het Generaal Kapittel neemt het klooster onder zijne leden op, uiterlijk in 1424 (Busch, p. 186, 188; verg. boven, dl. II, blz. 13). De arbeid van Arnold Huls wordt op voortreffelijke wijze voortgezet door den uitstekenden prior Arnold van Creveld, die, na een wijs en werkzaam bestuur van zeven jaren, in 1431 aan de pest sterft (Suur, S. 52—56). Het klooster telt omstreeks 1464 (zie boven, dl. I, blz. 314) tweehonderd bewoners, en hervormt vele conventen, ook van andere orden (Busch, p. 186; verg. boven, dl. II, blz. 340, 366 v.). De prior Bernardus met eene staatkundige zending belast, 1489 (Ubbo Emmius, p. 455 seq.). De edelman Hero Omken, Heer van Esens, beschuldigt de kloosterlingen, dat zij in zijne veete met graaf Edzard dezen laatste ondersteunen en zich zeer onzedelijk en ongodsdienstig gedragen, 1501 (Suur, S. 57—59). In den strijd van graaf Enno II met Balthasar van Esens brandt het klooster af, 1530; het wordt niet herbouwd (dezelfde, S. 59). Bij het verdrag tusschen de twee mannen wordt bepaald, dat Balthasar alle goederen, brieven en registers, het convent betreffende, aan Enno ter hand zal stellen, terwijl aan de kloosterlingen vergund wordt, zich niet ver van daar, te Pansate, neder te zetten (dezelfde, t. a. p.). Het schijnt, dat paus Pius IV bij de oprichting der nieuwe bisdommen dit klooster bij vergissing aan den bisschop van Groningen heeft toegewezen (zie beneden). Van het gebouw is geen spoor meer (Suur, S. 60). Slechts eene boerenhofstede draagt nog den naam (dezelfde, S. 51). Het kloosterzegel in groen was vertoont de H. Maagd met het kindeke in eene Gothische nis (dezelfde, S. 59, de noot).

Er heerscht aangaande dit klooster zelfs bij de beste schrijvers eene schromelijke verwarring 1). Ik zelf ben daarvan het slachtoffer geworden, toen ik het (zie boven, dl II, blz. 340) in Groningerland plaatste. Het lag niet dáár, maar in Oostfriesland; en ofschoon Busch de plaats, waarbij het gelegen was, nooit anders dan Ezingen (soms „in Oostfrisia", soms „in Frisia") noëmt, en zij ook op de officieele lijst der Windesheimsche kloosters van 1553 (zie boven, blz. 4) als Esinghen voorkomt 2), is het toch zeker, dat het stadje Esens in het noordelijkst gedeelte van Oostfriesland (ongeveer een gelijkzijdigen driehoek vormende met Aurich en Jever), en niet het dorp Ezinge in het westelijk gedeelte van Groningen (noord-westelijk van de stad Groningen) bedoeld is. Men kan de ligging van „Marienkamp", „Oldekloster", „Pansaat", „Schoo" en andere tot het onderwerp behoorende namen nauwkeurig aangeduid vinden op de kaart van Oostfriesland vóór het straks te noemen werk van Ubbo Emmius. — De eerste, die de aardrijkskundige fout begaan heeft, schijnt v. Heussen te zijn geweest, *Historia episcopatus Groningensis* (in zijne *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, Lugd. Bat. 1719, tom. II), p. 27 seq., hierin gevolgd door zijn vertaler v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Groningen*, Leid. 1724, blz. 173—176 (fol. uitg. der *Kerk. hist. en outheden*, dl. V, blz. 316). v. d. Aa, of wie door hem werd nageschreven, is verder gegaan; hij heeft (*Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden*, Gor. 1839, dl. VII, blz. 664; verg. ook dl. IV, blz. 297) het klooster Maria's-kamp te Ezinge in Groningen in 1256 doen stichten door Eppo, den zesden abt van Aduard, die in 1258 eene abdij van dien naam te Assen in Drente heeft gegrondvest (zie Koppius, *Vitae ac gesta abbatum Adwerdensium*, Gron. 1850, p. 8; verg. vooral ook Magnin, *De voormalige kloosters in Drenthe*, 2de druk, Heerenv. 1846, blz. 177—188). — Naar het mij voorkomt, is er te Ezinge in Groningen nooit een klooster geweest. Één punt nochtans is mij duister. Volgens de bul van 7 Aug. 1561, waarbij het nieuwe bisdom Groningen werd ingericht, kende paus Pius IV o. a. het klooster bij Esens, van de orde der reguliere kanunniken van S. Augustinus, in het gebied van den Bisschop gelegen en door de boosheid der ketteren ten eenenmale verwoest en ontheiligd, aan het kapittel van 's Bisschops kathedraalkerk te Groningen toe (zie v. Heussen, l. l. p. 7; v. Rijn, a. w. blz. 20; fol. uitg. blz. 278). Dat twee der drie bijgevoegde omschrijvingen volkomen op het klooster bij Esens in Oostfriesland passen, behoeft nauwelijks gezegd te worden; dat ook de naam Esens daarheen

---

1) Reeds de schrijver van den *Tegenwoordige staat van Stad en Lande*, Amst. 1793, dl. II, blz. 392, heeft dit opgemerkt, en is er desniettegenstaande op blz. 391 in vervallen.

2) Volgens Suur in zijn straks op te geven werkje, S. 51, werd Mariënkamp ook Esingerfelde genoemd. Zie voorts de beneden vermelde inscriptie in een H. S. van 1448.

wijst, wordt hoogstwaarschijnlijk, wanneer men bedenkt, dat in hetzelfde stuk (v. Heussen, p. 5; v. Rijn, blz. 12; fol. uitg. blz. 275) het dorp in Groningen met dien van Esinghe wordt aangeduid; maar hoe kan van het bedoelde klooster gezegd worden, dat het in 't gebied van den Bisschop is gelegen? Het schijnt wel, al heeft men moeite zulks te gelooven, dat hetzelfde misverstand, waarin v. Heussen in 1719 verviel, reeds in 1561 te Rome (of waar elders de concepten voor de regeling der nieuwe bisdommen zijn opgesteld) heeft plaats gehad. — Na dit een en ander kan ik aangaande de literatuur over Mariënkamp kort zijn. De hoofdarbeid is Suur, *Geschichte der ehemaligen Klöster in der Provinz Ostfriesland*, Emden, 1838, S. 49—60. De schrijver heeft geput uit verschillende oorspronkelijke stukken in het archief te Aurich, vooral uit zeker handschrift aldaar, bevattende eene biographie van den bovengenoemden voortreffelijken prior „Arnoldus Creveldiae". Jammer, dat hij het *Chronicon Windesemense* van Busch niet heeft gekend, waar p. 184—186, 202, 552, 555, 568, eene groote leemte in zijn werk zou hebben aangevuld. — Verdere bronnen zijn: *De reformatione monasteriorum* (in Leibnitz, *Scriptores rervm Brvnsvicensivm*, Hanov. 1707), p. 482b, 935a; Eggeric Beninga, *Historie van Oostfrieslant* (in Matthaeus, *Veteris aevi analecta*, ed. 2a, Hag. Com. 1738, tom. IV), p. 285, 294 seq., 648; Ubbo Emmius, *Rervm Frisicarvm historia*, Lugd. Bat. 1616, p. 27, 357, 455, 856 (verg. Schotanus, *De Geschiedenissen van Friesland*, Fran. 1658, blz. 378, 640). — Wat Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 336 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 138; fol. uitg. dl. VI, blz. 615) levert, is geheel aan Busch en aan de bul van Pius IV ontleend. Niet veel meer geeft Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742, tom. II, p. 146 seq. — Een H. S. van het jaar 1448, geschreven in het klooster „Marienkampe in Oestfrieslande by Esynge" is in het bezit van den hoogleeraar W. Moll te Amsterdam (zie Kist en Moll, *Kerkhistorisch archief*, dl. IV, Amst. 1866, blz. 265).

N°. 32. »Domus Montis B. Mariae" (Mariënberg) te Bodingen ij Siegberg in Bergsland, in het bisdom Keulen. Kleine kapel iet een wonderdoend Mariabeeld. Groote toevloed van menchen en offergaven, het gansche jaar door, vooral op Maria-Visitatie. Vier benificiën ingesteld voor vier priesters, die er lagelijks de kanonieke getijden zullen zingen. Groote oneenigieden tusschen hen onderling en met den pastoor. Adolf I of X, hertog van Berg, verzoekt den Paus, van de kapel een klooster van reguliere kanunniken onder het Kapittel van Windesheim te maken. Na onderzoek vanwege den Paus, door den abt van S. Maarten te Keulen, komt het gewenschte tot stand.

Hertog Adolf zendt afgevaardigden naar de jaarvergadering te Windesheim, met verzoek om de plaats voor het nieuwe klooster te aanvaarden, en zoo spoedig mogelijk hervormde broeders te zenden. De vergadering draagt de leiding der zaak op aan Hendrik Loder, prior van Frendeswege (zie boven, dl. II, blz. 350—352), die door den vorst prachtig wordt ontvangen (»Chron. Wind." p. 187), maar overigens zóóveel tegenspoed ondervindt, dat hij er bijna wanhopig onder wordt (l. l. p. 552; verg. boven, dl. II, blz. 352). De prior superior Johan Vos (zie boven, dl. I, blz. 229—240) zendt twee broeders uit zijn klooster te Windesheim en twee uit Frendeswege bij Nordhorn (zie boven, n°. 12) naar het nieuwe convent, 1424, en draagt hem op, het in te richten »secundum charitatem de Windesem et humiliationes de Northorn" (»Chron. Wind." p. 188; zie boven, dl. I, blz. 98, dl. II, blz. 351). Één der vier is Johan Busch, en de tocht naar Bodingen is de eerste zijner ontelbare hervormingstochten (zie boven, dl. I, blz. 293, 294). De broeders nemen de noodige kerkboeken en kleederen mede, opdat in het nieuwe klooster niets ontbreke aan den Windesheimschen ritus en de Windesheimsche kleederdracht (verg. boven, dl. II, blz. 337). Voorts stelt Vos één der vier, Arnold Huls (zie boven, dl. II, blz. 352), tot rector van het klooster aan. In vier jaren worden er negen broeders in de orde opgenomen. De inlijving in het Kapittel van Windesheim heeft nog tijdens het leven van Vos, d. i. vóór 2 Dec. 1424, plaats (al het bovenstaande ontleend aan de twee gelijkloopende verhalen van Busch, »Chron. Wind." p. 186—188, en »Ref. mon." p. 479 seq.; verg. boven, dl. I, blz. 293 v.). Brief van Hendrik Loder aan de broeders in den aanvang der hervorming (»Chron. Wind." p. 553—558; verg. boven, dl. II, blz. 352). Dit klooster heeft nooit behoord tot het Kapittel van Nuis (zie boven, dl. II, blz. 26, noot 4), maar een gesprek, dáár gevoerd, heeft mede aanleiding gegeven tot de vereeniging van het genoemde Kapittel met dat van Windesheim (»Ref. mon." p. 480[a]; verg. boven, dl. II, blz. 23). Het bestaat nog in 1728 (zie boven, dl. II, blz. 60, noot 5). »Viget floretque adhuc nostro tempore sub congregatione Windesemensi", 1745 (Zunggo, tom. II, p. 339 seq.). Wanneer het is opgeheven, is mij niet gebleken.

De bronnen voor de vroegste geschiedenis van dit klooster zijn de reeds genoemde twee gelijkloopende, elkander aanvullende verhalen van Busch,

Chronicon Windesemense, p. 186—188 (zie ook aldaar, p. 202, 552—559), en *De reformatione monasteriorum*, p. 479 seq. (zie ook aldaar p. 479a, 482b, 935a). Dat de schrijver met zekere voorliefde van Bodingen sprak, is niet te verwonderen, want zijne reis derwaarts was zijn eerste hervormingstocht; op die reis werd hij te Keulen tot priester gewijd, en te Bodingen zelf zong hij zijne eerste mis (*Ref. mon.* p. 479a; verg. boven, dl. I, blz. 294). Doch waar zijne berichten ophouden, eindigt ook, behoudens een paar kleinigheden, onze kennis. Want wat verhaald wordt door Lindeborn, l. l. p. 336 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 139; fol. uitg. dl. VI, blz. 615), en door Zunggo, l. l. tom. II, p. 388—440, is alles aan Busch ontleend. Ook Bekkers (zie boven, dl. II, blz. 6, de noot) heeft er niets naders van geschreven. — Twee oorspronkelijke stukken (de overgave van de kapel door hertog Adolf aan het klooster te Windesheim, 23 Aug. 1423, en een giftbrief van hertog Willem en zijne gemalin Elisabeth, 14 Febr. 1476) zijn afgedrukt bij Lacomblet, *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins*, Düsseld. 1840, Bd. IV, S. 172 f., 480.

N°. 33. »Domus S. Salvatoris" te Ewich bij Attendorn in Westfalen, in het bisdom Keulen. Hendrik van Weeke, een schatrijk koopman te Brugge, geboortig uit het hertogdom Berg (Latomus, blz. 204; verg. boven, blz. 68), sticht dit klooster uit dankbaarheid voor redding uit groote gevaren, 1424 (Lindeborn, p. 337). Het voegt zich bij het Kapittel van Nuis (zie boven, dl. II, blz. 23, noot 3), en gaat daarmede tot dat van Windesheim over, 4 Mei 1430 (aldaar, blz. 25—28). Het wordt door kloosterlingen uit Bodiken (zie boven, n°. 22) hervormd (Busch, »Ref. mon." p. 483a; verg. boven, dl. II, blz. 367, noot 8). De stichter, later tot de diepste armoede vervallen, moet de barmhartigheid van zijn eigen klooster inroepen (Latomus, blz. 206). Dit laatste blijft vrij klein en gebrekkig (Lindeborn, l. l.). Het bestaat nog in 1670 (dezelfde, l. l.), in 1728 (zie boven, dl. II, blz. 60, noot 5) en in 1745 (Zunggo, tom. II, p. 559). In de beide laatstgenoemde jaren staat het onder den prior Gaudentius Mollerus, die tevens secretaris van het Windesheimsch kapittel is (zie boven, dl. II, blz. 101, noot 1). De prior generaal Johan Adolf Schmallen (zie aldaar, blz. 174) is profesbroeder van dit convent (Bekkers, blz. 13).

Het weinige, wat van dit klooster bekend is, moet nog aan verschillende schrijvers worden ontleend. In elk der beide werken van Busch komt de naam slechts éénmaal voor (*Chronicon Windesemense*, p. 202, en

De reformatione monasteriorum, p. 483a). Aangaande de stichting zijn twee elkander aanvullende berichten: het eene bij Latomus, *Paradisus Mariae* (in Nederlandsche vertaling als Bijlage A achter Ermerins, *Eenige Zeeuwsche oudheden. Beschryving van de gewezene Stad Rommerswale*, Midd. 1788), blz. 204—206 (zie ook aldaar, blz. 206 v.); het andere bij Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 337 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, Leid. 1725, dl. II, blz. 139 v.; fol. uitg. der *Kerkelijke historie en outheden*, Leid. 1726, dl. VI, blz. 615). Zunggo noemt Gaudentius Mollens (lees: Mollerus) als den prior, die te zijnen tijde dit klooster bestuurde (*Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, tom. II, Ratisb. 1745, p. 559). Bekkers zegt: „alhier was Canonik Regulier geprofest den Eerwaardighsten Heer Smallen Prior General van onze Congregatie van Windesem, die 1776 nogh in leefen was" (*Beschrijving der Kloosters en Canonike Regulier, bijzonder van de Vergaderingh van Wendeszem*, Anno 1805, M. S., blz. 13 der eerste pagineering).

N°. 34. »Domus Passionis Christi et B. Mariae" te Tongeren, in het bisdom Luik. Op aandrang van Wouter van Gierle, eersten prior van Korsendonck (zie boven, dl. II, blz. 275, noot 3), wordt zeker gasthuis te Tongeren door de vroedschap aldaar, onder voorwaarde van gastvrijheid (Fisen, pars II, p. 185) en voortdurende insluiting, in een klooster van reguliere kanunniken veranderd, 1424. Korsendoncksche broeders richten het in (verg. boven, dl. II, blz. 365; dl. III, blz. 31). Één hunner, Joannes Reys, is er de eerste prior. Het klooster wordt ingesloten, 1424 (verg. boven, dl. II, blz. 54, de noot), en, hoewel de Windesheimsche vaderen het liever buiten de stad hadden zien verrijzen (Busch, p. 197), in hun Kapittel opgenomen, 1427 (alles ontleend aan Petrus Impens, lib. III, art. 3, § 6; verg. Latomus en Hoyberge, p. 136 seq.). Uitgebreide bibliotheek, vooral rijk aan Heiligenlevens (Sanderus, pars II, p. 181—205; verg. boven, dl. II, blz. 199, noot 3). Geleerde priors: de reeds genoemde Joannes Reys (zie boven, dl. II, blz. 207, noot 7), Libertus van Hauthem (aldaar, blz. 206, noot 1) en Nolmannus Calckens (blz. 208, noot 3). De voortreffelijke prior Willem van Herckenroy (zie boven, dl. II, blz. 169, 295) sticht in zijn klooster (Paquot, tome IX, p. 191) omstr. 1625 eene Latijnsche school, die zeer druk bezocht wordt (zie boven, dl. II, blz. 188 v.). Hij wordt prior generaal, en brengt de Congregatie tot kortstondig herstel (aldaar, blz. 169). Het klooster behoort niet tot de huizen, die

volgens besluit der jaarvergadering van 1634 van de clausuur mochten worden ontslagen (Latomus en Hoyberge, p. 117; verg. boven, dl. II, blz. 378, noot 1). Het bestaat nog in 1670 (Lindeborn, p. 338), in 1728 (zie boven, dl. II, blz. 60, noot 5) en in 1767 (aldaar, blz. 189), en moet vóór het einde der 18de eeuw zijn opgeheven (blz. 175).

Ook van dit convent is de wordingsgeschiedenis het best te kennen uit het bij herhaling genoemde *Chronicon Bethleemiticum* van Petrus Impens, lib. III, art. 3, § 6 (in het „Compendium" van dit werk door Hoyberge, Bourg. bibl. M. S. n°. 1278, p. 101 seq.). Wat Latomus en Hoyberge, *Corsendonca*, Antv. 1644, p. 16, 136 seq., verhalen, is daaraan ontleend. Het weinige, dat aangaande ons klooster vermeld wordt door Busch, *Chronicon Windesemense*, Antv. 1621, p. 197 (zie ook p. 202, 211), kan tot aanvulling dienen. Evenzoo de enkele regels bij Fisen, *Sancta Legia*, Leod. 1696, pars II, p. 185. Merkwaardig voor het onderwerp is de Catalogus der handschriften van dit convent bij Sanderus, *Bibliotheca Belgica manvscripta*, Insulis, 1641, pars II, p. 181—205, en de berichten aangaande de Latijnsche school aldaar bij Droixhe, *Essai historique et critique sur Tongres* (in het tijdschrift *Messager des sciences et des arts*, Gand, année 1829—'30), p. 268 suiv. (afgedrukt boven, dl. II, blz. 189. noot 1), alsmede die bij Paquot, *Memoires*, tome IX, Louv. 1767, p, 191. — Zonder waarde is het geschrevene door Lindeborn, l. l. p. 337 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden van Deventer*, dl. II, blz. 140; fol. uitg. dl. VI, blz. 615), en door Zunggo, l. l. tom. II, p. 364 seq.

N°. 35. »Domus B. Mariae" te Wittenburg in Neder-Saksen 1), in het bisdom Hildesheim. In de 13[de] eeuw acht kluizenaars zonder eenigen regel. Uit vrees voor de bul van paus Clemens V tegen de Begharden en Begijnen, 1311 (Mosheim, »De Beghardis", p. 618—621), nemen zij de orde der reguliere kanunniken aan, onder bepaling dat hun prior steeds ingesloten zal blijven. Ontaarding; zucht naar verbetering; verzoek aan het generaal kapittel te Windesheim om hervorming en inlijving. Het

---

1) Wel te onderscheiden van het vooral door Luther beroemd geworden Wittenberg in Opper-Saksen. Wittenburg was eene kleine plaats in het tegenwoordig Hannover, nagenoeg midden tusschen Hildesheim en Hameln, links van de rivier de Leine. Volgens de kaart van het „Episcopatvs Hildesiensis', in den *Novus Atlas* van Joa. Janssonius, Amst. 1649, tom. I, letter Qq, lag het op een berg. Van dezen laatste spreekt ook Lindeborn in het straks te noemen werk, p. 338. Hij voegt er bij, dat het klooster weleer een kasteel was, waaruit dikwijls rooftochten plaats hadden.

onderzoek en de leiding der zaak opgedragen aan Hendrik Loder (zie boven, dl. II, blz. 350—352), prior van Frendeswege bij Nordhorn (zie boven, n°. 12). Drie broeders uit laatstgenoemd convent en drie uit Windesheim naar Wittenburg gezonden, 1423. Dit klooster is het eerste hervormde in Saksen. Het wordt [weldra] in het Windesheimsch kapittel opgenomen. De visitatoren (zie boven, dl. II, blz. 95—97) bepalen in overleg met den Bisschop, dat voortaan niet de prior, maar de supprior aan de insluiting onderworpen zal zijn. Daarenboven draagt men dit supprioraat als sinecure aan een ouderen broeder op, en benoemt een ander als waarnemend supprior, die het werk doet. De eerste prior, Rembert ter List, 1423 (zie boven, dl. II, blz. 346, 352), is uit Frendeswege; de tweede, Godfried van Tiel, 1437 (aldaar, blz. 352) uit Windesheim; de derde, Rutger Luneburg van Erfurt, 1451 (zie boven, dl. II, blz. 353), gaat later tot de Karthuizers over, 1460. Alle drie voeren eene uitgebreide kloosterhervorming (zie boven, dl. II, blz. 352 v, 367), overeenkomstig de volmacht, door het Concilie van Bazel aan den eersten hunner en allen, die deze daartoe benoemen zou, geschonken, 1435 (»Ref. mon." p. 486 seq.; verg. boven, dl. II, blz. 76). Eén der broeders (zie boven, dl. II, blz. 353) wordt zelfs op verzoek van Nicolaas van Cusa naar een klooster in Tyrol gezonden, 1455 (al het bovenstaande ontleend aan Busch, »Ref. mon." p. 488 seq.). De verdere geschiedenis van dit zoo merkwaardig convent ligt in het duister. In 1629 werd het voor de Windesheimsche congregatie herwonnen (Pennottus, p. 525; verg. boven, dl. III, blz. 6; dl. II, blz. 169). Omstreeks 1778 droeg een regulier kanunnik te Weert (zie boven, n°. 30), die buiten functie als prior was geraakt, den titel van »prior in partibus van het klooster Wittenberg" (Bekkers, blz. 14; verg. boven, dl. II, blz. 32, de noot).

De schier eenige bron voor de geschiedenis van dit klooster is Busch, *De reformatione monasteriorum* (in Leibnitz, *Scriptores rervm Brvnsvicensivm*, Hanov. 1707, tom. II), p. 488—490, 492a, 493a. Zeer onbeduidend is zijn *Chronicon Windesemense*, p. 201, 202. Lindeborn moet in zijn afschrift van het eerstgenoemde werk (zie boven, dl. I, blz. 322, noot 1, en 323, noot 2) iets meer hebben gehad, dan Leibnitz heeft doen drukken; zie zijne *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 338 (vert. door v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz.

140 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 615 v.). Eene kleine maar merkwaardige bijzonderheid uit het jaar 1629 levert Pennottus, *Generalis totivs sacri ordinis clericorvm canonicorvm historia tripartita*, Col. 1630, p. 525. Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, tom. II, p. 521, zegt van dit klooster: „De quo nil nobis, nisi nomen superest". Bekkers, die overigens het onbekende Wittenburg met het bekende Wittenberg verwart, schrijft: „den welE. Heer van Bree, Canonik Regulier te Weerth, en Commissarius van Braband nogh in leefen zijnde 1778 of daar omtrent, buijten functie als Prior geraakt zijnde, heeft den Titel als Prior in Partibus van het Klooster Wittenbergh gehad" (*Beschrijving der Kloosters en Canonike Regulier* enz. Anno 1805, H. S., blz. 14 der eerste pagineering). — Teleurstellend is de mededeeling van Grotefend, op S. 77 van zijn boven, dl. I, blz. 289, noot 2, vermelde voordracht over den invloed der Windesheimsche congregatie op de Neder-Saksische kloosters, dat van dit convent „leider gar keine Urkunden mehr im Staatsarchive aufbewahrt werden".

N°. 36. »Domus S. Martini" te Ludingakerke, later te Achlum, beiden bij Harlingen in Friesland, in het bisdom Utrecht. Gesticht door leden van het adellijk geslacht Ludingman of Ludinga, omstr. 1157 (v. Heussen en v. Rijn, »Vriesland," dl. II, blz. 132) of 1165 (Ubbo Emmius, p. 112). Eerste abt: Wigbold, 1168 (Schotanus, »Documenten", blz. 11), »vir magnae sanctitatis [qui] claruit miraculis" (Worp van Thabor, lib. III, p. 129). Het klooster, gering begonnen, komt tot grooten overvloed (Ubbo Emmius, l. l.). Het behoort tot de rijkste van Friesland (dezelfde, p. 16). Vele huislieden, den last der zeedijken niet kunnende dragen, geven aan dit gesticht hunne landen over, die door de kloosterlingen worden bebouwd (Schotanus, blz. 105). Zij leggen dijken, graven een waterweg tusschen Vlieland en Terschelling, enz. (dezelfde, blz. 106; verg. boven, dl. II, blz. 182, noot 1). Graaf Willem II schenkt hun Vlieland (Schotanus, blz. 106; Meerman, dl. II, blz. 253 v.). Het klooster, door den vierden abt, Siardus Siersma, omstr. 1220 bij wijze van eene stad met grachten en wallen omgeven, wordt door den watervloed van 1287, met uitzondering van het koor der kerk, ten eenenmale vernield (Schotanus, blz. 147). Verschillende conventen uit dit ééne voortgekomen (v. Heussen en v. Rijn, blz. 134, 140). Voortdurende partijschappen tusschen Oldeklooster en Ludingakerke (Schotanus, blz. 312). Veldslagen, in den strijd der Schieringers en Vetkoopers door hen geleverd, vooral die te Arum,

4 Juli 1380 (dezelfde, blz. 199). Ludingakerke bij nachtelijke overrompeling bijna door die van Oldeklooster ingenomen, 1420 (Ubbo Emmius, p. 281). Groote schade, door Fokko Uking der abdij aangedaan; de abt vraagt en verkrijgt hulp van hertog Jan van Beieren, 1421 (Thoe Schwartzenberg, dl. I, blz. 433 v.). Toenemende strijdlust, ontucht, eigen bezit en onbekendheid met den regel der Orde (»Ref. mon." p. 480b; verg. boven, dl. I, blz. 295). Ludingakerke boven de overige Friesche kloosters bedorven (Schotanus, blz. 308). In het begin der 15de eeuw groote devotie in Friesland (Peter van Thabor, dl. I, blz. 5; verg. boven, dl. I, blz. 296, noot 1). De omwonende pastoors roepen tot zuivering van het klooster de hulp der edelen, de edelen die der hoogere geestelijkheid in (Schotanus, blz. 308). Bisschop Frederik van Blankenheim laat een onderzoek instellen, waaruit blijkt, dat bijna geen der conversen (zie boven, dl. I, blz. 111—115) gelofte gedaan heeft. Daarom wordt hun vrijheid gegeven, met hunne concubijnen te trouwen en het klooster te verlaten, 1428. Na deze zuivering zendt men naar Windesheim, met verzoek om hervorming. De prior superior, Willem Vornken (zie boven, dl. II, blz. 110), zendt broeders uit Windesheim en van S. Agnietenberg, en de hervorming komt, ondanks veel ongemakken, naar wensch tot stand, 1429 (alles ontleend aan Busch, »Ref. mon." p. 480 seq.; verg. boven, dl. I, blz. 295 v.). Het klooster in het Kapittel van Windesheim opgenomen (»Chron. Wind." p. 201). Dien ten gevolge wordt de titel van »abt" in dien van »prior" veranderd (»Ref. mon." p. 481b; verg. boven, dl. II, blz. 28, noot 3). In het geheel heeft Ludingakerke zeven en twintig abten gehad (Miraeus, p. 172). Wegens het Utrechtsch interdict vertoeven de broeders van den S. Agnietenberg (zie boven, n°. 14) drie jaren in dit klooster, 1429—'32 (»Ref. mon." p. 481a; verg. boven, dl. II, blz. 296 v.; dl. II, blz. 113). Hevige twist tusschen Ludingakerke en Oldeklooster bijtijds gesust, 1444 (Schotanus, blz. 312). Het klooster heeft in den strijd tusschen de Schieringers en Vetkoopers bij herhaling veel te lijden, bijv. in 1496 (Ubbo Emmius, p. 544) en 1498 (Worp van Thabor, boek IV, blz. 276 v.). De »zwarte hoop" (zie boven, dl. I, blz. 83, noot 3), na het reeds vroeger gedeeltelijk te hebben verbrand, steekt er andermaal het vuur in, en vernietigt het met kerk en al, 1515 (Peter van Thabor, dl. II, blz. 186).

Voorspelling van dien ondergang door een blinde (aldaar, blz. 213). Van de steenen wordt de toren op het Harlinger huis gebouwd (Ubbo Emmius, p. 739). De broeders brengen hun klooster naar Achlum over (Schotanus, »Documenten", blz. 140*). Ook dit huis wordt met nog acht andere conventen in 1572 verwoest (Winsemius, »Beschrijvinghe"), en de kloostergoederen volgens besluit der Staten genaast (Ubbo Emmius, p. 16).

Het zedelijk verval en de hervorming van dit klooster kunnen gekend worden uit Busch, *De reformatione monasteriorum* (in Leibnitz, *Scriptores rervm Brvnsvicensivm*, Hanov. 1707, tom. II), p. 480 seq. Voor de meer uitwendige geschiedenis heeft men noodig: Ubbo Emmius, *Rervm Frisicarvm historia*, Lugd. Bat. 1616, p. 16, 112, 281, 544, 549, 554, 592 seq., 739; Schotanus, *De Geschiedenissen van Friesland*, Fran. 1658, blz. 105, 106, 147, 199, 254, 308, 312, 523, 566; „Brieven ende Documenten" achter dit werk, blz. 11, 140 v.; Worperus Thaborita, *Chronicorum Frisiae libri tres* (uitgegeven door het Friesch Genootschap), Leov. 1847, p. 128 seq.; dezelfde, *Kronijk van Friesland*, boek IV, Leeuw. 1850, blz. 257, 276 v.; Peter Jacobsz. van Thabor, *Historie van Vriesland* (in Visser en Amersfoordt, *Archief voor vaderlandsche, en inzonderheid Vriesche geschiedenis*, Leeuw. 1824), st. I, blz. 104; st. II, blz. 127, 148 v., 185, 186, 213; Thoe Schwartzenberg, *Groot placaat en charterboek van Vriesland*, Leeuw. 1768, dl. I, blz. 80, 121 v., 412 v., 433 v., 434; dl. II, blz. 86, 216 v., 779 v. — Verdere bijzonderheden zijn te vinden bij Busch, *Chronicon Windesemense*, Antv. 1621, p. 143 seq., 201, 202, 518; Thom. a Kempis, *Chronicon Montis S. Agnetis* (achter het *Chron. Wind.*), p. 57 seq., 60, 60 seq., 63 seq., 98; Meerman, *Geschiedenis van graaf Willem van Holland*, 's Graav. 1783, dl. II, blz. 253 v.; Miraeus, *Canonicorvm regvlarivm ordininis S. Aug Origines ac Progressus*, Col. Agr. 1614 (zeldzaam), p. 172; Winsemius, *Beschrijvinghe van Vrieslandt* (achter zijne *Chroniqve ofte Historische Geschiedenisse van Vrieslant*, Fran. 1622), onder „Wonseradeel". — Weinig oorspronkelijk is v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Vriesland*, Leid. 1723, dl. II, blz. 131—141; fol. uitg. der *Kerkelijke historie en outheden*, dl. V, blz. 169—172 (wegens de aanteekeningen van v. Rijn te verkiezen boven v. Heussen, *Historia episcopatus Leovardiensis*, p. 88). — Onbeduidend is de compilatie van Lindeborn, l. l. p. 338 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 141 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 616); niet veel beter die van Zunggo, l. l. tom. II, p. 173 seq.; meer verdienstelijk die van Foeke Sjoerds, *Historische jaarboeken van Oud en Nieuw Friesland*, Leeuw. 1768, dl. II, blz. 377—382; dl. III, blz. 6 v.; dl. IV, blz. 407 v., 449—451; dl. V, blz. 77, 218, 268 v. (verg. ook *Tegenwoordige staat van Friesland*, Amst. 1785, dl. I, blz. 345—347, 373 v., 375 v, 399 v.; II, blz. 438); de uitvoerigste is die van v. d. Aa, *Aardrijkskun-*

dig woordenboek der Nederlanden, Gor. 1839, dl. VII, blz. 455—456; zie ook dl. I, blz. 45. — v. Slee heeft over dit convent gehandeld in zijn werk *De kloostervereeniging van Windesheim*, Leid. 1874, blz. 175—178.

N°. 37. »Domus B. Mariae in Sion" (Sion) te Beverwijk in Noord-Holland, in het bisdom Utrecht. Eenige geestelijken en leeken, die, ten gevolge van het Utrechtsch interdict (zie Dumbar, tom. I, p. 75 seq.), het fraterhuis van heer Rutger [van Zon] (d. i. het fraterhuis te Hulsbergen bij Hattem; zie Lindeborn, p. 491, 339) en dat te Zwolle hebben verlaten (»Ref. mon." p. 481[b]), krijgen van Gerrit de Visscher, priester te Beverwijk, en diens moeder, een land en huizing tot het bouwen van een klooster voor reguliere kanunniken onder het Kapittel van Windesheim, 20 Oct. 1427 (v. Heussen en v. Rijn, »Kennemerland", dl. I, blz. 334—336). Toestemmingen van gravin Jacoba en bisschop Zweder, Apr. 1429 (aldaar, blz. 337—343). Overeenkomst met den pastoor der parochiekerk op het stuk der begrafenissen enz, 1429 (blz. 344 v). De prior van Windesheim en die van S. Agnietenberg bezoeken de plaats (verg. boven, dl. II, blz. 52), en geven toestemming tot de opneming in het Kapittel (»Ref. mon." l. l.). Zij zenden de Windesheimsche broeders Godfried van Tiel (zie boven, dl. II, blz. 352) en Johan Busch (verg. boven, dl. I, blz. 297) tot inrichting van het klooster, 10 Aug. 1429 (»Ref. mon." l. l.). Ook de merkwaardige Windesheimer Hendrik Mande vertoeft en sterft er, 1431 (»Chron. Wind." p. 471; verg. boven, dl. I, blz. 271). De eerste broeders en hun rector Hugo Buys of Hugo van Dordrecht (»Ref. mon." p. 481[c]) geven zich met al het hunne aan het klooster over, 17 Aug. 1429 (v. Heussen en v. Rijn, t. a. p. blz. 345—347). Twee hunner, Neydo en Hendrik, verzetten zich weldra tegen de visitatoren, en de zaak komt zóó ver, dat de eerste wereldlijk priester in Friesland wordt en de tweede met zelfmoord eindigt (»Ref. mon." p. 482[a]; verg. boven, dl. II, blz. 331). Het klooster van een groot steenen huis voorzien door Barthold, Heer van Assendelft, 1431 (v. Heussen en v. Rijn, t. a. p. blz. 336 v.), die zich ook zelf, naar het schijnt als donaat of als commensaal (zie boven, dl. I, blz. 115 v. en 124, noot 2), bij de bewoners voegt (»Ref. mon." p. 481). Het is veel geld schuldig aan de abdij van Egmond, 1432 (v. Heussen en v. Rijn, t. a. p. blz. 357—363). Slechte staat van het convent in 1448 (aldaar, blz. 353). Langdurig bestuur

van den voortreffelijken prior Bero Willemsz. van Amsterdam, profesbroeder van S. Agnietenberg, 1449—'76 (aldaar, blz. 353—365; verg. boven, dl. II, blz. 329). Een hevige en langdurige twist met het fraterhuis te Hulsbergen over de nagelaten goederen der van daar gekomen broeders wordt reeds spoedig na zijn optreden geëindigd, 12 Apr. 1449 (v. Heussen en v. Rijn, t. a. p. blz. 350 v.). Bloeiende staat van het klooster bij zijnen dood (aldaar, blz. 354—357). Overeenkomstig den gezonden geest der echte Windesheimers (zie boven, dl. I, blz. 187, 188) zijn ook keuken en brouwerij goed voorzien (v. Heussen en v. Rijn, t. a. p. blz. 355 v.). De broeders verkoopen perkament, lijm, honing, was en boter (aldaar, blz. 355; verg. boven, dl. II, blz. 182). Aanzienlijk grondbezit van het klooster in 1514 (»Informacie", blz. 19 v.) De bewoners hebben van Brederode's geuzen-krijgsvolk veel te lijden, Apr. en Mei 1567 (Moll en De Hoop Scheffer, dl. I, blz. 319—323). Onderhandelingen met de Staten van Holland over de alimentatie der overgebleven broeders, 1577 (Römer, afd. I, blz. 349). De Staten geven de helft der kloostergoederen aan de stad Haarlem, en behouden de andere helft »ad pios usus," 24 Apr. 1581 (»Handvesten v. Haerlem", blz. 329).

De hoofdbron voor de geschiedenis van dit convent is niet v. Heussen, *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, tom. II, p. 59—61, maar de vertaling daarvan door v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Kennemerland*, Leid. 1721, dl. I, blz. 332—366 (fol. uitg. der *Kerkelyke historie en outheden*, Leid. 1726, dl. IV, blz. 84—92), waar gebruik is gemaakt van eene menigte oorspronkelijke stukken, door den prior van het S. Maartensklooster te Leuven (zie *de Oudh. en gest. v. Kennemerland*, dl. I, blz. 334, verg. met die van *Zuid-Holland*, blz. 278) aan den schrijver verstrekt. — Deze bron wordt op uitnemende wijze aangevuld door Busch, *De reformatione monasteriorum* (in Leibnitz, *Scriptores rervm Brvnsvicensivm*, Hanov. 1707, tom. II), p. 481 seq. — Verdere bijzonderheden vindt men bij Dumbar, *Analecta*, Dav. 1719, tom. I, p. 75 seq.; Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 389, 491 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 142, 482); Busch, *Chronicon Windesemense*, Antv. 1621, p. 201, 202, 471; Thom. a Kempis, *Chronicon Montis S. Agnetis* (achter het *Chron. Wind.*), p. 62 seq, 117; *Informacie up den staet van Hollant ende Vrieslant gedaen in den jaere MDXIV*, Leid. 1866, blz. 19 v.; v. Vloten, *Noordholland in 't geuzen-jaar* (in Moll en De Hoop Scheffer, *Studiën en bijdragen*, dl. I, Amst. 1870), blz. 319—323; *Handvesten der stad Haerlem*, Haerl. 1751, blz.

329; Enschedé, *Inventaris van het archief der stad Haarlem*, Haarl. 1866, afd. I, blz. 126, n°. 930; afd. II, blz. 51, n°. 721; misschien ook blz. 93, n°. 1267, 1270—1273. — Onbelangrijk is de compilatie van Zunggo, l. l. tom. II, p. 228 seq. Evenzoo die van v. d. Aa, a. w. dl. VII, blz. 665 v. — Bewerkingen der stof leverden Römer, *Kloosters en abdijen van Holland en Zeeland*, Leid. 1854, afd. I, blz. 348 v., II, blz. 27 v., en v. Slee, *De kloostervereeniging van Windesheim*, Leid. 1874, blz. 173—175. — De twee weerspannige broeders, Neydo en Hendrik, waren beiden uit Harderwijk, en, naar het schijnt, beiden uit het fraterhuis te Hulsbergen afkomstig (zie v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Kennemerland*, dl. I, blz. 50, en Busch, *Ref. mon.* p. 482a). De naam Neydo werd, gelijk mij uit stukken van dien tijd is gebleken, evenzeer Neudo uitgesproken (niet Nendo, zooals de bewuste broeder heet bij Pool, *Frederik van Heilo en zijn schriften*, Amst. 1866, blz. 67). 's Mans volledige naam was Neydo of Neudo Abrahamsz. van Harderwijk (zie v. Heussen en v. Rijn, t. a. p. blz. 346, 350, en *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 485). Frederik v. Heilo noemt hem een „vir magni ingenii" maar die door het ronddwalen buiten het klooster den weg der zonde is ingeslagen (zie Pool, t. a. p.). — De literatuur aangaande den prior Bero Willemsz en het naar hem genoemde werk *Berologion, de correptione pravorum*, is opgegeven boven, dl. II, blz. 329, noot 6.

N°. 38. »Domus B. Mariae" te Richenberg bij Goslar in Neder-Saksen, in het bisdom Hildesheim 1). Gesticht door den edelman Petrus van Richenberg, kanunnik van S. Simon en Judas te Goslar, 1117 (Heineccius, p. 114). Waarschijnlijk gewijd in 1121 en voltooid in 1131 (dezelfde, p. 114 seq.; verg. ook p. 117). Kleederdracht der broeders blijkens twee oude zegels van het klooster (p. 114; tabula II, fig. 3 en 4). Het wordt door velen begiftigd en begunstigd (p. 123—247 passim). Hiertoe behoort ook het verlof, om alle metalen, die in de bergen enz., aan het convent behoorende, mochten gevonden worden, zonder tienden te behouden (p. 132). Een twist met het klooster St. Georgenberg of Grauhoff (zie beneden, n°. 85) wordt bijgelegd, 1214 (p. 213). Het gebouw bijna geheel door bliksemvuur verbrand, 1278 (p. 296), en o. a. door aflaten wegens bijdragen voor den opbouw hersteld (p. 296, 297, 304, 309). Weerspannigheid van broeder Florinus, waarbij de edele aard van den proost Bertholdus van Bredenem en de goede geest der overige kloosterlingen te

---

1) Wel te onderscheiden van het klooster Reichenberg of Richenberg in Beieren Zie het straks te noemen werk van Heineccius, p. 115.

beter uitkomt, 1338 (p. 342). Ondanks vele giften en gunsten (p. 319—344 passim) komt het convent de schade, door den reeds genoemden brand en andere onheilen geleden, zóó weinig te boven, dat men er aan denkt, de plaats te verlaten; doch door het wijs beleid van bisschop Gerhard en den bijstand van anderen (p. 356, 357) komt het tot beteren staat, omstr. 1386 (p. 361). Een strijd om den voorrang tusschen Johannes, proost van Richenberg, en Hermannus, proost van S. Georgenberg, wordt bijgelegd, 1419 (p. 374 seq.). De broeders nemen den Windesheimschen ritus aan, zonder nochtans in het Kapittel van Windesheim te worden ingelijfd, omstr. 1426 (p. 381). Hun klooster wordt op gezag van het genoemd Kapittel hervormd door Hendrik Loder, prior te Frendeswege bij Nordhorn, 1429 (»Ref. mon." p. 490[a]). Verlof van den bisschop van Hildesheim tot de inlijving, 9 Sept. 1429 (Heineccius, p. 383). Zij heeft plaats in of na 1430 (»Chron. Wind." p. 205 verg. met p. 202; verg. boven, dl. II, blz. 51 v.; zie ook »Ref. mon." p. 496[c]). Overeenkomstig de Windesheimsche statuten (zie boven, dl. II, blz. 28, noot 3) wordt de titel van »proost" in dien van »prior" veranderd, 1433 (Heineccius, p. 387 seq.). Het klooster komt onder het Kapittel tot grooten bloei (dezelfde, p. 387), zoodat hetgeen vroeger nauwelijks toereikend was voor een proost met zeven broeders, thans tot onderhoud strekt van drie en zeventig personen (»Ref. mon." p. 490[a]). Verlof van den Bisschop, om den Northberg, waaraan het klooster grenst, tot steenen te maken en deze te gebruiken of te verkoopen, 12 Maart 1447 (Heineccius, p. 395 seq.; verg. boven, dl. II, blz. 182). Giftbrief van denzelfden, waarbij hij veertig dagen aflaat verleent voor iederen keer, dat men vreemdelingen de voeten wascht, of daarbij behulpzaam is, 31 Maart 1448 (dezelfde, p. 396; verg. boven, dl. II, blz. 290, noot 4). Aflaat, door Nicolaas van Cusa aan de bezoekers der kloosterkerk verleend, 19 Juli 1451 (p. 398 seq.). Cusa draagt den broeders de hervorming van het S. Laurensconvent te Schöningen en van het vrouwenklooster te Stederborg op, 15 Apr. 1452 (p. 399 seq.). Vele kloosters door Richenberg hervormd (zie boven, dl. II, blz. 367), vooral onder den tweeden prior, Hendrik Cremer, 1435—'45 (aldaar, blz. 353), en den vierden, Johan Clovekorn, 1456—'76 (t. a. p.). »Brieven van broederschap" (zie boven, dl. II, blz 263 v.), door verschil-

lende conventen aan de broeders te Richenberg geschonken (Heineccius, p. 397, 401 seq., 406 seq., 414 seq.). Groote kloosterkerk met achttien altaren en eene crypt (»Ref. mon." p. 490[b]; verg. boven, dl. II, blz. 243, noot 2). Zestien vischvijvers; vele bijenkorven; koren- en houtzaagmolens; winstgevende verkoop van visch, honing en was, boter en kaas (l. l. p. 809[b]; verg. boven, dl. II, blz. 182 v.). Het klooster heeft veel te lijden door den strijd van Hendrik, hertog van Brunswijk, met de stad Goslar, 1527 (Heineccius, p. 446). Het wordt hervormd bij de invoering van het Lutheranisme in Brunswijk door hertog Julius van Brunswijk, 1568 (p. 514; zie ook de gaping in de lijst der kloosterhoofden van 1565 tot 1644, p. 115), maar onder begunstiging van keizer Ferdinand II (verg. boven, dl. II, blz. 169, alsmede Heineccius, p. 562) door de Congregatie van Windesheim herwonnen, 1629 (Pennottus, p. 525; verg. boven, blz. 6). »Unum omnium maxime et splendore aedis, et opibus et disciplinae integritate floret", 1707 (Heineccius, p. 114). Bestaat nog in 1728 (zie boven, dl. II, blz. 60, noot 5). »Praeclare floret", 1745 (Zunggo, tom. II, p. 485). Het klooster vervalt door de schromelijke zorgeloosheid van den prior, omstr. 1770, zoodat de prior generaal der Windesheimsche congregatie het van de schuldeischers moet terugkoopen (Bekkers, blz. 15; zie boven, dl. II, blz. 174, noot 1).

De hoofdbron voor de geschiedenis van dit klooster is het voortreffelijk werk van Heineccius, *Antiqvitatum Goslariensium et vicinarum regionum libri sex* (in Heineccius en Leuckfeld, *Scriptores rerum Germanicarum*, Francof. ad Moen. 1707), p. 114—446 passim (de plaatsen zijn vele; zie den uitvoerigen „Index" achter het werk). Men vindt er de genoemde geschiedenis, veelal door afdrukken van de oorspronkelijke bescheiden gestaafd, tot het jaar 1527; ook eene lijst van proosten en priors, tot 1565 blijkbaar uit die bescheiden getrokken, en van 1644—1707 waarschijnlijk door den regeerenden proost, Franciscus Wilhelmus Busch, aan den schrijver verstrekt (p. 115). Ik gis, dat diezelfde proost het kort verslag aangaande de hervorming van het klooster door de Windesheimers, dat op p. 370 voorkomt, zal hebben gegeven. Althans op den rand is er bijgevoegd „Ex lit. Richenb." Dit verslag echter, ofschoon in hoofdzaak overeenstemmende met de meer uitvoerige berichten van Busch, *De reformatione monasteriorum* (in Leibnitz, *Scriptores rervm Brvnsvicensivm*, Hanov. 1707, tom. II), p. 490b (zie voorts aldaar, p. 486b, 490 seq., 492c—493b, 493c, 496c, 497c, 809b, 810b, 892c, 947a, 953c), verschilt daarvan, wat de tijdsopgave betreft, niet minder dan veertien jaren. Het plaatst namelijk de re-

formatie van Richenberg in 1415, terwijl Busch spreekt van 1429. Dit laatste jaartal vindt grooten steun in hetgeen volgens *Ref. mon.* p. 490c in den ambitus van het klooster stond te lezen. Het eerste daarentegen kan onmogelijk juist zijn, want volgens het *Chronicon Windesemense*, p. 569 seq., heeft Hendrik Loder, die bij de hervorming van Richenberg prior van Frendeswege was, dit prioraat eerst in 1439—20 = 1419, of op het allervroegst in 1439—22 = 1417 aanvaard. — Wat het jaartal der inlijving van het klooster in het Kapittel van Windesheim betreft, — vreemd is het, dat dezelfde Hildesheimsche bisschop Magnus, die er eerst 9 Sept. 1429 verlof toe gaf (zie den brief afgedrukt bij Heineccius, l. l. p. 383), reeds in een officieel stuk van 11 Maart 1427, ook tot den prior van Richenberg gericht, sprak van het Generaal kapittel van Windesheim, „cui incorporati estis" (zie ook dezen brief afgedrukt bij Heineccius, p. 381 seq.). Dat de incorporatie niet vóór 1430 heeft plaats gehad, blijkt uit *Chron. Wind.* p. 205, verg. met p. 202, alsmede uit de rangorde, waarin Richenberg op de lijst der Windesheimsche kloosters voorkomt. — De stichting van dit convent wordt kortelijk vermeld in het *Chronicon Stederbvrgense* (in Leibnitz, l. l. tom. I), p. 854a (zie ook aldaar, p. 854b, 855b), in het *Chronicon breve principvm Romanorvm* etc. (in Leibnitz, l. l. tom. III), p. 428a, en in het *Chronicon Riddagshusense* (in Meibomius, *Rerum Germanicarum tomi III*, Helmaest. 1688, tom. III), p. 352. — De tweede prior, Hendrik Cremer, profesbroeder van S. Agnietenberg bij Zwolle (zie boven, blz. 35), kan vooral gekend worden uit Thom. a Kempis, *Chronicon Montis S. Agnetis*, Antv. 1621 (achter het *Chron. Wind.*), p. 108 seq. — Dat het klooster in 1629 door de Congregatie van Windesheim herwonnen werd, leert Pennottus, *Generalis totivs ordinis clericorvm canonicorvm historia tripartita*, Col. 1630 (zeer zeldzaam; zie boven, dl. I, blz. 94, noot 5), p. 525. — De merkwaardige bijdrage tot zijne latere geschiedenis, geleverd door Bekkers, *Beschrijving der Kloosters* enz., is afgedrukt boven, dl. II, blz. 174, noot 1. — Zeer kort is over dit klooster Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 339 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 142 v.; fol. uitg. der *Kerkelijke historie en outheden*, dl. VI, blz. 616); meer uitvoerig Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742, tom. II, p. 485 seq.

N°. 39. »Domus Vallis B. Elisabeth" (Elisabethsdal) bij Roermond, in het bisdom Luik. Dirk, graaf van Horn, bezoekt in 1211 de reliquieën van den apostel Jacobus in Gallicië, vervalt op de terugreis in krankheid, en wordt in zeker Cauliter-klooster liefdevol verpleegd. Uit dankbaarheid sticht hij in zijn gebied, anderhalf uur noordwestelijk van Roermond (v. d. Aa, dl. IV, blz. 147), een huis van dezelfde orde, dat in 1212 zijne eerste bewoners ontvangt, en in 1240, onder den naam van S.

Elisabethsdal in een klooster veranderd wordt. De tucht verslapt. Twee der vier broeders besluiten, de orde der reguliere kanunniken van S. Augustinus onder het Kapittel van Windesheim aan te nemen, 1430. Paus Eugenius IV en het Concilie van Bazel geven daartoe verlof, 1434, en de deken van S. Servaas keurt het goed bij besluit van 7 Apr. 1435. De prior superior van het Windesheimsch kapittel, Willem Vornken (zie boven, dl. II, blz. 106—126), kleedt de twee broeders in, terwijl de prior en de andere broeder in de Cauliter-orde blijven, 11 Aug. 1435 (alles ontleend aan Knippenbergh, p. 77 seq.). Het klooster waarschijnlijk te gelijker tijd in het Kapittel van Windesheim opgenomen. Door de zorgeloosheid van Parma's krijgsvolk wordt het een prooi der vlammen, 1578 (Knippenbergh, p. 78). De kloosterlingen sterven op één na uit; de kloostergoederen komen meestendeels in andere handen; de prior Petrus Steeghmans herstelt het convent, 1603 (dezelfde, l. l.). Het bestaat nog in 1670 (Lindeborn, p. 339), in 1719 (Knippenbergh, p. 78) en in 1728 (zie boven, dl. II, blz. 60, noot 5). De prior Carolus Peusens is commissaris generaal der Windesheimsche congregatie, 1687 (Wiaert, tegenover p. 1; verg. boven, dl. II, blz. 98, noot 3). Het klooster, fraai gebouwd, heeft eene zeer schoone kerk (Bekkers, blz. 15). Het wordt vernietigd in 1798, en is in 1843 een landgoed met boerderij en molen (v. d. Aa, t. a. p.).

De geschiedenis van S. Elisabethsdal zou zoo goed als geheel onbekend zijn, zoo niet de prior Henricus Pisaert een kort overzicht daarvan, uit de kloosterpapieren getrokken, had geleverd aan Knippenbergh voor diens *Historia ecclesiastica ducatus Geldriae*, Brux. 1719, p. 77 seq. — Een paar kleine bijzonderheden vindt men bij Thom. a Kempis, *Chronicon Montis S. Agnetis*, p. 112 (Johan Lap van Naarden [zie p. 36], profesbroeder van S. Agnietenberg, sterft als prior van S. Elisabethsdal, 1454), Wiaert, *Historia Septifontana*, Brux. 1688 (de „Facultas" tot de uitgave van dit werkje in 1687 gegeven „de mandato Amplissimi Domini nostri Caroli Peusens, Capituli Windesemensis ejusdem Ordinis Commissarii Generalis, ac Canonicae Elysabetanae prope Ruremundam Prioris dignissimi"), en v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gor. 1839, dl. IV, blz. 147. — Bekkers, *Beschrijving der Kloosters en Canonieke Regulier*, H. S. van 1805 (zie boven, dl. II, blz. 6, de noot), blz 15 der eerste pagineering, zegt het volgende: „Dit Huijs is een zeer schoon gebouw, toegeweit aan de H. Elisabeth, en light aan den Lincker oever van de Maas, en de Roer, omtrent 2 ueren van de stadt Ruremonde, bezit een

zeer schoone kerck, en is ten naasten bij met wateren, en andere cieraden, die het Religieus Leefen aangenaam maken, omrinkt; den WelE: Heer Prior en de Medebroeders hebben aldaar zeer stightelijk geleéft." — Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, p. 339 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 143; fol. uitg. dl. VI, blz. 616), wijdt er nauwelijks drie regels aan. Zunggo heeft het in zijn vaak genoemden *Prodromus* niet eens vermeld. De compilatie van v. Slee, *De kloostervereeniging van Windesheim*, blz. 204, is zeer gebrekkig, wijl de schrijver het werk van Knippenbergh niet heeft gebruikt.

N°. 40. »Domus B. Elisabeth Bonorum Puerorum" te Luik. Sophia, hertogin van Brabant, dochter van de H. Elisabeth en Hendrik II van Brabant, sticht vóór 1260 (Fisen, pars II, p. 306) ter eere harer moeder eene kleine kapel, benevens een armen-gasthuis met eene woning voor drie of vier reguliere kanunniken tot besturing der gelden. Schromelijk verval: »nec iam publice Prioratus Religiosorum aut hospitale pauperum, sed publicarum mulierum praedicabatur receptaculum". De bisschop van Luik laat het huis inrichten tot een opvoedingsgesticht voor knapen, op de wijze der Deventersche broeders. Vandaar de naam »Domus bonorum puerorum". De stichting bloeit eenigen tijd (Delprat, blz. 170 v.). Daarna verloopt zij, zoodat er geen knapen meer worden opgenomen. De prior Rutger van Weert, gekleed als broeder des gemeenschappelijken levens, bewoont het gesticht met zijne concubijn, 1411. Zijn opvolger houdt er een dobbelhuis, en geeft zich met zijne dienstmaagd Hilla aan den drank over. Joannes van Heynsberge, bisschop van Luik, wordt er door zijne raadslieden opmerkzaam op gemaakt. Oliverius de Campo, supprior van het klooster Bethlehem bij Leuven (zie boven, blz. 57), tot rector van het huis aangesteld, om het tot een convent van reguliere kanunniken te hervormen, 1428 (verg. boven, dl. II, blz. 366). Hij slaagt hierin volkomen, zorgt voor de inlijving in het Kapittel van Windesheim, en blijft, ondanks zijne overdrevene strengheid, prior tot zijnen dood in 1450 (al het bovenstaande ontleend aan Petrus Impens, lib. II, art. 13; verg. Latomus en Hoyberge, p. 123—125, en boven, dl. II, blz. 342). Daar het klooster bij toenemend aantal bewoners te klein wordt, koopen de broeders met toestemming van paus Innocentius VIII de S. Jacobus-cel of het S. Leonardus-huis buiten de stad, en vestigen zich aldaar, 1489 (Fisen, l. l.), ter-

wijl zij hun huis in de stad aan de Zusters van het Heilige Graf afstaan (Latomus en Hoyberge, p. 125). Het klooster ingesloten, 1500 (zie boven, dl. II, blz. 54, de noot). »Claruit ad hanc aetatem nostram, insigni publicae religionis auctu", 1696 (Fisen, l. l.). Het bestaat nog in 1728 (zie boven, dl. II, blz. 60, noot 5). Vijandige gezindheid der omliggende Walen tegen dit klooster, omstr. 1760, en verval van het huis (Bekkers, blz. 16; zie boven, dl. II, blz. 173, noot 8).

Evenals van zoovele, bepaaldelijk Zuid-Nederlandsche kloosters, is de oudste geschiedenis van dit convent geboekt door Petrus Impens, *Chronicon Bethleemiticum*, lib. II, art. 13 (in het „Compendium" van dit werk door Hoyberge, Bourg. bibl. M. S. nº. 1278, p. 81—86). Men kan dit gedeelte in hoofdzaak afgedrukt vinden bij Latomus en Hoyberge, *Corsendonca*, Antv. 1644, p. 123—125. — Voorts raadplege men met Fisen, *Sancta Legia*, Leod. 1696, pars II, p. 185, 306 (verg. ook Anonymus, *Magnum chronicon Belgicum* [in Pistorius en Struvius, *Rerum Germanicarum veteres scriptores*, ed. 3ª, Ratisb. 1726, tom. III], p. 145). — Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 205, noemt slechts éénmaal den naam. — De compilatie van Lindeborn, l. l. p. 339 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 143 v., 228 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 616, 637 v.), is schier uitsluitend geput uit het genoemde werkje van Latomus en Hoyberge; die van Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, tom. II, p. 325, voornamelijk aan den arbeid van Fisen ontleend. — Over de geschiedenis van dit gesticht, toen het een fraterhuis was, moet geraadpleegd worden met Delprat, *De Broederschap van G. Groote*, 2de druk, Arnh. 1856, blz. 170 v. — De merkwaardige bijdrage tot de latere geschiedenis van het klooster, geleverd door Bekkers, *Beschrijving der Kloosters en Canonieke Regulier*, blz. 16 der eerste pagineering, is afgedrukt boven, dl. II, blz. 173, noot 8. — De ligging en het uitwendig voorkomen van dit convent blijken uit nº. 53 op den platten grond der stad Luik en hare naaste omstreken bij Blaev, *Toonneel der steden van 's Konings Nederlanden*, [Amst. 1649].

Nº. 41. »Domus B. Mariae in Nazareth" (Schaar; zie Lindeborn, p. 542) bij Bredevoort in Gelderland, in het bisdom Munster. De conventualen van Windesheim trekken wegens het Utrechtsch interdict naar het klooster te Frendeswege bij Northorn, 1429 (»Chron. Wind." p. 143, 566). Terwijl zij dáár zijn, geeft zekere Dirk van Linteloo hun bij Bredevoort eene plaats, om er een nieuw convent te bouwen (Lindeborn, p. 543). Deze plaats zal te voren door hemelsche verschijningen zijn aangeduid (»Chron. Wind." p. 31; verg. boven, dl. I, blz. 67, noot 2). Het klooster

verrijst (Dumbar, tom. I, p. 76). Ofschoon de broeders in 1432 op ontvangen verlof naar Windesheim terugkeeren (»Chron. Wind." p. 144), blijft het huis bestaan en maakt deel uit van het Kapittel van Windesheim (l. l. p. 205; verg. over dit alles boven, dl. II, blz. 113). De latere prior superior Johan van Naaldwijk (zie boven, dl. II, blz. 128 v.) is eenigen tijd prior van dit convent (»Ref. mon." p. 477c). Nieuwe bouw met eene zeer schoone reefter of eetzaal (zie boven, dl. I, blz. 136, noot 1), voorzien van glazen vensters, 1522 (Joh. v. Lochem, blz. 260). De prior superior Marcellus Lentius (zie boven, dl. II, blz. 162—166) vaardigt in dit klooster een officieel stuk uit, 1584 (Wernerus Titianus, col. 652). De kloosterlingen in de dagen der geloofsverandering [waarschijnlijk ten gevolge van de inneming der stad door prins Maurits, 9 Oct. 1597; zie Bor, st. IV, blz. 358—362] verdreven (Lindeborn, p. 543). Overblijfselen der kloosterkerk bestaan nog in 1639 (Pontanus, lib. I, p. 67).

Zooals uit het bovenstaande blijkt, is er aangaande dit huis zeer weinig bekend, en moet dat weinige nog uit verschillende bronnen worden bijeengebracht. Die bronnen zijn: Busch, *Chronicon Windesemense*, Antv. 1621, p. 31, 205, 567; dezelfde, *De reformatione monasteriorum* (in Leibnitz, *Scriptores rervm Brunsvicensivm*, Hanov. 1707, tom. II), p. 477c; Rud. Dier, *Scriptum* (in Dumbar, *Analecta*, Dav. 1719, tom. I), p. 76; Johannes v. Lochem, *Registrum* (in de *Verzameling van stukken betrekkelijk het klooster Albergen*, uitgegeven door de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis), Zwolle, blz. 260; Wernerus Titianus, *Annales Novesienses* (in Martene en Durand, *Veterum scriptorum et monumentorum amplissima collectio*, Par. 1724, tom. IV), col. 652; Pontanus, *Historia Gelrica*, Harderv. 1639, lib. I, p. 67 (verg. v. Slichtenhorst, *Geldersse geschiedenissen*, Arnh. 1653, boek I, blz. 88); Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 542 seq., 340 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, Leid. 1725, dl. II, blz. 588 v., 144 v.; fol. uitg. der *Kerkelijke historie en outheden*, Leid. 1726, dl. VI, blz. 727 v., 616 v.). — Bij de gissing, dat de inneming van Bredevoort in 1597 invloed zal hebben gehad op het lot van het klooster, heb ik verwezen naar Bor, *Historie der Nederlandtsche oorlogen*, Amst. 1679, st. IV, blz. 358—362, als bevattende het uitvoerigst mij bekende verhaal van het beleg dier stad; het klooster komt er echter niet in voor. Meer stellig laat Bekkers in zijne vaak genoemde autographische *Beschrijving der Kloosters en Canonike Regulier* zich uit, als hij op blz. 16 der eerste pagineering zegt: „Bredevoorde is eene kleine stad in de Nederlande in de Grafschap Zutphen, in eene wateraghtige Landsdauw gelegen; den Prins van Orange Mauritius, nam haar stormenderhand in 1597, zoo dat

dit klooster Nazareth daar bij gestight niet langh daar naar moet bestaan hebben, gelijk men voor zeeker kan besluijten; het was twee ueren van de stad Grolle, en 2 ueren van Aanholt, bij eene vaart, die in den Issel eindight". — Zunggo, l. l. tom. II, bespreekt dit klooster tweemaal: op p. 45 onder den naam van „Mariae in Brefort, aliàs Nazareth dictus", en op p. 144 seq. onder dien van „S. Mariae in Nazareth", beide keeren zeer oppervlakkig. v. Slee behandelt het, a. w. blz. 148 v.

N°. 42. »Domus Montis B. Mariae" te Aningen of Anjum, noord-oostelijk van Franeker [1]), in Friesland, in het bisdom Utrecht. Gesticht door bloedverwanten van Ludulphus, prior van het klooster te Lidlum [2]), die uit het dorp Anjum afkomstig is, 1256 (Matthaeus, tom. III, p. 551). In het Kapittel van Windesheim opgenomen vóór of in 1440 [3]). Legaat en schenking (Thoe Schwartzenberg, dl. I, blz. 610; dl. II, blz. 252). Ruirt Roorda begeeft zich in dit klooster 1479 (Schotanus, blz. 358). Het heeft in 1500 (Worp van Thabor, boek V, blz. 26; Peter van Thabor, st. II, blz. 157), in 1516 (Worp van Thabor, boek V, blz. 194), waarschijnlijk ook in 1517 (Peter van Thabor, st. II, blz. 224), van den oorlog veel te lijden. Twee reguliere kanunniken, Johannes van Dockum en Heere, loopen tot de volgelingen van Luther over, 1524 (Peter van Thabor, st. III, blz. 428; verg. boven, dl. II, blz. 144, noot 4). In 1572 heeft een gedeelte van het Spaansche krijgsvolk veelal zijne legerplaats in dit klooster, en plundert en moordt in den omtrek (v. d. Aa,

---

1) Wel te onderscheiden van het aanzienlijk dorp Aningen of Anjum, noord-oostelijk van Dokkum, dicht bij de Lauwerzee. Het door ons bedoelde Anjum of Klooster Anjum is niet meer dan een gehucht (zie v. d. Aa, *Aardrijksk. woordenb.* dl. I, blz. 270). Het ligt ongeveer op twee derden van den afstand tusschen Franeker en Berlicum.

2) Zie aangaande het klooster te Lidlum, ten noorden van Franeker, vooral de straks te noemen *Vitae et res gestae abbatum in Lidlum* (verg. v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Vriesland*, dl. II, blz. 163—209 of 241). Wijl het eene abdij was, stond er een abt aan het hoofd, en was de prior de tweede in rang (zie *Vitae*, p. 567, of v. Heussen en v. Rijn, blz. 187 v., en verg. boven, dl. II, blz. 14, noot 4). Zie voorts over Ludulphus: *Vitae*, p. 546 seq., 551.

3). Het convent te Sulta (zie het volgend n°.) werd namelijk beschouwd als ingelijfd in 1440 (zie Busch, *Ref. mon.* p. 496c). Het klooster te Anjum gaat er op de lijst der Windesheimsche conventen aan vooraf (zie Busch, *Chron. Wind.* p. 205). Deze rangorde duidt tevens de tijdsorde aan.

dl. I, blz. 270). De prior Isbrandus Slotius onderteekent mede een verzoekschrift aan den Stadhouder van Friesland, tegen de toetreding tot de Unie van Utrecht, 1579 (Schotanus, blz. 826). Ofschoon het convent sinds de tijden der Hervorming niet meer bestaat, is de plaats, waar het gelegen was, nog onder den naam van Anjum of Klooster Anjum bekend (v. d. Aa, t. a. p.).

Ook hier weer een schrale oogst van fata en data, uit verschillende boeken saamgelezen. De breedere opgave van titels en bladzijden is als volgt: Sibrandus Leo, *Vitae et res gestae abbatum in Lidlum* (in Matthaeus, *Veteris aevi analecta*, ed. 2a, Hag. Com. 1738, tom. III), p. 551; v. Heussen, *Historia episcopatus Leovardiensis* (in zijne *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, tom. II), p. 87 seq. (vert. door v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Vriesland*, dl. II, blz. 129 v.; fol. uitg. dl. V, blz. 169); Worp van Thabor, *Vijfde boek der Kronijken van Friesland*, uitgegeven door het Friesch Genootschap, Leeuw. 1871, blz. 26, 194; Peter Jacobsz. van Thabor, *Historie van Vriesland* (in Visser en Amersfoordt, *Archief voor vaderlandsche, en inzonderheid Vriesche geschiedenis*, Leeuw. 1824), st. II, blz. 157, 224; st. III, blz. 384, 428; Schotanus, *De Geschiedenissen Kerckelyck ende Wereldtlyck van Friesland*, Fran. 1658, blz. 358, 477, 827; Thoe Schwartzenberg, *Groot placaat en charter-boek van Vriesland*, Leeuw. 1768, dl. I, blz. 610; dl. II, blz. 252; v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gor. 1839, dl. I, blz. 270. — Zunggo, l. l., vermeldt niet eens den naam van dit klooster. Lindeborn, l. l. p. 340 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 145; fol. uitg. dl. VI, blz. 617), weet er niets van te verhalen. Onbeduidend is de compilatie van Foeke Sjoerds, *Historische jaarboeken van Oud en Nieuw Friesland*, Leeuw. 1768, dl. III, blz. 69 (verg. *Tegenwoordige staat van Friesland*, Amst. 1785, dl. I, blz. 411 v.); onnauwkeurig is die van v. Slee, a. w. blz. 184 v.

N°. 43. »Domus S. Bartholomaei" te Sulta, bij Hildesheim. Godehard, bisschop van Hildesheim, bouwt bij eene bron in de nabijheid der stad eene fraaie kerk ter eere van den H. Bartholomaeus, benevens woningen voor geestelijken en een gasthuis voor armen, 1024 (»Ref. mon." p. 491b). Bruning, verkozen bisschop, vestigt zich aldaar, 1116, plaatst er reguliere kanunniken, doet afstand van het bisdom en wordt in de kerk begraven (l. l. p. 491c; verg. ook p. 971b). De tucht verslapt, zoodat hervorming noodig is. Godfried van Tiel, prior te Wittenburg (zie boven, blz. 90), zendt op raad van Busch (zie boven, dl. I, blz. 289—325), krachtens eene door het Concilie van Bazel verleende volmacht (»Ref. mon." p. 486 seq.; verg. boven, dl.

II, blz. 76 en 367, noot 5), bevel tot hervorming, 1439 (l. l. p. 492[a]). Busch, destijds supprior te Wittenburg, wordt hun toegezonden (p. 492[b]). Hij vindt er groote ongeregeldheden (l. l.), maar herstelt er, niettegenstaande de schraapzucht van den Bisschop (p. 495[b]; verg. ook p. 494[b], 497[b]), de tegenwerking der stedelijke regeering (p. 495[c]—496[b]) en den tegenstand van sommige kloosterbroeders (p. 498[b]; verg. ook p. 495[b]), door wijs beleid (p. 492[b]—493[b]) van lieverlede de orde (p. 494[c]). Eerst wordt hij er onder den ouden proost tot prior (p. 493[c]; verg. boven, dl. II, blz. 14, noot 4), weldra in diens plaats tot proost gekozen, 2 Febr. 1440 (p. 493[c]—494[a]). Hij neemt nieuwe broeders op (p. 494[c]—495[a]), en bewerkt de inlijving van het klooster in het Windesheimsch kapittel op zoodanige wijze, dat zij gerekend wordt van den dag, waarop hij proost is geworden (p. 496[c]), en dat hem wordt toegestaan, ondanks de Statuten (zie boven, dl. II, blz. 28, noot 3), in Saksen den titel van proost, en slechts van Munster tot Windesheim dien van prior te dragen (p. 496[c]; verg. boven, dl. II, blz. 31, noot 2, en voorts over al het bovenstaande dl. I, blz. 297—300). Busch is er tweemaal proost, 1440—'48 en 1459—'79 (p. 971[a]; verg. boven, dl. I, blz. 300, 303, 307), en sterft spoedig na het nederleggen van zijne waardigheid (Leibnitz, tom. II, »Introductio", p. 45[a]; verg. boven, dl. I, blz. 307). Hij laat het graf van den reeds genoemden Bruning openen, en van diens steenen beeld een beeld van bisschop Godehard maken (p. 491[c]). Twee kluizenaarsters te Hildesheim onder zijn opzicht geplaatst (p. 909[b]; verg. boven, dl. II, blz. 278, noot 2). Meer dan twintig kloosters voor beiderlei kunne en van verschillende orden te zijnen tijde van uit Sulta hervormd (p. 498[c]; verg. boven, dl. II, 368 v.). Hiertoe behoort vooral de proostdij te Neuwerk bij Halle met een uitgestrekt archidiaconaat (p. 500[b]—502[c]; verg. boven, dl. I, blz. 300—302) en een jaarlijksch provinciaal kapittel (p. 821[a]—822[c], 947[c]—949[b]; verg. boven, dl. II, blz. 43—51). Busch voltooit te Sulta zijn werk »De reformatione monasteriorum", 1475 (p. 955[c]; verg. boven, dl. I, blz. 320). Tegen den wensch der Windesheimers (zie boven, dl. II, blz. 249 v., 313 v.) is er in de kerk te Sulta een orgel (p. 494[c], 498[a]), en doen de broeders in andere gemeenten, vooral te Lünde (p. 493[c], 971, n°. 24, 33, 34), dienst als pastoors (Zunggo, tom. II, p. 843). De

proost Johannes Bobbo, 1479—'84, een fraai schrijver (Leibnitz, tom. II, p. 971, n°. 29; verg. boven, dl. II, blz. 232, noot 4). Uitbreiding van het klooster en de bibliotheek onder de proosten Conradus Cöster, 1486—'95, en Johannes Kupferschmid, 1495 — omstr. 1502 (l. l. p. 971, n°. 31, 32). De stedelijke regeering van Hildesheim laat den proost Henricus Müntelar aanzeggen, dat hij het klooster moet doen afbreken, en wijl hij weigert, komen de burgers het tot den grond toe slechten, 30 Juli 1546 (p. 971, n°. 37). Eenigen tijd geen proost maar twee administrateurs (l. l.), terwijl de kloosterlingen inmiddels in de stad vertoeven (Zunggo, tom. II, p. 843). Met medehulp van den Bisschop wordt het klooster en de kerk onder den proost Victor Ebenhoch herbouwd, 1565 (Leibnitz, l. l. p. 972, n°. 39). Rampspoed, ook door oorlog, 1624—'41 (p. 972, n°. 43). Het klooster en de kerk andermaal door de burgerij en vreemde soldaten geslecht, 1632 (p. 972, n°. 44). Het verheft zich weer, vooral onder de proosten Theodorus Kox, 1676—'84, en Josephus Eulert, 1684—1708 (p. 972, n°. 50, 51). Onwetenschappelijke achterhoudendheid van den proost Johannes Casparus Zeppenfeld, omstr. 1710 (Leibnitz, tom. II, »Introductio", p. 44; verg. boven, dl. I, blz. 322). Het klooster bestaat nog in 1728 (zie boven, dl. II, blz. 60, noot 5). »Floret... sub Congregatione Windesemensi adhuc nostra aetate tum temporalium tum Spiritualium bonorum munitus praesidiis", 1745 (Zunggo, tom. II, p. 842). Het schijnt in den loop der 18[de] eeuw te zijn opgeheven (zie boven, dl. II, blz. 63), ofschoon het gebouw nog omstr. 1805 moet hebben bestaan (Bekkers, blz. 16).

Dank zij de uitvoerige berichten van Busch en de Lijst der proosten, door Leibnitz uitgegeven, weten wij van weinige Windesheimsche kloosters zooveel als van dat te Sulta. Nochtans is de literatuur aangaande dit convent gemakkelijk te overzien. Zij bepaalt zich bijna uitsluitend tot Leibnitz, *Scriptores rervm Brvnsvicensivm*, Hanov. 1707, tom. II. De hoofdbronnen zijn aldaar Busch, *De reformatione monasteriorum*, p. 491b—499a, 809b—812b, 819c, en de *Catalogus Praepositorum Conventus Canonicorum Regularium in Sulta prope Hildesiam*, als „Appendix" tot het werk van Busch, p. 970b—972b. Maar ook de *Introductio* van Leibnitz op dit 2[de] deel bevat op p. 42a, 44c en 45a, enkele niet onmerkwaardige gegevens. — Dit laatste geldt ook van Zunggo in zijn zeer zeldzaam werk (zie boven, dl. I, blz. 94, noot 5) *Historia de ordine canonicorum regularium S. Augustini prodromus*, Ratisb. 1742, tom. II, p. 842 seq. (de schrijver beroept

zich op „Docum. Domest.”). — In het *Chronicon Windesemense* van Busch komt slechts de naam van het klooster, en ook deze maar éénmaal voor, p. 205. — Onbeduidend is de kleine compilatie van Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 341 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 145 v.; fol. uitg. der *Kerkel. hist. en outheden*, dl. VI, blz. 617). Men kan er echter afgedrukt vinden de weinige woorden, die Krantzius, *Metropolis*, lib. IV, cap. 7 (editie van Francof. 1576, p. 92), aan dit convent heeft gewijd. Uit die woorden blijkt, dat het zéér dicht bij de stad Hildesheim was gelegen (verg. hiermede *Ref. mon.* p. 495c: „In Cella sedens, vidi eos civitatem egredientes”). — Bekkers (zie boven, dl. II, blz. 6, de noot, en blz. 222, noot 2), die het persoonlijk gekend heeft, schreef in 1805: „alhoewel de Religie van Luther [te Hildesheim] is ingebraght 1543, noghtans hebben de Catholijke de domkerck behouden, die zij hadden 1624, en aldus is ons klooster Zulta nefvens, of bij de stad liggende ook in zijnen staat verbleefen, wiens Prioraat of de woningh des Priors een alderschoonst gebouw is, maar de wooningh der Medebroeders te geringh” (blz. 16 der eerste pagineering).

N°. 44. »Domus B. Mariae” te Hertzenhagen bij Frankfort, in het bisdom Mainz. Te Hirtzenhayn of Hertzenhagen is eene kapel, behoorende aan het Premonstratenser nonnenklooster Constorff, en gelegen in het kerspel van Johan Frunt, pastoor te Ossenborn (Würdtwein, tom. III, p. 211). Vele openbare teekenen, aldaar door Maria aan geloovige Christenen gedaan (l. l. p. 211, 212). Op verzoek van de Heeren van Eppenstein 1) draagt het genoemde klooster de kapel aan hen over (p. 206—208). Zij, op hunne beurt, geven haar, onder bepaling van eene jaarlijksche uitkeering van vijftig gulden aan Johan Frunt (p. 209), met het dorp Hirtzenhayn en alles wat daartoe behoort, aan Arnold Huls, prior te Bodiken en diens convent (zie boven, blz. 61), om er een regulierenklooster onder het Generaal kapittel van Windesheim van te maken, 1437 (p. 212). Dit huis zal ten eeuwigen dage vrij zijn van alle wereldlijke lasten, alsmede van de zielzorg der inwoners van Hirtzenhayn (p. 215, 216 seq.; verg. boven, dl. II, blz. 313 v.), zoodat klooster en kerspel geheel afzonderlijke zaken zullen blijven (p. 217; verg. ook p. 205). Zes broeders uit Bodiken zullen komen, om het te bouwen en er

---

1) Niet ver van Wiesbaden. Ik heb overigens, zelfs op uitvoerige kaarten, de in den tekst genoemde plaatsen niet gevonden. Zij schijnen zeer onbeduidend te zijn geweest.

den kerkdienst te beginnen (p. 213). Goedkeuringen en bekrachtigingen van de daartoe gestelde kerkelijke machten (p. 215—217, 206, 210 seq., 217—219). In 1440 heet het klooster »noviter erectum" (p. 204). In 1449 heeft het zekeren Walther tot prior (p. 218). Nog een ander prior, Conradus Froherle, uit Bodiken, »Virgini Matri devotissimus" (Zunggo, tom. II, p. 580 seq.). In welk jaar dit convent in het Kapittel van Windesheim werd opgenomen, is mij niet gebleken. »Aut manibus subactum haereticorum, aut bellorum injuriis dissipatum" (Zunggo, p. 581).

De geschiedenis van dit klooster zou schier geheel in het duister liggen, indien niet eenige oorspronkelijke bescheiden, de stichting betreffende, waren uitgegeven door Würdtwein in zijn zelden compleet voorkomend werk *Dioecesis Moguntina in archidiaconatus distincta et commentationibus diplomaticis illustrata*, Mannh. 1769, tom. III, p. 204—219. — Busch noemt het in zijn *Chronicon Windesemense*, p. 205, slechts op den catalogus der Windesheimsche, en in zijne *Reformatio monasteriorum*, p. 482c, op de lijst der door Bodiken hervormde kloosters. — Wat Zunggo in zijne *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742, tom. II, p. 580 seq., mededeelt, is ontleend aan het *Chronicon Bodecense* van Joannes Probus (zie boven, dl. II, blz. 221; dl. III, blz. 61), en behelst alleen een paar proeven van het geloof van den prior Conradus Froherle aan de voorzienigheid Gods, ook in het kleine (verg. boven, dl. II, blz. 256, noot 2), en aan de tusschenkomst van Maria, ook tot herstel uit krankheid (verg. aldaar, blz. 260). Slechts in zóóverre heeft het waarde, als men uit den geest van den prior mag besluiten tot dien van het klooster, dat hem benoemd heeft en onder wiens invloed het staat, te meer, wijl Zunggo op p. 581 er bijvoegt, dat Conradus te Hertzenhagen „exemplo et pietate omnes Consodales suos ad eximiam imitationem allicuit." — Lindeborn, die van verreweg de meeste Windesheimsche conventen althans iets weet te verhalen, teekent hij dit klooster niets aan (zie zijne *Historia episcopatus Daventriensis*, p. 341). Evenzoo zijn vertaler v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 146; fol. uitg. der *Kerkel. hist. en outheden*, dl. VI, blz. 617. — Bekkers (zie boven, dl. II, blz. 6, de noot, en blz. 222, noot 2), schrijft op blz. 52 Zunggo na, en levert op blz. 16 niets nieuws.

N°. 45. »Domus B. Mariae" te Melle bij Gent in Vlaanderen, in het bisdom Kamerijk. Gesticht voor acht reguliere kanunniken door den edelman Lodewijk van Hole, 6 Juli 1431 (Sanderus, »Flandria", tom. III, p. 153). Aangenaam gelegen aan de Schelde (v. Gestel, tom. II, p. 290). Geestelijke dochter van het klooster in Heer-Izaäksbosch bij Nivelles, en kleindochter van Zevenborren bij Brussel (Wiaert, p 110 en 37; verg. boven,

blz. 21, en beneden, n°. 48). De stichting bevestigd door de kerkelijke machten (Sanderus, p. 153 seq.), en het convent in bescherming genomen door de stad Gent en hertog Philips den Goede (dezelfde, p. 154). De stichter voor het hoogaltaar der kloosterkerk begraven, 1448 (v. Gestel, p. 291). Het jaartal der inlijving in het Kapittel van Windesheim onbekend. Het klooster ingesloten, 1450 (zie boven, dl. II, blz. 54, de noot). Het heeft tijdens den oorlog met Spanje veel te lijden en wordt grootendeels verbrand (v. Gestel, p. 291). De broeders vestigen zich eenige jaren in het gasthuis te Hulst (dezelfde, l. l.), en bouwen hun convent na het sluiten van den vrede »aliquanto decori, ut nobis relatum est", weder op (Zunggo, p. 147). Lijst der priors tot 1725 (v. Gestel, p. 292 seq.). Het bestaat nog in 1728 (zie boven, dl. II, blz. 60, noot 5) en in 1745 (Zunggo, l. l.), en duurt tot de groote omwenteling, 1794 (Bekkers, blz. 71).

De geschiedenis van dit klooster kan het best gekend worden uit v. Gestel, *Historia archiepiscopatus Mechliniensis*, Hag. Com. 1725, tom. II, p. 290—292, aangevuld met Sanderus, *Flandria illustrata*, Hag. Com. 1732, tom. III, p. 173 seq. (alwaar, op p. 173, eene kleine afbeelding van het convent). — Kleinere bijdragen vindt men bij Wiaert, *Historia Septifontana* en *Silvae-Isaacanae*, Brux. 1688, p. 34, 37, 110; Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742, tom. II, p. 147, en Bekkers, *Beschrijving der Kloosters en Canonike Regulier* (zie boven, dl. II, blz. 6, de noot, en blz. 222, noot 2), blz. 71 der tweede pagineering („waar naar het verbrande klooster uit zijne asse opstont, en wederom tot den vorigen bloei werd gebraght, die tot de groote omwentelingh 1794 heeft geduert"). — Wat Lindeborn, l. l. p. 341 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 146; fol. uitg. dl. VI, blz. 617), bij dit convent aanteekent, is aan Sanderus ontleend. — Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 205, noemt slechts éénmaal den naam.

N°. 46. »Domus S. Dionysii" te Molenbeke 1), in het bisdom Minden. Bij afwezigheid van den edelman Ufo in het H. Land (Meibomius, tom. I, p. 558), gesticht door diens kinderlooze echtgenoot Hilborch of Hildeborg, en den rijken priester Folkerd, 896. Door de stichters met overvloedig grondbezit, en door de keizers Arnulf, Otto II en Hendrik II met vele privilegiën be—

1) „Extistit 4. milliar. infra urbem Mindensem" (Zunggo, l. l. tom. II, p. 492).

giftigd. Eene nicht van Hilborch is de eerste abdis. Het klooster brandt af, wordt hersteld, en krijgt tot patroon den H. Dionysius, wiens gebeente door keizer Arnulf heimelijk uit Frankrijk naar Regensburg is gebracht (alles ontleend aan Krantzius, »Metropolis", lib. III, cap. 8). Diep verval en plan tot hervorming, 1441 (dezelfde, lib. XI, cap. 53). Arnold Huls, prior te Bodiken (zie boven, blz. 61), wordt uitgenoodigd, er een Windesheimsch regulierenklooster van te maken. Hij vindt er alles in bouwvalligen staat, en de lange, breede kerk aan een koestal gelijk. De toestemming van den bisschop van Minden en den aartsdiaken der plaats verwerft hij voor geld; de vier nog bestaande priesters koopt hij tegen eene levenslange jaarlijksche uitkeering af; de eenige overgeblevene »domvrouw" plaatst hij in een ander klooster. Hij zendt broeders uit Bodiken met al het noodige voor landbouw en veeteelt, stelt Arnold van Holte (zie boven, dl. II, blz. 352) tot prior aan, en zorgt voor de inlijving in het Kapittel van Windesheim. Volgende priors: Johannes van Höxter, »vir insigniter doctus" (Paullinus, pars II, p. 124), en Herman van Stralen (zie boven, dl. II, blz. 353), die in 1487 bedankt en vervangen wordt door Antonius van Molenbeke (»Ref. mon." p. 489[b]). Het klooster komt weldra in zeer bloeienden staat. Meer dan honderd conversen en leekebroeders, die de uitgestrekte akkers bebouwen en, evenals te Bodiken, allerlei handwerken uitoefenen (verg. boven, dl. I, blz. 120, noot 6). Korenmolen en houtzaagmolen, door water gedreven, vischvijvers enz. Verkoop van visch, kaas en dergelijke (verg boven, dl. II, blz. 182). De prior Herman van Stralen hervormt het klooster te Volderdinckhusen (zie beneden, n°. 71), en bouwt er een te Blomenberg (zie beneden, n°. 77; verg. boven, dl. II, blz. 368), die beiden in het Kapittel van Windesheim worden opgenomen (alles ontleend aan Busch, »Ref. mon." p. 483). Hendrik van Schouwenburg wordt in dit klooster tot bisschop van Minden gekroond, 1473 (Meibomius, tom. I, p. 572). Molenbeke ten gevolge van het Lutheranisme opgeheven, maar onder begunstiging van keizer Ferdinand II door de Congregatie van Windesheim herwonnen (verg. boven, dl. II, blz. 169; dl. III, blz. 90, 98). »Iamiam recuperandum", 1629 of '30 (Pennottus, p. 525; verg. boven, blz. 6). Philippus van den Wauwere, profesbroeder te Zevenborren, staat er meer dan

dertig jaren krachtig aan het hoofd der »proostdij", maar acht de zaak hopeloos, en keert, met goedvinden zijner superieuren, naar zijn klooster terug, omstr. 1662 (Wiaert, p. 83; verg. boven, dl. II, blz. 170).

Gelijk uit het bovenstaande blijkt, is de hoofdbron voor de geschiedenis van dit convent vóór zijne reformatie: Krantzius, *Metropolis*, lib. III, cap. 8; lib. XI, cap. 53 (in de editie van Francof. 1576, p. 64, 320). Hiermede loopen min of meer gelijk: Anonymus, *Chronicon Mindense* (in Meibomius, *Rerum Germanicarum tomi III*, Helmaest. 1688, tom. I), p. 558; Busso Watensted, *Chronicon Mindense* (in Paullinus, *Rerum et antiquitatum Germanicarum syntagma*, Francof. 1698, pars III), p. 8; Anonymus, *Chronicon episcoporum Mindensium* (in Pistorius en Struvius, *Rervm Germanicarvm veteres scriptores*, Ratisb. 1726, tom. III), p. 809. — De hoofdbron voor de geschiedenis van dit klooster tijdens en na zijne hervorming is Busch, *De reformatione monasteriorum* (in Leibnitz, *Scriptores rervm Brvnsvicensivm*, Hanov. 1707, tom. II), p. 482c, 483, 484, 489b, 808a, 903b. — Hoe het er ten gevolge van het Lutheranisme mede gegaan is, blijkt uit de kleine, maar merkwaardige aanteekening van Pennottus, *Generalis totivs sacri ordinis clericorvm canonicorvm historia tripartita*, Col. 1630 (zie boven, dl. I, blz. 94, noot 5), p. 525, alsmede uit het meer uitvoerig bericht van Wiaert, *Historia Septifontana*, Brux. 1688, p. 83. — Kleinere bijzonderheden vindt men bij Schaten, *Annales Paderbornenses*, Neuh. 1693, pars I, p. 232 seq. (bevestiging der stichting door keizer Arnulf), Meibomius, l. l. tom. I, p. 572 (kroning van bisschop Hendrik van Schouwenburg in dit klooster), en Paullinus, l. l. pars II, p. 124 (de prior Joannes van Höxter). — De laatstgenoemde schrijver zegt t. a. p.: „Conf. *relation. hist. monast. Möllenbeccens.* edit. Rinthelii 1623 in 4to." Ik heb dit werk niet gezien, evenmin als het *Necrologium Möllenbeccense*, vermeld door Potthast, *Wegweiser durch die Geschichtswerke des Europäischen Mittelalters*, Berl. 1862, S. 458. — Wat Lindeborn, l. l. p. 342 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 147—149; fol. uitg. dl. VI, blz. 617 v.), aangaande dit klooster mededeelt, is deels aan Krantz, anderdeels aan Busch ontleend. Ook de compilatie van Zunggo, l. l. tom. II, p. 491 seq., ofschoon niet onverdienstelijk, heeft geene wezenlijke waarde.

N°. 47. »Domus Horti B. Mariae Virginis" (Kirsgarten [1]) bij Worms [2]). Als nonnenklooster gesticht door Hendrik II, bisschop

1) „Dictus fuit Hortvs Beatae Mariae Virginis. Sed quia locus ante minister constructionem locus uel hortus fuit cerasorvm, ab ore rusticorum vel puerorum nomen Kirsgart non potuit amoueri" (*Chronicon Wormatiense*, p. 115).

2) „Locus erat ad urbis Wormatiensis moenia positus, situ peramoenus" (Schannat in zijn straks te noemen werk, tom. I, p. 169).

van Worms, 1226 (»Chron. Worm." p. 113). De stichter sterft en wordt in het koor begraven, 1234 (l. l. p. 115 seq.). Zijn opvolger Landolphus begunstigt het klooster zeer (p. 117 seq.; Schannat, tom. II, p. 119, 121). Het wordt sinds omstr. 1237 (Schannat, tom. I, p. 170) of sedert 1245 (»Chron. Worm." p. 155) door cisterciënser-nonnen bewoond. De zusters veertig jaren zonder kerk (l. l. p. 114). Vele privilegiën, aflaten en reliquieën (p. 114, 130). Onder de abdissen (Schannat, tom. I, p. 170 seq.) wordt vooral Beatrix geroemd (»Chron. Worm." p. 115). De nonnen leiden langen tijd een stichtelijk leven, maar wijken vervolgens af, omstr. 1400 (l. l.). Simonie en geldschulden (l. l.). Geen kelk of boek blijft onverpand (p. 155). Het geheele klooster sterft uit door pest (p. 115), zoodat het na 1430 slechts door een arm huisbewaarder en diens gezin wordt bewoond (p. 155). Bisschop Frederik I neemt de hervorming van Kirsgarten ter hand, 1443; hij raadpleegt met eenige cisterciënser-abten, maar deze zien er geen kans toe (p. 155 seq.). Hij zendt afgevaardigden naar het Concilie te Bazel en zekeren cisterciënser-abt aldaar (p. 154), die verlof geeft, de plaats aan kloosterlingen eener andere orde te schenken (p. 156). De prior van Bodiken (zie boven, blz. 61) wordt ontboden, en neemt, ondanks zijn oordeel »Terra ista est vinifera sed non religiosifera", de hervorming ter hand (p. 156). Hij zendt zes zijner broeders (p. 158) met Bertholdus van Paderborn aan het hoofd (p. 157). Groote armoede dezer eerste bewoners (p. 156). De giften van vele weldoeners (p. 159—161) tot lossing van oude schulden gebruikt, zoodat het convent in weinige jaren zeer vooruitgaat (p. 157) en in het Kapittel van Windesheim wordt opgenomen (verg. met al het gezegde boven, dl. II, blz. 341 v. en 367). Het klooster te Rebdorff (zie beneden, n°. 62), te Frankenthal (n°. 72) en te Sindelfinge (n°. 78) door de broeders van Kirsgarten hervormd; dat te Birckenbruck door hen opgericht p. 157 seq.). De drie eerste priors zijn: de reeds genoemde \ertholdus van Paderborn, »compositus multum in moribus", \ een zóó uitstekend schrijver, dat de Paltsgraaf eenmaal alleen ı het fraaie opschrift gunstig beschikt op een verzoekschrift ı zijne hand (p. 157; verg. boven, dl. II, blz. 231 v.); Johan- van Zonsbeck, »multum apud principem Palatinum auditus, quem, etiam in colloquiis secretis vocatus fuit" (p. 158; verg.

boven, dl. II, blz. 310); Henricus van Dormstein (p. 158) of van Dirmstein (Schannat, tom. I, p. 152). Vele voortreffelijke kloosterlingen (»Chron. Worm." p. 158), o. a. de auteurs Petrus Heligerus en Joannes van Lambsheim (Schannat, tom. I, p. 152), alsmede de onbekende schrijver van het »Chronicon Wormatiense", omstr. 1500 (Ludewig, tom. II, »Praefatio", p. 6 seq.; verg. boven, dl. II, blz. 222 en 227, noot 7), misschien ook van een »Liber gestorum" van zijn klooster (p. 156; verg. boven, dl. II, blz. 222). Ten gevolge van het Lutheranisme verwoesten de burgers van Worms het gebouw, 1525; de broeders worden in het naburig Frankenthal opgenomen, waar zij in 1546 een dergelijk lot ondergaan (Schannat, tom. I, p. 152).

De hoofdbron bij uitnemendheid is het *Chronicon Wormatiense* van den „Monachus Kirsgartensis anonymus" (in Ludewig, *Reliqviae manvscriptorvm omnis aevi diplomatvm*, Francof. 1720, tom. II), p. 113—116, 117 seq., 130, 154—161. Even onmisbaar is Schannat, *Historia episcopatus Wormatiensis*, Francof. 1734, tom. I, p. 151 seq., 169—171; tom. II, p. 119, 121, 137, 149. Mocht het *Liber gestorvm domvs nostrae*, dat de eerstgenoemde auteur blijkens p. 156 van zijn werk zich had voorgenomen te schrijven, hier of daar gevonden worden, dan zou het voor de geschiedenis van dit convent waarschijnlijk eene groote aanwinst zijn. — De verdere bronnen zijn, in vergelijking met de reeds vermelde, van geringe waarde. — Het minst onbelangrijk is Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742 (zeer zeldzaam; zie boven, dl. I, blz. 49, noot 5), tom. II, p. 573—575, wegens een aldaar ingelascht gedeelte uit het *Chronicon Bodecense* (zie boven, dl. II, blz. 221), waarvan de korte inhoud is als volgt: Arnoldus, prior van Bodiken, die onder den titel van rector de hervorming van Kirsgarten eenigen tijd persoonlijk bestuurt, begeeft zich op zekeren dag naar zijn eigen klooster, roept Bertholdus en de overige broeders te zamen, en vraagt hun, of hij tegen het invallen van den winter het gebruikelijk bontwerk te Paderborn zal koopen. Bertholdus verklaart er zich wegens de armoede van het kloost[illegible] tegen; de anderen zijn van meening, dat God voor de betaling van i[illegible] zóó noodigs wel zorgen zal. Er wordt besloten, voor dertig gulden bo[illegible] te koopen. Den volgenden dag, terwijl de broeders in de kerk zijn, st[illegible] daar een armoedig gekleed vreemdeling, die Bertholdus tot zich roept [illegible] de broeders aldus toespreekt: „Ik ben een vreemdeling, gelijk mijn kl[illegible] getuigt; ik ga eene reis doen; ik heb dertig gulden bij mij; neemt ze [illegible] mij in bewaring; keer ik niet terug, zoo blijven zij tot uw gebruik". [illegible] Zunggo overigens verhaalt, is aan het *Chronicon Wormatiense* ontleend. [illegible] Busch noemt dit klooster slechts éénmaal in zijn *Chronicon Windesemense*[illegible], p. 205, als lid van het Windesheimsch kapittel, en éénmaal in zijne *Reform*[illegible]*tio*

monasteriorum, p. 482[c], als behoorende tot de door Bodiken hervormde conventen (op laatstgenoemde plaats staat abusievelijk „Furstengardem"). — Trithemius maakt niet minder dan driemaal kortelijk melding van de stichting en de hervorming van dit huis, namelijk in zijne *Chronica monasterii Hirsavgiensis*, zijn *Chronicon Sponheimense* en zijne *Annales Hirsavgienses* (zie zijne *Opera historica*, ed. Freher, Francof. 1601, pars II, p. 177, 268, en zijne *Annales Hirsavgienses*, S. Galli, 1690, tom. II, p. 412). De eerstgenoemde plaats is afgeschreven door Wernerus Titianus, *Annales Novesienses* (in Martene en Durand, *Veterum scriptorum et monumentorum amplissima collectio*, Par. 1724, tom. IV), col. 571; de tweede door Sammarthani, *Gallia Christiana*, tom. V (Par. 1731), col. 711. Ook Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, p. 343 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 149, 229; fol. uitg. dl. VI, blz. 618, 638), maakt van Trithemius gebruik, maar voegt er bij: „nunc est Wormatiensis Antistitis peculium".

N°. 48. »Domus Busci Domini Isaac" (Bois-Seigneur-Isaac) bij Nivelles in Brabant, in het bisdom Kamerijk. Zekere Heer, Izaäk genaamd, laat niet ver van Soniënbosch een bosch planten, omstr. 1095 (Wiaert, »Historia Silvae-Isaacanae", p. 112 seq.) Hij neemt deel aan den eersten kruistocht, wordt gevangen genomen en roept Maria aan, die hem verschijnt, en te wier eere hij belooft, eene kapel te zullen bouwen (l. l. p. 114—116). Plotseling van zijne boeien ontslagen, keert hij naar zijn vaderland terug en vervult zijne gelofte, omstr. 1100 (p. 116). Meer dan driehonderd jaren daarna vloeit in deze kapel bloed uit een stukje eener hostie, dat in het corporale is achtergebleven, 5 Juni 1405 (p. 117 seq.; verg. boven, dl. II, blz. 267). De kapel, gemeenlijk »Capella Beatae Mariae Dei Genitricis ad Sylvam" genoemd, wordt met al haar toebehooren door haar eigenaar, Johannes le Familleur [of Johannes van Huldeberghe; Wiaert, p. 121], aan den prior en het convent te Zevenborren (zie boven, n°. 8) geschonken, opdat de dienst Gods er meer en meer worde uitgebreid, 4 Mei 1413 (Miraeus en Foppens, tom. III, p. 697 seq.). Genoemde prior en zijn convent zenden vier broeders, om bij de kapel een klooster op te richten, 21 Nov. 1416 (l. l. p. 698 seq.; verg. boven, blz. 21). Eerste rector en prior: de brave Aegidius of Gillis van Breedyck, 1416—'24 (Wiaert, p. 122), innig vriend van Gerrit de Groote, stichter van Zevenborren en eerste prior aldaar (zie boven, dl. II, blz. 318, noot 2; dl. III, blz. 21). Kloosterlin-

gen van Heer-Izaäksbosch richten het convent te Melle in, 1431 (Wiaert, p. 37, 110; verg. boven, blz. 21, 109). Het klooster in het Kapittel van Windesheim opgenomen, omstr. 1443 (p. 124). Het wordt met de hulp van verschillende vorstelijke personen volbouwd, omstr. 1460 (p. 129 seq.), en later vergroot, 1548 (p. 139). Zijne prachtige ligging (p. 113). Merkwaardige priors: de reeds genoemde Breedyck, de innige Joannes Bellens, 1450—'58 (p. 127 seq.; verg. boven, dl. II, blz. 330), de geleerde Caspar Ophuys uit Rooklooster, 1496—'99 (p. 134 seq.; verg. boven, dl. II, blz. 218; dl. III, blz. 17), de welsprekende Joannes Scotus, kanselier van de Orde van het Gulden Vlies, 1499—1532 (p. 135—138; zie vooral boven, dl. II, blz. 319, noot 1), diens neef en evenknie Hubertus Scotus, 1548—'75 (p. 140 seq.; zie ook boven, dl. II, blz. 90, de noot, en blz. 320, de noot), en Joannes Bernardi, 1623—'51, prior generaal der Windesheimsche congregatie (p. 151 seq.; verg. boven, dl. II, blz. 171, noot 6). Bij de oproerige bewegingen in den geuzentijd begeven de kloosterlingen zich naar Nivelles, doch worden bij de inneming der stad meerendeels met hun prior en supprior gevangen genomen en niet dan tegen losgeld vrijgelaten, 1580 (p. 142—144). Ondanks gegeven woord wordt hun klooster door de geuzen tot den grond toe verbrand, 18 Febr. 1581 (p. 144). Zij keeren naar de verwoeste plaats terug, 10 Apr. 1585 (p. 146), en doen het huis van lieverlede weer verrijzen, 1585—1623 (p. 146—150). Beroemde kloosterschool (p. 154; zie ook Mastelinus, p. 58, en verg. boven, dl. II, blz. 383, noot 3). Het convent bestaat nog in 1728 (zie boven, dl. II, blz. 60, noot 5) en 1745 (Zunggo, tom. II, p. 124). Het wordt opgeheven tijdens de Fransche republiek (Tarlier en Wauters, p. 57; verg. boven, dl. II, blz 175). Het grootste gedeelte der gebouwen is in 1860 nog aanwezig, maar veranderd of verlaten (dezelfden, l. c.).

De hoofdbron voor de geschiedenis van dit klooster is Wiaert, *Historia famosissimi monasterii, dicti a Sylva domini Isaac* (bij verkorting: *Historia Silvae Isaacanae*), Brux. 1688 (achter 's mans *Historia Septifontana*), met eene kleine afbeelding van het klooster. Gelijk boven, dl. II, blz. 218, reeds is gezegd, is dit werkje niets anders dan een schier letterlijke afdruk van het *Compendium historiale de Silva-domini-Isaac* van Ambrosius Pontanus, in M. S. n°. 11074 der Bourg. bibl. te Brussel; slechts drie bladzijden,

152—155, te beginnen met de woorden „Cui etiam muneri", zijn van Wiaert zelven. — Vier oorspronkelijke stukken betreffende de stichting zijn afgedrukt bij Miraeus en Foppens, *Opera diplomatica et historica*, Brux. 1723, tom. III, p. 697—699. — Niets nieuws levert Petrus Impens in zijn *Chronicon Bethleemiticum* (zie boven, dl. II, blz. 218 v.; dl. III, blz. 58), lib. III, art. 5, § 4 (in het „Compendium" van dit werk door Hoyberge, Bourg. bibl. M. S. n°. 1278, p. 124 seq.). — De kortere overzichten der geschiedenis van dit klooster bij Marcus Mastelinus, *Necrologivm monasterii Viridis Vallis*, Brux. omstr. 1630 (zeer zeldzaam; zie boven, dl. II, blz. 216, noot 2), p. 51—59, en bij Wichmans, *Brabantia Mariana*, Antv. 1632, p. 808—811, betreffen voornamelijk de miraculeuse hostie, die in de kerk van dit klooster bewaard werd. — Reeds boven, dl. II, blz. 267, noot 5 (verg. blz. 236, noot 4), zijn drie handschriften der Bourg. bibl. genoemd (twee in het Latijn, één in het Vlaamsch), waarin de geschiedenis dier hostie behandeld is. Gedrukte werkjes aangaande dit „Heylich Bloet van Mirakel", uitgegeven te Hantwerpen, 1602, en Montibus, 1636, kan men vermeld vinden in den *Catalogue de la bibliothèque de M. Serrure*, 1re partie, Brux. 1872, n°. 1223 en 1212, (zie ook den *Catalogue des livres de la bibliothèque délaissée par feu M. De Ridder*, Malines, 1877, n°. 1755 en 2545). — De naam van het klooster Heer-Izääksbosch komt bij Busch slechts éénmaal voor, *Chronicon Windesemense*, p. 205. — Zonder waarde is de compilatie van Lindeborn, l. l. p. 344 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 149 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 618), alsmede die van Zunggo, l. l. tom. II, p. 122—124. Belangrijk daarentegen is het overzicht der geschiedenis van dit klooster bij Tarlier en Wauters, *Géographie et histoire des communes Belges*, 2me livraison, Brux. 1860, p. 56—58.

N°. 49. »Domus B. Mariae et Joannis Evangelistae" bij Segeberg 1) in Holstein, in het bisdom Lubeck. Keizer Lotharius II (1125—'37) bouwt op den zoogenaamden Segeberg een kasteel, en, met medewerking van Adolf II, hertog van Holstein, beneden het kasteel een klooster, welks voltooiing wordt opgedragen aan Vicelinus, destijds nog priester te Faldera, later (1149—'54; Potthast, »Supplement", S. 345) bisschop van Lubeck (Leibnitz, tom. II, p. 582, noot *a*). Het nieuwe klooster wordt bij een vijandigen aanval verbrand (Helmoldus, p. 584a). Vicelinus verkrijgt met hulp van den Hertog, wat de Keizer ten behoeve der stichting heeft geschonken (dezelfde, p. 586b). Wegens markt-

1) Eene kleine stad bij de Trave, acht uren ten N. O. van Hamburg, vier uren ten W. van Lubeck.

gedruisch en burchtgewoel wordt het convent verlegd naar het nabijgelegen Cuzalina of Hagerstorp, terwijl de kerspelkerk, die er aan verbonden is, aan den voet van den berg wordt geplaatst; Vicelinus wijdt aan beiden zijne zorg, zendt o. a. zijn voortreffelijken leerling Thietmar, weleer deken van Bremen, naar dit klooster (p. 586[c]). Tot proost daarvan stelt hij Ludolfus aan, die te Lubeck veel voor het Evangelie heeft verdragen (p. 599[c]). Vicelinus' opvolger, Geroldus (1155—'63; Potthast, a. a. O.), brengt het klooster naar de oude plaats terug, ten einde op hoogtijden de noodige geestelijken bij de hand te hebben (Krantzius, »Wandalia", lib. IV, cap. 25). De proost Thiedericus wordt [in 1186; Potthast, a. a. O.] bisschop van Lubeck (Leibnitz, tom. I, p. 779[a]). De tucht vervalt, zoodat bisschop Nicolaas II (1438—'49; Potthast, a. a. O.) de hervorming invoert (Krantzius, »Metropolis", lib. XI, cap. 37). Deze hervorming geschiedt met hulp van het Kapittel van Windesheim, waarin het klooster ook wordt opgenomen [omstr. 1444], terwijl overeenkomstig de Windesheimsche statuten (zie boven, dl. II, blz. 28, noot 3) de titel van »proost" in dien van »prior" wordt veranderd (Busch, »Ref. mon." p. 485[a]). Eerste prior: broeder Herman uit Ludingakerke (zie boven, n°. 36), een aangenaam verhaler; tweede: Johan Ludinchusen uit Frendeswege (zie boven, n°. 12), bekend door zijne visioenen en revelatiën; derde: Johan Walberch uit Bodiken (zie boven, n°. 22), die binnen drie jaren ontslagen wordt. Daarop volgen priors, uit het klooster zelf voortgekomen. Omstr. 1470 (zie boven, dl. I, blz. 320) wordt het prioraat vervuld door Albert [Wiltinc; zie beneden, Bijlage V] van Bochold uit Windesheim, die een nieuw koor bouwt en werkzaam is aan de hervorming van andere regulierenkloosters (alles ontleend aan Busch, l. l. p. 485[a]—486[b], 808[c]). Het convent tamelijk rijk (l. l. p. 486[b]). Tegen den wensch der Windesheimers (zie boven, dl. II, blz. 313 v.) is er niet slechts eene kerspelkerk met een uitgestrekt aartsdiakonaat aan verbonden, maar is ook de kloosterkerk zelve de kerspelkerk van Segeberg, die door één der broeders als pastoor, en een anderen als kapelaan wordt bediend, en waarin de Hertog van Holstein met zijn gezin en al de burgers der stad hun godsdienst waarnemen (p. 485[a]). De genoemde Hertog mengt zich zóózeer in de zaken van het klooster, dat Busch, die er »per viam compro-

missi" (zie boven, dl. I, blz. 130) door den prior en 't convent van Windesheim tot derden prior benoemd wordt, om die reden bedankt (p. 485[c]—486[a]; verg. boven, dl. I, blz. 297). De verdere lotgevallen van het klooster onbekend. Ofschoon de Koning van Denemarken in het bisdom Lubeck minder macht heeft dan in dat van Sleeswijk, wordt de Kerkhervorming er reeds vroegtijdig ingevoerd (Münter, Th. III, S. 603). Natuurlijk bieden de kloosters almede het langst weerstand (S. 603, 605), vooral die, wier prioren het machtigst zijn. Hiertoe behoort ook Segeberg (S. 555). Zij moeten echter allen onderdoen, 1527—'42 (S. 605—607).

De hoofdbron voor de vroegste geschiedenis van dit klooster is Helmoldus, *Chronica Slavorum* (in Leibnitz, *Scriptores rervm Brvnsvicensivm*, Han. 1707, tom. II), p. 584[a], 586[b], 586[c], 599[c], 600[b], benevens eene aanteekening van Leibnitz aldaar, p. 582. Aan Helmoldus is blijkbaar ontleend, wat aangaande dezelfde zaken vermeld wordt door Krantzius, *Saxonia*, lib. VI, cap. 10 (editie van Francof. 1575, p. 143), en *Wandalia*, lib. III, cap. 39 (editie van Francof. 1575, p. 77). Voorts raadplege men aldaar, lib. IV, cap. 25, en lib. V, cap. 2 (genoemde editie, p. 94, 103), en vergelijke met dit een en ander, vooral tot kennis van de eerste proosten, de *Versvs antiqvi de venerabili Vicelino episcopo Aldenbvrgensi primo* (in Leibnitz, l. l. tom I), p. 776c—779a passim. — De hervorming van het klooster omstr. 1440 wordt vermeld door Krantzius, *Metropolis*, lib. XI, cap. 37 (editie van Francof. 1576, p. 312). — De geschiedenis gedurende meer dan dertig jaren daarna levert Busch, *De reformatione monasteriorum* (in Leibnitz, l. l. tom. II), p. 485[a]—486[b], 808[c]. — Hoe het, bij de invoering van de Reformatie der 16de eeuw in Holstein, met dit klooster gesteld was en vermoedelijk gegaan is, kan men vinden bij Münter, *Kirchengeschichte von Dänemark und Norwegen*, Leipz. 1823 Th. III, S. 555, 603, 605—607. — De compilatie van Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 344 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 150—152; fol. uitg. der *Kerkel. hist. en outheden*, dl. VI, blz. 618), heeft, hoe verdienstelijk te haren tijde, thans geen waarde meer. Die van Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742, tom. II, p. 456—469, is meer breed dan diep, en haalt bij het onderwerp allerlei zaken om, die er niet rechtstreeks toe behooren.

N°. 50. »Domus S. Hieronymi" te Roermond 1), in het bisdom Luik. Gesticht en begiftigd door Mr. Joannes van Leuven, proost

1) Roermond, thans in Limburg gelegen, behoorde destijds tot Gelder.

te Xanten, onder voorwaarde, dat het zal dienen tot een klooster van reguliere kanunniken van het Kapittel van Windesheim, 18 Dec. 1438 (Habets, blz. 3 v.). Door het genoemd Kapittel plechtig aanvaard, 6 Juli 1444 (blz. 13 v.). Door drie broeders van S. Agnietenberg (zie boven, n°. 14) op Windesheimsche wijze ingericht (blz. 14; verg. boven, dl. II, blz. 365). Eén hunner, Gerardus Smullinck, is er de eerste rector en prior, 1444—'54 (blz. 14). Hij bezoekt na zijne aftreding verschillende landen en sterft te S. Jago de Compostella, 1455 (blz. 14 v.). Het klooster door vele personen begiftigd (blz. 8—11, 27—32), o. a. met geschilderde vensters, beeldhouwwerk en schilderijen (blz. 8, 9, 10, 30, 31). De laatste gebouwen voltooid, 1466 (blz. 5). Zware pest, zoodat acht van de elf reguliere kanunniken sterven, 1466 (blz. 15 v.). Het klooster nooit sterk bevolkt (blz. 26). Het wordt door brand vernield, 16 Juli 1554 (blz. 11), en is nog niet geheel hersteld, als het bij pauselijke bul van 7 Aug. 1561 aan den Bisschop van Roermond wordt toegewezen (Knippenbergh, p. 167; verg. boven, dl. II, blz. 151). De kloosterlingen komen in verzet, en worden hierin o. a. door het Kapittel van Windesheim gesteund (blz. 12; verg. boven, dl. II, blz. 152 v.). Zij gaan voort met nieuwe broeders op te nemen (blz. 12). Later ruimen zij een gedeelte van hun klooster aan den Bisschop in, 11 Mei 1569, maar behouden het overige voor zichzelven (t. a. p.). Definitief accoord, Sept. 1582 (t. a. p.). Inmiddels zijn, ten gevolge van de inneming der stad door prins Willem van Oranje (Wagenaar, dl. VI, blz. 385), twee profesbroeders, Arnoldus Zomeren (Habets, blz. 21) en Joannes van Gangelt (blz. 22), benevens de kok, Leonard Leetgens (blz. 23), den marteldood gestorven, 1572, terwijl de prior, wiens naam onbekend is, op gruwzame wijze wordt verminkt (blz. 23; verg. boven, dl. II, blz. 154, noot 3, 4 en 5). Willem van Grave, profesbroeder van Zevenborren (zie boven, n°. 8) is er eenigen tijd prior [omstr. 1580?] (Wiaert, p. 89). De paters Jezuïeten vestigen zich te Roermond, 1609 (Knippenbergh, p. 216), en nemen 20 Oct. 1610 hun intrek in dit kloostergebouw (Nettesheim, blz. 295), dat hun in 1611 door bisschop Jacobus a Castro wordt afgestaan, om er eene school te openen (Knippenbergh, l. l.; verg. ook p. 109). De kanunniken der kathedraal genieten de jaarlijksche inkomsten van het klooster (Miraeus, p. 65). Onder keizer Jozef II wordt

het huis opgeheven en de kerk afgebroken, 1774 (Nettesheim, blz. 54), terwijl de school in eene openbare veranderd wordt, die tot de aankomst der Fransche troepen in 1794 heeft geduurd (Bekkers, blz. 17). Tot 1824 houdt de rechtbank van eersten aanleg hare zittingen in de kapel (v. d. Aa, dl. VII, blz. 577). In 1844 dienen de gebouwen tot een Koninklijk college, dat door de Jezuïeten is ingericht (dezelfde, t. a. p.). In 1864 wordt er eene Rijks hoogere burgerschool in gevestigd (Habets, blz. 13).

De hoofdarbeid betreffende dit klooster is die van Habets, *Memorieboek van het klooster van den H. Hieronymus te Roermond*, Roerm. 1872. Deels tot bevestiging, anderdeels tot aanvulling van het aldaar gezegde, kunnen de volgende werken dienen: Knippenbergh, *Historia ecclesiastica ducatus Geldriae*, Brux. 1719, p. 109, 167, 186, 216; Thom. a Kempis, *Chronicon Montis S. Agnetis*, Antv. 1621 (zie boven, dl. II, blz. 213, noot 1), p. 97, 116; Wiaert, *Historia Septifontana*, Brux. 1688, p. 89; Miraeus, *Canonicorvm regvlarivm ord. S. Avg. Origines ac Progressus*, Col. Agr. 1614, p. 65; v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gor. 1839, dl. V, blz. 577; Nettesheim, *Kroniek der stad Roermond van 1562—1638*, Roerm. [1876] (overgedrukt uit de *Publications de la Société historique et archéologique dans le duché de Limbourg*, tome VII, X, XII), blz. 54, 295. — Bekkers in zijne *Beschrijving der Kloosters en Canonike Regulier* (H. S. van 1805; zie boven, dl. II, blz. 6, de noot, en blz. 222, noot 2) zegt op blz. 17 der eerste pagineering: „het klooster ... was al voor veele jaaren verandert in een Collegie of Huijs van de Societeit Iesu; de vaders doceerden aldaar de 5 kleine schoolen, en waren de inwoonders tot dienst in het Preeken, Cathigeseren en Biegthoren, maar dit geselschap vernietight zijnde, zoo wierden deeze woninghen onder Iosephus den tweeden verandert in Publike scholen, die tot de aankomste der Franse troepen 1794 hebben geduert". — In het Belgisch rijksarchief te Brussel moet zich onder de *Papiers d'état et de l'audience*, liasse n°. 151, een stuk van 17 Sept. 1575 bevinden, dat voor de geschiedenis van dit klooster merkwaardig kan zijn, en welks inhoud mij aldus is opgegeven: „Brief van Don Loys de Requesens aan den Prior des Cloosters van den troon, Visitatori generali des Ordens van de Regulieren, aangaande de incorporatie van de goederen van het Clooster van de Regulieren te Roermond in het bisdom in Capitulo Cathedrali aldaer, benevens het aangeven van alle hunne bezittingen" (verg. boven, dl. II, blz. 151—153, 162—164). — De kleine aanteekening van Lindeborn, l. l. p. 345 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 152; fol. uitg. dl. VI, blz. 618), heeft geene waarde. Evenmin die van Zunggo, l. l. tom. II, p. 331. — De compilatie van v. Slee, *De kloostervereeniging van Windesheim*, Leid. 1874, blz. 205, is gebrekkig, wijl de schrijver het werk van Knippenbergh niet heeft gebruikt.

N°. 51. »Domus S. Petri Apostoli" te Hegene 1) in het graafschap Leiningen of Leinigen 2), in het bisdom Worms. Gesticht en begiftigd door Emichus 3), graaf van Leiningen, en diens echtgenoot Albrat, 1135. De kerk door Buggo, bisschop van Worms, aan de apostelen Petrus en Paulus en de maagd Verena gewijd, 1141. De eerste rector is Hartungus 4). De latere proosten zijn meerendeels onbekend (alles ontleend aan Schannat, tom. I, p. 150 seq.). Graaf Willem II van Holland, Roomsch koning, geeft den kloosterlingen verlof, alle metalen, die zij op hunne goederen mochten vinden, zonder iemands tegenspraak te behouden (Meerman, dl. IV, blz. 366). De tucht gaat bijna geheel te niet (Lindeborn, p. 346). Het klooster door broeders uit Bodiken (zie boven, n°. 22) hervormd (Busch, »Ref. mon." p. 482c; verg. boven, dl. II, blz 367), en in het Kapittel van Windesheim opgenomen, omstr. 1445. Verdere lotgevallen geheel onbekend. Ten gevolge van de Kerkhervorming in de Palts wordt het in 1568 opgeheven (Struven, S. 259).

De hoofdbron voor het weinige, dat wij aangaande dit klooster weten, is Schannat, *Historia episcopatus Wormatiensis*, Francof. 1735, tom. I, p. 150 seq. Hiermede kan vergeleken worden het kort maar zakelijk bericht van Trithemius in zijne *Annales Hirsaugienses*, S. Galli, 1690, tom I, p. 401, en in zijne *Chronica insignis monasterii Hirsaugiensis* (in 's mans *Opera historica*, ed. Freher, Francof. 1601, pars II), p. 126, aan welk laatste blijkbaar ontleend is, wat te lezen staat bij Lindeborn, l. l. p. 346 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. van Deventer*, dl. II, blz. 152; fol. uitg. dl. VI, blz. 618). — Verdere bijzonderheden vindt men bij Meerman, *Geschiedenis van graaf Willem van Holland*, *Roomsch koning*, 's Graavenh. 1783; dl. IV, blz. 366 (of liever bij „Kuchenbecker, *An. Hass. Coll.* VIII, p. 278", naar wien hij verwijst, maar wiens werk ik niet heb gezien); voorts bij Busch, *De reformatione monasteriorum* (in Leibnitz, *Scriptores rervm Brvnsvicensivm*, tom. II), p. 482c, en bij Struven, *Aus-*

---

1) „A voce Theotisca *Hagen*, alias *Hayn*, quod est Dumetum, nascenti coenobio nomen inditum" (Schannat in zijn straks te noemen werk, tom. I, p. 150).

2) „Leinigen, of veeltijts Neuleynigen, een Graefschap met een klein stedeken op een heuvel in Duitslandt, binnen in 't landt van de Neder- of Rhijn-Palts, byna drie Duitsche mylen ten westen 't stedeken Franckendael" (Joh. de Raei de Jonge, *Schat- en woordt-boeck des aerdt-rycks*, Amst. 1680, p. 285).

3) Aldus Schannat, l. l. Minder nauwkeurig wordt hij door Trithemius (zie beneden) Eunuchus genoemd. Evenzoo, in navolging van dezen, door Lindeborn.

4) Niet Harburgus, zooals Lindeborn hem noemt.

führlicher Bericht von der Pfältzischen Kirchen-Historie, Franckf. 1721 S. 259. — De weinige regelen, die Zunggo, l. l. tom. II, p. 366, aan dit klooster wijdt, zouden geheel zonder waarde zijn, zoo hij niet uit het door hem gebruikte *Chronicon Bodecense* (zie boven, dl. II, blz. 221) meedeelde, dat het hervormd is door prior Arnoldus, d. i. door den ijverigen kloosterreformator Arnold Huls, prior te Bodiken, of diens opvolger (*Ref. mon.* p. 482b) Arnold van Holte (zie over beiden boven, dl. II, blz. 352).

N°. 52. »Domus B. Mariae in Insula" (d. i. op het eiland Niederwerth) bij Coblenz, in het bisdom Trier. Reeds vroeg eene kluis, aan S. Joris gewijd. Er vestigen zich nonnen, die tegen den aanvang der 15de eeuw zóó ontaarden, dat Otto, aartsbisschop van Trier (1418—'30; Potthast, »Supplement", S. 428), hare onverbeterlijkheid niet langer wil verdragen. Juist moeten de kloosterlingen van Bethlehem te Zwolle (zie boven, n°. 4) wegens het Utrechtsch interdict hun huis verlaten, 1429 (zie boven, dl. II, blz. 112 v.). De Aartsbisschop staat hun, op verzoek van zijn kapelaan Petrus von Eller, dit convent af (alles ontleend aan Browerus, Masenius en v. Stramberg, tom. II, p. 239), Ofschoon de broeders op het in 1432 ontvangen verlof (zie boven dl. II, blz. 113) naar Zwolle terugkeeren (Browerus en Masenius, tom. II, p. 290), krijgt de overdracht van het huis, die door den dood van den Aartsbisschop verhinderd en door andere omstandigheden vertraagd is, haar volledig beslag, 18 Juli 1438 (Browerus, Masenius en v. Stramberg, p. 240). Het wordt door broeders uit Bodiken (zie boven, n°. 22) op Windesheimsche wijze ingericht (Busch, »Ref. mon." p. 482c), en in het Kapittel ingelijfd, omstr. 1445. Op zijne beurt richt het Everardsclausen in (zie beneden, n°. 64). Langdurig bestuur van prior Adamus de Petra, minstens 1465—1504 (Browerus, Masenius en v. Stramberg, l. l.). Het klooster »temporis injuria et ob malam Canonicorum administrationem fere desolatum", zoodat er nog slechts twee professbroeders zijn, van welke de een zeer losbandig, en de ander zeer onbeduidend is, weshalve paus Gregorius XIII beveelt, hen naar een ander klooster over te brengen en het huis te geven aan cisterciënser-nonnen uit Coblenz, 4 Mei 1580 (Hontheim, tom. III, p. 101). In de omstr. 1500 gebouwde kerk van het voormalig klooster bevinden zich nog overblijfselen van goede glasschilderingen, alsmede een gebeeldhouwd altaarblad (Baedeker, »Rheinlande").

De hoofdbron voor de geschiedenis van dit klooster is Browerus, Masenius en v. Stramberg, *Metropolis ecclesiae Trevericae*, Confl. 1855, tom. II, p. 289 seq. — Zeer merkwaardig is voorts eene pauselijke breve van 4 Mei 1580, afgedrukt bij Hontheim, *Historia Trevirensis diplomatica et pragmatica*, Aug. Vind. 1750, tom. III, p. 101 seq. — Kleinere bijzonderheden leveren Rud. Dier de Muden, *Scriptum* (in Dumbar, *Analecta*, Dav. 1719, tom. I), p. 76. Busch, *De reformatione monasteriorum* (in Leibnitz, *Scriptores rerum Brunsvicensium*, tom. II), p. 482c, en Baedeker, *Die Rheinlande*, in de verschillende uitgaven op het woord „Niederwerth". — Korte berichten betreffende dit klooster vindt men bij Trithemius, *Chronicon monasterii Sponheimensis* (in zijne *Opera historica*, ed. Freher, Francof. 1601, pars II), p. 369 1); Browerus en Masenius, *Antiquitates et annales Trevirenses*, Leod. 1670, tom. II, p. 290; Kyriander, *Annales Avgvstae Trevirorvm*, Biponti, 1603, p. 204. — Aan Trithemius, Kyriander en Dier is ontleend, wat men leest bij Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 346 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 152 v.; fol. uitg. der *Kerkel. hist. en outheden*, dl. VI, blz. 618 v.). Eene andere compilatie, waarbij de uitwijking wegens het Utrechtsch interdict eene voorname plaats inneemt, levert Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742, tom. II, p. 571 seq.

N°. 53. »Domus B. Mariae 2) in Sylo" (Sylmonniken 3) bij Emden 4) in Oostfriesland, in het bisdom Munster. Stichting en stichtingstijd onbekend (Suur, S. 61). In 1267 komt zekere abt Rembert voor (Ubbo Emmius, p. 173). Hervorming van het klooster, waarbij de benedictijner-nonnen, die het destijds bewonen, naar Norden en Thedingen worden overgebracht, terwijl het huis aan reguliere kanunniken wordt gegeven, 1444 (Beninga, p. 294).

1) Trithemius plaatst niet het klooster te Vallendor (thans Vallendar), gelijk Lindeborn hem zulks laat doen, maar omschrijft het eiland, waarop het klooster stond, als gelegen in den Rijn bij Vallendor („in quadam insula Rheni iuxta Vallendor"), wat volkomen juist is.

2) Niet „B. Martini", gelijk Suur in zijn straks te noemen werkje, S. 61, verkeerdelijk schrijft.

3) Aldus bij Beninga, p. 294. De naam gaf aanleiding tot groote verscheidenheid van spelling. De thans gebruikelijke uitspraak is Syhlmönken (zie Suur, S. 61). „Zyle" beteekende oudtijds „dam" (zie Harkenroht, *Oostfriesche oorspronkelykheden*, Gron. 1731, dl. I, blz. 431).

4) Namelijk ten N. N. W. van deze stad. Zie bijv. de kaart van Oostfriesland vóór het werk van Ubbo Emmius. Men verwarre het niet met het dorp Munnekezijl, bij de grens tusschen Friesland en Groningen, niet ver van de Lauwerzee, gelijk Schotanus, blz. 147, schijnt te doen.

Ongetwijfeld door broeders van een of ander Windesheimsch klooster ingericht. In het Kapittel opgenomen, omstr. 1445. Het convent, overeenkomstig de Windesheimsche statuten (zie boven, dl. II, blz. 28, noot 3) voortaan door priors bestuurd (Suur, S. 63). Eén der eerste priors is Reinier van Texel, weleer rector, later prior van het klooster te Albergen (»Verzameling", blz. 18; verg. beneden, n°. 54); een ander (tot 1459) is Dirk van Grave, profesbroeder van Windesheim, en later prior superior van het Kapittel (zie boven, dl. II, blz. 130). Volgens eene gissing zal Rudolphus Agricola eenige jaren in dit klooster hebben doorgebracht (zie beneden). Brief van broederschap (zie boven, dl. II, blz. 263 v.) met het vrouwenklooster te Coldinne, 1481 (Suur, S. 63, 66, 166—168). Nieuwe kerk ingewijd, 1505 (dezelfde, S. 63). Balthasar van Esens legt zijn leger in 't klooster, en rooft en brandt er naar hartelust, 1531 (Beninga, p. 654). Het bestaat nog in 1556 (Suur, S. 64). Wanneer het is opgeheven, onbekend. De gebouwen, weleer de schoonste van Eemsland (verg. ook Ubbo Emmius, p. 27, 865), worden van lieverlede afgebroken. De goederen vervallen aan het Domein (alles ontleend aan Suur, S. 65). De papieren, dit klooster betreffende, zullen niet meer voorhanden zijn (dezelfde, S. 61, note 1).

De hoofdarbeid aangaande Sylmonniken werd geleverd door Suur, *Geschichte der ehemaligen Klöster in der Provinz Ostfriesland*, Emden, 1838, S. 61—65; zie ook aldaar S. 166—168, 181. — Daarmede kan vergeleken worden Beninga, *Historie van Oostfrieslant* (in Matthaeus, *Veteris aevi analecta*, ed. 2a, Hag. Com. 1738, tom. IV), p. 294, 654, 657, 697; Ubbo Emmius, *Rervm Frisicarvm historia*, Lugd. Bat. 1616, p. 27, 173, 357, 865, 896, 900; Schotanus, *De Geschiedenissen Kerckelyck ende Wereldtlyck van Friesland*, Fran. 1658, blz. 147, 645, 674. — De prior Reinier van Texel, evenals de prior Dirk van Grave door Suur niet genoemd, kan gekend worden uit de *Verzameling van stukken betrekkelijk het klooster Albergen*, Zwolle, nog niet volledig verschenen, blz. 17 v. — De brief, door E. F. Harckenroth geschreven aan Theod. Hasaeus, tot staving van zijne gissing, dat de beroemde Rud. Agricola eenige jaren in dit klooster zal hebben doorgebracht, heeft meer waarde door een paar daarin afgedrukte oorspronkelijke bescheiden, dan door het betoog, dat m. i. weinig klemmend is. Deze brief, of liever het tot ons onderwerp betrekkelijk gedeelte daarvan, is te vinden in de *Bibliotheca philologico-historico-theologica* (de zoogenaamde *Bibliotheca Bremensis*, onder redactie van Hasaeus en Lampe, waarvan meer dan ééne uitgave bestaat; de eerste is die van Brem. 1718), classis VI, fasciculus 3, Amst. 1723, p. 507—511,

Hij had zijn ontstaan te danken aan de vraag (l. l. class. V, fasc. 4, Amst. 1722, p. 724), waarom Hardenberg, in een autographisch inschrift in zeker boek, Rud. Agricola „Rodolphus à Ziloha, alias Agricola" heeft kunnen noemen (idem fasciculus, p. 680). Harckenroth geeft het volgend antwoord: „Mea itaque haec est sententia, celleberrimo viro Rudolpho Agricolae, alias Huesman, hoc nomen a Siloha datum ipsi adhaesisse e Coenobio quodam Celeberrimo et vetustissimo patriae nostrae, ast nunc diruto vulgo Klooster Silomonniken, alias Silo nuncupato" (p. 508)... „In hoc claustro Rudolphum Agricolam per aliquot annos fuisse et vixisse, et inde ipsi cognomentum a Silo aut a Siloha adhaesisse, rationes habeo cur credam" (p. 509). Ik voeg er bij, dat uit den brief (p. 508) tevens het voornemen van Harckenroth blijkt, om later meer aangaande de lotgevallen van dit klooster te verhalen; welk voornemen hij echter, zoover mij bekend is, niet heeft volbracht. — Lindeborn, l. l. p. 346 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, p. 153; fol. uitg. dl. VI, blz. 619), heeft slechts Ubbo Emmius, l. l. p. 357, nageschreven. Zunggo, l. l. tom. II, p. 145 seq., weet aangaande ons convent niets zekers.

N°. 54. »Domus S. Antonii Confessoris" te Albergen in Twente 1), in het bisdom Utrecht. Twee bejaarde landbouwers (»Verzameling", blz. 1), de gebroeders Albert en Hessel Schulte, transporteeren ten behoeve van het fraterhuis te Zwolle een erf te Hoberge, in de buurtschap Albergen, 28 Nov. 1405 (»Register", 2[de] ged., blz. 128). Het doel dezer schenking is de oprichting van eene vergadering van broeders des gemeenschappelijken levens (»Verzameling", blz. 1). Gerrit [Scadde] van Calcar, rector van het huis te Zwolle (zie boven, dl. I, blz. 292, noot 2; dl. II, blz. 282, noot 2), zendt eenige broeders, om de nieuwe vergadering te beginnen, 1406 (»Verzameling", blz. 1—3). Deze vergadering is onbelangrijk gebleven (Delprat, blz. 165 v.). De eerste rector is de brave, maar zeer ascetisch gezinde geestelijke, Hendrik Wetter (blz. 3—17; verg. boven, dl. II, blz. 280, de noot; 286, noot 5; 293, noot 7). Armoedige staat der broeders, zoodat zij er over denken, de plaats te verlaten en zich naar het fraterhuis te Hulsbergen (Delprat, blz. 113—119) te begeven (»Verzameling", blz. 5; verg. boven, dl. I, 186, de noot). Verlof van Wijnand van Twiclo, rector der parochiekerk te Ootmarsum, tot het oprichten van eene kapel en een altaar, 27 Sept. 1413 (»Register", 2[de] ged., blz. 209). Kapel, altaren

---

1) Ongeveer halverwege tusschen Almelo en Ootmarsum.

en kerkhof gewijd, 31 Oct. 1414 (aldaar, blz. 219). Wijnand van Twiclo breidt de vroegere voorrechten uit, 8 Mei 1436 en 12 Maart 1440 (»Register", 3de ged., blz. 32, 43). Hendrik Wetter treedt bij het naderen van den ouderdom als rector af [1437; zie »Register", 3de ged., blz. 33 verg. met 36], ofschoon hij eerst op negentigjarigen leeftijd sterft, 22 Febr. 1466 (»Verzameling", blz. 15, 17). Tweede rector: Godfried [Scherping; »Register", 3de ged., blz. 55—59] van Deventer, die na een bestuur van weinige jaren [1437—'44; aldaar, blz. 36, 59] benedictijner-monnik te Trier wordt (»Verzameling", blz. 17). Derde rector: Reinier van Texel, 1444—'47, die in het derde jaar van zijn bestuur de broeders tracht te overreden, de orde der reguliere kanunniken aan te nemen (t. a. p.). Deze aanneming heeft plaats 4 Mei 1447 (blz. 17 v.). De Utrechtsche bisschop bevestigt de zaak, en geeft aan het klooster dezelfde vrijheden, die het convent te Windesheim bezit, 24 Juni 1447 (»Register", 3de ged., blz. 71). Reinier van Texel rector van het klooster, 1447—'48 (»Verzameling", blz. 18). Eerste prior: Walram [van Meurs; Lindeborn, p. 429], uit Frendeswege (zie boven, n°. 12) of Mariënwald (»Verzameling", blz. 18). Tweede prior: Reinier van Texel [1450—'72; »Register", 3de ged , blz. 83; 4de ged., blz. 243], onder wien de privilegiën van het convent door paus Pius II worden bevestigd, 10 Maart 1462 (»Register", 4de ged., blz. 147), en de kerk vernieuwd (aldaar, blz. 226) en gewijd (blz. 238) wordt, 23 Juni 1471 (»Verzameling", blz. 18). Vierde prior: Gerard van Ubach, 1474—'98 (»Register", 4de ged., blz. 262; 5de ged., blz. 91), onder wien het kerkhof wordt vergroot en gewijd, 19 Juli 1480 (a. w. 4de ged., blz. 352). Menigte van aflaten, bij de genoemde kerken kerkhofwijding door den suffragraan van den Bisschop geschonken (aldaar, blz. 238, 241; verg. boven, dl. II, blz. 262 v.). Vijfde prior, Johannes van Xanten, 1500—1502 (»Register", 5de ged., blz. 114, 156). Zesde prior: Johannes van Utrecht, 1503—'20 (»Verzameling", blz. 19; »Register", 5de ged., blz. 464), die geacht wordt duivels te kunnen bezweren (»Verzameling", blz. 275—277). Zevende prior: Johannes van Lochem, 1520—'25 (»Register", 5de ged., blz. 464, 532; doch zie ook blz. 413), schrijver van een voor de geschiedenis merkwaardig »Registrum" (zie boven, dl. II, blz. 214) en zachtmoedig beoordeelaar van

Luther (»Verzameling", blz. 126, 346; verg. boven, blz. 55). Bloei van het klooster onder zijn bestuur (Lindeborn, p 429). De voorgeschreven »colloquia" (zie boven, dl. I, blz. 132, noot 1) en »admonitiones in capitulo" (zie aldaar, blz. 169) zorgvuldig door hem gehouden (»Verzameling", blz. 24 vv. passim). De broeders doen veel aan het afschrijven en verluchten van boeken (blz. 39, 56 v., 83, 91 v., 118, 166, 249), ook voor lieden buiten het klooster (blz. 350). De bekwaamste afschrijver en verluchter is Andreas van Diepenheim (blz. 21, 301 v.), die de broeders, welke nog geene priesters zijn, in het schrijven onderricht (blz. 31, 39), en door den prior superior, Nicolaas van Harderwijk, naar Windesheim wordt ontboden, om er de jongere broeders in het verluchten te onderwijzen, 1521 (blz. 91; verg. boven, dl. I, blz. 220; dl. II, blz. 143). Hij wordt ook sacristein (blz. 67, 69), en later prior van het klooster. Botsingen over het recht van exemptie (zie boven, dl. II, blz. 69—79, de noten; verg. aldaar, blz. 132—135) met de visitatoren vanwege den Utrechtschen bisschop, 1520 (»Verzameling", blz. 35 v., 56, 68), alsmede over de bijdrage tot 's Bisschops »blijde inkomst" (blz. 52—54; verg. boven, dl, II, blz. 69). Brieven van broederschap (zie boven, dl. II, blz. 263 v.), door het klooster aan vele personen geschonken (»Verzameling", blz. 28, 40, 62, 123, 194, 333). Vrijlating van aan het convent behoorende lijfeigenen (blz. 84 v., 344). Pannenbakkerij voor eigen gebruik (blz. 99—102, 119, 128, 163 v.), die ook tot het bakken van steenen wordt aangewend (blz. 264 v.). Het klooster heeft in 1521 en volgende jaren veel van het krijgsvolk te lijden (blz. 148 vv. passim). Achtste prior: de reeds genoemde illuminator Andreas van Diepenheim, 1514 (»Register", 5[de] ged. blz. 538) tot minstens 1548 (Lindeborn, p. 429). Nog worden als priors genoemd Zweder Beurbanck van Zwolle, 1556, en Johannes van Arnhem, die in 1611 in het klooster wordt begraven (Lindeborn, l. l.) De bisschop van Deventer draagt aan den prior en den supprior van Albergen, alsmede aan eenige edelen, de col latie der nieuw opgerichte parochiekerk te Tubbergen op, 10 Apr 1576 (Hattink, blz. 77, 81, 119). Wegens het krijgsvolk de Konings moeten de broeders een goed heenkomen in Oldenza zoeken, 1587 (zie boven, dl. II, blz. 163). De kloostergoeder door de Staten van Overijsel genaast (Lindeborn, l. l.). De k

ɔg in 1628 een »templum in structura magnificum" (Hattink, ːz. 86, noot 1). In 1670 bestaat nog een gedeelte van het geɔuw benevens de kerk met elf altaren (Lindeborn, p. 428). Bij ɜ overheering van Twente door den bisschop van Munster in ɜ72 wordt het klooster herwonnen, en Philippus Jacobus Robɔn, profesbroeder van Gaesdonck (zie boven, n°. 17), als prior ın Albergen aangesteld (Bekkers, »Can. Gaesd.", blz. 9). Hij tevens pastoor te Tubbergen (Hattink, blz. 85 v.; verg. boɜn, dl. II, blz. 314). De Hollanders nemen het klooster terug; obben vlugt met de zijnen naar Tubbergen, sterft aldaar, en ordt 's jaars daarna, 1673, te Albergen begraven (Bekkers, t. p.). In 1790 zijn de kloostergebouwen geheel verdwenen en ɔor eene Roomsche pastorie vervangen (»Tegenw. staat", dl. VIII, blz. 95).

Geen tijdperk uit de geschiedenis van dit klooster is beter of zelfs evenzeer bekend als dat van 1520—'25, waarin Johannes van Lochem het prioraat vervulde. Genoemde prior namelijk hield een *Registrum* van het merkwaardigste, dat tijdens zijn bestuur in en om het klooster voorviel. Dit *Registrum*, weleer in handen van Dumbar (zie 's mans *Analecta*, tom. III, p. 623—625) en door hem voor het vijfde deel zijner *Analecta* bestemd (zie tom. II, p. 456), is onlangs door de „Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis" uitgegeven in de twee eerste afleveringen van een werk, getiteld *Verzameling van stukken betrekkelijk het klooster Albergen*, Zwolle, zonder jaartal. De verdere stukken zullen met een algemeenen titel en inleiding later volgen. Het verschenen gedeelte bevat reeds (blz. 1—18) een paar merkwaardige hoofdstukken („De prima inceptione congregationis in Alberghen" en „De domino Henrico Wetter primo rectore in Albergen"), welke óók voorkomen in de Bourg. bibl. te Brussel, M. S. n°. 8849—8859, fol. 131v—132v en 132v—138r, alsmede in veel korter redactie in de Kon. bibl. te 's Gravenhage, H. S. n°. 346, fol. 7v—9r. — Eene tweede, niet minder rijke bron voor de geschiedenis van Albergen, is het *Tijdrekenkundig register op het oud provinciaal archief van Overijssel* [door Mr. J. en Mr. J. I. van Doorninck], Zwolle, 1857—'75, tot dusverre vijf gedeelten met Aanhangsel en Register en loopende tot 1527. De oorspronkelijke stukken betreffende ons klooster zijn hier zóó menigvuldig, dat zij, te beginnen met het 2de gedeelte, door het gansche werk verspreid liggen. Negen dier stukken (8 Mei 1436; 1 Jan. 1437; 12 Maart 1440; 16 Apr. 1440; 10 Nov. 1445; 24 Juni 1447; 10 Maart 1462; 28 Juni 1471; 19 Juli 1480) komen ook nog in kopie voor als n°. 77—85 in het vroeger (dl. II, blz. 5, noot 1, en blz. 64, noot 3) beschreven H. S. n°. 352 der Kon. bibl., terwijl één daarvan (10 Nov. 1445) is uitgegeven door Racer in zijne *Overysselsche gedenkstukken*, Leyd. 1781, st. VI, blz 330 v. (in het

genoemde H. S. nº. 352 staat boven dit stuk „De quitancia Thelonei in novo ponte, pro cujus quitancia dedimus unum novum Missale in Castro te Laghe"). — Voorts vindt men eenige belangrijke gegevens voor het onderwerp bij Hattink, *Bijdrage tot de kerkelijke geschiedenis van Tubbergen* (in de *Verslagen en mededeelingen*, uitgegeven door de „Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis", st. IX, Zwolle, 1874), blz. 57—119 passim. Bij hetgeen aldaar, blz. 85 v., gezegd wordt aangaande het herwinnen van het klooster in 1672 en het plaatsen van den Gaesdonckschen regulier Phil. Jac. Robben aan het hoofd daarvan, vergelijke men Mooren, *Nachrichten über Thomas a Kempis*, Cref. 1855, S. 257, maar vooral de volgende woorden van Arnoldus Bekkers op blz. 9 van zijn *Canonia Gaesdonckana* (autograaf van 1808; zie boven, blz. 46): „Den WelEerwaarden Heer Iacobus Robben, geboren te Goch, Priester alhier profest, wird daar naar verkoren als Prior van ons klooster genoemd Albergen in het overijselse. In het Iaar 1672 ontstont er eenen oorlogh tusschen den Bischop van Munster Bernardus van Galen, en de Republik van Holland, zoo is het geschiet, dat ons klooster Albergen wederom hernomen zijnde, door den Bischop van Munster onzen Iacobus aldaar Prior was, edogh dit duerde niet langh, want de Hollanders hernamen hetzelve, Iacobus nam met zijne MedeBroeders de vlught naar Tubbergen, alwaar Hij is overleden, en zijn Lighaam is Iaars daar naar 1673 in Albergen begrafen". — Wat Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 427—429 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 301—304; fol. uitg. der *Kerkel. hist. en outheden*, dl. VI, blz. 656) van dit klooster verhaalt, wordt door het meerdere, dat wij er thans van weten, wel is waar overschaduwd, maar geenszins onmisbaar gemaakt, wijl het nog altijd gegevens bevat, die men elders niet vindt. — Evenzoo staan een paar kleine bijzonderheden bij v. Hattum, *Geschiedenissen der stad Zwolle*, Zwolle 1767, dl. III, blz. 168, en in den *Tegenwoordige staat van Overyssel*, Amst. 1781, dl. II, blz. 93—95, 108, 526. — Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 206, levert niet meer dan den naam van het klooster. — Thom. a Kempis, *Chronicon Montis S. Agnetis*, p. 100; Arent toe Bocop, *Kronijk* (in den *Codex diplomaticus Neerlandicus* van het „Historisch Genootschap", 2de serie, dl. V, Utr. 1860), blz. 639, en Revius, *Daventria illustrata*, Lugd. Bat. 1651, p. 107, vermelden slechts, afhankelijk van elkaar, dat de fraters te Albergen den 4den Mei 1447 het gewaad der reguliere kanunniken hebben aangenomen. — De kleine compilatie van Zunggo, l. l. tom. II, p. 14 seq., is onbeduidend. Hetzelfde geldt van de weinige regels bij v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, dl. I, blz. 73. — Wat aangaande het gesticht als fraterhuis verhaald wordt door Delprat, *De Broederschap van G. Groote*, 2de druk, Arnh. 1856, blz. 165 v., en als klooster door v. Slee, *De kloostervereeniging van Windesheim*, Leid. 1874, blz. 129—131, heeft geene bijzondere waarde.

N°. 55. »Domus S. Nicolai" (Bergklooster) te Bergum bij Leeuwarden, in het bisdom Utrecht. Stichter, stichtingsjaar en vroegere geschiedenis geheel onbekend. De inlijving in het Kapittel van Windesheim moet, blijkens de volgorde op de lijst der Windesheimsche conventen (Busch, p. 206), omstr. 1450 hebben plaats gehad (zie het volgend n°.). Van 1462 tot '72 wordt het prioraat vervuld door Everardus ter Huet, regulier kanunnik van S. Agnietenberg (Thom. a Kempis, p. 141). In 1473 is zekere Henricus prior (Thoe Schwartzenberg, dl. I, blz. 658). Groote brand, 1498 (Hoynck v. Papendrecht, tom. I, p. 59). Slecht gedrag van één der broeders, zoodat hij meer dan twee jaren in het klooster te Albergen (zie boven, n°. 54) wordt geplaatst, en aldaar zelfs eenige dagen in den kerker (zie boven, dl. I, blz. 174) doorbrengt, omstr. 1517 (Joh. v. Lochem, p. 105; verg. boven, dl. II, blz. 331 v.). Het convent wordt in 1516 (Worp v. Thabor, boek V, blz. 186) en 1521 (Ubbo Emmius, p. 796) door krijgsvolk bezet. De graaf van Aremberg, stadhouder van Friesland, vertoeft er, Jan. 1567 (»Vrije Fries", dl. IX, blz 415). Het staat »van olts olt" gunstig bekend wegens zijne weldadigheid en gastvrijheid (Thoe Schwartzenberg, dl. III, blz. 837, 838; verg. boven, dl. I, blz. 198—200, en dl. II, blz. 311—313), en wordt beschreven als rijk (v. Heussen, »Hist. episc. Leov.", p. 37). Bij de oprichting der nieuwe bisdommen wordt het door paus Pius IV aan den bisschop van Leeuwarden toegewezen, 7 Aug. 1561 (v. Heussen, l. l. p. 29; verg. boven, dl. II, blz. 151), ofschoon het nog tot 2 Febr. 1570 duurt, eer dat de Bisschop zijne intrede doet (l. l. p. 41). Verzoekschrift van het dorp Bergum enz. aan de Gedeputeerden der Staten, tegen de bedoelde inlijving, 1570 (Thoe Schwartzenberg, dl. III, blz. 837 v.). Verzet van den prior tegen een bevelschrift van Alva, hem door den Bisschop vertoond (Winsemius, »Historiae", p. 123; verg. boven, dl. II, blz. 152). De prior geeft weldra toe (Hoynck v. Papendrecht, tom. I, p. 563), en laat zich, evenals de overige reguliere kanunniken, tegen een jaargeld enz. uitkoopen (v. Rijn, »Vriesland", dl. II, blz. 96, volgens de opmerking boven, blz. 56). Afkeurend oordeel van het Windesheimsch kapittel hierover, en protest tegen de zaak (zie boven, dl. II, blz. 152 v.). De Bisschop, acht jaar later op bevel der Staten gevangen genomen, wordt o. a. ook in dit klooster in verzekerde bewaring gehouden

(Schotanus, blz. 816, 830). Het wordt in of kort na 1580 afgebroken (verg. Thoe Schwartzenberg, dl. IV, blz. 218 v., 225 v.); waar het zich weleer verhief, staat thans de pastorie der Hervormde gemeente (v. d. Aa, dl. II, blz. 322).

De inlijving van het Bergumer-klooster in de bisschoppelijke tafel van Leeuwarden heeft indertijd veel van zich doen spreken. Verreweg het meeste, wat wij van dit gesticht weten, heeft dan ook betrekking op deze gebeurtenis. De uitvoerigste berichten dienaangaande vindt men bij v. Heussen, *Historia episcopatus Leovardiensis* (in zijne *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, tom. II), p. 29, 30, 39, 40—43, 60 seq. (vert. door v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Vriesland*, dl. I, blz. 228, 231 v. 233 v., 275, 300, 303—305, 311, 443—445; fol. uitg. der *Kerkel. historien en outheden*, dl. V, blz. 57, 58, 59, 69, 75 v., 78, 111 v.; zie ook nog, na kennisneming van hetgeen ik hierboven op blz. 56 heb gezegd, de oct. uitg. dl. II, blz. 96, de fol. uitg. dl. V, blz. 160). Wat v. Heussen mededeelt, is echter niet alles oorspronkelijk, maar grootendeels ontleend aan Winsemius, *Historiae*, Leov. 1646, p. 121—123 (zie ook aldaar, p. 317, 379), Gabbema, *Verhaal van de stad Leeuwarden*, Fran. 1701, en anderen. Verdere bijzonderheden betreffende de zaak levert de „Instructie" voor den Bisschop door Alva (breeder dan bij Winsemius, p. 121 seq., te vinden bij Schotanus in de „Brieven ende docvmenten" achter zijne *Geschiedenissen Kerkelyck ende Wereldtlyck van Friesland*, Fran. 1658), blz. 108 (zie ook in dit werk, blz. 523, 738, 756, 816, 830); voorts het „Request voor den dorpe Bergum" (afgedrukt bij Thoe Schwartzenberg, *Groot placaat en charter-boek van Vriesland*, Leeuw. 1768, dl. III), blz. 837 v.; vervolgens een brief van Viglius v. Zuichem (afgedrukt bij Hoynck v. Papendrecht, *Analecta Belgica*, Hag. Com. 1743, tom. I), p. 563 (zie ook aldaar, p. 501, 504); eindelijk de officiëele stukken in het Belgisch rijksarchief, waarvan ik melding heb gemaakt boven, dl. II, blz. 152, noot 5, en 153, noot 1. — Wat de geschiedenis van het klooster vóór de inlijving in het nieuwe bisdom betreft, — het weinige, wat wij daarvan weten, moet bijeengebracht worden uit de volgende bronnen: Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 206; Thom. a Kempis, *Chronicon Montis S. Agnetis*, Antv. 1621 (achter het *Chron. Wind.*), p. 141 (niet p. 45, wijl met het aldaar genoemde vrouwenklooster te „Berghen" in Friesland het premonstratenser-nonnenconvent „Zionsberg" of „O. L. Vrouwe ten Berge" bij Dockum schijnt bedoeld te zijn; zie Foeke Sjoerds, *Algemeene beschryvinge van Oud en Nieuw Friesland*, Leeuw. 1765, dl. I, st. 2, blz. 723, de noot); Thoe Schwartzenberg, a. w. dl. I, blz. 658, dl. II, blz. 828, dl. III, blz. 887, 838; Johannes v. Lochem, *Registrum* (in de *Verzameling van stukken betrekkelijk het klooster Albergen*, Zwolle, nog niet voltooid), p. 105 seq.; Hoynck v. Papendrecht, l. l. tom. I, p. 5, 59; Worp Tyaerda van Rinsumageest, *Vijfde boek der kronijken van Friesland*, Leeuw. 1871,

blz. 186; Ubbo Emmius, *Rervm Frisicarvm historia*, Lugd. Bat. 1616, p. 796; Anthonius Joostzoon, *Ephemerides Leovardienses* (in *De vrije Fries*, uitgegeven door het „Friesch Genootschap", dl. IX, Leeuw. 1862), blz. 402, 413, 415 (verg. Schotanus, a. w. blz. 738). — De tegenwoordige gesteldheid blijkt uit v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, dl. II, blz. 322. — Over het Barrahuis bij Wirdum, dat weleer aan het convent behoorde (*Tegenwoordige staat van Friesland*, Amst. 1785, dl. II, blz. 294), en waar men op het laatst der 15[de] eeuw een nieuw klooster wilde oprichten (Hoynck v. Papendrecht, l. l. tom. I, p. 5), schreef Eekhoff drie bijdragen in de *Leeuwarder Courant* van 7 Juni 1831, 30 Sept. en 14 Oct. 1834 (zie Bodel Nijenhuis, *Topographische lijst der plaatsbeschrijvingen van het koningrijk der Nederlanden*, Amst. 1862, blz. 244). — Zunggo, l. l. tom. II, p. 197, weet slechts, dat dit klooster weleer moet hebben bestaan. Wat Lindeborn, l. l. p. 347 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. van Deventer*, dl. II, blz. 154 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 619) er van verhaalt, heeft uitsluitend betrekking op de inlijving in het Bisdom. Foeke Sjoerds, a. w. dl. I, st. 2, blz. 701, 709, 718, 722, levert niets nieuws. De compilatie van v. Slee, a. w. blz. 183, is onvolledig. — Ten slòtte een woord over de vraag, of het Bergumer-convent eene abdij of eene priorij was. Volgens de Windesheimsche statuten mochten de hoofden der verbondene kloosters geen hoogeren titel dan dien van „prior" dragen, ofschoon men in enkele gevallen afwijkingen van dezen regel toeliet (zie boven, dl. II, blz. 28, noot 3). De mogelijkheid laat zich dus denken, dat het ook ten aanzien van dit klooster geschiedde. Inderdaad is er niet alleen bij een historieschrijver als Schotanus (blz. 756) sprake van den „abt" van Bergum, maar wordt hij zelfs in een zoo officiëel stuk als de bovengemelde bul van paus Pius IV (bij v. Heussen, l. l. p. 30), meer dan eens „abbas" genoemd. v. Heussen volgt dit na (p. 41). Zijn vertaler v. Rijn gaat verder, door ook dáár, waar geen titel genoemd wordt, van den „abt" te gewagen, en zelfs het onzijdige „coenobium" over te zetten door „abdy" (zie bijv. *Oudh. v. Vriesland*, dl. I, blz. 275, 300, 303, 304, 311). Dat dit op latere schrijvers van invloed is geweest, behoeft niet gezegd te worden. Intusschen is het vreemd, dat in denzelfden tijd, waarin de pauselijke bul het woord „abt" gebruikte, een man als Viglius van Zuichem bij herhaling van den „prior Bergumensis" schreef (zie Hoynck v. Papendrecht, l. l. tom. I, p. 504, 563). Eerstgenoemde titel kan zijn oorsprong hebben gehad in het beleefdheidshalve toekennen van een hoogeren rang dan dien, welken iemand bezit, vooral wanneer hij in éénen adem genoemd wordt met een ander, wien deze rang wettig toekomt (in casu de abt van Mariëngaarde; verg. boven, blz. 66). Onmogelijk is het echter niet, dat in den tweeërlei titel iets doorschemert van twee tijdperken in de geschiedenis van dit klooster. Is het misschien vóór zijne opneming in het Kapittel van Windesheim eene abdij geweest, en heeft wellicht het latere „prior" het vroegere „abt" nooit

geheel kunnen verdringen? Hoe dit zij, in een officiëel stuk van 1473 draagt het kloosterhoofd den titel van „prior" (zie Thoe Schwartzenberg, a. w. dl. I, blz. 658).

N°. 56. »Domus Corporis Domini" 1) te Keulen. Wonderbare hostie, door een kranke uitgeworpen, 1331. Eene weduwe, met name Benigna, en haar zoon Bruno (Gelenius, p. 449), richten ter plaatse, waar het mirakel is geschied, eene kleine kapel op. Groote toeloop van menschen. Allerlei wonderbare genezingen. Vooral door den ijver van een Keulsch burger, Arnoldus Schillinck, verrijst er eene kerk, omstr. 1423, die met voorrechten wordt begiftigd, omstr. 1430. De aartsbisschop van Keulen, Dirk van Meurs, maakt er een klooster voor reguliere kanunniken van (alles ontleend aan Bredenbachius, p. 22 seq.). Dit klooster wordt in het Kapittel van Windesheim opgenomen, 1451 (Thom. a Kempis, p. 107). Een broeder van S. Agnietenberg (zie boven, n°. 14), Gerard van Kleef, is er rector; een ander, Hendrik Kremer (zie boven, dl. II, blz. 353), supprior (Thom. a Kempis, l. l.). Eerste prior: Thomas van den Wall, profesbroeder van Mariënborn bij Arnhem (zie boven, n°. 9), onder wiens meer dan dertigjarig bestuur (tot 1490) het klooster zeer vooruitgaat (Bredenbachius, p. 23 seq.). De tweede prior, een Keulenaar, verwerft vele reliquieën, en richt ter eere van het Lichaam van Christus en de Zeven Vreugden der H. Maagd eene broederschap op, 1497 (dezelfde, p. 24 seq.). Strijd der broeders met den abt van het benedictijner-klooster te Deutz, die, uit vrees voor den oorlog zijn huis hebbende doen afbreken, met hen tracht vereenigd te worden, 1584 (Titianus, col. 651—653). De Windesheimsche prior superior, Marcellus Lentius, vestigt zich na het verlies van zijn huis te Amersfoort (zie boven, n°. 27) in het convent te Keulen, omstr. 1578 (zie boven, dl. II, blz. 162). Hij drijft de vereeniging van het klooster te Nuis (zie boven, n°. 2) met dat te Keulen door, tegenover de Nuiser broeders, die haar niet wenschen, 1584 (Titianus, col. 650 seq., 657—663, 666—671; verg. boven, dl. II, blz. 163, noot 1, en 165, noot 1). Tot prior van het vereenigd klooster wordt be-

1) Of „Venerabilis Corporis Christi". — „Het klooster light bij de stadsmuren, aan eenen kant met wijngaarden omgeefen" (Bekkers, *Beschrijving der Kloosters en Canonike Regulier*, M. S., blz. 18 der eerste pagineering).

›emd de latere geschiedschrijver (zie boven, dl. II, blz. 223) en ·ior generaal (aldaar, blz. 167, noot 1) Wernerus Titianus, 19 ei 1585 (Titianus, col. 670). De vereeniging wordt op een :ivaat kapittel te Leuven bevestigd, 1585 (dezelfde, col. 679; ›rg. boven, dl. II, blz. 165, noot 3). Plan tot oprichting van ›n seminarie (verg. boven, dl. II, blz. 160 v., 167 v.) op kosten ın het vereenigd klooster (Michael ab Isselt, p. 883 seq.). De uiser broeders, door den Aartsbisschop gesteund, trachten naar unne eigene stad terug te keeren (Titianus, col. 701—705, 07—709, 719—721). De vereeniging ontbonden, 17 Nov. 1587 lezelfde, col. 721; zie ook col. 723 seq.). De priors Albert Luycken n Michiel Caers bekleeden tevens de waardigheid van prior ge-eraal der Windesheimsche congregatie (zie boven, dl. II, blz. 67, 170). Het geschiedkundig werk van Pennottus (zie boven, l. I, blz. 94, noot 5) wordt op kosten van dit klooster gedrukt, 630 (zie boven, dl. II, blz. 226, noot 3). Ook nog in de 18de euw schijnt het zich door historischen zin gunstig te hebben nderscheiden (aldaar, blz. 62, noot 1). Het bestaat nog in 1728 ›ie boven, dl. II, blz. 60, noot 5) en in 1745 (Zunggo, tom. II, ·. 554). Wanneer het werd opgeheven, is mij niet gebleken.

De drie voornaamste bronnen, die tot twee hoofdwerken kunnen herleid worden, zijn: Tilmannus Bredenbachius, *Collationvm sacrarvm libri VIII*, Col. 1592 (zeer zeldzaam, maar aanwezig in de Academische bibliotheek te Utrecht), p. 22—26, deels afgedrukt, deels verwerkt bij Aegidius Gelenius, *De admiranda, sacra, et civili magnitvdine Coloniae*, Col. Agr. 1645 (zeldzaam), p. 448—450; Wernerus Titianus, *Annales Novesienses* (in Martene en Durand, *Veterum scriptorum et monumentorum amplissima collectio*, Par. 1724, tom. IV), col. 586, 599, 650 seq., 651—653, 657—671, 679, 701—705, 707—709, 719—721, 723 seq. — Kleine, maar merkwaardige bijzonderheden leveren Thom. a Kempis, *Chronicon Montis S. Agnetis*, Antv. 1621 (zeer zeldzaam), p. 107; Michael ab Isselt, *Svi temporis historia*, Col. 1602 (zeldzaam), p. 883 seq.; Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742 (zeer zeldzaam), tom. II, p. 552—554. Laatstgenoemde beroept zich ook nog op „Winhemius in sacrar. Agripp. p. 160 et seq. et pag. 54" (door mij niet gezien). — Busch in zijn *Chronicon Windesemense*, p. 206, noemt slechts eenmaal den naam. Wat Miraeus, *Canonicorvm regvlarivm ord. S. Aug. Origines ac Progressus*, Col. Agr. 1614 (zeldzaam), p. 189, aangaande dit klooster zegt, is zeer onbeduidend. Wat Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 348 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 155 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 619), er van verhaalt, is

aan Bredenbachius en Gelenius ontleend. Oppervlakkig is v. Slee, a. w. blz. 230 v.

N°. 57. »Domus S. Petri" te Daalheim of Dalem 1), in het bisdom Paderborn. Gesticht in de 13de eeuw, doch bijzonderheden ontbreken. Klooster van augustijner-nonnen. In oorlogen uitgeplunderd en driemaal verbrand. De bewoonsters wijken naar naburige conventen. De plaats blijft zestig jaren woest liggen. Drie edellieden, wier voorouders tot de stichters of begiftigers hebben behoord, dragen haar aan den prior van Bodiken (zie boven, n°. 22) ter herstelling op (alles ontleend aan Schaten, pars II, p. 557). De aartsbisschop van Keulen bekrachtigt de zaak, en schenkt het klooster met al zijn toebehooren aan het convent te Bodiken, 25 Mei 1429 (l. l. p. 557 seq.). De prior, Henricus von dem Stalle (Zunggo, tom. II, p. 366), zendt twee zijner profesbroeders met de noodige leekebroeders, om alles in goeden staat te brengen (Schaten, l. l. p. 558; verg. boven, dl. II, blz. 367, noot 8). Nieuwe schenkingen vermeerderen het bezit, zoodat de vraag ontstaat, of het aan de kloosterlingen van Bodiken toegevoegd, of dat er een afzonderlijk klooster van gemaakt moet worden (p. 559). Het generaal kapittel van Windesheim beslist in laatstgenoemden zin (l. l.). De inlijving in het Kapittel moet, blijkens de volgorde op de lijst der Windesheimsche kloosters, in of na 1451 hebben plaats gehad (zie het vorig n°.). De voormalige kleine kerk tusschen de bergen wordt onder den prior Johannes Sousbeke vervangen door eene van 180 voet lengte en 35 voet breedte, staande op den top des bergs en opgetrokken uit vierkante, uit den berg gehouwen steenen (Busch, »Ref. mon." p. 484a; verg. boven, dl. II, blz. 243, noot 2). Aan kerk en klooster wordt van 1460 tot '70 gearbeid (Schaten, p. 559). De prior Henricus Steckelenus (1669—'86?) is ook prior generaal der Windesheimsche congregatie (Heineccius, p. 115). Het klooster staat in 1728 (zie boven, blz. 60, noot 5) en 1745 (Zunggo, tom.

1) De naam gaf natuurlijk tot verschillende schrijfwijzen aanleiding. Zoo vindt men ook Daelheim, Dalheim, Daalhem, enz. Er zijn vele plaatsen, die zoo heeten. De hier bedoelde lag ten Z. Z. O. van Paderborn (zie bijv. de kaart van het „Episcopatvs Paderbornensis" in den *Novus Atlas* van Joa. Janssonius, Amst. 1649, tom. I, letter Bbb). Ten O. Z. O. van daar ligt nog een ander Dalem.

:, p. 366) onder den prior Bartholdus Schonlau. Het moet in ə 18[de] eeuw zijn opgeheven (zie boven, dl. II, blz. 63). Wan-əer en door wien, is mij niet gebleken. De kloosterbibliotheek əhijnt nog te bestaan (zie beneden).

De hoofdbron is Schaten, *Annales Paderbornenses*, Neuh. 1693, pars II (zeer zeldzaam; zie boven, blz. 61), p. 556—559, 608. — Belangrijk, doch in de voorstelling der zaken van Schaten verschillende, is Busch, *De reformatione monasteriorum* (in Leibnitz, *Scriptores rervm Brvnsvicensivm*, Hanov. 1707, tom. II), p. 483[a], 484[a]. — Ook Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742 (zeer zeldzaam; zie boven, dl. I, blz. 94, noot 5), tom. II, p. 365 seq., heeft eenige waarde als bron, wijl de schrijver aan het door hem gebruikte *Chronicon Bodecense* van Joannes Probus (zie boven, blz. 61) enkele regels betreffende dit klooster heeft ontleend. — Als de verkoopbrief, afgedrukt bij Lacomblet, *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins*, Düsseld. 1840, Bd. II, S. 293f., betrekking heeft op het door ons bedoelde convent te Daalheim, dan zou daaruit blijken, dat het reeds in 1262 bestond en destijds eene abdij van cisterciënser-nonnen was. — Het autograaf van Bekkers, *Beschrijving der Kloosters en Canonike Regulier* (zie boven, dl. II, blz. 6, de noot), blz. 18 der eerste, en blz. 34 der tweede pagineering, bevat niets nieuws, en geeft den indruk, dat de auteur, die in 1805 zijn werk voltooide, dit huis niet meer als bestaande heeft gekend. — Uit Nijhoff, *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland*, Arnh. 1830, dl. I, blz. XVII, noot 1, schijnt te blijken, dat „de boekerij van het kapittel der kanoniken van de orde van S. Augustinus van Windesheim te Daalheim in het voormalig sticht Paderborn" nog bestaat, of liever, dat zij ten tijde van Bruns, naar wiens „*Beiträge*, S. 263—265", de schrijver verwijst, nog bestond. — Dat Busch op de lijst der Windesheimsche kloosters in zijn *Chronicon Windesemense*, p. 205 seq., ons convent heeft overgeslagen, is reeds gezegd boven, dl. II, blz. 52, noot 2. — Wat men leest bij Lindeborn, l. l. p. 349 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 156 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 619 v.), is aan de bovengenoemde *Ref. mon.* van Busch ontleend.

N°. 58. »Domus S. Viti" (Oud-Naarden; Hortensius, p. 5, blz. 64) bij Naarden in Noord-Holland, in het bisdom Utrecht. De oude stad Naarden, dichter dan de tegenwoordige bij de Zuilerzee gelegen, wordt deels door deze laatste bedolven, deels [op .5 Mei 1350 door de Hoekschen; zie Perk, blz. 204 v.] verwoest Hortensius, p. 1 seq., blz. 59). Zeventig jaren na de verwoesting bouwen twee broeders uit het S. Paulus-klooster te Amsterlam [waarschijnlijk gesticht in 1409; zie Wagenaar, dl. I, blz.

24] tusschen de puinhoopen twee hutten tot hun verblijf. Van lieverlede voegen zich meerdere reguliere kanunniken bij hen; grooter gebouwen worden aangelegd; giften van adellijke heeren en vrouwen benevens eigen spaarzaamheid vermeerderen het bezit. De broeders zijn weldadig jegens de armen, houden zich onledig met het afschrijven van boeken, en leiden een stichtelijk leven (alles ontleend aan Hortensius, p. 3 seq., blz. 62 v.). Eerste prior: Lourens Gijsbertsz., 1438—'73 (Perk, blz. 265). Het klooster moet in het Kapittel van Windesheim zijn opgenomen tusschen 1451 (zie boven, n°. 56) en 7 Apr. 1453 (Perk, blz. 266). Gunstige staat der bezittingen te dier tijde (dezelfde, blz. 266 v.). De voorrechten en giften nemen nog steeds toe (blz. 267—271). Bijna al de kloostergebouwen verbrand [1541?], maar spoedig hersteld (Hortensius, p. 5, blz. 64). Waarschijnlijk naar aanleiding van dien brand [1]) wordt door de regeering van Amsterdam overwogen, de regulieren van Heilo (zie boven, blz. 27) en Oud-Naarden, »indien 't gevoeglyk geschieden kan", naar het ontvolkte S. Paulus-klooster over te brengen, 5 Nov. 1541 (Wagenaar, dl. II, blz. 317). De prior Willem Lubbertsz. is in 1554 kloostervisitator (v. Heussen, tom. II, p. 80). Nog in de dagen der Hervorming zijn de broeders met den ouden, goeden geest bezield (Hortensius, p. 4 seq., blz. 64). Het klooster heeft veel te lijden van de Watergeuzen (p. 15, blz. 89), den graaf van den Berg (p. 27, blz. 113) en de bezetting der stad (p. 29, blz. 117). De broeders wonen minstens drie maanden ten huize van den rector der school, den vermaarden Lambertus Hortensius (p. 46, blz. 156), waar zij, bij den moord van Naarden, door de Spanjaarden worden beroofd (p. 46, blz. 156). De resolutie der Staten van Holland, waarbij de conventen in de steden aan deze laatsten worden overgegeven, 23 Mei 1577 (»Handvesten v. Haerlem," blz. 317), zal ook hier wel tot secularisatie hebben

1) Althans zoo gis ik. De beraadslaging van de Amsterdamsche vroedschap krijgt door deze samenvoeging van feiten een goed motief. De woorden van Hortensius, p. 5, strijden er volstrekt niet mede; wel daarentegen de vertaling van Peerlkamp, blz. 64. Het „nostra memoria" worde niet in betrekking gebracht tot den brand, maar tot het herstel. Hortensius namelijk werd in 1544 tot rector te Naarden benoemd (zie Mees, *Lambertus Hortensius van Montfoort als geschiedschrijver*, Utr. 1836, blz. 23). Neemt men aan, dat de brand in 1541 heeft plaats gehad, dan kan hij het herstel zeer goed hebben waargenomen.

geleid. De broeders, destijds nog tien in getal, staan in 1579 onder verband van pensioen hun klooster en bezittingen aan de stad Naarden af, ten behoeve der armen en tot stichting van een weeshuis (Perk, blz. 271). Het stedelijk bestuur verleent aan diegenen hunner, die te Naarden of in Gooiland blijven wonen, dezelfde vrijheid van belasting, die Oud-Naarden placht te genieten (Hilhorst, blz. 270). Het gebouw, later een »miserabile cadaver" (Anonymus bij Lindeborn, p. 349), is sedert geheel verdwenen. Merkwaardig kloosterling: de prior Cornelis van Hoorn of Cornelius Hornanus, omstr. 1520 (Perk, blz. 270), schrijver van eene te zijnen tijde zeer geprezen »Corte Cornikel", Utr. 1537 (Hortensius, p. 5, blz. 64; Pars, »Naamrol", blz. 40 v.).

Tot het jaar 1866 was er aangaande dit klooster al zéér weinig bekend. Toen echter ging er een verrassend licht over op door de uitgave van Hortensius, *Over de opkomst en den ondergang van Naarden*, met vertaling en aanteekeningen van Peerlkamp en nalezingen en bijvoegsels van Perk (zijnde n°. 5 der werken van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht), op de boven reeds vermelde plaatsen. — Van deze hoofdbron is gebruik gemaakt door Hilhorst, *Het kerkelijk Gooiland na de Hervorming* (in het *Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht*, Utr. 1874, dl. I), blz. 268—270 (zie ook in hetzelfde deel, blz. 335 v.), wiens kort overzicht hierdoor veel belangrijker is dan dat van Römer, *Kloosters en abdijen van Holland en Zeeland*, Leid. 1854, afd. I, blz. 350, die den arbeid van Hortensius niet kon kennen, en dat van v. Slee, *De kloostervereeniging van Windesheim*, Leid. 1874, blz. 171 v., die hem niet heeft gebruikt. — Ter aanvulling zie men v. Heussen, *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, tom. I, p. 200 seq., tom. II, p. 80 seq. (vert. door v. Rijn, *Historie van 't Utrechtsche bisdom*, dl. II, blz. 371, en *Oudheden van Kennemerland*, dl. I, blz. 556 v.; fol. uitg. der *Kerkel. hist. en outheden*, dl. II, blz. 274, en dl. IV, blz. 139 v.); Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, p. 349 (vert. door v. Rijn, *Oudheden van Deventer*, dl. II, blz. 157; fol. uitg. dl. VI, blz. 620); Wagenaar, *Amsterdam*, fol. uitg. dl. II, blz. 317. — Zonder waarde zijn Busch, *Chron. Wind.* p. 206; Zunggo, l. l. tom. II, p. 249; v. d. Aa, a. w. dl. VIII, blz. 16, en dl. XI, blz. 709.

N°. 59. »Domus S. Nicolai" te Trutenhusen, in het bisdom Straatsburg 1). Gesticht door Herradis, abdis van het S. Otilia-

1) Het lag in den Elzas, vier duitsche mijlen ten O. Z. O. van Straatsburg, aan den voet van den S. Otiliënberg, den hoogsten der Vogesen, en was door een prachtig woud van de S. Otilia-abdij, op den berg gelegen, gescheiden (zie Bruschius in zijn straks te noemen werk, p. 552 en 555). Men kan het onder

klooster, en haren broeder Gunther, heer van Winheim en Lantsperg, 1181 (Bruschius, p. 552). Gewijd door Hendrik I, bisschop van Straatsburg (1181—'90; Potthast, »Supplement", S. 415), in het tweede jaar van diens regeering (Guillimannus, p. 249). Bestuurd door proosten (Bruschius, p. 553 seq.). Door de Engelschen, die den Elzas plunderen, verbrand, 1365 (dezelfde, p. 553). Andermaal verwoest en verbrand »per Armeniacos praedones, vulgo die armen Gecken" [Heidens?], »qui duce Delphino non sine magna Germaniae clade hostiliter grassabantur per totam Alsatiam", 1444 (p. 554). Zeker ridder [de Heer van Winheim en Lantsperg?] zendt een brief aan Arnold Huls (zie boven, dl. II, blz. 352), prior te Bodiken (zie boven, n°. 22), met verzoek om de hervorming van het klooster op zich te nemen. Deze zendt, na goedkeuring van den prior superior te Windesheim, broeder Joannes Saxo en broeder Bertholdus, prior te Kirsgarten (zie boven, blz. 113), die de zaak ten uitvoer brengen (Joannes Probus bij Zunggo, tom. II, p. 612; verg. boven, dl. II, blz. 367, noot 8). Inlijving in het Kapittel van Windesheim, omstr. 1454 (Zunggo, l. l.). Overeenkomstig de statuten van het Kapittel (zie boven, dl. II, blz. 28, noot 3) wordt bij deze gelegenheid de titel van »proost" in dien van »prior" veranderd (Bruschius, p. 554). De geleerde schrijver Thilmannus Dulmaniensis, regulier kanunnik van Bodiken, is er eenigen tijd prior (Trithemius, pars I, p. 181; verg. boven, dl. II, blz. 260, noot 10). Het klooster opnieuw verwoest in den Boerenoorlog, 1525 (Bruschius, p. 554). Het bestaat nog in 1551 (dezelfde, p. 555 verg. met het genoemde jaartal op p. 552 en 568). Het vervalt in de 17[de] eeuw aan het protestantsch geslacht Winheim-Lantsperg, dat al de goederen tot wereldlijk gebruik aanwendt (Zunggo, p. 613).

Hoofdbron: Bruschius, *Chronologia monasteriorum Germaniae praecipuorum*, Sulzb. 1682, p. 552—555. — Verdere bronnen: Franciscvs Gvillimannvs, *De episcopis Argentinensibvs*, Frib. 1608 (zeer zeldzaam; zie Vogt, *Catalogvs librorvm rariorvm*, Hamb. 1753, p. 324), p. 249, en Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742 (zeer zeldzaam; zie boven, dl. I, blz. 94, noot 5), tom. II, p. 612 seq. (vooral belangrijk door mededeelingen aangaande de hervorming van het klooster,

---

den naam van Drutenheim vinden op kaart n°. 34 („L'Alsace") in den *Atlas universel* van Robert, Paris, 1757. Onder de beide namen komt het voor bij Bucelinus (zie beneden), tom. II, p. 173.

afgeschreven uit het *Chronicon Bodecense* van Joannes Probus; zie boven dl. II, blz. 221). — Voorts kan men zien Trithemius, *Catalogvs illvstrivm virorvm* (in zijne *Opera historica*, ed. Freher, Francof. 1601, pars I), p. 181 (over Thilmannus Dulmaniensis), en Pennottus, *Sacri ordinis clericorvm canonicorvm historia tripartita*, Col. 1630, p. 526 (om de bijvoeging: „Fundatum à nobili Familia Lanspergorum, qui hodie illud sibi vindicant"). — Busch noemt dit klooster slechts eenmaal in elk zijner twee werken: in het *Chronicon Windesemense*, p. 206, als lid van het Kapittel, en in *De reformatione monasteriorum*, p. 483ª, als één der door Bodiken hervormde conventen. — De lijst der proosten en priors bij Bucelinus, *Monasteriologia* of *Germania Sacra* (in zijn *Germania topo-chrono-stemmato-graphica sacra et profana*, Ulm. 1655, pars II), p. 173 seq., kan vergeleken worden met de meer uitvoerige bij Bruschius, l. l. p. 553—555. — Het zeldzaam werkje van Miraeus, *Canonicorvm regvlarivm ord. S. Avg. Origines ac Progressus*, Col. Agr. 1614, p. 130 seq. en 175, bevat voor het onderwerp niets nieuws. Wat Lindeborn levert, l. l. p. 349 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 157 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 620), is bijna geheel aan Guillimannus, en wat v. Slee, a. w. blz. 231, verhaalt, aan Zunggo ontleend.

N°. 60. »Domus S. Pancratii" te Hamersleben 1), in het bisdom Halberstadt. Reinhard, bisschop van Halberstadt, sticht een klooster van augustijner-regulieren bij de kerk te Osterwick, 1108 (Leuckfeld, S. 575, 699 f.). Volgens voorwaarde, door eene rijke begiftigster gesteld, verlegt hij het naar Hamersleben, 1112 (dezelfde, S. 587, 700—702). De beroemde Hugo de S. Victore brengt er zijn proefjaar door, omstr. 1115 (S. 597 f.). Paus Paschalis II neemt de nieuwe proostdij in zijne bescherming, 1116 (S. 597, 704 f.). Zij wordt als 't ware de kweekschool van alle augustijner-kloosters in het land (S. 587). Acht dier kloosters, waaronder Richenberg (zie boven, n°. 38), Georgenberg (zie beneden, n°. 85) en S. Jan Baptist te Halberstadt (n°. 86), sluiten met haar eene vereeniging tot onderlinge handhaving van het reguliere leven, welke vereeniging door paus Honorius II (1124—'30) goedgekeurd, en door diens opvolger Innocentius II in 1138 nader bekrachtigd wordt (Zunggo, tom. II, p. 442 seq.). De voorgenomen hervorming van Hamersleben door Johan Busch, destijds prior te Sulta (dus tusschen 1440 en

1) „Duobus ab urbe Halberstadio et totidem ab urbe nostra Helmaestadio milliaribus situm est" (Meibomius in zijn straks te noemen werk, tom. III, p. 431).

'48; zie Leibnitz, tom. II, p. 971a; verg. boven, blz. 106), wordt door opkomenden oorlog verhinderd (Busch, »Ref. mon." p. 833b—834a). Visitatie door hem en Dr. Paulus, volgens opdracht van Nicolaas van Cusa, 1451 (l. l. p. 960; verg. boven, dl. I, blz. 301 v.), kan van invloed zijn geweest. De hervorming heeft plaats door Johan Havekenschede van Coesfeld, prior te Richenberg, 1452 (p. 490c; 834a). De kloosterhoofden, ofschoon nog lang daarna »proost" geheeten (Leuckfeld, S. 589), worden terstond na de hervorming, nog vóór de inlijving in het Kapittel, op Windesheimsche wijze (zie boven, dl. II, blz. 28, noot 3) officieel »prior" genoemd (Busch, l. l. p. 490c). Eerste prior: Everhardus Lochte, 1453 (p. 834a, 490c), die zoowel uit- als inwendig een goeden grondslag van hervorming legt (p. 834a). Tweede prior: Bernhardus van Scuttorp, die eveneens niet minder de stoffelijke dan de geestelijke belangen behartigt (p. 834c). Vooral ook door den invloed van Busch wordt het klooster in het Kapittel van Windesheim opgenomen, doch onder voorwaarde, dat een naburig huis, waarin vrouwen wonen, zal worden geamoveerd (p. 834b; verg. boven, dl. II, blz. 339 v.). Volgens den aanbevelingsbrief van den Bisschop aan het Kapittel (Leibnitz, »Access. histor." tom. II, »Praefatio", p. 4), schijnt de opneming in 1456 te hebben plaats gehad. De »proost" Heinrich Wischmann, 1714, een goed mathematicus (Leuckfeld, S. 589; verg. boven, dl. II, blz. 206). Ondanks protestantsche omgeving en koninklijk-pruisische verdrukking, 1719, blijven de broeders aan hun geloof getrouw (Zunggo, tom. II, p. 443). Het klooster bestaat nog in 1728 (zie boven, dl. II, blz. 60, noot 5) en in 1745 (Zunggo, p. 441). Wat er verder mede heeft plaats gehad, is mij niet gebleken. Merkwaardige handschriften, uit dit convent afkomstig, zijn nog in de bibliotheek te Wolfenbuttel aanwezig (Hirsche, Bd. I, S. 302, 304—306).

Aangaande de eerste tijden van dit klooster zie men bovenal Leuckfeld, *Antiquitates Halberstadenses*, Wolfenb. 1714, S. 575, 587—589, 597 f., 699—702, 704 f.; aangaande het tijdperk zijner hervorming en inlijving Busch, *De reformatione monasteriorum* (in Leibnitz, *Scriptores rervm Brvnsvicensivm*, Hanov. 1707, tom. II), p. 490c—491a, 501b, 833b—835a, 892c, 947a, 960, 971b, 972a; aangaande vroegere en latere dagen Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742, tom. II, p. 440—488 (of aan wien hij zijne berichten op p. 442 seq. mag hebben

ontleend). — Hoewel hiermede de hoofdbronnen zijn genoemd, kan men, deels tot bevestiging, deels tot aanvulling, verschillende gegevens vinden bij de volgende schrijvers: Meibomius, *Res Germanicae*, Helmaest. 1688, tom. III, p. 254, 352, 430 seq.; Leibnitz, l. l. tom. II, p. 130c, 506c; dezelfde, *Accessiones historicae quibus potissimum continentur scriptores rerum Germanicarum*, Lips. 1698, tom. II, „Praefatio", p. 4; Struven, *Ausführlicher Bericht von der Pfältzischen Kirchen-Historie*, Franckf. 1721, S. 1492 (aanschrijving van den koning van Pruisen, om het klooster, ofschoon men recht heeft, het „ad statum anni 1624" te reduceeren, te herstellen in den staat, waarin het vóór de represailles was, 9 Nov. 1720); Hirsche, *Prolegomena zu einer neuen Ausgabe der Imitatio Christi*, Berl. 1873, Bd. I, S. 302, 304—306. — Het weinige, dat men leest bij Lindeborn, l. l. p. 350 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 158; fol. uitg. dl. VI, blz. 620), is aan Meiboom en Busch, en de regels, die v. Slee, a. w. blz. 231 v., aan dit klooster wijdt, aan Busch en Zunggo ontleend. — Bekkers, *Beschrijving der Kloosters en Canonike Regulier*, autograaf van 1805 (zie boven, dl. II, blz. 6, de noot), noemt het op blz. 18 der eerste pagineering „een zeer rijk, groot en vermaard huijs". Voorts zegt hij, dat „zigh de Medebroeders aldaar zeer deftigh tegens alle aanvallen [hebben] gehouden, en in bezittingh van haar klooster tot laater tijde verbleefen [zijn]".

N°. 61. »Domus S. Spiritus" te Udem 1) of »Vallis pacis" (Genadendaal 2) in Kleefsland, in het bisdom Keulen. Hendrik Raes 3), proost van S. Marie te Utrecht, sticht in zijne geboorteplaats Udenheim eene kapel ten gebruike van arme studenten, 1456. Met toestemming van Johan I, hertog van Kleef, wordt daarvan een klooster voor reguliere kanunniken gemaakt, dat aan het Kapittel van Windesheim wordt onderworpen (alles ontleend aan Teschenmacher, p. 313, 187). Het schijnt door broeders van S. Agnietenberg (zie boven, n°. 14) te zijn ingericht, want één van hen, Jacobus Cluit, sterft er als eerste rector, 1458 (Thom. a Kempis, p. 119). Dezelfde Hendrik Raes sticht ook een convent op het landgoed Ganswick bij Kleef. Naar dit convent, Genadendaal geheeten, worden de broeders van Udem overgebracht.

---

1) Udem of Udenheim ligt ongeveer midden tusschen Kleef en Gelder.

2) Ten N. W. van Kleef, „in den wijtberoemden diergaarden" (Bekkers, blz. 18).

3) Niet Raescop, gelijk Teschenmacher hem op p. 313 noemt. Deze stierf in 1455, dus een jaar vóór de stichting van het klooster. Zie de lijst der proosten van S. Maria te Utrecht bij v. Heussen, *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, tom. I, p. 75 (vert. door v. Rijn, *Historie van 't Utrechtsche bisdom*, dl. I, blz. 218; fol. uitg. dl. II, blz. 55).

Zij staan hun klooster op laatstgenoemde plaats af aan de monniken van S. Odiliënberg of het H. Graf, 1580. Genadendaal wordt echter in de Nederlandsche oorlogen zóó geteisterd, 1590, dat zij hun huis te Udem terugwenschen (alles ontleend aan Teschenmacher, l. l.). Zij moeten met de nieuwe bewoners een accoord aangaan, komen allen in 1603 terug, en verkoopen Genadendaal, dat tot eene buitenplaats wordt gemaakt. Door het uitsterven van de broeders van het H. Graf treden zij weder alleen in het bezit van hun oorspronkelijk huis (alles ontleend aan Bekkers, »Beschrijving", blz. 18). Voortaan blijven zij er wonen (Lindeborn, p. 351). Stad en klooster branden af, omstr. 1690 (Bekkers, »Canonia Gaesdonckana", blz. 10; zie boven, blz. 48). Het convent bestaat nog in 1728 (zie boven, dl. II, blz. 60, noot 5) en in 1745 (Zunggo, tom. II, p. 376). Wijl het bouwvallig is, laat de prior Joa. Wilh. Koninghs het geheel nieuw optrekken, omstr. 1789 (Bekkers, »Beschrijving", blz. 18; verg. boven, dl. II, blz. 174; zie ook aldaar, blz. 101, noot 1). Het behoort tot de Windesheimsche kloosters, die het langst hebben bestaan (zie boven, dl. II, blz. 63).

Hoofdbronnen: de twee gelijkloopende verhalen van Teschenmacher, *Annales Cliviae, Juliae, Montium* etc., Francof. 1721, p. 187 en 313, alsmede de straks te noemen berichten van Bekkers. — Klein maar belangrijk is de bijdrage van Thom. a Kempis, *Chronicon Montis S. Agnetis*, Antv. 1621 (zeer zeldzaam; zie boven, dl. II, blz. 213, noot 1). — Opmerking verdienen de namen, waaronder dit klooster op de verschillende lijsten der Windesheimsche conventen voorkomt. Op die van Busch, loopende tot 1464 (zie boven, blz. 3), heet het eenvoudig „Monasterium sancti Spiritus in Vden"; op die van 1553 (zie boven, blz. 4) „Domus sancti spiritus in Vdem sive vallis gratie"; op die van Lentius, uitgegeven in 1585 en gevolgd door Lindeborn (zie boven, t. a. p.), „S. Spiritus in Udem et Vallis Gratiae". De verschillende woonplaatsen der broeders spiegelen zich hierin eenigermate af, en voor de tijdsbepaling van hunne eerste verhuizing heeft het zijne waarde. — Wat Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 350 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 158 v.; fol. uitg. der *Kerkel. hist. en outheden*, dl. VI, blz. 620), aangaande dit klooster verhaalt, is aan Teschenmacher (eerste uitgave) ontleend. Evenzoo het geschrevene bij Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742, tom. II, p. 375 seq. Beiden volgen echter de meer ingewikkelde voorstelling op p. 187 van Teschenmacher's werk, terwijl ik hierboven aan de meer eenvoudige op p. 313 de voorkeur heb gegeven. —

De weinige regelen, die v. Slee, *De kloostervereeniging van Windesheim*, Leid. 1874, blz. 232, aan ons convent wijdt, leveren niets nieuws. — Ziehier ten slotte, voor zooverre zij tot aanvulling van het reeds bekende kunnen dienen, de berichten van Bekkers in zijne *Beschrijving der Kloosters en Canonike Regulier* (autograaf van 1805; zie boven, dl. II, blz. 6, de noot), blz. 18 der eerste pagineering: „maar het klooster Genadendaal werd door den Nederlandse oorlogen bezonder 1590 en volgende jaaren, zoo geteistert, dat het ten eenemale wird verwoest; warom onze Medebroeders haar oude woningh te Udem wederom hebben komen opzoeken; edogh de Broeders van het Heiligh Graf, hadden hetzelve in bezittingh, waar meede zij hebben moeten accordeeren, en zijn 1608 alle wederom daar in gekomen. De Broeders van het Heiligh Graf zijn eindelijk uijtgestorfen, zoo dat het van die tijdt onse medebroeders alleen bezeten en bewoont hebben. Het klooster te Udem geheel bouwvalligh geworden zijnde, heeft den WelEerwaarden Heer Prior Kouinghs geheel nieuw opgebout omtrent het jaar 1789. Het Genadendaal waar in onze meedebroeders voor deezen hadden gewoont, is naar haar vertrek, en wederkomst in Udem, aan de Familie van Blaspel verkoght, die op dezelve plaats eene schoone buijteplaats hebben gebout, en behoort thans aan de Roomsche Catholijke Familie van Cloots, wiens Weduwe geboren van Dalen uijt Wees, met haare kinderen daarop nogh woont".

N°. 62. »Domus S. Joannis Baptistae" te Rebdorff 1), in het bisdom Eichstädt. Koenraad I, bisschop van Eichstädt [1153—'71; zie Potthast, »Supplement", S. 311], bouwt te Rebdorff eene kerk, en plaatst daarbij broeders onder den regel van S. Augustinus. Keizer Frederik I, Barbarossa, schenkt hem op aandrang zijner gemalin, Beatrix van Bourgondië, het genoemde dorp, en neemt de kerk en het te bouwen klooster in zijne bescherming, 1 Aug. 1158 (v. Falckenstein, Th. II, S. 380; »Cod. diplom." p. 36 seq.). In den aanvang wordt het bijna uitsluitend door adellijke lieden bewoond, met een proost aan het hoofd (Bruschius, p. 370). Het wordt ook door volgende bisschoppen en wereldlijke heeren begiftigd (v. Falckenstein, S. 381; »Cod. diplom." p. 39—41, 105 seq.). Een der kloosterlingen, Henricus, schrijft »Annales" van 1295 tot 1362 (Freher en Struvius, tom. I, p. 599—644). Algemeene ontaarding, zoodat hervorming

1) „Rebdorff ist ein berühmtes, in einem angenehmen Thal an der Altmühl, ohnweit dem Fürstlichen Eichstettischen Residenz-Schlosz St. Willibalds-Berg, gelegenes Closter" (v. Falckenstein, in zijn straks te noemen werk, Th. II, S. 380).

noodig is (Bruschius, l. l.). Bisschop Johannes III [1445—'64; zie Potthast, S. 312] wordt bij een bezoek in het klooster Kirsgarten (zie boven, n°. 47) door den nederigen omgang der broeders (verg. boven, dl. II, blz. 284—291) zóó getroffen, dat hij terstond om eenigen hunner vraagt ter hervorming van Rebdorff (Monach. Kirsgart. anon., p. 157). De hervorming wordt er ingevoerd, en [overeenkomstig de Windesheimsche statuten; zie boven, dl. II, blz. 28, noot 3] de proostdij in eene priorij veranderd, 1458 (Bruschius, p. 370 seq.). Het klooster moet niet lang daarna, uiterlijk vóór 1465 in het Kapittel zijn opgenomen (zie beneden, n°. 65). Het heeft het geluk, uitstekende priors te bezitten, die meestal lang regeeren, zoodat de vier eerste te zamen bijna eene eeuw vullen (dezelfde, p. 371). De eerste, Joannes Herdenius (1458—'83), profesbroeder van Kirsgarten, is Meester in de vrije kunsten, en de vierde, Chilianus Leib (1503 tot minstens 1550), een veelzijdig geleerd man (l. l.), zeer ervaren in het Latijn, Hebreeuwsch en Grieksch, en schrijver van vele werken, o. a. ook in de landtaal tegen het veldwinnend Lutheranisme (Gretserus bij Zunggo, tom. II, p. 682). Merkwaardige, ook aan oude handschriften zeer rijke bibliotheek (zie boven, dl. II, blz. 199, noot 5; verg. ook dl. I, blz. 316, de noot). In de 17de en 18de eeuw heeft het kloosterhoofd het recht, mijter en staf te dragen (Lindeborn, p. 352), en voert hij den titel van »abt" (Zunggo, l. l.; verg. boven, dl. II, blz. 32, de noot). Het convent staat in 1728 onder het bestuur van Erhardus Rôm (zie boven, dl. II, blz. 60, noot 5), en bloeit in 1745 onder dat van Joannes Baptista Mayr (Zunggo, p. 683). Het behoort tot de Windesheimsche conventen, die het langst in stand zijn gebleven (zie boven, dl. II, blz. 63), en munt tot het laatst toe uit door het stichtelijk leven en de geleerdheid zijner bewoners (Bekkers, blz. 19).

De hoofdbron is Bruschius, *Chronologia monasteriorum Germaniae praecipuorum*, uitg. van Sulzb. 1682, p. 370 seq. Zij moet echter aangevuld worden met de oorspronkelijke stukken, gebruikt door v. Falckenstein in zijne *Antiqvitates Nordgavienses oder Nordgauische Alterthümer und Merckwürdigkeiten*, Franckf. 1733, Th. II, S. 380 f., en door hem uitgegeven in zijn *Codex diplomaticus antiquitatum Nordgaviensium*, Francof. 1733, n°. XXVI—XXVIII, CXVIII en CLXXVIII. — „Gretserus tom. 10. de Divis

Eystett. L. 1. observat. Cap. 19. et 20", waarnaar verwezen wordt door Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742, tom. II, p. 682 seq., heb ik tot mijn leedwezen niet kunnen raadplegen. Het laatstgenoemde werk, ofschoon meestal slechts compilatie, heeft ten opzichte van het klooster Rebdorff ook waarde als bron. — Verdere bijzonderheden vindt men bij Freher en Struvius, *Rervm Germanicarvm scriptores*, Argent. 1717, tom. I, p. 598, 599, bij den Monachus Kirsgartensis anonymus, *Chronicon Wormatiense* (in Ludewig, *Reliqviae manvscriptorvm omnis aevi diplomatvm*, Francof. 1720, tom. II), p. 157, en bij Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 352 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 160; fol. uitg. dl. VI, blz. 620), die overigens Bruschius naschrijft. — Voor de latere tijden merkwaardig zijn de volgende woorden uit Bekkers' vaak genoemde *Beschrijving van de Kloosters en Canonike Regulier* (autograaf van 1805), blz. 19 der eerste pagineering: „De Medebroeders leefden aldaar zeer stichtigh; men. vond onder haar zeer geleerde Mannen, schreefen boeken in alle wetenschappen; met een woord den WelE: Heer Haas Prior in het Zand bij Stralen als Commissarius en Visitator, met den WelE: Heer Prior Koninghs te Udem als Secretarius van onse Vergaderingh van Windesem hebben zulkxs ondervonden, toen zij aldaar de visitatie in onzen tijdt hebben afgeleit". — Verdere bronnen, die werkelijk iets beteekenen, zijn mij niet bekend. Busch noemt in zijn *Chronicon Windesemense*, p. 206, slechts eenmaal den naam. Als hij in *De reformatione monasteriorum*, p. 483a, Rebdorff door Bodiken doet hervormen, worde dit zóó verstaan, dat het door middel van het door Bodiken hervormde Kirsgarten is geschied (verg. boven, blz. 113). — Miraeus, *Canonicorvm regvlarivm ordinis S. Avgvstini Origines ac Progressus*, Col. Agr. 1614, p. 171 seq., heeft Bruschius nageschreven. Evenzoo Bucelinus, *Germania topo-chrono-stemmato-graphica sacra et profana*, Ulm. 1655, tom. I, pars 2, p. 73, en tom. II, p. 262. Alleen Trithemius, *Annales Hirsavgienses*, S. Galli, 1690, tom. I, p. 440, zou waarde hebben, indien wij niet van elders meer aangaande de geschiedenis van dit klooster wisten, dan de nauwkeurige schrijver, die ook hier weer naar gewoonte zelfstandig optreedt, in weinige regelen heeft saamgebracht. — Wat v. Slee, a. w. blz. 232, van Rebdorff verhaalt, is aan Zunggo en de *Oudh. v. Dev.* ontleend.

N°. 63. »Domus S. Hieronymi" (Hiëronymusdal, Lopsen 1)

1) De bewoners van dit convent worden ook „Clinckerts" geheeten (zie Orlers in zijn straks te noemen werk, blz. 121). De oorsprong van dezen naam is mij even onbekend als die van het woord Lopsen. De gissing van v. Heussen, l. l. tom. I, p. 479 (*Oudh. en gest. v. Rhynland*, blz. 407 v.), en van v. Slee, a. w. blz. 194, dat hij zal moeten afgeleid worden van Willem Hermansz. Klinkert (zie boven, dl. II, blz. 84, noot 4), lacht mij volstrekt niet aan.

bij Leiden in Zuid-Holland, in het bisdom Utrecht 1). Stichter en stichtingstijd geheel onbekend. Eerst de algemeene kapittels, door de Tertiarissen op 3 Mei 1450 (v. Heussen, tom. I, p. 479) en in 1451 (Römer, afd. I, blz. 351) in dit klooster gehouden, toonen aan, dat het bestaat, tot den derden regel van Franciscus behoort en waarschijnlijk niet onbelangrijk is. De overgang tot de orde der reguliere kanunniken moet hebben plaats gehad tusschen 1456 en '60 (zie Römer, t. a. p.); de inlijving in het Kapittel van Windesheim, blijkens de rangorde van de daartoe behoorende conventen op de lijst bij Busch (»Chron. Wind." p. 206), vóór 1465 (zie beneden, n°. 65). Langdurig bestuur van den prior Rudolf Gerritsen van Weesp, profesbroeder van het klooster te Birket (zie boven, n°. 27), die het huis »in spiritualibus et temporalibus immodice promovet" en er in 1483 sterft (Matthaeus, p. 519). Vergadering van afgevaardigden uit al de Hollandsche en Zeeuwsche kloosters, alhier gehouden wegens de voorgenomen schatting op de geestelijke huizen en personen door Karel den Stoute, 5 Febr. 1475 (»Divisie-kroniek", div. XXX, cap. 84; verg. boven, dl. II, blz. 41 v.). Dergelijke vergadering, om de privilegiën van de godshuizen, behoorende tot het Kapittel van Windesheim en dat van Sion, te verdedigen, 1516 (Römer, blz. 352). Het klooster ingesloten, 1503 (zie boven, dl. II, blz. 54, de noot). Hoewel het »van redelicken rijckdom ende innecomen" is, wordt het zóó slecht beheerd, dat de broeders het moeten verlaten (Orlers, blz. 121). De Windesheimsche prior generaal, Nicolaas van Harderwijk, geeft de goederen en inkomsten, onder voorwaarde van levenslang jaargeld voor de twee overgebleven broeders, aan het S. Catharinagasthuis over, 19 Jan. 1526 (v. Leeuwen, blz. 499). Reeds in 1530 schijnt het een ziekenhuis te zijn geweest (v. Mieris, dl. I, blz. 164). Bij het beleg van 1574 wordt het geheel vernietigd (v. Leeuwen, blz. 57). Bij de uitbreiding der stad in 1611 komt

---

1) Volgens Lindeborn, l. l. p. 352 (*Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 161), maakt Lentius op zijne in 1585 te Keulen uitgegeven lijst der Windesheimsche kloosters (zie boven, blz. 4) geen melding van dit convent. Waarschijnlijk, omdat het reeds in 1526 op wettige wijze aan het S. Catharinagasthuis was overgedragen, gelijk zoo aanstonds zal blijken.

de plaats, waar het gestaan heeft, binnen de muren (v. Mieris, dl. I, blz. 13, 177). Een deel van het land des kloosters wordt bij die gelegenheid tot de nog bestaande Beestenmarkt gemaakt (aldaar, blz. 177).

Eene bewerking der stof, die door aanwending van nieuwe bronnen zelve als bron kan dienen, leverde Römer, *Kloosters en abdijen van Holland en Zeeland*, Leid. 1854, afd. I, blz. 350—352. — Voorts zie men v. Heussen, *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, tom. I, p. 479 (vert. door v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Rhynland*, Leid 1719; blz. 407—410; fol. uitg. dl. III, blz. 902 v.); Matthaeus, *Fundationes et fata ecclesiarum*, Lugd. Bat. 1703, p. 519; de zoogenaamde „Divisie-kroniek", div. XXX, cap. 84 (in de uitgave van v. Gouthoeven, *D' oude Chronijcke ende Historien van Holland*, 's Grav. 1636, blz. 498 v.); Gompertz in de *Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom van Haarlem*, Haarl. 1873, dl I, blz. 437—439 (notariëele akte van 28 Nov. 1495, waarbij door den prior Mathias Hugo'sz. vijf leekebroeders in het klooster worden opgenomen; verg. boven, dl. I, blz. 122, noot 1); Orlers, *Beschrijvinge der Stadt Leyden*, 2de druk, Leyd. 1641, blz. 121, 560; v. Leeuwen, *Korte besgryving van het Lugdunum Batavorum, nu Leyden*, Leyd. 1672, blz. 57, 498; v. Mieris, *Beschryving der stad Leyden*, Leyd. 1762, dl. I, blz. 13, 164, 169, 177. — De afbeelding van het klooster (fraaie gravure van C. Brouwer naar eene teekening uit de 16de eeuw), vermeld bij Römer, a. w. afd. II, blz. 257, heb ik wel gevonden in het exemplaar van v. Mieris op de bibliotheek der Maatsch. v. Ned. Letterkunde te Leiden (dl. I, tegenover blz. 130), maar blijkens het „Bericht aan den boekbinder" op blz. 362 behoort zij niet tot het werk zelf, zoodat zij dan ook in andere exemplaren ontbreekt. — Zonder waarde voor het onderwerp zijn Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, p. 352 (v. Heussen en v. Rijn *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 161, 232 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 621, 638 v.); Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, tom. II, p. 110; v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, dl. VII, blz. 443. De compilatie van v. Slee, a. w. blz. 193—195, behoort tot de zwakste gedeelten van zijn boek.

N°. 64. »Domus B. Mariae Virginis" te Clausen of Everardsclausen 1), in het bisdom Trier. Een eenvoudig landbouwer en wijngaardenier, Everard, innig vereerder van de H. Maagd en groot voorstander van den ongehuwden staat, plaatst in eene

---

1) Lat. „Clusa". De naam wordt verschillend gespeld. Het klooster lag oostelijk (Browerus en Masenius, *Annales*, tom. II, p. 284), of liever noord-oostelijk van Trier, in de buurt van de dorpen Esch en Pisport.

onbebouwde streek een van boven uitgeholden paal met een door hem te Trier gekocht klein beeldje van de Moeder Gods met het lijk van haren Zoon op den schoot, 1440. Hij bouwt er later een klein huisje voor, in welks voorsten muur hij het plaatst. Menigte van wonderen bij dit beeldje, en groote toevloed van menschen. Het huisje door eene kapel vervangen (alles ontleend aan Bruschius, p. 177 seq). Everard wenscht met medehulp van anderen nabij de kapel eene kerk op te richten. De pauselijke legaat, Nicolaas van Cusa, verbiedt de zaak ten gevolge van vijandigen invloed, 1450, maar wordt er op wonderbare wijze voor gewonnen, zoodat de kerk verrijst en door den aartsbisschop van Trier wordt gewijd, 1451 (Browerus, Masenius en v. Stramberg, tom. II, p. 208 seq.). Bij de kerk komt een klooster van reguliere kanunniken, dat door broeders van het eiland Niederwerth (zie boven, n°. 52) wordt ingericht, 1456 (l. l. p. 207, 210). Het klooster wordt, blijkens de rangorde op de lijst der Windesheimsche conventen (Busch, »Chron. Wind." p. 206), in het Kapittel opgenomen vóór 1465 (zie het volgend n°.). Voortreffelijke priors (Bruschius, p. 178—180; Browerus, Masenius en v. Stramberg, l. l. p. 210—212). Één hunner is Joannes van Eindhoven, eerste novitius van het convent, en later bisschop van Azote en suffragaan van den Aartsbisschop, 1474—'83 (Browerus, Masenius en v. Stramberg, p. 210, 211). De kerk vernieuwd, en het klooster op twintig priesters en dertien broeders gebracht, omstr. 1500 (p. 211). Voortdurende wonderen van de 15de (Browerus en Masenius, tom. II, p. 286, 289, 309, 311) tot de 17de eeuw (Browerus, Masenius en v. Stramberg, p. 215—232; verg. boven, dl. II, blz. 267). Ondanks de Windesheimsche statuten (zie boven, dl. II, blz. 28, noot 3) dragen de priors in de 18de eeuw ook den titel van »proost" (l. l. p. 213). De Aartsbisschop verleent den prior Nicolaas Zorn (1744—'68) het recht, de bisschoppelijke insigniën te dragen, 1765, alsmede den titel van abt (p. 213 seq.; verg. boven, dl. II, blz. 32, de noot), die evenzeer door zijn onwaardigen opvolger gevoerd, maar door diens opvolger geweigerd wordt (p. 214). Onder dezen laatste, Karel Caspar Lintz, wordt het klooster opgeheven, 15 Aug. 1802, waarin zich destijds nog twaalf geestelijken bevinden (p. 214).

De oudste mij bekende bron voor de geschiedenis van dit klooster is Bruschius, *Chronologia monasteriorum Germaniae praecipuorum*, Sulzb. 1682, p. 177—180 (loopende tot 1551, toen de eerste druk van dit werk te Ingolstadt verscheen); de nieuwste en eenig volledige is Browerus, Masenius en v. Stramberg, *Metropolis ecclesiae Trevericae*, Confl. 1855, tom. II, p. 207—214. — Meer bepaald aangaande het Maria-beeldje en de wonderen, bekeeringen enz., die er aan zijn verbonden, zie men o. a. Browerus en Masenius, *Antiquitates et annales Trevirenses*, Leod. 1670, tom. II, p. 284 seq., 286, 289, 290, 294, 305, 309, 311; uitvoeriger Browerus, Masenius en v. Stramberg, l. l. tom. II, p. 215—232; nog uitvoeriger de *Chronica sacrae aedis Clvsanae, vulgo Eberhards Clausen* (M. S., waarschijnlijk autograaf; met fraaie hand geschreven in 1643; aanwezig in de Bourg. bibl. te Brussel, n°. 8485). — Oorspronkelijk, maar bij zoo grooten overvloed schraal, zijn de korte berichten van Trithemius, *Chronicon Sponheimense* (in zijne *Opera historica*, ed. Freher, Francof. 1601, pars II), p. 368 seq., en *Annales Hirsavgienses*, S. Galli, 1690, tom. II, p. 429. — Als Busch, *De reformatione monasteriorum* (in Leibnitz, *Scriptores rervm Brvnsvicensivm*, Hanov. 1707, tom. II), p. 483a, Eversclusen noemt onder de door Bodiken hervormde conventen, dan moet dit zóó verstaan worden, dat het ingericht is door broeders van het eiland Niederwerth, wier klooster zijne inrichting aan die van Bodiken had te danken (zie boven, blz. 123). — Niet oorspronkelijk, maar van andere schrijvers, vooral van Bruschius afhankelijk, zijn Miraeus, *Canonicorvm regvlarivm ord. S. Avg. Origines ac Progressus*, Col. Agr. 1614, p. 194—196; Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 352 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 161—163; fol. uitg. dl. VI, blz. 621); Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742, tom. II, p. 556—559, 572. — Bekkers, *Beschrijving* enz. (zie boven, dl. II, blz. 6, de noot), blz. 19, levert niets dan het ons reeds bekende: „den eerwaardigen Heer Prior is Preelaat geworden, en heeft het reght van Mitter en Staf te dragen". Dit is te meer te verwonderen, wijl hij, in 1805 schrijvende, het klooster nog zeer goed kan hebben gekend. — v. Slee, a. w., wijdt aan Evertsclusen slechts hier en daar, als in 't voorbijgaan, eenige woorden.

N°. 65. »Domus S. Martini" te Leuven in Brabant, in het bisdom Luik 1). Mr. Hendrik Wellens, priester en syndicus aan de universiteit te Leuven (v. Even, p. 253), vermaakt op zijn ziekbed aan de broeders van Groenendaal, Rooklooster, Zevenborren en Bethlehem zijne roerende en onroerende goederen, om daarvan in zijne woning een fraterhuis op te richten naar de

1) Later onder dat van Mechelen.

wijze der Zwolsche of Deventersche broeders, 22 Febr. 1433 (»Analectes", tom. VII, p 223—227). Godfried Toorn van Meurs (Dumbar, »Analecta", tom. I, p. 114), rector der broeders van Deventer, zendt twee zijner geestelijken, Gillis Walrams en Werner van Zutphen, om de nieuwe stichting te aanvaarden, Juni 1433 (v. Even, p. 253). Godfried zelf, die, ondanks het verlof om na het Utrechtsche schisma terug te komen (1432), uit Deventer geweerd blijft (Dumbar, l. l. p. 77), vertoeft er eenigen tijd met Dirk van Herxen, rector van het fraterhuis te Zwolle (Petrus Impens, lib. V, art. 3, § 1). De broeders stichten het fraterhuis van S. Hiëronymus te Gent, waaruit na weinige jaren dat van Cassel in Vlaanderen voortkomt, dat later in een klooster wordt veranderd, alsmede een zusterhuis te Aarschot, dat vervolgens eveneens een convent wordt (Sanderus, »Chorogr. sacra", tom. II, p. 120). Met toestemming der gestelde machten gaan zij tot de orde der reguliere kanunniken over, 20 Aug. 1447 (l. l. p. 120 seq.), zoodat het fraterhuis een klooster wordt. Tevens nemen zij de insluiting aan (zie boven, dl. II, blz. 54, de noot, en blz. 277, noot 4). Hun rector Walrams (1433—'47) wordt hun eerste prior, 1447—'59 (Sanderus, p. 123). Hij geeft door het oprichten van eene slaapzaal, eene kapittelkamer, eene sacristie enz., aan het huis een meer kloosterlijk aanzien (dezelfde, p. 121). Ongetwijfeld om in hun onderhoud te voorzien (zie boven, dl. I, blz. 221 v.; dl. II, blz. 194 v.), schrijven de broeders onder zijn bestuur acht uren per dag (p. 123; verg. boven, dl. II, blz. 194 [1]). Dat zij de boekdrukkunst zullen beoefend hebben, moet minstens zeer worden betwijfeld (zie boven, dl. II, blz. 196—198; verg. v. Even, p. 254, note 2). Hun innige wensch, om in het Kapittel van Windesheim te worden opgenomen, blijft langen tijd onvervuld, wijl hunne inkomsten niet toereikende zijn voor acht broeders (Sanderus, p. 121; verg. boven, dl. II, blz. 52). Reeds 17 Jan. 1461 besluiten zij er toe

---

1) Nog ten tijde van Sanderus bevonden zich in sommige cellen van het klooster de schrijftoestellen der broeders, die aldus worden beschreven: „sedes magnae cum capsulis ad latera et pulpitis praeaffixis, rotulaeque ad sustollendam vimineam aut ligneam machinulam, in quâ folia recenter scripta utpote majusculâ plerùmque litterâ, pingui notâ ac crasso calamo, commodiùs exsiccari possent" (Sanderus, *Chorogr. sacra Brab.*, tom. II, p. 120).

(zie boven, dl. II, blz. 53, de noot), en eerst 30 Apr. 1465 heeft de inlijving plaats (»Inventaire", n°. 34; verg. boven, t. a. p.). Nochtans schijnt volgens de lijst der Windesheimsche kloosters bij Busch (»Chron. Wind." p. 206), die in 1464 werd afgesloten (zie boven, dl. I, blz. 314; dl. III, blz. 3), reeds in het laatstgenoemde jaar genoegzame zekerheid dienaangaande te hebben bestaan. Het koor vergroot, 1472—'77, en met veertien geschilderde ramen opgeluisterd (Sanderus, p. 121). Het klooster, door meerderen begunstigd (dezelfde, p. 122), gaat in het tijdelijke bovenal vooruit door de vereeniging met het in 1578 verwoeste S. Mariëntroon 1), 20 Febr., 1587 en 1616 (v. Even, p. 254; verg. boven, blz. 71 v.). Voortaan heet het »Thronus B. Mariae ad S. Martinum" (Latomus en Hoyberge, p. 101), en neemt op de lijst der Windesheimsche conventen de plaats van S. Mariëntroon in (zie boven, dl. II, blz. 60, noot 5). Waarschijnlijk veel vroeger dan eenig ander der verbondene kloosters, namelijk reeds in de 15de eeuw, heeft het eene kloosterschool, maar met overheerschend geestelijke strekking (zie boven, dl. II, blz. 187 v.). Rijke bibliotheek, zeer rijk vooral aan »Vitae Sanctorum" (Sanderus, »Bibl. Belg. manuscr.", pars II, p. 208—233; verg. boven, dl. II, blz 199). Merkwaardige priors (Sanderus, »Chorogr. sacra", tom. II, p. 123—126): de reeds genoemde Aegidius Walrami, die »quod virtutis erat, Fratribus exhibuit" (p. 123); Joannes Costerius, 1554—'59, »columbanus ob vitae innocentiam" en uitgever van de »Opera omnia" van Ambrosius, »plusquam bis mille erroribus sublatis" (p. 125, 126 seq.; verg. boven, dl. II, blz. 208, noot 2, en blz. 330); Joannes Vlimmerius, 1559—'62, »eruit è tenebris partem unam Sermonum D. Augustini" (p. 125, 127; verg. boven, dl. II, blz. 208, noot 2); Petrus a Sancto Trudone, 1652—'74, professor aan het Windesheimsche seminarie

1) Het archief van dit klooster is in het particulier bezit van den Heer Edward van Even, archivaris der stad Leuven (zie zijn *Louvain monumental*, p. 254, note 5), wiens plan, om in zijn straks te noemen *Brabandsch museum* de oorkonden van Mariëntroon uit te geven (zie aldaar, blz. 121) en eene verhandeling over dit convent te leveren (blz. 209 v.), helaas niet is doorgegaan. Nochtans heeft hij één dier oorkonden doen afdrukken op blz. 207—210. Dit tot aanvulling van de literatuur over het bedoelde klooster, boven, blz. 72 v.

te Leuven (zie boven, dl. II, blz. 168, 171 v.), schrijver van eene kroniek van zijn klooster (p. 126, 128; verg. boven, dl. II, blz. 220), en prior generaal der Congregratie, 1658—'74 (zie boven, dl. II, blz. 171 v.); Jacobus Thomas Bosmans, 1744 — '64 (v. Even, p. 255), secretaris der Congregatie en auteur van een onuitgegeven »Chronicon Martinianum", »volume très-précieux pour l'histoire des Chanoines réguliers" (Malou, p. 29, note 1; verg. boven, dl. II, blz. 220). Verdere merkwaardige kloosterlingen (Sanderus, l. l. p. 126—128): Otto Palins, gest. omstr. 1500, »in Mathematica et Astrologia ad Miraculum doctus" (p. 126; verg. boven, dl. II, blz. 206, noot 2); Martinus Lipsius, gest. 1555, »vir egregiè doctus, qui praesertim castigandis veteribus Scriptoribus infatigabiliter insudavit" (p. 126; verg. boven, dl. II, blz. 204, noot 7, en 208, noot 2); Nicolaas van Winghe, gest. 1552, verdienstelijk vertaler van den Bijbel (p. 126; zie boven, dl. II, blz. 270 v.), overzetter van de »Imitatio Christi" (De Backer, »Essai", p. 156 suiv.), en schrijver van goede preeken (zie boven, dl. II, blz. 320 v.); Joannes Garetius, gest. 1571, dogmatisch auteur, »contra novos haereticos disputando optimè meritus" (p. 127; verg. boven, dl. II, blz. 207, noot 7). Het convent door Jozef II opgeheven, 13 Apr. 1784, en in eene kazerne veranderd. De kloosterlingen keeren er in terug, 28 Aug. 1790, maar worden opnieuw verdreven, Maart 1795. Men richt in het gebouw een militair hospitaal op. Definitieve opheffing in naam der Republiek, 5 Jan. 1797. De kerk en vele gebouwen afgebroken, 1803. Het klooster wordt wederom kazerne en is het nog (alles ontleend aan v. Even, p. 255).

Het S. Maartensklooster te Leuven is een der merkwaardigste, misschien wel het allermerkwaardigste der Zuid-Nederlandsche, tot de Windesheimsche vereeniging behoorende conventen. Voor de geschiedenis van dit huis, met name van die zijner vele merkwaardige bewoners, is onmisbaar Sanderus, *Chorographia sacra Brabantiae*, Hag. Com. 1726, tom. II, p. 119—128 (met uitvoerige afbeelding van het klooster, alsmede van zijn zegel). De meer uitwendige geschiedenis tot op dezen tijd is uit archiefstukken saamgebracht door v. Even, *Louvain monumental*, Louv. 1860, p. 253—255 (met eene kleinere afbeelding), die later nog afzonderlijk geschreven heeft over *Het zegel der priory van St-Marten*, in zijn *Brabandsch museum*, 1860—'64 (ook onder den titel van: *Mengelingen voor de geschiedenis van Braband*, 1871), blz. 151—154, met eene afbeelding van het zegel. — Voorts

zie men Petrus Impens, *Chronicon Bethleemiticum* (zie boven, dl. II, blz. 218 v.; dl. III, blz. 58), lib. V, art. 3, § 1, en art. 11, § 2, alsmede lib. VI, art. 8, § 3 en 4 (in het „Compendium" van dit werk door Hoyberge, Bourg. bibl. M. S. n°. 1278, p. 171—173, 217 seq., 264 seq.); Molanus, *Historiae Lovaniensium libri XIV*, ed. De Ram, Brux. 1861, pars I, p. 284—290; Gramaye, *Lovanium* (in zijne *Antiquitates Brabantiae*, Lov. 1708), p. 16 seq.; v. Gestel, *Historia archiepiscopatus Mechliniensis*, Hag. Com. 1725, tom. I, p. 165 seq.; Wernerus Titianus, *Annales Novesienses* (in Martene en Durand, *Veterum scriptorum et monumentorum amplissima collectio*, Par. 1724, tom. IV), col. 679 (besluit tot de vereeniging van S. Mariëntroon met S. Maartensklooster, 1585); Latomus en Hoyberge, *Corsendonca*, Antv. 1644, p. 101 (latere vereeniging). — *Le grand theatre sacré du duché de Brabant*, La Haye, 1734, tom. I, partie ii, p. 119—123 (met dezelfde afbeelding als bij Sanderus; zie ook het kloosterzegel in partie i, tegenover p. 1, n°. 3), bevat vooral de opschriften der graven. Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 125 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. I, blz. 219 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 479), heeft Gramaye nageschreven, en Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742, tom. II, p. 172 seq., beroept zich op v. Gestel, hoewel hij voor zijne compilatie ook nog andere schrijvers moet hebben geraadpleegd. Delprat, *De Broederschap van G. Groote*, 2de druk, Arnh. 1856, blz. 173—175, die het eerste tijdperk van dit huis, toen het nog fraterhuis was, behandelt, is kort, en moet, ten opzichte van de vermeende beoefening der boekdrukkunst door de broeders, met omzichtigheid worden gebruikt. — Voor eene behandeling van het onderwerp uit de bronnen nog het volgende: Het testament van Hendrik Wellens, dat als het ware de stichtingsbrief van het huis is, kan men vinden in de *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, tome VII (Louv. et Brux. 1870), p. 223—227. De catalogus der bibliotheek, 1639, staat afgedrukt bij Sanderus, *Bibliotheca Belgica manuscripta*, Insulis, 1641, pars II, p. 208—233. Het kloosterarchief is met enkele handschriften in het bezit van den Heer Edward v. Even (zie zijn *Louvain monumental*, p. 253, note 3). Vele andere stukken, uit het convent afkomstig en deels op dit laatste, deels op Windesheim en andere kloosters, deels op de Congregatie in haar geheel betrekking hebbende, vonden vóór eenige jaren nog juist bijtijds eene veilige plaats in het Belgisch Rijksarchief (geschreven *Inventaire des chartes du prieuré de St. Martin à Louvain*; zie aldaar, wat het convent zelf betreft, n°. 32, 33, 34, 36, 43, 46; verg. voorts boven, dl. II, blz. 157 en 188, noot 1; dl. III, blz. 49, de noot, en blz. 73, alsmede beneden, verschillende Bijlagen). Het bovengenoemd *Chronicon Martinianum* van den prior J. Th. Bosmans, benevens een *Bullarium Windesemense* behoorde laatstelijk aan wijlen Mgr. Malou (zie zijne *Re-*

cherches sur le véritable auteur du livre de l'Imitation de Jésus-Christ, 3me éd., Par. 1858, p. 29, note 1), en zal door dezen aan een geestelijk gesticht te Brugge zijn vermaakt (verg. boven, dl. II, blz. 220). Een groot aantal handschriften uit de kloosterboekerij moeten zich thans op de Bourg. bibl. te Brussel bevinden (zie v. Even, l. c. p. 254). Dat er ook eenige in particuliere handen zijn gekomen, bleek ons zooeven; en dat ditzelfde met gedrukte werken het geval is geweest, kan men zien boven, dl. I, blz. 208, de noot.

N°. 66. »Domus S. Irenaei martyris" 1) bij 2) Marbach 3), in het bisdom Bazel 4). Gesticht door Mr. Manegold van Lutenbach, met geldelijke medehulp van den edelman Burchard van Gebelswiler (Guillimannus, p. 216). Het stichtingsjaar wordt verschillend opgegeven, doch volgens Wernerus Titianus, die er prior geweest is, werd de stichting begonnen in 1094 (»Annal. Noves." col. 558). Het klooster behoort terstond tot de orde der reguliere kanunniken (l. l.). Manegold, dien wij in 1096 (»Gall. Christ." tom. V, »Instrum." n°. XVII), en misschien ook nog in 1098 (»Annal. Marbac." p. 158) en 1103 (»Gall. Christ." l. l. col. 884), als proost der in 1090 gestichte en aan S. Augustinus gewijde kerk te Marbach (»Annal. Marbac." p. 157) aantreffen, begeert zelf een der kloosterlingen te zijn (l. l.). Dat hij hun eerste proost zal zijn geweest (»Gall. Christ." col. 884), blijkt niet. De titel van »proost" schijnt later in dien van »abt" te zijn veranderd (l. l. col. 885), wat dan in 1216 met Falco moet begonnen zijn (»Annal. Marbac." p. 174). Het klooster wordt door oorlogen bijna te niet gebracht, zoodat bisschop Bertholdus er de aalmoezen der geloovigen voor vraagt, 1244

---

1) Niet „S. Augustini Episcopi", gelijk door Lindeborn, l. l. p. 352, en in navolging van dezen door v. Heussen en v. Rijn wordt geschreven. Zie over de vermoedelijke oorzaak van deze vergissing beneden.

2) Niet „in Marbach", gelijk op de Windesheimsche kloosterlijst van 1553 staat. Wernerus Titianus, die er prior geweest is, zegt duidelijk „apud Marpach" (zie zijne straks te noemen *Annales Novesienses*, col. 558). Ik geloof, dat deze nadere plaatsbepaling van groot belang is, om begripsverwarring te voorkomen. Zie beneden.

3) Ten Z. W. van Colmar. Zie bijv. kaart n°. 34 („l'Alsace") in den *Atlas universel* van Robert, Par. 1757.

4) Later werd het onder het bisdom Straatsburg getrokken. Zie *Gallia Christiana*, tom. V, col. 884.

(»Gall. Christ." col. 885). Omstreeks twee eeuwen later wordt het door het klooster te Bodiken (zie boven, n°. 22) [d. i. waarschijnlijk door de broeders van een daardoor reeds ingericht convent] hervormd (Busch, »Ref. mon." p. 483ª). Blijkens de volgorde op de lijst der Windesheimsche huizen (Busch, »Chron. Wind." p. 206) wordt het in het Kapittel opgenomen in of na 1465 (zie het vorig n°.). Overeenkomstig de Windesheimsche statuten (zie boven, dl. II, blz. 28, noot 3) krijgt het kloosterhoofd den titel van »prior" (»Gall. Christ." col. 885). In 1535 onderneemt de prior Bruno van Heussen eene nieuwe hervorming (l. l.). Hetzelfde doet Johannes IV, bisschop van Straatsburg (1569—'92; Potthast, »Supplement", S. 416), die daartoe van den Windesheimschen visitator of commissaris voor Duitschland (zie boven, dl. II, blz. 97) om eenige bekwame reguliere kanunniken vraagt (»Gall. Christ.", »Instrum." col. 503). Tot het gestelde doel worden hem gezonden Wernerus Titianus en Adolphus Wevelkraven (l. l.), profesbroeders uit het klooster bij Nuis (»Annal. Noves." col. 669). Titianus, later prior generaal van het Windesheimsche kapittel (zie boven, dl. II, blz. 223), wordt door den Bisschop tot prior aangesteld en van geld en andere benoodigdheden voor het herstel des kloosters voorzien (»Instrum." l. l.), terwijl Wevelkraven supprior wordt (»Annal. Noves." l. l.). Benoeming van Titianus tot prior van het vereenigd klooster van Keulen en Nuis, 19 Mei 1585, waar hij den volgenden dag bevestigd wordt (l. l. col. 670; verg. boven, blz. 134 v.). Hij laat zijne betrekking te Marbach varen, zonder eerbiediging van de rechten des Bisschops, die hem daarom bij schrijven van 8 Aug. 1585 oproept, om ten eerste terug te komen, verantwoording van zijne administratie voor de kloosterlingen te doen, en het geld enz., dat hij heeft medegenomen, aan afgevaardigden van den Bisschop terug te geven (»Instrum." col. 504). De Elzas bij den vrede van Munster, 1648, en dien van Rijswijk, 1697, aan Frankrijk overgegaan zijnde (Wagenaar, dl. XI, blz. 496; dl. XVI, blz. 418), wordt het gezag over dit convent aan de Windesheimsche congregatie ontnomen, en bepaald, dat de Koning de kloosterhoofden zal kiezen uit drie door de broeders uit hun midden voor te dragen personen (Bekkers, blz. 19; verg. boven, dl. II, blz. 32, de noot). Deze kloosterhoofden hebben

het recht, de bisschoppelijke insigniën te dragen (Zunggo, tom. II, p. 578; verg. boven, dl. II, t. a. p.), en het klooster is eene abdij (l. l. p. 576; verg. boven, dl. II, blz. 30, de noot). In 1745 is het nog in zeer bloeienden staat (l. l. p. 578). Wanneer het werd opgeheven, is mij niet gebleken.

Het weinige, dat wij van dit convent weten, is niet geëvenredigd aan zijn ongeveer zevenhonderdjarig bestaan. Intusschen volgen de hoofdbronnen gunstig op elkander, zoodat zij te zamen eenigermate een geheel vormen. *Gallia Christiana*, tom. V (Par. 1731), col. 884 seq., en „Instrumentum" nº. XLV (col. 503 seq. achter dit deel; zie intusschen ook nº. XVII en XVIII, ofschoon ik deze niet beschouw als tot ons klooster, maar tot de kerk van Marbach te behooren), brengt de geschiedenis tot 1585. Dáár wordt zij opgenomen door Wernerus Titianus, *Annales Novesienses* (in Martene en Durand, *Veterum scriptorum et monumentorum amplissima collectio*, tom. IV, Par. 1729), col. 525, 558, 669, 670 seq. En terwijl de algemeene toestand van het klooster in de 18de eeuw blijkt uit Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742, p. 576—578, 651, wordt de 17de eeuw duidelijker door Bekkers, die in zijne *Beschrijving der Kloosters en Canonike Regulier* (zie boven, dl. II, blz. 6, de noot) op blz. 19 v. der eerste pagineering het volgende zegt: „Marbach was een kleine stad, en Abdije in den Opper Elsas, gelegen bij den Rivier Rotbach; was verders een Geestelijk Prinsdom, onmiddelijk onder het duijtse Rijk staande, wiens Canonike Regulieren alleen het recht hadden, om haaren Preelaat of Abt te verkiezen. Maar naar dat den Koningh van Franckrijk bezittingh had genomen van den Elzas, die hem wird overgegeefen bij het tractaat van Munster 1648, en ook door de overeenkomste van Rijswijck 1697, zoo is niet alleen het gezagh over dit klooster van onse vergaderingh van Windesem ontnomen, maar wird ook besloten, dat zoo aldaar den tijdelijken Preelaat quam te sterfen, de Medebroeders drie uijt hun, die bequaam zoude zijn om de Abdije in het geestelijke en wereldlijke te bestieren, aan den Koningh konde voorstellen, die eene van de drie, welcke hem het meeste zoude behagen, zoude aanstellen, hetgeene dus verre ook is onderhouden." — Voorts zie men het aan Berchtoldus ontleende bericht aangaande de stichting van het klooster, bij Franciscus Gvillimannus, *De episcopis Argentinensibvs*, Frib. 1608 (zeer zeldzaam; zie boven, blz. 140), p. 216, naverteld door Miraeus, *Canonicorvm regvlarivm ord. S. Avg. Origines ac Progressus*, Col. Agr. 1614, p. 130, en nageschreven door Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 353 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 163; fol. uitg. dl. VI, blz. 621). — Busch noemt dit convent slechts éénmaal in zijn *Chronicon Windesemense*, p. 206, als deel uitmakende van het Kapittel van Windesheim, en éénmaal in zijn werk *De reformatione monasteriorum*,

p. 483a, als behoorende tot de door Bodiken hervormde kloosters. — Menige bijzonderheid uit de vroegere geschiedenis van dit huis zou te putten zijn uit de *Annales Marbacenses* (in Pertz, *Monvmenta Germaniae historica*, tom. XVII, Hannov. 1861, p. 145—180), indien men met den uitgever daarvan, Wilmans (zie diens Voorrede, l. l. p. 142—145), alles wat van de kerk te Marbach wordt gezegd, mocht opvatten als tevens van het klooster aldaar gesproken. Wat mij betreft, ik geloof, dat er onderscheid gemaakt moet worden tusschen de „Marbacensis ecclesia" binnen de stad, en het „Marbacense monasterium" daarbuiten (verg. boven, blz. 156, noot 2). De eerste was met medehulp van Mr. Manegold van Lutenbach gesticht door den edelman Burchard van Gebelswiler in 1090; het laatste juist omgekeerd met medehulp van den edelman Burchard van Gebelswiler door Mr. Manegold van Lutenbach in 1094 (zie over beiden de *Annales Marbacenses*, p. 157). De eerste was gewijd aan den H. Augustinus (l. l. p. 158); het laatste aan den H. Irenaeus (zie *Gall. Christ.* tom. V, „Instrumenta", col. 503). Aan de eerste waren kanunniken verbonden (l. l. col. 474, 475); het tweede behoorde tot de orde der reguliere kanunniken (Titianus, *Annal. Noves.* col. 558). Beiden schijnen door proosten te zijn bestuurd geweest; van de eerste is dit zeker, daar in een officieel stuk van 1096 de meer genoemde Manegold (*Gall. Christ.* l. l. col. 474), en in een ander van 1120 (col. 475) Gerungus als zoodanig voorkomt (verg. ook de *Annales Marbacenses*, p. 159, op het jaar 1130). Neemt men hierbij nog in aanmerking, dat er bovendien een „monasterium omnium Sanctorum Marbacense" moet zijn geweest (l. l. p. 158, op het jaar 1115), dan zal men licht begrijpen, dat verwarring van kloosters en proosten mogelijk is te achten. De „Series praepositorum, abbatum et priorum" in *Gall. Christ.* tom. V, col. 884 seq., acht ik daarom niet te vertrouwen, en vooral, ik zou niet met Wilmans in zijne Inleiding vóór de *Annales Marbacenses*, (p. 144) durven beweren, dat dit werk in het klooster te Marbach (d. i. in hetzelfde, waarin Wernerus Titianus later prior is geweest; m. a. w. in het buiten de stad gelegen S. Irenaeus-klooster) is vervaardigd. Het komt mij veel waarschijnlijker voor, dat de schrijver een kanunnik der aan S. Augustinus gewijde kerk binnen Marbach zal zijn geweest. Tot nadere toetsing van dit een en ander zie men, behalve de *Annales Marbacenses* zelve, ook nog in hetzelfde deel bij Pertz de *Annales Argentinenses*, p. 88, de *Annales Basileenses*, p. 196, en *De rebus Alsaticis*, p. 236 seq. — Volgens lib. I, cap. 9, van het *Venatorium* van Joannes Mauburnus (zie boven, dl. II, blz. 354), gedeeltelijk afgeschreven door Pennottus, *Generalis totivs sacri ordinis clericorvm canonicorvm historia tripartita*, Col. 1630 (zie boven, dl. I, blz. 94, noot 5), p. 530, schijnt de „Marbacensis monasterij Capitularis congregatio", die later bijna driehonderd kloosters omvatte, omstr. 1090 of '94 ontstaan te zijn. Doch als hij daarbij eene bul van paus Honorius aanhaalt, aldus beginnende: „Honorius Episcopus [servus] seruorum Dei

dilectis filijs Gernardo (*sic*) Praeposito, et eius fratribus Marbacensis Ecclesiae canonicis", dan treft men ook hier weer dezelfde verwarring van klooster en kerk aan.

N°. 67. »Domus B. Mariae" te Birckling 1), in het bisdom Würzburg. Beeltenis van Maria op eene eenzame plaats, in een boom. Er beginnen vele wonderen bij te geschieden, omstr. 1455. Groote toeloop van menschen. Van de vele offergaven wordt in vervolg van tijd een klooster voor reguliere kanunniken gebouwd (alles ontleend aan Trithemius, pars II, p. 369). Dit klooster wordt ingericht door broeders van Bodiken (zie boven, n°. 22), of van een door hen ingericht convent (Busch, »Ref. mon." p. 483[a]). Volgens de lijst der Windesheimsche kloosters (dezelfde, »Chron. Wind." p. 206) moet het na 1465 in het Kapittel zijn opgenomen (zie boven, n°. 65). Wat er verder mede geschied is, is mij niet gebleken. Het schijnt reeds spoedig na de Hervorming te zijn verdwenen.

Met uitzondering van twee naamsvermeldingen bij Busch, bepaalt zich alles, wat wij van dit klooster weten, tot eenige weinige regelen bij Trithemius, *Chronicon Sponheimense* (in zijne *Opera historica*, ed. Freher, Francof. 1601, pars II), p. 369. — Deze regelen zijn ook overgenomen door Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, p. 354 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 164; fol. uitg. dl. VI, blz. 621). — Bij Zunggo, l. l., wordt dit convent niet eens vermeld, en v. Slee, a. w. blz. 233 v., wijdt er slechts een paar woorden aan. — Ludewig, *Geschicht-schreiber von dem Bischofthum Würzburg*, Frankf. 1713, heb ik niet kunnen raadplegen, en in de voortzetting van dit werk door Gropp, *Collectio novissima scriptorvm et rervm Wircebvrgensivm*, Francof. 1741, niets betreffende dit klooster gevonden.

N°. 68. »Domus S. Leonardi" te Bazel 2), in het bisdom Würzburg. Op een steilen heuvel binnen de stad zal oudtijds eene sterke burcht hebben gestaan (Urstisius, p. 145). Vóór deze burcht, binnen de muren, is een ruim plein, dat den burgers tot schietplein dient (dezelfde, p. 146). De diaken Ezelinus,

---

1) „Non procul ab Hippohnen", zegt Trithemius. Deze aanwijzing heeft mij [illegible] echter niet gebaat, wijl ik, zelfs op oude en uitvoerige kaarten, noch de ééne [illegible] noch de andere plaats heb kunnen vinden.

2) Op een ouden platten grond van Bazel, uitgegeven bij F. de Wit, kan [illegible] men onder n°. 14 de gansche gesteldheid van dit klooster vinden.

lomproost te Bazel, verwerft dit plein van den Bisschop [1]), om r eene kerk te bouwen (p. 146 seq.). Deze kerk wordt door lenzelfden bisschop aan S. Bartholomaeus en S. Leonardus gewijd, 2 Nov. 1033 (p. 147). Eene eeuw daarna, 1135, stelt bisschop Adelbero III (1133—'37; zie Potthast, »Supplement", S. 276), op verzoek van Eppo, procurator der plaats, aldaar het kanonieke leven volgens den regel van den H. Augustinus in (p. 147 seq.). Paus Innocentius II hecht hieraan zijne goedkeuring, 1 Maart 1139 (p. 148). Bisschop Hendrik III (1262—'74) vereenigt het augustijner-klooster van klein Lucela, welks inkomsten te gering zijn tot onderhoud zijner bewoners, met het S. Leonardus-convent, 1264 (l. l.). Het klooster wordt door broeders van Bodiken (zie boven, n°. 22), of wel door die van een reeds door hen ingericht convent, hervormd (Busch, p. 483[a]). De opneming in het Kapittel van Windesheim moet hebben plaats gehad na 1465 (zie boven, n°. 65). De Hervorming doet zich reeds vroeg te Bazel gelden en verwekt er veel tweespalt. De Raad der stad gebiedt vrijheid van godsdienst, 27 Oct. 1527 (Wurstisen, S. 558). Voorts wordt besloten, de kloosters open te stellen, zonder de bewoners te dwingen heen te gaan, hen met zwart gewaad te kleeden, alsmede hen te voeden, indien zij wenschen te blijven, maar hun een jaargeld te geven, indien zij willen trouwen, Maart 1529 (dezelfde, S. 575). Het Leonardus-klooster wordt, als gift onder de levenden, tegen toekenning van burgerrecht en jaargeld aan de belanghebbenden, aan den Raad van Bazel afgestaan (Urstisius, p. 148 seq.; verg. boven, dl. II, blz. 6, 144, 146, 268 [2]). »Habuit id [collegium] viros complures

1) Urstisius noemt hem (p. 147) Rudolphus, en geeft als jaartal 1002. Doch uit de lijst der Bazelsche bisschoppen bij Potthast, *Wegweiser*, „Supplement", Berl. 1868, S. 275, blijkt overtuigend, dat de bedoelde prelaat geen Rudolf kan zijn geweest, en de mededeeling bij Urstisius (l. l.), dat de stichter Ezelinus eerst in 1082 is gestorven, maakt zoo goed als zeker, dat ook het jaartal 1002 foutief moet zijn. Alles sluit daarentegen, wanneer men aanneemt, dat bisschop Udalricus II (1025—1040) is bedoeld, en dat 1032 moet worden gelezen. Intusschen is de fout waarschijnlijk niet het eerst door Urstisius begaan, maar door hem bij een ander gevonden. De buitengewoon hooge ouderdom van Ezelinus heeft hem zelven getroffen, blijkens de woorden: „unde eum ad extremam usque senectam peruenisse, colligitur."

2) De bewering van Urstisius (p. 148), dat de Windesheimers, aan wier Groo

eruditos, quorum lucubrationes innotuerunt" (Zunggo, tom. II, p. 655).

Gelijk uit het bovenstaande blijkt, is de hoofdbron Christianus Vrstisius, *Epitome Historiae Basiliensis*, Bas. [1577], cap. XII, p. 145—149, terwijl de Bazelsche toestanden tijdens de ontruiming van het klooster gekend kunnen worden uit een ander werk van denzelfden schrijver: Christian Wurstisen, *Baszler Chronick*, Bas. [1580], S. 558, 575 (van beide, zeer zeldzame werken bevindt zich een exemplaar in de Acad. bibl. te Utrecht). — Urstisius is grootendeels nageschreven door Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 354—356 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 164—166; fol. uitg. dl. VI, blz. 621 v.). — Busch vermeldt dit convent als behoorende tot de Windesheimsche kloosters, *Chronicon Windesemense*, p. 206, en als één der door Bodiken hervormde huizen, *De reformatione monasteriorum*, p. 483a. — Zunggo, l. l. tom. II, p. 655, beroept zich, behalve op het laatstgenoemde werk, op zeker boekske, *Basilea sacra*, p. 196, en op „Documenta Wettenhusana" (verg. beneden, blz. 165). Aan deze laatste schijnt hij zijn boven vermeld gunstig getuigenis aangaande de geleerdheid van zeer vele bewoners van dit klooster te hebben ontleend. — v. Slee, a. w. blz 234, is, volgens zijne gewoonte bij de behandeling der buitenlandsche conventen, zeer kort.

N°. 69. »Domus Rosaevallis B. Mariae" (Hasker-convent) te Haske 1) in Friesland, in het bisdom Utrecht. Zekere Dodo bouwt eene kluis, de Hasker-kluis geheeten. Na zijnen dood sticht aldaar heer Wibrand van Haske met twee andere geestelijken en eenige leeken een klooster (alles ontleend aan v. Heussen, »Hist. episc. Leov." p. 103). Het oudst bekende oorspronkelijke stuk betreffende dit convent is van 28 Oct. 1419 (Schotanus »Documenten", blz. 119). Het wordt in den strijd der Schieringers en Vetkoopers verwoest, 1420 2). Ofschoon de naam n[illegible]

Kapittel ook de kloosterlingen van S. Leonardus te Bazel tot dusverre in geestelijke onderworpen waren geweest, in 1527 bij openbaar edict hunne O[illegible] afschaften, en besloten, daarin niemand meer op te nemen, laat ik voor het[illegible] zij is. Mij is er niets van bekend, en wie zich van de hooge onwaarschijnlijkheid der zaak wil overtuigen, zie boven, dl. II, blz. 144—147.

1) Thans Haskerdijken, ten Z. van het middelpunt van Friesland.

2) Over het jaar zijn allen het eens. Daarentegen wordt de dag verschillend opgegeven. Volgens Worp v. Thabor, boek IV, blz. 55, geschiedde het „den eersten dach inden Meye"; volgens Schotanus, blz. 252, „op den tweeden Mey"; volgens Peter van Thabor, blz. 10, „des manendaghen ende des dinxdaghen, voer sinte Margrieten dach", d. i. in 1420 op 8 en 9 Juli, indien men den

als de laatste voorkomt op de lijst der Windesheimsche kloosters bij Busch (»Chron. Wind." p. 206), en er dus reeds in 1464 (zie boven, dl. I, blz. 314; dl. III, blz. 3) voldoende zekerheid aangaande de inlijving in het Kapittel schijnt bestaan te hebben, kan deze echter eerst na 1465 haar volledig beslag hebben gekregen (zie boven, n°. 65). De Friesche edelman Agge Donia steekt den prior en een conversbroeder, die hij op den weg ontmoet, uit wraakzucht de oogen uit, en moet voor deze gruweldaad zwaar boeten, 1468 (Worp v. Thabor, boek IV, blz. 113). Hasker-convent behoort niet tot de kloosters, die, bij de oprichting der nieuwe bisdommen, door paus Pius IV aan de bisschoppelijke tafel van Leeuwarden worden toegewezen, 1461 (zie v. Heussen, l. l. p. 29, 30; verg. boven, dl. II, blz. 151). Desniettegenstaande wordt het opgegeven als door den Bisschop »mede geïncorporeerd" (Winsemius, »Beschrijvinghe", onder »Haskerlandt"). Zeker is het, dat de stadhouder van Friesland het te gelijk met de geïncorporeerde goederen aan de Staten van dat gewest overdroeg, 9 Nov. 1579 (Thoe Schwartzenberg, dl. IV, blz. 87 v.). Het wordt geslecht, doch de sporen schijnen nog te bestaan in een oneffen stuk land en eenige uitgedroogde vaarten (v. d. Aa, dl. V, blz. 205).

Aangaande dit klooster is weinig bekend, en dat weinige moet nog uit verschillende boeken worden bijeengebracht. Men zie daartoe: v. Heussen, *Historia episcopatus Leovardiensis* (in zijne *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, tom. II), p. 103 (vert. door v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Vriesland*, dl. II, blz. 311—313; fol. uitg. der *Kerkel. hist. en outheden*, dl. V, blz. 214 v.); Worp Tyaerda van Rinsumageest, *Vierde boek der kronijken van Friesland* (uitgegeven door het „Friesch Genootschap"), Leeuw. 1850, blz. 55, 113; Peter Jacobsz. van Thabor, *Historie van Vriesland* (in Visser en Amersfoordt, *Archief voor vaderlandsche, en inzonderheid Vriesche geschiedenis*, Leeuw. 1824, st. I—III), blz. 10, 384; Ubbo Emmius, *Rervm Frisicarvm historia*, Lvgd. Bat. 1616, p. 395; Winsemius, *Chroniqve ofte Historische geschiedenisse van Vrieslant*, Fran. 1622, fol. 251, 640; dezelfde, *Beschrijvinghe van Vrieslandt* (achter het genoemde werk; ongepagineerd), onder het opschrift „Haskerlandt"; Schotanus,

---

genoemden dag op 13 Juli (zie Kulik, *Die Jahresformen der christlichen Zeitrechnung*, 3[te] Aufl., Prag, 1861, S. 6, 13), of op 15 en 16 Juli, wanneer men hem op 20 Juli plaatst (zie *L'art de verifier les dates*, Par. 1750, partie I, p. 178).

het Geestelicken Kerckelyck ende Wereldtlyck van Frieslandt, Fran. 1658, blz. 252, 224, 414, 426. „Brieven ende [illegible]" [illegible] dit werk, blz. [illegible]; Thos. Schwartzenberg, *Groot placaat en charter-boek van Friesland*, Leeuw. 1768, dl. I, blz. 490, 541 v., 593, 623 v., 625, 659, 661 v., 662, 666, 693, 695—697, 707, 742, 745, 747, 752, 773, 775; dl. II, blz. 270, 410, 410 v., 411, 412 v.; dl. III, blz. 435 v., 451—453; dl. IV, blz. 47 v. (met uitzondering van het laatst bedoelde stuk, dat echter ook bij Winsemius, *Chronique*, fol. 640, is afgedrukt, meestal bestaande uit koopbrieven, ruilbrieven, quitantiën enz. van geringe historische waarde); v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gorinch. 1839, dl. V, blz. 206 (de tegenwoordige gesteldheid van het terrein). — De vermelding van dit klooster op de lijst bij Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 206, heeft alleen chronologische waarde (zie boven); Lindeborn, l. l. p. 866 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 166; hol. uitg. dl. VI, blz. 622), noemt slechts den naam; Zunggo, l. l., zwijgt er geheel van; Focke Sjoerds, *Historische jaarboeken van Friesland*, dl. IV, blz. 406, en de *Tegenwoordige staat van Friesland*, dl. III, blz. 507, hebben niets te beduiden; ook v. Slee, a. w. blz. 185 v., heeft van dit convent niet veel te verhalen.

N°. 70. »Domus B. Christinae" te Iterwile [1]), in het bisdom Straatsburg. Gesticht door den Straatsburgschen kanunnik Cunradus voor de ziel van zijn vader Trutherus en zijne moeder Berchta, 1187 (Guillimannus, p 237). Bisschop Robertus (1440—'78; zie Potthast, »Supplement", S. 416) vereenigt het, [waarschijnlijk als middel ter hervorming], met het Kapittel van S. Arbogastus, buiten de poort van Straatsburg, 1454, en weinig tijds daarna met het klooster te Trutenhusen (zie boven, n°. 59). [Overeenkomstig de Windesheimsche statuten; zie boven, dl. II, blz. 28, noot 8] wordt de abdij in eene priorij veranderd (alles ontleend aan »Gall. Christ." tom. V, col. 849). De inlijving in het Kapittel moet na 1465 hebben plaats gehad (zie boven, n°. 65). Het klooster wordt in den Boerenoorlog verwoest (Franc. Petrus bij Zunggo, tom. II, p 572), en behoort in 1538 tot de verdwenen Windesheimsche conventen (zie boven, dl. II, blz. 146). Zijne inkomsten vervallen aan het Bisdom (»Gall. Christ." l. l.; verg. ook col. 776).

1) Ten Z. W. van Straatsburg. Zie bijv. de meergenoemde kaart n°. 34 („l'Alsace") bij Robert, *Atlas universel*, Par. 1757, alwaar twee Iterswiller's op geringen afstand van elkander, benevens eene menigte plaatsnamen, op „willer" uitgaande, in den omtrek.

Hoofdbron: Sammarthani, *Gallia Christiana*, tom. V (Par. 1731), col. 849, 776. — Zie voorts Franciscus Gvillimannus, *De episcopis Argentinensibvs*, Frib. 1608 (zeer zeldzaam; zie boven, blz. 140), p. 287, en Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, tom. II, p. 572, die zich beroept op schriftelijke aanteekeningen van Franciscus Petrus, den geleerden regulier van Wettenhusen. — Wat Lindeborn, l. l. p. 356 (v Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 166 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 622), aangaande dit klooster verhaalt, is aan Guillimannus ontleend. — v. Slee, a. w. blz. 234, verwijst naar Zunggo en v. Rijn.

N°. 71. »Domus S. Joannis Baptistae" te Volckerdinckhusen 1), in het bisdom Paderborn. Ofschoon er van dit augustijnernonnenconvent eerst in 1171 melding gemaakt wordt, is het waarschijnlijk het oudste (Curtze, S. 330), of althans één der oudste kloosters (dezelfde, S. 633) in Waldeck. Het wordt in een convent van reguliere kanunniken veranderd, 1465 (S. 330, Note 3; S. 346, Note 1). Dit geschiedt, met verlof van den bisschop van Paderborn en den graaf van Waldeck, door Herman van Stralen (zie boven, dl. II, blz. 353), prior te Molenbeke (verg. boven, blz. 111). Deze zendt daartoe vier kloosterbroeders en eenige leekebroeders met leeftocht en kleederen (verg. boven, dl. I, blz. 294; dl. II, blz. 337), landbouw- en schrijfgereedschap (verg. Curtze, S. 346, Note 1), groot en klein vee, paarden enz. Het generaal kapittel vaardigt Johan Clovekorn, prior van Richenberg (zie boven, dl. II, blz. 353), en Johan Busch, prior van Sulta (zie boven, dl. I, blz. 303), af, om te zien, of het klooster tot inlijving geschikt is. Deze brengen rapport uit, en ontvangen de opdracht, het te incorporeeren (verg. boven, dl. II, blz. 52). Zij vervullen dien last, laten de vier broeders gelofte doen, en bevestigen den door hen benoemden prior Lambert van Buren, professbroeder van Molenbeke, die eerst hun rector is geweest (al het bovenstaande ontleend aan Busch, p. 484[b]). Deze inlijving moet hebben plaats gehad tusschen 1465 (zie boven, n°. 65) en 1471 (toen Busch dát gedeelte zijner »Ref. mon.", waarin dit

---

1) De naam wordt zeer verschillend gespeld. Zoo vindt men ook Volderdinckhusen, Volkerhusen, Volkhardinghausen, enz. Het lag 4½ Duitsche mijl ten N. van de stad Waldeck, en 1 mijl ten W. van het stadje Landau. Zie bijv. de kaart van „Waldeck comitatvs" in den meer genoemden *Novus atlas* van Janssonius, tom. I, litt. Mmm.

een en ander voorkomt, reeds had voltooid; zie aldaar, p. 914[c]; verg. boven, dl. I, blz. 320). Ofschoon de Hervorming tamelijk vroeg in Waldeck ingang vindt (Curtze, S. 337), heeft Volckerdinckhusen nog conventualen in 1556 (dezelfde, S. 339). In datzelfde jaar roepen de graven van Waldeck eene synode bijeen, die in dit klooster vergadert, en besluit, de oude kerkordening om te werken en haar vervolgens in te voeren (a. a. O.). Volckerdinckhusen wordt geheel hervormd vóór 1576 (a. a. O.). In dit jaar sterft de laatste broeder, en het huis wordt een gesticht voor acht arme lieden (S. 633). In 1630 is men werkzaam, om het voor de Windesheimsche congregatie te herwinnen (Pennottus, p. 526; verg. boven, dl. II, blz. 169, en dl. III, blz. 6). De zegepraal van het Protestantisme in Duitschland verijdelt deze plannen (zie boven, dl. II, blz. 169), maar het armen-gesticht gaat toch in den dertigjarigen oorlog te gronde (Curtze, S. 633). Ook het gebouw lijdt in dien oorlog veel, ofschoon er thans nog gedeelten van bewoond worden (a. a. O.), en er onder alle Waldecksche kloosters van dit wel het meest is overgebleven (S. 371). De klokken zullen naar Twiste en Landau, het altaarbeeld naar Ober-Waroldern zijn gekomen (S. 633), de manuscripten en boeken in de Vorstelijke Bibliotheek (S. 347). Het tegenwoordige dorp Volkhardinghausen is in 1715 uit de verdeeling van eene kloostermeierij, die reeds in 1683 vermeldt wordt, ontstaan (S. 633).

Wat er nog aangaande de meer uitwendige geschiedenis van dit klooster bekend is, moet geput worden uit het even degelijk als voortreffelijk geordend werk van L. Curtze, *Geschichte und Beschreibung des Fürst[illegible]n-thums Waldeck*, Arolsen, 1850, S. 330, 333, 339, 343, 346, 371, 6[illegible]33 (verg. ook diens artikel „Waldeck" in Herzog's *Real-Encyklopädie für p[illegible]ro-testantische Theologie und Kirche*, Hamb. 1854, Bd. XVII, S. 497, [illegible]98 f.). — De hervorming van Volckerdinckhusen en zijne inlijving in het [illegible] Kapittel van Windesheim is op eene wijze, waaruit de daarbij gebruikel[illegible]ijke handelingen het best kunnen gekend worden, verhaald door Busch, *De reformatione monasteriorum* (in Leibnitz, *Scriptores rerum Brunsvicensi[illegible]um*, Hanov. 1707, tom. II), p. 484[b]—484[c]; verg. ook p. 483[a] en 483[c]. Kort maar belangrijk is de bijvoeging „nostri sunt in opere pro recupe[illegible]ra-tione" op p. 526 van de op kosten van het Windesheimsche klooster „[illegible]SS. Corpus Christi" te Keulen (zie boven, blz. 135) in 1630 gedrukte uitg[illegible]ave der *Generalis totius sacri ordinis clericorum canonicorum historia tripar[illegible]ita* van Pennottus (zie boven, dl. I, blz. 94, noot 5). — Wat verhaald wo[illegible]dt door Lindeborn, l. l. p. 356 (v. Heussen en v. Rijn. *Oudh. en gest.* v-

Deventer, dl. II, blz. 167; fol. uitg. dl. VI, blz. 622), door Zunggo, l. l. tom. II, p. 614 seq., en door v. Slee, a. w. blz. 234, is aan Busch ontleend.

N°. 72. »Domus B. Mariae Magdalenae" te Groot-Frankendaal 1), in het bisdom Worms. Een aanzienlijk man, Eckenbertus of Erkenbertus, en zijne vrouw Rilindis, leggen den grondslag tot eene kerk, 25 Apr. 1119 (»Chron. Worm." p. 93). Bij deze kerk, door bisschop Burchard of Buggo II gewijd, worden geestelijken geplaatst, die naar den regel van den H. Augustinus leven (Schannat, tom. I, p. 147; tom. II, p. 65). De genoemde bisschop begiftigt hen, 6 Oct. 1125 (dezelfde, tom. II, p. 65 seq.). Hun eerste proost, Bertholphus, treedt weldra af, en wordt opgevolgd door den stichter zelven (tom. I, p. 147, 148). Pausen en vorsten begunstigen het klooster (tom. I, p. 147; tom. II, p. 66 seq., 69), en bisschop Reinhard I bevestigt al deze privilegiën, 19 Aug. 1448 (tom. I, p. 148; tom. II, p. 239 seq.). Inmiddels is het vrouwenklooster Klein-Frankendaal wegens de bedorven zeden der zusters ontruimd, en zijn de inkomsten daarvan door paus Eugenius IV aan Groot-Frankendaal toegewezen, 1431 (tom. I, p. 164). Maar ook dit laatste neigt door het wangedrag zijner bewoners ten ondergang (tom. II, p. 244), zoodat de reeds genoemde bisschop Reinhard I den laatsten proost of abt, Joannes v. Ingelheim, van zijne waardigheid ontzet (tom. I, p. 148, 149), en het klooster geheel aan het Kapittel van Windesheim onderwerpt, 1468 (tom. II, p. 244 seq.). De hervorming geschiedt door broeders van Kirsgarten (»Chron. Worm." p. 158), dat zelf vijf en twintig jaren te voren door kloosterlingen van Bodiken is hervormd (l. l. p. 156 seq.; verg. boven, blz. 113). Overeenkomstig de Windesheimsche statuten (zie boven, dl. II, blz. 28 noot 3) wordt de titel van »abt" in dien van »prior" veranderd (Wernerus Titianus, col. 562). Merkwaardig kloosterling: de sterrekundige en cosmograaf Willem van de Velde (Trithemius,

1) Ten Z. van Worms. — Het heette Groot-Frankendaal, in onderscheiding van het vrouwenklooster Klein-Frankendaal, dat door dezelfde echtelingen, Erckenbertus en Rilindis, werd gesticht, en welks kerk in 1125 begonnen en in 1139 door bisschop Buggo ter eere van den H. Stephanus gewijd werd. Zie het *Chronicon Wormatiense*, p. 93, 95, en Schannat in zijn straks te noemen werk, tom. I, p. 164.

»Catal. illustr. viror." p. 172; verg. boven, dl. II, blz. 206, noot 3). De bewoners van Kirsgarten, wier huis in 1525 door de burgers van Worms is verwoest, worden in Frankendaal opgenomen (Schannat, tom. I, p. 152; verg. boven, blz. 114). Wegens het veldwinnend Lutheranisme worden, volgens besluit van den prior superior van het Windesheimsch kapittel, broeders uit de verschillende Brabantsche kloosters naar Duitschland gezonden, en onder hen Petrus Juecht uit Zevenborren naar Frankendaal, waar hij door den prior aan het hoofd eener tot het klooster behoorende parochie wordt geplaatst (zie boven, dl. II, blz. 148 v.; verg. aldaar, blz. 313 v.). De laatste prior, Joannes van Andernach, geeft het klooster benevens het daarbij ingelijfde Klein-Frankendaal en Kirsgarten over aan Frederik III, keurvorst van de Palts, 1564 (Schannat, tom. I, p. 148), die het in 1565 opheft (Struven, S. 260). Reeds bij zekere »capitulatie" van 13 Juni 1562 heeft de Keurvorst het aan uitgeweken gereformeerde Nederlanders afgestaan, om er eene stad te bouwen (Le Long, blz. 67). Binnen weinige jaren verrijst er eene fraaie fabriekstad, die door den Keurvorst met vele privilegiën begiftigd en bij herhaling aanzienlijk versterkt wordt (dezelfde, t. a. p.). Bisschop George Frederik van Greiffenclaw herkrijgt het oorspronkelijk recht op het klooster, 1622, en schenkt het aan de paters Jezuïeten te Worms, 1626 (Schannat, tom. I, p. 148). Terwijl deze vertragen, trachten de Windesheimers weer in het oude bezit te komen (verg. boven, dl. II, blz. 169), waaruit een rechtsgeding ontstaat, dat eindelijk in 1645 ten gunste van beide partijen wordt beslist, zoodat hun het gezamenlijk bezit wordt toegestaan, ofschoon geen van beiden het geniet (dezelfde, l. l.).

De hoofdbron voor de geschiedenis van dit klooster is Schannat, *Historia episcopatus Wormatiensis*, Francof. 1734, tom. I, p. 147—149, 152, 164, met de daarbij behoorende „Probationes" nº. LXXII, LXXIII, LXXV, CCLXII en CCLXVII, in tom. II, p. 65—67, 69, 239 seq., 244 seq. — Verdere bijzonderheden leveren de Monachus Kirsgartensis anonymus, *Chronicon Wormatiense* (in Ludewig, *Reliqviae manvscriptorvm omnis aevi diplomatvm*, Francof. 1720, tom. II), p. 90—96, 158, 163 seq.; Wernerus Titianus, *Annales Novesienses* (in Martene en Durand, *Veterum scriptorum et monumentorum amplissima collectio*, Par. 1724, tom. IV), col. 562; Struven, *Ausführlicher Bericht von der Pfältzischen Kirchen-Historie*, Franckf. 1721, S. 172, 260; Le Long, *Kort historisch verhaal van den eersten*

oorsprong der Nederlandschen Gereformeerden kerken onder 't kruys, Amst. 1751 (zeer zeldzaam), blz. 67. — De merkwaardige kloosterling Willem van de Velde is het best te kennen uit Joa. Trithemius, *Catalogvs illvstrivm virorvm* (in zijne zeer zeldzaam voorkomende *Opera historica*, ed. Freher, Francof. 1601, pars I), p. 172, terwijl de korte mededeelingen van denzelfden schrijver aangaande ons klooster, in zijne *Chronica insignis monasterii Hirsavgienses* en zijn *Chronicon Sponheimense* (in de genoemde *Opera historica*, pars II, p. 125, 247), alsmede in zijne *Annales Hirsavgienses*, S. Galli, 1690, tom. I, p. 401, onbeduidend zijn. — Nog onbeduidender is Bucelinus, *Germania sacra*, pars II (in zijn *Germania topo-chrono-stemmato-graphica*, Ulm. 1655, tom I), p. 34, en *Monasteriologia* (l. l. tom. II), p. 181. — Browerus en Masenius, *Antiquitates et annales Trevirenses*, Leod. 1670, tom. II, p. 33, hebben geput uit Trithemius; Sammarthani, *Gallia Christiana*, tom. V (Par. 1731), col. 673, 711, uit Titianus; Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 356 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 167 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 622), uit Trithemius en Titianus beiden. — De beste compilatie is die van Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742, tom. II, p. 562 seq., waarbij echter het werk van Schannat, dus juist de hoofdbron, niet is gebruikt. Minder uitvoerig is v. Slee, a. w. blz. 234 v.

N°. 73. »Domus B. Mariae Virginis" te Schwabenheim 1), in het bisdom Mainz. Gesticht door graaf Eberhard en diens gemalin Hadwig (Trithemius, »Chron. Sponh." p. 245). Reeds in 1125 2) komt zekere Herman als proost van Schwabenheim voor (l. l. p. 240). Het klooster vervalt bij erfenis aan Mechteld, echtgenoot van graaf Megenhard van Sponheim. Deze laatste geeft het met de daarbij behoorende kerken en bezittingen aan Adelbert I, aartsbisschop van Mainz, op voorwaarde dat er broeders zullen geordend worden, die naar den regel van den H. Augustinus leven, wier kloosterhoofden slechts dan door den Bisschop mogen ingekleed worden, wanneer zij met algemeene stemmen gekozen

---

1) Ten Z.W. van Mainz; ten O.Z.O. van Bingen. Het werd meestal Pfaffenschwabenheim genoemd, ter onderscheiding van het Benedictijner-vrouwenklooster Schwabenheim in hetzelfde bisdom. Zie *Gallia Christiana*, tom V, col. 591.

2) Trithemius schrijft MCV, maar dit schijnt MCXXV te moeten wezen, wijl de door hem genoemde Adelbert, aartsbisschop van Mainz, van 1111—1137, en Bruno, bisschop van Straatsburg, van 1123—1126 regeerde (zie Potthast, *Wegweiser*, „Supplement", Berl. 1868, S. 354 en 415).

zijn, en uit wier midden één als parochie-priester (verg. boven, dl. II, blz. 313 v.) dienst zal doen, opdat alle onrust verwijderd blijve, 1130 (alles ontleend aan Trithemius, »Chron. Sponh." p. 245 seq.). Graaf Simon van Sponheim geeft aan het klooster het hem toekomend patronaatrecht te Hackenheim, 1240 (Würdtwein, tom. I, p. 97); de aartsbisschop Werner van Eppenstein verleent aan den proost Koenraad en het gansche convent de parochiën Nackenheim en Schemesheim, 1259 (Serarius bij Zunggo, tom. II, p. 597); graaf Johannes van Sponheim schenkt het tweehonderd Keulsche marken, 1311 (Würdtwein, tom. I, p. 104). Schwabenheim is een der twee machtigste kloosters der Rijngau (Cratepolius bij Lindeborn, p. 357). De tucht verslapt er, zoodat aartsbisschop Adolf II er de Windesheimsche hervorming wenscht in te voeren, 1468 1), tot welk einde hij het bij breed diploma aan het Kapittel van Windesheim onderwerpt (Serarius bij Zunggo, l. l.). Het wordt door broeders uit Bodiken (zie boven, n°. 22), of wel door die van een door hen ingericht klooster, hervormd (Busch, „Ref. mon." p. 483a). Overeenkomstig de Windesheimsche statuten (zie boven, dl. II, blz. 28, noot 3) wordt de proostdij in eene priorij veranderd (»Gall. Christ." tom. V, col. 591). Ten gevolge der Reformatie heft Frederik III, keurvorst van de Palts, het klooster op, 1570 (Struven, S. 259). Onder begunstiging van keizer Ferdinand II trachten de Windesheimers hunne voormalige huizen in Duitschland terug te krijgen (zie boven, dl. II, blz. 169), en ook dat te Schwabenheim is omstr. 1630 »quasi recuperatum" (Pennottus, p. 526; verg. boven, blz. 6). De zegepraal van Gustaaf Adolf verijdelt echter deze plannen (zie boven, dl. II, blz. 169). Nochtans moet het klooster hersteld zijn geworden, ofschoon het geen lid uitmaakte van de Congregatie van Windesheim (zie beneden; verg. boven, dl. II, blz. 60, noot 5). Het bestaat nog in 1745 (Zunggo, tom. II, p. 596, 597). In 1763 worden twee broeders naar het Windes-

---

1) Zunggo schrijft 1498, maar dit strijdt eensdeels met de rangorde, waarin dit klooster op de lijst der Windesheimsche conventen voorkomt (verg. het vorig n°., dat eveneens in 1468 ter hervorming werd overgegeven), anderdeels met den regeeringstijd van aartsbisschop Adolf II, zijnde 1461—1475 (zie Potthast, *Wegweiser*, Berl. 1862, „Supplement", S. 355).

heimsche generaal kapittel te Aken (verg. boven, dl. II, blz. 87, noot 3; dl. III, blz. 74, 75) gezonden, om bijstand en visitatie te verzoeken, aan welk verzoek voldaan wordt, maar met weinig vrucht (Bekkers, blz. 20).

Tot mijn leedwezen ben-ik niet gelukkig geweest in het verzamelen van de werken, die iets aangaande dit klooster bevatten. Zoo heb ik noch Manlius, *Chronica Constantiensis*, en Cratepolius, *Annales Moguntinorum*, waarop Lindeborn zich beroept, noch de met aanteekeningen verrijkte uitgave van Serarius, *Moguntiacae res*, Francof. 1722, die Zunggo schijnt gebruikt te hebben, ter inzage kunnen krijgen. Vandaar, dat ik mij heb moeten behelpen met hetgeen deze schrijvers aan de genoemde werken hebben ontleend. — Aangaande de overige literatuur het volgende: De stichting enz. is te kennen uit den overdrachtsbrief van 1130, afgedrukt bij Trithemius, *Chronicon Sponheimense* (in zijne zeer zeldzaam voorkomende *Opera historica*, ed. Freher, Francof. 1601, pars II), p. 245 seq.; zie ook aldaar, p. 240. Voorts bestaat er op de Bourg. bibl. te Brussel onder n°. 6805 een H. S., getiteld „Fundatores Monasterii Swabenheim" en beginnende met de woorden „Meginhardus Comes in Spanheim" (zie den *Catalogue des manuscrits de la bibliothèque royale des ducs de Bourgogne*, Brux. 1842, tome I, p. 137). — Kleine gegevens, voornamelijk schenkingen betreffende, vindt men in het zelden compleet voorkomend werk van Würdtwein, *Dioecesis Moguntina in archidiaconatus distincta*, Mannh. 1769, tom. I, p. 7, 97, 104; zie ook p. 163 seq. — Dat het klooster door broeders uit Bodiken of van een door hen ingericht convent hervormd is, vermeldt Busch, *De reformatione monasteriorum*, p. 483a. — Van weinig beteekenis is *Gallia Christiana*, tom. V (Par. 1731), col. 591. — Het jaartal der opheffing blijkt uit Struven, *Ausführlicher Bericht von der Pfältzischen Kirchen-Historie*, Franckf. 1721, S. 259 (zie ook aldaar S. 182); de poging tot herwinning van het klooster omstr. 1630 uit Pennottus, *Generalis totivs sacri ordinis clericorvm canonicorvm historia tripartita*, uitgave van Col. 1630 (zie boven, dl. I, blz. 94, noot 5), p. 526; de latere kwijnende staat uit de volgende mededeelingen van Bekkers, *Beschrijving der Kloosters en Canonike Regulier* (autograaf van 1805; zie boven, dl. II, blz. 6, de noot), blz. 20 der eerste pagineering: „De Medebroeders waren zendelingen en Pastoors in de omliggende dorpen, warom het klooster zeer in aanzien was, maar was reets in verval der tijdelijke goederen gekomen in het Iaar 1763, om dat toen twee van de Medebroeders naar het algemeen Capittel van Aken waren afgezonden, om bijstand te verzoeken, en dat het klooster moght gevisiteert worden, hetgeene ook daar naar is geschiet, maar met weinige vrught, om dat te zeer onderkomen was, edogh het wird in zoo ver herstelt, dat de medebroeders in haar woningh konde verblijfen, om haar geestelijke zaaken voor te staan." — Bij gebrek aan de bronnen is er betrekkelijke waarde in de compilatie van Lindeborn,

Historia episcopatus Daventrienses, Col. Agr. 1670, p. 357 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 168; fol. uitg. dl. VI, blz. 622), en vooral in die van Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742, tom. II, p. 596 seq. — v. Slee, a. w. blz. 235, wijdt slechts een paar regels aan dit klooster.

N°. 74. »Domus S. Christophori" te Ravengirsburg 1) in de Palts, in het bisdom Mainz. Graaf Berthold en zijne gemalin Hedwig richten eene kapel op, 5 Mei 1072 (Günther, pars I, p. 145), die door Udo, aartsbisschop van Trier, aan S. Christoffel wordt gewijd. Dezelfde Berthold, kinderloos zijnde, kiest, met voorbijgang van zijne bloedverwanten en vrienden, Christus en diens martelaar Christoffel benevens zijn belijder S. Maarten tot erfgenamen, en geeft zijne burcht met de kapel over, om er een klooster voor reguliere kanunniken van te maken, 1074 (Gudenus, tom. I, p. 377). Hij sterft in hetzelfde jaar (alles ontleend aan Browerus, Masenius en v. Stramberg, tom. II, p. 247, 246). Het klooster wordt o. a. door paus Innocentius II begunstigd, 1139 (dezelfden, l. l. p. 248). De tucht, die langen tijd door de proosten is gehandhaafd, verzwakt, zoodat de hulp der Windesheimers wordt ingeroepen, omstr. 1468 (p. 249). Ravengirsburg wordt door broeders uit Bodiken, of van een door hen ingericht klooster, hervormd (Busch, p. 483[a]), en zal wel niet lang daarna in het Kapittel zijn opgenomen. Overeenkomstig de Windesheimsche statuten (zie boven, dl. II, blz. 28, noot 3) wordt de titel van »proost" in dien van »prior" veranderd, 1468 (Browerus, Masenius en v. Stramberg, l. l. p. 249, 251). De eerste prior is Thilman van Grünberg (dezelfden, p. 251), schrijver van goede stichtelijke werkjes, gest. 1485 (Trithemius, »Catal. illustr. viror." p. 165). Wegens de verdrukking bij het

1) Ook Ravensberg en Ravensbergen genoemd, maar wel te onderscheiden van Ravensberg, de hoofdstad van het graafschap van dien naam, ten Z. O. van Osnabrück, alsmede van Ravensburg in het zuidelijk gedeelte van Wurtemberg, ten N. van de Bodensee, aan de rivier Schussen. Het hier bedoelde Ravengirsburg lag „in fine Moguntinae dioecesis versus Treverim" (Trithemius, *Catal. illustr. viror.* p. 165), meer bepaald „prope Simmern" (Browerus, Masenius en v. Stramberg, *Metrop. eccl. Trever.* tom. II, p. 246). De plaats blijkt nog nader uit het volgende: „Ab antiquissimo tempore ad parochiam in Ravengirsburg pertinebant filiales ecclesiae in Tiefenbach, Sargenroth, Belgweiler, Mengerscheid et Dickenscheid (dezelfden, l. l. p. 250).

doordringen van de Kerkhervorming in de Palts, verzoeken de kloosterlingen keizer Karel V, hunne goederen te beschermen, aan welk verzoek voor tien jaren wordt voldaan (Browerus, Masenius en v. Stramberg, l. l. p. 248). De in 1558 opgetreden prior Joannes Sartorius sluit met den paltsgraaf George en den hertog van Simmeren een verdrag, waarbij hij en zijne onderhoorigen, met behoud van de kloostergoederen, tot de Augsburgsche confessie overgaan, 1560 (Büttinghausen, Bd. I, St. iii, S. 256, bij Browerus etc. p. 248 seq.; verg. boven, dl. II, blz. 155). Ondanks dit verdrag wordt het klooster genaast, 1566 (Struven, S. 260). Het wordt door de Windesheimsche congregatie herwonnen, 1629 (Pennottus, p. 526; verg. boven, blz. 6), hetgeen echter niet van langen duur schijnt geweest te zijn (zie boven, dl. II, blz. 169). De Franschen herstellen de reguliere kanunniken in het bezit, 1697, die het echter, krachtens den vrede van Rijswijk, in hetzelfde jaar gesloten, weder moeten afgeven (Browerus, Masenius en v. Stramberg, p. 249 seq.). De kloosterkerk, die den katholieken is toebedeeld, wordt op de oude fondamenten vannieuws met twee torens opgebouwd, 1718 (dezelfden, p. 248). »Hunc locum Residentiam 1) Windesemenses nuncupant", 1745, »cujus tamen Superior ad Capitulum Generale non citatur" (Zunggo, tom. II, p. 597). Krachtens het concordaat, tusschen de Fransche Republiek en den Apostolischen Stoel in 1801 gesloten, heeft er eene nieuwe kerspel-indeeling plaats, waarbij de parochie van Ravengirsburg, die tot 1802 door een regulier kanunnik van Everardsclausen (zie boven, n°. 64) is bediend, een zelfstandig bestaan krijgt, en zoowel het kloostergebouw als de kloosterkerk met een jaarlijksch inkomen van vijfhonderd francs ontvangt (Browerus, Masenius en v. Stramberg, p. 250).

De hoofdbron voor de geschiedenis van dit klooster is Browerus, Masenius en v. Stramberg, *Metropolis ecclesiae Trevericae*, Confl. 1855, tom. II, p. 246—251, waar echter gebruik is gemaakt van de volgende werken:

---

1) Wat met dit woord wordt bedoeld, is mij niet helder. Dat het kloosterhoofd in de 18de eeuw niet tot de vergaderingen van het Generaal Kapittel werd opgeroepen (verg. boven, dl. II, blz. 60, noot 5), is reeds bewijs genoeg, dat zijn huis destijds niet tot de Windesheimsche Congregatie behoorde. Bekkers, die de zaak tot klaarheid kon gebracht hebben, brengt geen licht aan (zie beneden).

Gudenus, *Codex diplomaticus*, tom. I, p. 377; Günther, *Codex Rheno-Mosellanus*, tom. I, p. 145, 199; Widder, *Beschreibung der Churpfalz*, Bd. III, S. 458 f.; Büttinghausen, *Beiträge zur Pfälzischen Geschichte*, Bd. I, St. iii, S. 256; *Acta academiae Palatinae*, vol. IV, p. 404. — Eenige bijzonderheden, die den schrijver ontgaan zijn, kan men vinden bij Busch, *De reformatione monasteriorum* (in Leibnitz, *Scriptores rervm Brvnsvicensivm*, Hanov. 1707, tom. II), p. 483a; Trithemius, *Catalogvs illvstrivm virorvm* (in 's mans zeer zeldzame *Opera historica*, ed. Freher, Francof. 1601, pars I), p. 165 seq.; Struven, *Ausführlicher Bericht von der Pfältzischen Kirchen-Historie*, Franckf. 1721, S. 260 (zie ook S. 259, 1186, 1456); Pennottus, *Generalis totivs sacri ordinis clericorvm canonicorvm historia tripartita*, uitgave van Col. 1630 (zie boven, dl. I, blz 94, noot 5), p. 526; Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742 (zie boven, t. a. p.), tom. II, p. 597. — Bekkers in zijne *Beschrijving der Kloosters en Canonike Regulier* (autograaf van 1805; zie boven, dl. II, bl. 6, de noot), verwart op blz. 21 der eerste pagineering het regulieren-klooster van S. Christoffel te Ravengirsburg in de Palts met het benedictijner-klooster Weingarten niet verre van Ravensburg in Zwaben (zie bijv. Bruschius, *Chronologia monasteriorum Germaniae praecipuorum*, Sulzb. 1682, p. 568—582). Deze verwarring duidt genoegzaam aan, hoe onbekend het was zelfs bij een schrijver, die tot de Windesheimsche congregatie behoorde. Dit ontneemt dan ook alle waarde aan 's mans bericht op blz. 86 der tweede pagineering: „Ravensberghem was wel met de vergaderingh van Windesem vereenight, maar den Oversten wird noijt naar het algemeen Capittel beroepen", een bericht, dat hij hoogstwaarschijnlijk aan Zunggo heeft ontleend (zie boven, dl. II, blz. 222, noot 2), en dat ik moet laten voor hetgeen het is. — Lindeborn, l. 1 p. 357 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 168; fol. uitg. dl. VI, blz. 622), noemt slechts den naam van dit klooster zonder eenige historische bijvoeging. — v. Slee, a. w. blz. 235, klaagt met Zunggo over gemis aan berichten.

N°. 75. »Domus B. Mariae 1) in Arena" (in 't Sant 2) bij

---

1) Aldus eenvoudig op de meest authentieke lijst der Windesheimsche con- venten achter de *Constitutiones* van 1553 (zie boven, blz. 4), alsmede op die bij Pennottus, op p. 526 der uitgave van 1630, die door het Windesheimsche klooster „SS. Corpus Christi" te Keulen werd bekostigd (zie boven, blz. 5 v.). Daarentegen heet het „Monasterium Compassionis B. Mariae" bij Lindeborn p. 357, wiens lijst eene herhaling is van die van Lentius, prior generaal d. Congregatie (zie boven, blz. 6), alsmede bij Knippenbergh, op p. 126 van die straks te noemen werk, dat de hoofdbron voor de geschiedenis van dit klooster is.

2) Zie Knippenbergh, p. 122, 126, 296.

Stralen [1]), in het bisdom Keulen [2]). Lutken van Caen sticht eene »Capella Compassionis B. Mariae Virginis", genaamd »Capella toe Holthuysen", 29 Sept. 1313 (Knippenbergh, p. 296). Bij deze kapel behaalt hertog Adolf van Gelder eene schitterende overwinning op hertog Jan van Kleef, 23 Juni [3]) 1468 (Teschenmacher, p. 309). Dien ten gevolge besluit hij, hier een klooster te stichten, welk besluit na eenigen tijd wordt uitgevoerd (Knippenbergh, p. 126). De bewoners van het ten jare 1452 door den edelman Johan van Broekhuizen, met toestemming van diens echtgenoot Anna van Stralen gestichte regulierenklooster te Oostrum (dezelfde, p. 121 seq.), worden met al hunne goederen naar het nieuwe convent overgebracht (p. 126), welke translatie door paus Sixtus IV bevestigd wordt, 3 Apr. 1483 (p. 296). Ongetwijfeld is het klooster terstond aan het Kapittel van Windesheim onderworpen, door broeders van een der verbonden conventen ingericht, en daarna in het Kapittel opgenomen. Meerendeels merkwaardige priors: Theodoricus Prumeren, gek. 1503 (Habets, blz. 19); Johannes van Lochem, 1518—'20 (»Verzameling", blz. 19), vervolgens prior te Albergen en geschiedschrijver (zie boven, blz 127 v.); Henricus Passius, godvruchtig en geleerd, biechtvader van hertog Karel van Gelder (v. Heussen, tom I, p. 103);

---

1) Stralen ligt tusschen Gelder en Venlo; het klooster een weinig ten Z. van Stralen. Zie de kaart van het „Ducatus Geldriae et comitatus Zutphaniae", uitgegeven te Amsterdam bij Covens en Mortier (zond. jaart.).

2) Bij de oprichting der nieuwe bisdommen in Nederland kwam het onder dat van Roermond. Zie Knippenbergh, p. 166, 296.

3) De datum van dezen veldslag wordt door misverstand verschillend opgegeven. Teschenmacher, p. 309, plaatst hem daags „post omnium Martyrum". Slichtenhorst, *Geldersse geschiedenissen*, Arnh. 1653, blz. 262, heeft dit vertaald door „daeghs na Allerheyligen". Het verhaal van een ooggetuige in G. v. Hasselt's *Geldersch maandwerk*, Arnh. 1807, dl. I, blz. 449—457, spreekt van „sunte Jansavont Nativitatis toe middensoemer" (blz. 449), wat hij nader omschrijft als „opter thyen duesent martelerdach, dat is des daeges hyer toe voeren" (blz. 449 v.). Deze datum, 23 Juni, is ongetwijfeld de ware. Hij werd ook aangenomen door I. A. Nijhoff, *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland*, Arnh. 1830, dl. IV, blz. CXIV. — Hoe nauw overigens de stichting van het klooster met dezen veldslag samenhangt, blijkt hieruit, dat de wapenen der gesneuvelde edellieden er werden opgehangen (Teschenmacher, l. l.), en dat er jaarlijks plechtige gedachtenis van de overwinning werd gevierd (Knippenbergh, p. 126).

Mathias Damiani, 1657—'70, vervolgens prior te Gaesdonck (Bekkers, »Can. Gaesd." blz. 9, 10; verg. boven, blz. 48); Petrus Nabben, 1716—'21, vervolgens eveneens prior te Gaesdonck (dezelfde, blz. 11; verg. boven, blz. 48) en schrijver van stichtelijke werkjes (zie boven, dl. II, blz. 323 v.; dl. III, blz. 44); Guilielmus Donceel, 1728 (zie boven, dl. II, blz. 60, noot 5); De Haas, commissaris van Duitschland, omstr. 1770 (Bekkers, »Beschrijving", blz. 15; verg. boven, dl. II, blz. 97, noot 2, en 174, noot 1). Het klooster behoort tot de langst bestaande der Windesheimsche congregatie (zie boven, dl. II, blz. 63).

Het weinige, dat aangaande dit klooster bekend is, moet voornamelijk worden geput uit Knippenbergh, *Historia ecclesiastica ducatus Geldriae*, Brux. 1719, p. 122, 126, 296, alsmede uit Teschenmacher, *Annales Cliviae*, *Juliae*, *Montium* etc., uitgave van Francof. 1721, p. 309. — Kleinere bijdragen, de priors betreffende, leveren v. Heussen, *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, tom. I, p. 103 (vert. door v. Rijn, *Hist. van 't Utr. bisdom*, dl. I, blz. 386; fol. uitg. dl. II, blz. 97); Habets, *Memorieboek van het klooster van den H. Hieronymus te Roermond*, Roerm. 1872, blz. 19; *Verzameling van stukken betrekkelijk het klooster Albergen* (uitgegeven door de „Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis", Zwolle, nog niet voltooid), blz. 19, verg. ook blz. 108, 122, 199, 217; Bekkers, *Beschrijving der Kloosters en Canonike Regulier* (autograaf van 1805; zie boven, dl. II, blz. 6, de noot), blz. 15 der eerste pagineering; dezelfde, *Canonia Gaesdonckana* (autograaf van 1808; zie boven, blz. 46), blz. 9, 10, 11. — Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 357 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 168 v., fol. uitg. dl. VI, blz. 622 v.), volgt Teschenmacher; Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742, tom. II, p. 341, weet slechts uit Miraeus, *Canonicorvm regvlarivm ordinis S. Avg. Origines ac Progressus*, Col. Agr. 1614, p. 67, dat dit klooster nog bestaat; v. Slee, *De kloostervereeniging van Windesheim*, Leid. 1874, blz. 235, heeft er niets van te verhalen.

N°. 76. »Domus S. Martini" bij Zürich 1), in het bisdom Constanz. De geschiedenis van dit klooster ligt geheel in het

1) „Iuxta civitatem Turicensem". Op voorgang van v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, dl. II, blz. 169, heb ik dit boven, dl. II, blz. 147, en dl. III, blz. 11, vertaald door Turgau. Doch Turgau is Turgovia, en Turicensis de adjectief-vorm van Turegum, gelijk Tigurinus van Tigurum, beiden = Zürich. Zie bijv. Bucelinus, *Constantiae sacrae et profanae descriptio*, Francof. 1668, p. 19, 33 seq.

duister. In 1538 staat het reeds bekend als verdwenen (zie boven, dl. II, blz. 146 v.). De loffelijke wijze, waarop het in de kapittelrede van dat jaar wordt vermeld (t. a. p. blz. 147, noot 5), schijnt aan te duiden, dat het tijdens zijn bestaan een voortreffelijk convent was.

Bij Lindeborn, die van bijna alle Windesheimsche kloosters ten minste iets weet te verhalen, vindt men van dit convent niet meer dan den naam. Zie zijne *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 358 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 169; fol. uitg. dl. VI, blz. 623). — Bij Zunggo in zijn vaak genoemd werk wordt er in het geheel geen melding van gemaakt. — Bekkers, *Beschrijving der Kloosters en Canonike Regulier* (autograaf van 1805; zie boven, dl. II, blz. 6, de noot), blz. 21 der eerste, en blz. 97 der tweede pagineering, maakt „civitatem Turicensem" tot „de stad Turckheim... eenige uren [westelijk] van de stad Franckendaal", zoodat hij het klooster uit Zwitserland naar de Palts overbrengt. — v. Slee, a. w. blz. 235 v., waagt eene gissing, die onhoudbaar is, gelijk beneden, n°. 78, zal blijken.

N°. 77. »Domus Venerabilis Corporis Christi" te Blomberg 1), in het bisdom Paderborn. Eene vrouw te Blomberg neemt heimelijk uit de parochiekerk aldaar eene doos met vijf en veertig gewijde hostiën, 1460. Weldra werpt zij deze laatsten uit angst in een put. De zaak wordt ontdekt en gestraft. Omstreeks dienzelfden tijd hevige stormen en onweders, die groote schade aanrichten. Bernard, graaf van Lippe, beveelt op raad van wijze mannen, boven den put eene kapel en een altaar te bouwen. Groote toeloop van menschen en vele genezingen door het water uit den put. Van de offergaven wordt niet lang daarna een klooster voor reguliere kanunniken opgericht, dat naar het Lichaam des Heeren zijn naam ontvangt (alles ontleend aan Schaten, pars II, p. 682 seq.). Het klooster wordt gebouwd door Herman van Stralen (zie boven, dl. II, blz. 353), prior te Molenbeke (zie boven, n°. 46), en ingericht door eenige broeders aldaar (Busch, p. 483c, 483a; verg. boven, dl. II, blz. 368, de noot). Dit moet hebben plaats gehad vóór het twee en zeventigste (dezelfde, p. 914c), of uiterlijk vóór het zes en zeventigste jaar van Busch (p. 955c), d. i. vóór 1471 of '75 (verg. boven, dl. I, blz. 320). Ongetwijfeld is het klooster òf terstond òf wel-

1) In het vorstendom Lippe-Detmold, ten Z. W. van Pyrmont.

dra in het Windesheimsch kapittel opgenomen (verg. boven, dl. II, blz. 56, de noot). Het wordt door Simon III, bisschop van Paderborn (1463—'98; zie Potthast, »Supplement", S. 379), broeder van graaf Bernard, begunstigd, Oct. 1496 (Schaten, l. l. p. 683 seq., 776). Ten gevolge van de invoering van evangelische kerkordeningen in het graafschap Lippe, 1538 en 1571 (Clemen, in Herzog's »Real-Encykl.", Bd. VIII, S. 425), zal het klooster wel zijn opgeheven. »Speramus brevi recuperandum", 1630 (Pennottus, p. 526; verg. boven, blz. 6). De kort daarop gevolgde zegepraal van het Protestantisme in Duitschland heeft deze hoop ongetwijfeld verijdeld (zie boven, dl. II, blz. 169).

Hoofdbron: Schaten, *Annales Paderbornenses*, Neuh. 1693 (zeer zeldzaam; zie boven, blz. 61), pars II, p. 682—684, 776. — Kleine, maar merkwaardige bijdragen leveren Busch, *De reformatione monasteriorum* (in Leibnitz, *Scriptores rervm Brvnsvicensivm*, Hanov. 1707, tom. II), p. 483a, 483c, en Pennottus, *Generalis totivs sacri ordinis clericorvm canonicorvm historia tripartita*, uitgave van Col. 1630 (zie boven, dl. I, blz. 94, noot 5), p. 526. — Wat Lindeborn, l. l. p. 358 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 169; fol. uitg. dl. VI, blz. 623), van dit klooster verhaalt, is aan Busch ontleend. Evenzoo wat er van gezegd wordt door Zunggo, l. l. tom. II, p. 823, en door v. Slee, a. w. blz. 236.

N°. 78. »Domus S. Martini" te Sindelfingen [1]), in het bisdom Constanz. Als benedictijner-klooster gesticht door graaf Albertus Axinbart en diens echtgenoot Wilcha (»Chron. Sind." p. 2). Schijnt reeds vóór 1059 te hebben bestaan (Haug, p 41). Bij de hervorming van het klooster te Hirsau door graaf Adelbert van Calw, 1066 (Trithemius, tom. I, p. 211 seq.), zullen de benedictijner-monniken van Sindelfingen derwaarts zijn overgebracht, terwijl de kanunniken van Hirsau naar Sindelfingen zullen zijn verplaatst (Haug, l. l.; verg. Trithemius, l. l. p. 265, 321 seq.). Het kasteel zal tot »munster" [2]) zijn ingericht (»Chron. Sind." p. 2; Haug, l. l.). De in Byzantijnschen stijl gebouwde en ook thans nog merkwaardige kerk is naar gissing te dier-

1) Ook Zindelfingen, Soldelfingen, Gundelfingen enz. Het ligt in Wurtemberg, ongeveer ten N. N. W. van Tubingen, ten W. Z. W. van Stuttgart.

2) Munster (monasterium) = gemeenschappelijke, bij de kerk gelegen woning der aan haar verbonden kanunniken. Zie Moll, *Kerkgesch. v. Ned. vóór de Herv.*, Arnh. 1864, dl. I, blz. 307; dl. II, st. i, blz. 292.

zelfder tijd ontstaan (Haug, l. l.), en wordt voornamelijk aan S. Maarten gewijd, 4 Juli 1083, terwijl de crypt voornamelijk aan S. Jan Baptist wordt toegeheiligd, 25 Nov. 1100 (»Ann. Sind." p. 3). Lijst der proosten (l. l. p. 4—6). Er is sprake van »scolares" (p. 9), zoodat het kapittel eene school schijnt gehad te hebben. De kerken bij Lewenberg en bij Wile zijn aan het kapittel onderworpen (p. 39). Rudolf, graaf van Tubingen, wenscht bij Sindelfingen eene stad te bouwen, en schenkt daartoe aan den proost en het kapittel vele voorrechten, Apr. 1263 (p. 31—33). Ook bij andere gelegenheden en door andere personen worden zij begiftigd en begunstigd (p. 27—40). Bij de oprichting der Universiteit te Tubingen in 1477 wordt het College der S. Maartenskerk te Sindelfingen met acht kanunnikdijen, even zoovele praebenden en twee derden der inkomsten, als grondslag voor de nieuwe stichting, naar de kerspelkerk te Tubingen overgebracht (Haug, p. 6, nota 2). De professoren der hoogere faculteiten zijn tevens kanunniken der bedoelde kerk (Palmer, bij Herzog, Bd. XVIII, S. 280). Ook het patronaat en de inkomsten der aan het genoemd College onderworpen kerken worden aan de Universiteit overgegeven, en de kerk te Sindelfingen, van luister en schatten beroofd, in een regulierenklooster 'eranderd (Haug, l. l.). Dit klooster wordt op Windesheimsche ·ijze ingericht door broeders uit Kirsgarten (»Chron. Worm." 158; verg. boven, blz. 113). Ongetwijfeld is toen tevens de ·el van »proost" in dien van »prior" veranderd (zie boven, . II, blz. 28, noot 3), en het klooster terstond of spoedig arna in het Kapittel van Windesheim opgenomen. Bij de in- ›ring der Hervorming in Wurtemberg, 1534 (Palmer, S. 281), ›ft men aan de kloosters evangelische »leesmeesters" en wacht uitwerking van hun onderricht af (dezelfde, S. 285). De ›sterordening wordt in 1556 verlaten, en de kerkordening in 9 ingevoerd (S. 288), zoodat ook het klooster te Sindelfingen rschijnlijk destijds zal zijn opgeheven.

Om de geschiedenis van dit huis wel te begrijpen, moet men in het oog ouden, dat het achtereenvolgens drie soorten van bewoners heeft gehad. ot 1066 was het een conveut voor benedictijner-monniken; van toen tot ·77 een kapittelhuis voor de aan de kerk verbonden kanunniken; eerst ıds laatstgenoemd jaar een klooster voor reguliere kanunniken der orde

van den H. Augustinus (verg. boven, dl. I, blz. 94—97). — De hoofdbron is: *Chronici Sindelfingensis quae supersunt*, uitgegeven en van aanteekeningen, charters en bijlagen voorzien door Haug, Tub. 1836, in de „Scripta Academiae Tubingensis" van dat jaar. — Het genoemde *Chronicon* is bekend geweest aan Martinus Crusius, die er veel uit moet hebben overgenomen in zijne *Annales Sueviae*, Francof. 1595 (door mij niet gezien). — Van de door mij geraadpleegde schrijvers komt er het naaste bij, maar wordt er toch geheel door overschaduwd, Franciscus Petrus, *Suevia ecclesiastica*, Aug. Vind. 1699, p. 751 seq. — Merkwaardige bijdragen tot het onderwerp kan men vinden bij Trithemius, *Annales Hirsavgienses*, S. Galli, 1690, tom. I, p. 211 seq., 265, 321 seq., bij den Monachus Kirsgartensis anonymus, *Chronicon Wormatiense* (in Ludewig, *Reliqviae manvscriptorvm omnis aevi diplomatvm*, Francof. 1720, tom. II), p. 158, en bij Palmer in zijn artikel „Würtemberg" (in Herzog's *Real-Encyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*, Hamb. 1854, Bd. XVIII), S. 280, 281, 285, 286, 288. — Van weinig waarde is Pregizerus, *Suevia et Wirtenbergia sacra*, Tub. 1717, p. 50, 107; van nog minder belang Bucelinus, *Germania sacra* (in zijn *Germania topo-chrono-stemmato-graphica*, Ulm. 1655, tom. I), p. 82, alsmede de *Documenta Rediviva monasteriorum praecipuorum in ducatu Wirtenbergico*, Tub. 1636, 3[de] afdeeling („Elenchus reliquorum Monasteriorum"), p. 560 seq., terwijl Bruschius, *Chronologia monasteriorum Germaniae praecipuorum*, Sulzb. 1682, p. 660, dit klooster slechts in het voorbijgaan vermeldt. — Lindeborn, l. l. p. 358 (v. Heussen en v. Rijn *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 169; fol. uitg. dl. VI, blz. 623), geeft niet meer dan den naam; Zunggo, l. l. tom. II, p. 663, levert eene kleine compilatie; v. Slee, a. w. blz. 263, verwijst naar Zunggo. — Als laatstgenoemde auteur, l. l. tom. II, p. 656, mogelijk acht, dat het bij Leibnitz, *Scriptores rervm Brvnsvicensivm*, tom. III, p. 662, vermelde „monasterium sancti Martini", alwaar Hendrik, hertog van Beieren, in 1127 werd begraven, het S. Maartensklooster te Sindelfingen zou kunnen zijn, en v. Slee, a. w. blz. 235 v., het vermoeden uitspreekt, dat het 't klooster van dienzelfden naam te Turgau (lees Zurich; zie boven, n°. 76) zal wezen, dan dwalen beiden, wijl het eveneens aan S. Maarten gewijde klooster Weingarten, ten N. O. van de stad Ravensburg in Wurtemberg (zie boven, blz. 172, noot 1), is bedoeld (zie Bruschius, l. l. p. 568).

N°. 79 1). »Domus B. Mariae Montifagorum" 2) (**Berenberg**),

1) Op de lijst bij Lindeborn, l. l. p. 360, is dit klooster n°. 84. Verg. boven, blz. 4, noot 5.

2) Men vindt ook Montifragorum, Montifragrorum en dergelijke spellingen, die geen zin opleveren. Fagus = beuk; dus Montifagorum = Beukenberg. Hoe dit klooster den naam van Berenberg heeft gekregen, is mij niet gebleken. Of

in het bisdom Constanz. Van dit klooster is mij niets anders bekend, dan dat het in het sermoen, door den Eemsteinschen prior Van Balen ten jare 1538 bij gelegenheid van het Windesheimsch generaal kapittel gehouden, voorkomt als niet meer bestaande (zie boven, dl. II, blz. 147).

Noch Lindeborn, l. l. p. 360 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 172; fol. uitg. dl. VI, blz. 623), noch Zunggo, l. l. tom. II, p. 638, weet van dit klooster iets te verhalen. Bij geen enkelen schrijver heb ik er iets van gevonden.

N°. 80 1). »Domus S. Laurentii" te Hesse bij Saarburg 2), in het bisdom Metz. Als vrouwenklooster 3) gesticht door de ouders of bloedverwanten van paus Leo IX (Mabillon, tom. IV, p. 464), dus omstreeks het begin der 11de eeuw. Genoemde paus wijdt er zelf het hoogste altaar, en bepaalt bij een giftbrief van omstr. 1049, waarin hij o. a. de schenkingen zijner bloedverwanten bevestigt, dat slechts de aartsbisschop, of de bisschop der diocese, of geschikte »hebdomadarii" der kerk 4), en overigens niemand, tenzij met toestemming der abdis, bij dit altaar de mis bedienen mag (Mabillon, l. l. p. 465, 675). Hoe het gekomen is, dat dit vrouwenconvent in een klooster voor reguliere kanunniken werd veranderd, blijkt niet. Dat het genoemde klooster door broeders uit een der Windesheimsche huizen ingericht, en bij die gelegenheid tot eene priorij gemaakt werd (zie boven, dl. II, blz. 28, noot 3), is zoo goed als zeker. Dat de inlijving in het Kapittel

---

is het slechts eene verbastering van Beukenberg? — Volgens Zunggo op de straks te noemen plaats lag het bij Lindau, dat, gelijk men weet, op een klein eiland in het oostelijk gedeelte van het meer van Constanz is gelegen.

1) Op de lijst bij Lindeborn, l. l. p. 358, is dit klooster n°. 79. Verg. boven, blz. 4, noot 5.

2) Wel te onderscheiden van Saarbrück, dat eveneens aan de Saar, maar veel noordelijker is gelegen. Saarburg (Fr. Sarrebourg) ligt ongeveer drie uren ten W. van Phalsburg (beiden in noord-westelijke richting van Straatsburg); Hesse (Lat. Hissa) ongeveer één uur ten Z. van Saarburg. Zie bijv. kaart n°. 33 („Lorraine") in den meermalen genoemden *Atlas universel* van Robert.

3) De orde, waartoe het behoorde, wordt niet opgegeven.

4) „Hebdomadarii, dicti in Ecclesiis Cathedralibus sicut et in Monasteriis quibus majus Sacrum canere, omniumque horarum officium inchoare incumbebat" (Du Cange, *Glossarium*, Par. 1733; tom. III, col. 1079).

van Windesheim na 1477 moet hebben plaats gehad, volgt uit de rangorde op de lijst der verbondene kloosters (zie boven, n°. 78). Dat het onder die kloosters met eere bekend stond, maar in 1538 reeds was verdwenen, blijkt uit de kapittelrede van dat jaar (zie boven, dl. II, blz. 147). »Anno 1629 est recuperatum" (Pennottus, p. 526; verg. boven, blz. 6), hetgeen waarschijnlijk niet van langen duur zal zijn geweest (zie boven, dl. II, blz. 169). Ten tijde van Mabillon (d. i. omstr. 1700) wordt het eene priorij, onderworpen aan de cisterciënser-abdij e Hauteseille (Mabillon, l. l. p. 465).

Aangaande dit klooster is weinig bekend. De schier eenige bron is Mabillon, *Annales ordinis S. Benedicti*, lib. LIX, n°. LXII (in de uitgave van Lucae, 1739, tom. IV, p. 464 seq., 675 seq.). — Het aldaar geschrevene s grootendeels woordelijk overgenomen in *Gallia Christiana*, tom. V (Par. 1731), col. 848 seq., en beiden zijn gebruikt door Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742, tom. II, p. 125 seq. — Klein maar belangrijk zijn de boven vermelde woorden van Pennottus, *Generalis totivs sacri ordinis clericorvm canonicorvm historia tripartita*, uitgave van Col. 1630 (zie boven, dl. I, blz. 94, noot 5), p. 526. — Lindeborn, l. l. p. 358 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 169; fol. uitg. dl. VI, blz. 623), kent slechts den naam van dit convent. — v. Slee, a. w. blz. 236, vermeldt alleen, dat het in 1538 reeds was verloren gegaan.

N°. 81 1). »Domus B. Mariae" te Bordesholm 2) in Holstein, in het bisdom Bremen. De bewoners van Faldera of Wippenthorp (Helmoldus, p. 616c), op de grens van Holstein naar de zijde van het land der Slaven (dezelfde, p. 578a), komen tot Adelbert of Adelbero II, bisschop van Bremen (1123—'48; zie Potthast »Supplement", S. 284), om van hem een priester te vragen (p. 577c—578a). Adelbero geeft hun den later heilig verklaarden Vicelinus (verg. boven, blz. 117), die in de gansche streek grooten invloed uitoefent, en om wien vele andere priesters zich scharen

---

1) Op de lijst bij Lindeborn, l. l. p. 358, is dit klooster n°. 80. Verg. boven, blz. 4, noot 5.

2) Een aanzienlijk dorp, drie uren ten Z. Z. W. van Kiel, aan het Bordesholmer meer. Het klooster lag op een eiland (zie het straks te noemen *Compendivm vitae Vicelini*, p. 780c).

(p. 578[a]). Met dezen richt hij een »munster" 1) voor reguliere kanunniken op, 1125 (»Compendium", p. 780[b]). Hun streng en heilig leven; hunne »gave der gezondmaking" en der »uitwerping van booze geesten" (Helmoldus, p. 584[b]). De bisschop verleent aan Vicelinus den titel van »proost van Nyge-munster" (Nieuwmunster), draagt de kerk van Wippenthorp en hare parochianen bij voortduring aan hem op, en schenkt hem de kerk van Bishorst met al haar toebehooren, 1142 (Lindenbrogius, p. 152 seq.). Meer andere schenkingen van denzelfden Adelbero (»Versus antiqui", p. 775[c]). Vicelinus, inmiddels bisschop van Aldenburg of Lubeck geworden (1149; zie Potthast, »Suppl." S. 345), sterft in Nyge-munster, 12 Dec. 1149, en wordt aldaar begraven (Helmoldus, p. 600[c]). Hij wordt als proost opgevolgd door den voortreffelijken Eppo (p. 601[c]), die er tijdens zijn leven prior was (p. 599[c]; verg. boven, dl. II, blz. 14, noot 4). Op Eppo volgt Hermannus (p. 616[c]). Eppo bestuurt het huis zes jaren, Hermannus veertien (»Versus antiqui", p. 778[c]). Helmoldus, schrijver van de »Chronica Slavorum" (Leibnitz, tom. II, p. 537—629), wordt door een later kloosterbroeder »noster frater Helmoldus" genoemd (»Compendium", p. 780[b]), en schijnt dus tot de kanunniken van Nyge-munster behoord te hebben (zie echter Leibnitz, tom. II, »Introductio", p. 49[c]). Het klooster wordt met het gebeente van Vicelinus naar het eiland Bordesholm verplaatst, 1332 (»Compendium", p. 780[c]). Waarschijnlijk wegens vervallen tucht, wordt het vóór 1475 (Busch, p. 955[c]; verg. boven, dl. I, blz. 320) hervormd door broeders uit Segeberg (zie boven, n°. 49), tijdens hun prior Albert Wiltinc van Bochold (dezelfde, p. 486[b], 808[c]; verg. boven, blz. 118). Ongetwijfeld wordt bij deze gelegenheid de titel van »proost" in dien van »prior" veranderd (zie boven, dl. II, blz. 28, noot 3), en het klooster weldra bij het Kapittel van Windesheim ingelijfd. Het bestaat nog in 1509 (»Compendium", p. 781[a]). Het is het rijkste en aanzienlijkste der niet adellijke conventen des lands (Münter, Th. III, S. 555). Het verleent den Koning vier duizend mark tot bestrijding der staatsuitgaven (S. 597, Note 3). De prior is o. a. patroon van de kerk te Kiel (S. 614 f.). Een der broeders, Wilhelm Pravest,

1) Zie boven, blz. 178, noot 2.

wordt aldaar als pastoor aangesteld, 1526, en schrijft een listigen brief aan Luther, alsmede een paskwil op hem (S. 614—617). Het klooster wordt door den prior en de broeders verlaten, 1565 (S. 605, 617).

Het bovenstaande zal allicht moeten gewijzigd, maar zeker aanmerkelijk kunnen uitgebreid worden door de *Historia coenobii Bordesholmensis* van Henricus Muhlius, in diens *Dissertationes historico-theologicae*, Kiliae, 1725. Ik heb dit werk, dat o. a. ook eene *Dissertatio de vita et gestis Henrici Zutphaniensis* bevat (zie v. Herwerden, *Het aandenken van Hendrik van Zutphen*, 2de druk, Arnh. 1864, blz. 143), en waarvan een exemplaar in het bezit was van wijlen den Leidschen hoogleeraar N. C. Kist (zie den *Catalogus* zijner nagelaten boeken, Leid. 1861, blz. 70, n°. 1765; het exemplaar werd voor eenige stuivers verkocht, en niemand weet, waar het is gebleven), ondanks alle aangewende moeite niet ter inzage kunnen krijgen. Het bestaan der monographie over het klooster te Bordesholm is mij bekend uit Münter, *Kirchengeschichte von Dänemark und Norwegen*, Leipz. 1823, Th. III, S. 555, Note 2, die er S. 555, 597, 614—617 (zie ook S. 605), een en ander, tot de latere tijden betrekkelijk, aan heeft ontleend. — Hoofdbron voor de geschiedenis der vroegere dagen is Helmoldus, *Chronica Slavorum* (in Leibnitz, *Scriptores rervm Brvnsvicensivm*, Hanov. 1707, tom. II), p. 577c—578b, 580a, 584b—584c, 599c, 600c, 601a, 601c, 616c, waarbij men voege den bevestigingsbrief van bisschop Adelbero, afgedrukt bij Lindenbrogius, *Scriptores rerum Germanicarum Septentrionalium*, Hamb. 1706, p. 152 seq. — Met dit een en ander vergelijke men de *Versvs antiqvi de venerabili Vicelino episcopo Aldenbvrgensi* (in Leibnitz, l. l. tom. I, p. 774—780; ook bij Lindenbrogius, l. l. p. 118—124), alsmede het *Compendivm vitae et translationis venerabilis Vicelini episcopi* (in Leibnitz, l. l. tom. I, p. 780 seq.), die daarenboven beiden verschillende nieuwe gegevens bevatten. — De hervorming van het klooster door den prior van Segeberg is vermeld door Busch, *De reformatione monasteriorum* (in Leibnitz, l. l. tom. II), p. 808c, verg. p. 486b. — Hiermede zijn de mij bekende bronnen besproken, want wat men leest bij Krantzius, *Saxonia*, lib. V, cap. 28, 29; lib. X, cap. 36 (in de uitgave van Francof. 1575, p. 125, 282), en *Wandalia*, lib. III, cap. 35, 39 (in de uitgave van Francof. 1575, p. 75, 77), is aan Helmoldus ontleend, terwijl Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, p. 358 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 169 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 623), Krantzius heeft nageschreven. Evenzoo levert Henricus Wolteri, *Chronica Bremensis* (in Meibomii, *Res Germanicae*, Helmaest. 1688, tom. II), p. 49, niets op, en is de compilatie van Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742, tom. II, p. 492—494 (zie ook p. 389), ofschoon niet onverdienstelijk, uit Helmoldus en andere schrijvers saamge-

bracht. — v. Slee, a. w. blz. 236, spreekt slechts terloops over dit klooster, en laat het abusievelijk door den Segebergschen prior Johan Walberg hervormen.

N°. 82 1). »Domus S. Joannis Baptistae" te Merkeshusen 2) in Hessen, in het bisdom Mainz. Dit klooster komt reeds voor in een oorspronkelijk stuk van 1248 (Würdtwein, tom. III, p. 573). Hoe en wanneer het onder het Kapittel van Windesheim kwam, is mij niet gebleken. Hoogst waarschijnlijk heeft dit plaats gehad na 1475, toen Busch zijn werk »De reformatione monasteriorum" reeds had voltooid (zie Busch, p. 955c; verg. boven, dl. I, blz. 320, en het vorig n°.), in welk werk het niet voorkomt. Philips, landgraaf van Hessen, verwijdert de reguliere kanunniken uit dit huis, en geeft het aan arme, zwakke vrouwen ter bewoning, 1527 (Creccecius bij Lindeborn, p. 359; verg. boven, dl. II, blz. 56, de noot).

Zie Würdtwein, *Dioecesis Moguntina in archidiaconatus distincta*, Mannh. 1768, tom. III, p. 573 (misschien ook p. 410), alsmede Creccecius, *De orig. et fund. ord. monast.* c. 7, door mij te vergeefs gezocht, maar nageschreven door Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 359 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 170 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 623). — Zunggo, l. l., laat dit klooster onvermeld. v. Slee, a. w. blz. 236, volgt v. Heussen en v Rijn.

N°. 83 3). »Domus S. Georgii Martyris" te Sambach of Schamhapt 4) in het bisdom Regensburg. Eene adellijke vrouw, Geer-

1) Op de lijst bij Lindeborn, l. l. p. 359, is dit klooster n°. 81. Verg. boven, blz. 4, noot 5.

2) Ik heb deze plaats op geene kaart gevonden. Volgens het zoo aanstonds te noemen werk van Würdtwein, tom. III, p. 573, verg. met den titel op p. 371, lag zij in het archidiaconaat van Fritzlar.

3) Op de lijst bij Lindeborn, l. l. p. 359, is dit klooster n°. 82. Verg. boven, blz. 4, noot 5.

4) Op de verschillende lijsten der Windesheimsche kloosters (zie boven, blz. 3—7) komt dit convent voor als liggende „in Sambaco" of „Sambeco". Uit de straks te noemen bul van Paulus V blijkt, dat het gelegen was „in villa Schamhaupten". Hundius, tom. III, p. 196, schrijft: „Schamhapt ad fontes rivi, dicti Schambach, supra vicum Altmanstain". Volgens deze aanwijzingen is Schambach de naam van het riviertje, aan welks oorsprong het dorp Schamhapt of Schamhaupt ligt, zoodat niet de eerste maar de tweede der boven, in den tekst opgegeven namen de ware zou wezen. Bedrieg ik mij niet, dan is het

truida, weduwe van Berchtold, schenkt met hare dochter Luitgard haar landgoed Schamhapt en al hare bezittingen, onder voorwaarde dat aldaar reguliere kanunniken zullen worden geordend, die volgens den regel van S. Augustinus leven, omstr. 1130 (Hundius, tom. III, p. 196). Hendrik I, bisschop van Regensburg, bevestigt de stichting, en voegt er de parochie der plaats met al hare kapellen, tienden enz. aan toe, 28 Apr. 1137 (l. l.). Het »munster" (zie boven, blz. 178, noot 2) wordt ook door andere edelen begiftigd (p. 197). Later moet het in een klooster van reguliere kanunniken der orde van S. Augustinus (zie boven, dl. I, blz. 96 v) zijn veranderd, welks kerk tevens de kerspelkerk was, en waaraan de zielzorg der parochianen was verbonden (Hundius, l. l. p. 197; verg. boven, dl. II, blz. 313 v.). Wanneer dit is geschied, of de inlijving in het Kapittel van Windesheim er mede in verband stond, en wanneer deze laatste heeft plaats gehad, is mij niet gebleken. Het wordt, te zamen met het benedictijner-convent te Mallersdorf, met het jezuïeten-college te Munchen vereenigd, welke vereeniging echter bij bulle van paus Clemes VIII weder wordt ontbonden, 19 Mei 1595, onder bepaling dat alles in den vorigen staat teruggebracht, en het convent te Schamhapt opnieuw ingericht zal worden (Hundius, tom. II, p. 197 seq.). In 1606 komt het voor als zeer vervallen en sinds vele jaren door de reguliere kanunniken verlaten. Wijl hunne oversten geen zorg hebben gedragen voor het bestuur en beheer, heeft hertog Maximiliaan van Beieren deze zorg op zich genomen, en bij de parochiale kloosterkerk steeds een priester voor de gemeentenaren en een administrateur voor de goederen onderhouden. Wegens de geringe inkomsten der Hoogeschool te Ingolstadt, die »in conservanda et propaganda Religione Catholica adversus undique grassantes haereses plurimum contulit ac etiam confert utilitatis", wenscht hij aan de genoemde hoogeschool al de goederen van het klooster te schenken, met uitzondering van tweehonderd florijnen tot onderhoud van een rector der parochiale kerk te Schamhapt, en van het

---

genoemde riviertje het eerste, dat, oostelijk van Regensburg, aan den linkeroever in den Donau vloeit. Zie bijv. de kaart van het „Palatinatvs Bavariae" in den vaak genoemden *Novus atlas* van Janssonius, Amst. 1649, tom. I, litt. F

ubbel dier som voor zeker broederhuis van studenten te Ingoltadt. Paus Paulus V geeft tot dit een en ander zijne toetemming bij bulle van 25 Mei 1606 (alles ontleend aan de geoemde bul, bij Hundius, tom. III, p. 197—199).

De eenige mij bekende bron is Hundius of Hund, *Metropolis Salisburgensis*, vervolgd en van oorspronkelijke stukken en aanteekeningen voorzien door Gewold, Ratisp. 1719, tom. II, p. 197 seq., tom. III, p. 196—199 (in de uitgave van Monach. 1620, tom. II, p. 285, tom. III, p. 285—290; van de beide uitgaven is een exemplaar in de Acad. bibl. te Utrecht). — Uit dezelfde bron is geput door Lindeborn, l. l. p. 359 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 171 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 623), alsmede door Zunggo, l. l. tom. II, p. 741. — Ook de korte mededeeling bij Miraeus, *Canonicorvm regvlarivm ord. S. Avg. Origines ac Progressus*, Col. Agr. 1614, moet aan eene vroegere uitgave van hetzelfde werk (1582?) zijn ontleend. — v. Slee, a. w. blz. 236, heeft gebruik gemaakt van Zunggo en v. Rijn, zoodat ten slotte Hund en Gewold de oorspronkelijke zegslieden zijn van alles, wat wij aangaande dit klooster weten.

N°. 84 [1]). »Domus Montis B. Mariae" bij de rivier Jason [2]), n het bisdom Camin of Pommeren. Misschien behoorde dit klooser tot de dertig, die binnen tweehonderd jaren, 1140—1329 Wia, col. 595 seq.), in Pommeren verrezen. Reeds omstr. 1535 s de Kerkhervorming in dit land eene besliste zaak (dezelfde, ol. 632). Ondanks den heftigen tegenstand van bisschop Erasnus Manteuffel (1522—'44; zie Potthast, »Supplement", S. 291) vorden kloosterlingen verdreven, kloostergoederen genaast, kloosers vrijwillig verlaten (Wia, col. 635, 636). Aangezien ons conent eerst na 1475 bij het Kapittel van Windesheim moet zijn ngelijfd (zie boven, n°. 82), kan het er niet lang toe hebben beoord. »Hoc caenobium, olim non ignobile, nunc in urbem per heterodoxos conversum est" (Zunggo, tom. II, p. 485).

Van dit klooster is mij nog minder bekend dan van het onder n°. 79 vermelde. Bij Wia, *Historia episcopatvs Caminensis in Pomerania* (in Lu-

1) Dit klooster is het laatste op de lijst van 1553 (verg. boven, blz. 4). Op ie bij Lindeborn, l. l. p. 360, komt het voor als n°. 83 (verg. boven, blz. 4, oot 5).

2) Reeds v. Rijn schreef (*Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 172, noot 1): Dit vertale ik zoo als 'er staat, maar kan nergens eenen vloed Jason vinden". a veel vruchteloos zoeken zeg ik hem dit na.

dewig, *Scriptores rerum episcopatus Bambergensis*, Francof. 1718, vol. II), heb ik het niet gevonden, ofschoon enkele plaatsen aldaar genoegzaam aanduiden, hoe het in het algemeen met de geestelijke huizen in Pommeren is gegaan. Misschien is er iets te vinden bij Cramerus, *Chronicon Pomeraniae ecclesiasticum*, Francof. 1602 (Ludewig, l. l p. 498), naar wien de schrijver bij herhaling verwijst. — Lindeborn, l. l. p. 360 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v Deventer*, dl. II, blz. 172; fol. uitg. dl. VI, blz. 623), noemt slechts den naam. — Zunggo's boven aangehaalde woorden, volgens welke het klooster door de Protestanten in eene stad zal zijn herschapen (Mariënberg? Waar gelegen? Toch niet Mariënburg of Margenburg ten Z. O. van Danzig, aan de Nogat?), moet ik laten voor hetgeen zij zijn Onmogelijk is de zaak niet; ook met het klooster te Frankendaal is het zoo gegaan (zie boven, blz. 168), doch de schrijver beroept zich op „geographi recentiores", zonder hen te noemen. — Bekkers, *Beschrijving der Kloosters en Canonike Regulier* (zie boven, dl. II, blz. 6, de noot), blz. 21 der eerste pagineering, weet óók niets naders aangaande dit convent, maar merkt er toch bij op: „hier uijt kan men zien, hoe verre de vergaderingh van windezem uijtgestrekt is geweest" (verg. boven, dl. II, blz. 3).

N'. 85 1). »Domus Montis S. Georgii" (S. Georgenberg, Jürgenberg), later »Curia Grisonum" (Grauhoff) bij Goslar 2), in het bisdom Hildesheim. Gesticht door keizer Koenraad II, omstr. 1031 (Heineccius, p. 34; verg. »Chron. breve", p. 426c). Door velen begiftigd en begunstigd (dezelfde, p. 110, 116, 155, 172, 242, 272 seq., 326, 395, 408). Waarschijnlijk ten gevolge van aanzienlijke uitbreidingen gewijd, 1128 (p. 124; „Chron Stederb." ap. Meib. tom. I, p. 453). Fraaiste kerk van het land, met vijf sierlijke torens, twee koren boven elkander, in elk der twee achttien altaren met vergulde tafelen (Heineccius, p. 133 seq.; verg. ook p. 447). Kloosterzegels (p. 133, 134; tab. III, fig. 1, 2, 3). Lijst van proosten tot 1707 (p. 133). Het klooster behoort tot de acht huizen, die zich tot onderlinge handhaving van het

1) Dit klooster komt noch op de lijst van 1553 (zie boven, blz. 4), noch op die van 1630 (zie boven, blz. 5 v.) voor. Het wordt eerst vermeld op die van Lindeborn, 1670 (zie boven, blz. 6). De inlijving in het Kapittel van Windesheim heeft dan ook omstreeks het midden der 17de eeuw plaats gehad (zie beneden).

2) „Olim urbi nostrae imminens, sed superioribus seculis ferali deletum incendio, et in curiam Grisonum, quae proxime a Goslaria nostra floret, translatum" (Heineccius in zijn straks te noemen werk, p. 84).

:eguliere leven met dat van Hamersleben vereenigen, omstr. 1125 Zunggo, tom. II, p. 442 seq.; verg. boven, blz. 141). Het brandt ıf, 1145 (Heineccius, p. 144; »Chron. Stederb." l. l.). Twist net de kloosterlingen van Richenberg, 1214 (p. 213; verg. boven, blz. 96). De Joden te Goslar krijgen van de kloosterlingen ›en bleekveld tot begraafplaats, tegen »eyn Stüveken Wynes" s jaars of de waarde daarvan, 1358 (p. 351 seq.). Een strijd)m den voorrang tusschen de proosten van Richenberg en S. Georgenberg wordt bijgelegd, 1419 (p. 374 seq.; verg. boven,)lz. 97). De proost Herman verzet zich tegen de visitatie van Rembert ter List, prior van Wittenburg, en Johan van Munlen, abt van Bursfeld, 1437 (Busch, p. 488ª; verg. boven, dl. I, blz. 346 v.). Aanschrijving tot visitatie door Johan Busch n doctor Paulus, 1451 (dezelfde, p. 960ª; verg. boven, dl. I,)lz. 301 v.; dl. II, blz. 122, 368). Terwijl verschillende reguierenkloosters in Duitschland zich omstreeks dien tijd onder het Kapittel van Windesheim begeven, blijft S. Georgenberg steeds ›ehooren tot het Kapittel van Goslar, later dat van Halle geıeeten (Heineccius, p. 394 seq.; verg. ook p. 229, 408). Het :looster lijdt veel door den oorlog, maar wordt hersteld, 1486 lezelfde, p. 425). In den krijg van hertog Hendrik van Brunsrijk tegen Goslar vreest men, dat de vijand het versterken zal; et gemeen vernielt er de glazen, en wordt met moeite door het penbaar gezag bedwongen, 1527 (p. 446 seq.). Wijl de Hertog r zijne macht tegen de stad gaat ontwikkelen, nemen de burgers het in en breken het geheel af (p. 447). Het wordt onder len proost Joachim Hoyer overgebracht naar zeker landgoed, Grauhoff, reeds vroeger als 't ware de voorraadschuur van het klooster, 1556 (p. 503). Bij de invoering van het Lutheranisme door hertog Julius van Brunswijk, 1568, wordt aan den proost Erasmus Stapenbach en zijne conventualen levenslang vrijheid van godsdienst toegestaan, mits zij hun ordekleed afleggen, slechts de kanonieke uren (zie boven, dl. I, blz. 131, noot 3) houden, en in hun klooster eene school openen voor eenige knapen, uit de goederen des kloosters te onderhouden (p. 514). De volgende proost, Justus Brakmann, legt alle pauselijke gebruiken af, laat de Hervorming toe, en heeft eene zóó goede school, dat er in den omtrek nauwelijks eene betere is (l. l.). Zoodra het klooster

niet meer tot Brunswijk behoort, maar aan het bisdom van Hildesheim is teruggegeven, omstr. 1644 (p. 133), wordt de school opgeheven en het klooster geschonken aan eenige reguliere kanunniken, uit een der Windesheimsche conventen ontboden, waardoor het tevens aan de Congregatie wordt toegebracht (p. 514). Tegen den oorspronkelijken geest van deze laatste (zie boven, dl. II, blz. 28, noot 3) blijft het eene proostdij (zie aldaar, blz. 30, de noot). Het is zóó fraai, »ut nihil futurum sit hoc monasterio nitidius" (p. 503). Het bestaat nog in 1728 (zie boven, dl. II, blz. 60, noot 5) en in 1745 (Zunggo, tom. II, p. 427), en behoort zelfs tot de laatst overgebleven Windesheimsche conventen (zie boven, dl. II, blz. 63). Het levert in de 18de eeuw niet minder dan drie priors generaal: Bernardus Goeken, Henricus Eickendorff en Constantinus Belling (verg. boven, dl. II, blz. 174). De eerste wordt beschreven als »antiquitatum Germanicarum peritissimus" (Heineccius, »Praefatio"); de laatste als »almae Congregationis ultimus Generalis" (v. Cooth; zie boven, dl. II, blz. 175). Het klooster moet vóór 1805 zijn opgeheven (zie boven, dl. II, blz. 175 v.).

Onmisbaar is het voortreffelijk, maar zeldzaam voorkomend werk van Heineccius, *Antiqvitatum Goslariensium et vicinarum regionum libri sex* (in Heineccius en Leuckfeld, *Scriptores rerum Germanicarum*, Francof. 1707, p. 34—514 passim (zie den „Index" achter het werk, i. v. „Georgii"). — Enkele kleine bijdragen, doch waarvan Heineccius reeds gedeeltelijk heeft gebruik gemaakt, vindt men in het *Chronicon Stederbvrgense* (in Meibom ii, *Res Germanicae*, Helmaest. 1688, tom. I, p. 453, en Leibnitz, *Scriptores rervm Brvnsvicensivm*, Hanov. 1707, tom. I, p. 854c, 855c, 856a, 864c), alsmede in het *Chronicon breve principvm Romanorvm, qvi Goslariae egerunt* (in Leibnitz, l. l. tom. III), p. 426c, en bij Busch, *De reformatione monasteriorum* (in Leibnitz, l. l. tom. II), p. 488a, 491a, 960a. — Nauwelijks noemenswaard voor ons onderwerp is Lüntzel, *Die ältere Diöcese Hildesheim*, Hildesh. 1837, S. 309, 310. — Wat Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 360 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 172; fol. uitg. dl. VI, blz. 623), van dit klooster verhaalt, is zeer weinig en daarenboven, naar mij toeschijnt, niet geheel te vertrouwen. Intusschen weten wij alleen door hem, dat het tot de Windesheimsche congregatie heeft behoord. — Veel beter is de compilatie van Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742 (zie boven, dl. I, blz. 94, noot 5), p. 424—427, 442. — Bekkers, die aangaande dit klooster nog alles had kunnen te weten komen, heeft het in zijne *Beschrijving* enz. (zie boven, dl. II, blz. 6, de noot)

slechts éénmaal genoemd, en dat nog terloops (zie boven, dl. II, blz. 174, noot 1). — Ook v. Slee, *De kloostervereeniging van Windesheim*, Leid. 1874, blz. 238, heeft het alleen in het voorbijgaan aangeroerd.

N°. 86 1). »Domus S. Joannis Baptistae" buiten, later binnen Halberstadt 2). Brantho, bisschop van Halberstadt (1023—'36; zie Potthast, »Supplement", S. 328), bouwt ter eere van S. Jan Baptist en S. Jan Evangelist eene kerk, waarbij hij kanunniken plaatst (»Chron. Halberst." p. 123[a]; verg. boven, dl. I, blz. 94 v.). Dit zal in of omstreeks 1030 zijn geschied (Reimmann, bij Leuckfeld, S. 389). Wegens het onordelijk leven zijner bewoners wordt het kapittelhuis door bisschop Reinhard in een klooster van reguliere kanunniken veranderd, 1120 (Leuckfeld, S. 606; verg. boven, dl. I, blz. 95 v.). Dit klooster behoort tot de acht huizen, die zich tot onderlinge handhaving van het reguliere leven met dat van Hamersleben vereenigen, omstr. 1125 (Zunggo, tom. II, p. 442 seq.; verg. boven, blz. 141). De proost Rudolf bestijgt den bisschoppelijken zetel van Halberstadt, 1137 (dezelfde, tom. II, p. 454 seq.), en wordt om zijne deugden zeer geprezen (Meibomius, tom. III, p. 246). Volgens opdracht van den pauselijken legaat Nicolaas van Cusa (Busch, p. 956—958; verg. boven, dl. I, blz. 301 v.; dl. II, blz. 132, 368), en met toestemming van den bisschop van Halberstadt (dezelfde, p. 959[a]), doen Johan Busch en doctor Paulus ook aan dit convent aanschrijving van hunne voorgenomen visitatie, 1451 (p. 960). De kloosterlingen verzetten er zich krachtig tegen, maar moeten eindelijk toegeven (p. 828[c]—829[b]). Het huis heeft in oorlogstijden zwaar te lijden, en wordt daarom binnen de stadsmuren verlegd (Leuckfeld, S. 606). Eerst tusschen 1644 (zie het vorig n°.) en 1670 (zie boven, blz. 6) kan het in de Windesheimsche vereeniging zijn opgenomen. Tegen de oorspronkelijke bedoeling dier vereeniging (zie boven, dl. II, blz. 28, noot 3) blijft het eene proostdij (Zunggo, tom. II, p. 454; verg. boven, dl. II,

1) Dit klooster komt eerst op de lijst van Lindeborn (zie boven, blz. 6) onder de Windesheimsche conventen voor. Het is daar tevens het laatste.

2) Eerst lag het „vor Halberstad auf der Abend-Seithe wo das Stücke Kirch-Mauer noch zu sehen ist".; later heeft men het „nicht weit von der ersteru Stelle in die Ring-Mauer der Stadt verleget" (aldus ten jare 1714 Leuckfeld in zijn straks te noemen werk, S. 606, verg. ook S. 389).

blz. 30, de noot). »Civium frequentia et religiosae vitae cultu hodiedum floret", 1670 (Lindeborn, p. 360). »Ist in völligen Stande", 1714 (Leuckfeld, S. 606). Heeft in den oorlog te lijden, maar wordt hersteld, 1720 (Struven, S. 1492). Bestaat nog in 1728 (zie boven, dl. II, blz. 60, noot 5). »Floret amodò", 1745 (Zunggo, tom. II, p. 455). Moet vóór 1805 zijn opgeheven (zie boven, dl. II, blz. 175 v.).

Gelijk uit het bovenstaande blijkt, moet de geschiedenis van dit klooster uit allerlei verspreide gegevens worden bijeengebracht. Men zie daartoe het *Chronicon ecclesiae Halberstadensis* (in Leibnitz, *Scriptores rerum Brunsvicensium*, Hanov. 1707, tom. II), p. 123ª; Busch, *De reformatione monasteriorum* (in Leibnitz, l. l.), p. 828ᶜ—829ᵇ, 960ª; Leuckfeld, *Antiquitates Halberstadenses*, Wolfenb. 1714, S. 389, 606; Struven, *Ausführlicher Bericht von der Pfältzischen Kirchen-Historie*, Franckf. 1721, S. 1492. — Lindeborn, l. l. p. 360 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 172 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 623), is in zóóverre bron, dat wij dit klooster alleen door hem als lid der Windesheimsche congregatie kennen; overigens schijnen zijne mededeelingen niet nauwkeurig te zijn. — Zunggo, l. l. tom. II, p. 454 seq. (zie ook p. 442), levert een paar bijzonderheden, die ik, niet wetende aan wien hij ze ontleend heeft, op zijn gezag heb overgenomen. — Krantzius, *Metropolis*, lib. IV, cap. 10 (in de uitgave van Francof. 1576, p. 94), waarnaar Lindeborn verwijst, is geheel onbeduidend. — Bekkers, die althans over de laatste tijden had kunnen spreken (zie boven, dl. II, blz. 6, de noot), zwijgt van dit klooster geheel. — v. Slee, a. w. blz. 238, heeft bij het weinige, wat hij er van zegt, de waarschijnlijk onjuiste berichten van Lindeborn gevolgd.

B. Vrouwenkloosters.

N°. 1. »Domus Campi B. Mariae" (S. Mariënveld, Oude Nonnen [1]) te Amsterdam, in het bisdom Utrecht. »Langen tijt" vóór 1393 is er aan het zuid-oosteinde der stad eene vergadering van »eerbaere joufrouwen ende wedewen", die later wenschen »Gode

1) De naam „Mariënkamp", die óók wel aan dit klooster gegeven wordt (zie bijv. v. Heussen en v. Rijn, *Oudh v. Noordholland*, dl. II, blz. 177; Le Long, *Reform. v. Amst.*, blz. 239; Scheltema, *Aemst. oudh.*, dl. I, blz. 26), schijnt in oude stukken niet voor te komen, maar eerst in veel later tijd (op voorgang van v. Rijn?) ontstaan te zijn uit minder juiste vertaling van den Latijnschen naam. Verg. Wagenaar, *Amsterdam*, dl. I, blz. 22.

te dienen in geesteliken abijt onder Sinte Augustijns regel" Scheltema, dl. VI, blz. 28). Fundatie- en erfgiftbrief, 1 Apr. 1389 (Commelin, dl. I, blz. 544). Pauselijke toestemming op verzoek van den Amsterdamschen priester Gijsbrecht (Scheltema t. a. p.), d. i. Gijsbert Dou Jacobsz., weleer biechtvader van Gerrit de Groote, ook stichter van het Regulierenklooster en andere conventen te Amsterdam (zie mijne »Gerardi Magni epistolae XIV", p. 89 seq.; verg. boven, blz. 26). Hertog Albrecht van Beieren, graaf van Holland, geeft verlof tot de timmering en neemt het klooster in zijne bescherming, 27 Jan. 1393 (Scheltema, blz. 28 v.). Bevestiging door Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht, waarbij tevens bepaald wordt, dat het voortdurend met het klooster van Windesheim verbonden en daaraan onderworpen zal wezen, 5 Nov. 1400 (v. Heussen, Hist. episc. Harl." p. 118). Kerk- en altaarwijding, 22 Juli 1401 (Commelin, t. a. p.). Toenemend aanzien door ruime giften en aankoopen (Scheltema, blz. 21 v.). Merkwaardige priorin gedurende twaalf jaren: de Diepenveensche zuster Hille Sonderlants, ongev. 1412—'24 (Handschr. D, fol. 126ᵛ; verg. boven, dl. II, blz. 360 v., 364, noot 2). De bijvoeging, dat zij gekozen werd "om dat sij daer een guet fondament solde leggen", doet vermoeden, dat het bestuur der priorin Geertrui Splintersdochter (Scheltema, blz. 25), mede-oprichtster van het huis (dezelfde, blz. 21), minder gelukkig zal zijn geweest. Gelijktijdig met Hille Sonderlants hebben de zusters den Windesheimschen regulier Johan Ottensz. van Soest 1) tot biechtvader, ongev. 1412—'25 (Busch, p. 112, 161, 189; verg. boven, blz. 26). Bij den zwaren brand in Mei 1452 (Wagenaar, st. I, blz. 152 v.), waarin bijna veertien kloosters geheel vernield werden, brandt ook dat der Oude Nonnen af (Thom. a Kempis, p. 108). Zij

1) Ten gevolge van eene druk- of schrijffout in het *Chronicon Windesemense*, p. 112, waar „prope Herlem" staat in plaats van „prope Hoern", gelijk het blijkens p. 161 en 451 wezen moet, heb ik dezen Joannes Ottonis de Zuzato (Soest in Westfalen) boven, blz. 52, verkeerdelijk tot prior van het klooster van Onzer Vrouwen Visitatie bij Haarlem gemaakt, en hem daarenboven verward met zijn tijdgenoot en medekloosterling Joannes Broechusen de Zuzato, die prior te Leiderdorp en te Gaesdonck is geweest.

worden gesteld onder het beheer [1]) van het Kapittel der Lieve-Vrouwe-kapel te 's Gravenhage, 12 Mei 1473, en gescheiden van de parochiekerk van S. Nicolaas te Amsterdam, 9 April 1475 (Scheltema, blz. 24 v.). Te dier tijde hebben zij vijf of zes commensalen (dezelfde, blz. 25; verg. boven, dl. I, blz. 124, noot 2). Bij de invoering der nieuwe orde van zaken te Amsterdam zijn zij omtrent vijftig personen (Commelin, blz. 545), of ongeveer de helft daarvan (Scheltema, blz. 25), sterk. Zij leveren, daartoe gedwongen, een nog bestaanden inventaris harer bezittingen in, 4 Aug. 1578 (Wagenaar, st. II, blz. 243). Bij accoord, met de regenten der beide gasthuizen gesloten, geven zij aan deze laatsten tegen levenslang pensioen het klooster en zijne goederen over, 13 Oct. 1578 (Scheltema, blz. 25 v.). Ratificatie van dit accoord door prins Willem van Oranje, 6 Dec. 1578 (dezelfde, blz. 29—31). Het klooster wordt tot een ziekenhuis, nog heden het »Gasthuis", ingericht, 1582 (blz. 26). In de kerk wordt tot 1655 des Zondags namiddags gepredikt (Commelin, blz. 545, 546). Vervolgens dient zij tot eene ziekenzaal voor vrouwen (dezelfde, blz. 546).

De hoofdarbeid over dit klooster werd geleverd door Scheltema, *Aemstel's oudheid*, dl. VI (Amst. 1872), blz. 19—31 (zie ook dl. I, blz. 26, 30; dl. IV, blz. 40). Hierdoor is in de schaduw gesteld, wat geschreven werd door Römer, *Kloosters en abdijen van Holland en Zeeland*, Leid. 1854, afd. I, blz. 152, 357 v.; afd. II, blz. 79, 257, alsmede door v. Slee, *De kloostervereeniging van Windesheim*, Leid. 1874, blz. 174 v. — Voornaamste bronnen: Busch, *Chronicon Windesemense*, Antv. 1621 (zeer zeldzaam; zie boven, dl. I, blz. 317 v.), p. 112, 161 seq., 189, 206, 451; Thom. a Kempis, *Chronicon Montis S. Agnetis*, Antv. 1621 (achter het *Chron. Wind.*; zie boven, dl. II, blz. 213, noot 1), p. 108; *Van den doechden der susteren van diepenveen* (het zoogenaamde Handschrift D; zie boven, dl. II, blz. 186, noot 1), fol. 126v (in hoofdzaak medegedeeld boven, dl. II, blz. 360 v.); v. Heussen, *Historia episcopatus Harlemensis* (in zijne

1) Niet te verwarren met „bestuur" of „geestelijk toezicht". Dit laatste bleef ongetwijfeld aan het Kapittel van Windesheim behooren, gelijk ten overvloede blijkt uit het feit, dat de zusters nog omstr. 1562 den geleerden Joannes Vlimmerius, regulier van het met Windesheim vereenigd S. Maartensklooster te Leuven (zie boven, blz. 153), tot biechtvader kregen (zie Sanderus, *Chorographia sacra Brabantiae*, Hag. Com. 1726, tom. II, p. 125). De zaak schijnt alleen van financieelen aard te zijn geweest, althans meer bepaald zekere uitwendige aangelegenheden te hebben betroffen. Zie Scheltema, blz. 25.

Historia episcopatuum Foederati Belgii, tom. II), p. 110, 118, 119 (vert. door v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Noordholland*, dl. II, blz. 177, 199 v., 222, 224; fol. uitg. der *Kerkel. hist. en outheden*, dl. IV, blz. 197, 202, 208, 209); Commelin, *Beschryvinge van Amsterdam*, 2de druk, Amst. 1726, dl. I, blz. 544, 545, 546; Wagenaar, *Amsterdam*, Amst. 1760 (fol. uitg.), st. I, blz. 22; st. II, blz. 243 (met afbeelding van het klooster op plaat VII, achter dl. I, blz. 38); Le Long, *Historische beschryvinge van de reformatie der stadt Amsterdam*, Amst. 1729, blz. 239, 240, 245, 246 v. (weinig oorspronkelijk, maar eveneens met afbeelding bij blz. 239). — Tot de bronnen behoorende, doch schier zonder waarde, is het *Chronicon auctius Joannis de Beka* (in Matthaeus, *Veteris aevi analecta*, ed. 2a, Hag. Com. 1738, tom. III), p. 292, alsmede de *Tegenwoordige staat van Holland*, Amst. 1742, dl. II, blz. 78 v., 99 (alleen merkwaardig voor de beschrijving der kerk). — Nauwelijks noemenswaard zijn Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 163, 361 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. I, blz. 814, dl. II, blz. 173; fol. uitg. dl. VI, blz. 503, 624), en v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gorinch. 1839, dl. VII, blz. 678. — Zunggo in zijn vaak genoemd werk *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742 (zie boven, dl. I, blz. 94, noot 5), heeft dit klooster niet behandeld.

N°. 2. »Domus Vallis S. Barbarae" (Barberendaal; zie v. Gestel, tom. I, p. 276) te Tienen (Tirlemont 1)) in Brabant, in het bisdom Luik. Hendrik van Hoorn, prior van het regulierissenklooster van S. Remigius te Lens 2)), begeeft zich met de suppriorin en het convent naar Tienen, 1388. Hij koopt er grond tot het bouwen van een klooster. Tien zusters en twee conversinnen vestigen zich aldaar. De kerk gewijd, 1389. De prior wordt ontslagen, en de suppriorin tot priorin aangesteld, 1393. Deze laatste keert na tien jaren met zes zusters naar Lens terug, 1403. Wouter van Gierle, eerste prior van Korsendonck (zie boven, n°. 13), trekt zich het lot der achtergeblevenen aan, en brengt de zaken op een goeden voet (alles ontleend aan Petrus Impens, lib. II, art 8, § 2, bij Wichmans, p. 835 seq.). Het klooster stelt zich onder den prior en het convent van Korsendonck, 20 Febr. 1404 (Hoyberge, p. 142). Door den invloed van Wouter van Gierle nemen de zusters ook de insluiting aan, 1404 (verg. boven, dl. II, blz. 53, noot 2, en blz. 274), destijds

1) Ongeveer zeven uur ten O. van Brussel.

2) Bij Hoei of Huy. Zie Latomus en Hoyberge, p. 140.

eene »res inaudita" (verg. aldaar, blz. 54, noot 2). Voorts zorgt hij voor hare inlijving in het Kapittel van Groenendaal, 1410 (verg. boven, dl. II, blz. 16), waarmede zij tot dat van Windesheim overgaan, 1412 (verg. aldaar, blz. 18). Ten einde haar de Windesheimsche instellingen beter te doen inprenten, bewerkt hij de benoeming van de Diepenveensche zuster Griete Daegens tot priorin, 1415—'25 (verg. boven, dl. II, blz. 364, noot 2), wier overdreven strengheid echter aanleiding geeft tot botsingen met hemzelven (verg. aldaar, blz. 360, noot 2). De prior superior van het Kapittel zendt den Windesheimschen regulier Hendrik de Wilde, [een geboren Bosschenaar; zie Busch, p. 411], als rector, 1418—'25 (verg. Busch, p. 414). Na dezen komen de zusters achtereenvolgens onder het geestelijk toezicht van den prior te Groenendaal, 1425—'50, te Luik, 1450—'57, en te Rooklooster, 1457 volgg. (alles ontleend aan Impens, l. l., § 3; verg. Wichmans, p. 836, 837). Een van hare rectoren, Jacobus Rotarius, omstr. 1460, voert eene meer strenge insluiting in (Hoyberge, p. 168), en schrijft aan ééne der zusters een uitstekend boekje over de goede inrichting van het kloosterleven (dezelfde, p. 169), dat zeker ook voor de andere zusters niet zonder invloed zal zijn geweest. Voorbeelden van bekrompen vrome opvatting van gebedsverhooring (Impens, lib. VI, art. 12, § 11, bij Hoyberge, p. 143 seq.; verg. boven, dl. II, blz. 256 v.). Het klooster staat nog in 1670 onder de Congregatie van Windesheim (Lindeborn, p. 361). »Floret", 1745 (Zunggo, tom. II, p. 33). Wordt tegen het einde der 18[de] eeuw opgeheven.

Hoofdbron tot omstr. 1500: Petrus Impens, *Chronicon Bethleemiticum* (zie boven, blz. 58), lib. II, art. 8, § 2 en 3; lib. VI, art. 12, § 11 (in het „Compendium" van dit werk door Hoyberge, Bourg. bibl. M. S. n°. 1278, p. 47—49, 363. — Deels hieruit afgeschreven, anderdeels hieraan ontleend, is hetgeen men leest bij Wichmans, *Brabantia Mariana*, Antv. 1632, p. 835—837, alsmede bij Latomus en Hoyberge, *Corsendonca*, Antv. 1644, p. 140—144 (zie ook p. 17, 110, 156, 168, 169), terwijl de weinige regelen bij Gramaye, *Lovanium* (in zijne *Antiquitates Brabantiae*, Lov. 1708), p. 42, en bij Mastelinus, *Necrologivm monasterii Viridis Vallis* (zie boven, dl. II, blz. 216, noot 2), p. 41 seq., er óók al uit zijn voortgekomen. — Daarenboven is Latomus en Hoyberge weer nageschreven door Lindeborn, l. l. p. 361 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 173 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 624); evenzoo door v. Gestel, *Historia*

archiepiscopatus Mechliniensis, Hag. Com. 1725, tom. I, p. 276, zoodat Petrus Impens niet slechts de eerste, maar welbeschouwd de eenige zegsman is. — Geheel onafhankelijk van hem is daarentegen Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 174—176, 189 seq., 206, 414, alsmede Handschrift D (zie boven, dl. II, blz. 186, noot 1), fol. 128v (in hoofdzaak medegedeeld, aldaar, blz. 360). — De compilatie van Zunggo, l. l. tom. II, p. 33, is aan v. Gestel en Busch ontleend. — v. Slee, naar zijne gewoonte met buitenlandsche kloosters, heeft Barberendaal niet opzettelijk behandeld, maar slechts hier en daar aangeroerd.

N°. 3. »Domus B. Mariae et S. Agnetis" te Diepenveen bij Deventer 1), in het bisdom Utrecht. De adellijke weduwe Zwedera van Runen wenscht onder de zusters van Meester-Geertshuis te Deventer te worden opgenomen, maar kan dit niet verwerven, omdat haar stand en staat in strijd zijn met de traditiën van het huis. Johan Brinckerinck, biechtvader der zusters, stelt haar en anderen voor, een klooster op te richten (alles ontleend aan 's mans »Vita" bij Lindeborn, p. 162 seq.). Hij spreekt er met de zusters over, 2 Juni 1401 2), en begint den volgenden dag met vier of vijf gulden den bouw (dezelfde, p. 163 seq.), »op dat hij onsen lieuen heren vele zielen mocht gewinnen, ende daer in vergaderen soe wal die wedewen als die ionferen" (Handschr. D, fol. 112r). De zusters bewerken den bodem; de eerste woningen zijn van leem en rijs (Lindeborn, p. 164). Zwedera van Runen schenkt haar jaarlijksch inkomen van driehonderd gulden (Rud. Dier, p. 16). Andere giften vloeien toe (Lindeborn, p. 164 seq.). De bisschop van Utrecht geeft verlof tot het bouwen van een vrouwenklooster der orde van S. Augustinus, en plaatst het onder het Kapittel van Windesheim, 20 Mei 1402 (Dumbar, dl. II, blz. 2). Kapel en kerkhof gewijd, 20 Sept.

1) Ongeveer een uur ten N. der stad.

2) Dit jaartal wordt betwijfeld. Dumbar heeft aan 1400 de voorkeur gegeven (zie zijn *Kerkel. en wereltl. Deventer*, dl. II, blz. 1). Doch in het straks te noemen Handschr. D, fol. 112v, staat: „Int yaer ons heren m c c c c ende j soe began hiet hijr des vrydagen na des hilligen sacramentes dach, die doe was op sante mercellijn ende petrus dach, myt groter vuricheit". In 1401 nu viel Sacramentsdag, d. i. de Donderdag na Trinitatis, inderdaad op Marcellinus presb. en Petrus exorcista, d. i. op 2 Juni (zie Kulik, *Die Jahresformen der christlichen Zeitrechnung*, 3te Aufl., Prag, 1861, S. 6, 9, en Potthast, *Wegweiser*, „Supplement", Berl. 1868, S. 228).

1403 (Lindeborn, p. 164). De twaalf eerste zusters door Johan Vos, prior van Windesheim, ingekleed; drie van haar op denzelfden dag geprofest; ééne der drie, Hille Sonderlants, als rectrix aan het hoofd geplaatst, 21 Jan. 1408 (Busch, »Chron. Wind." p. 190). Laatstgenoemde bekleedt deze betrekking vier jaren, 1408—'12 (Handschr. D, fol. 126[v]). Ook wordt nog op denzelfden dag het klooster ingesloten (zie boven, dl. II, blz. 274, noot 3). Brinckerinck doet eene collectereis, ten gevolge waarvan een veel grooter klooster van steen kan worden opgericht. Kleilaag in dichte nabijheid ontdekt, waaruit in twee ovens de noodige steenen worden gebakken. Een uitgestrekt gebouw verrijst (Dumbar, dl. II, blz. 3v.). Steenen kerk gewijd, 21 Sept. 1411 (Lindeborn, p. 164). Het klooster bij het Generaal kapittel van Windesheim ingelijfd, 1412 (Thom. a Kempis, p. 170). Achttien zusters op éénen dag ingekleed, 14 Mei 1416 (Handschr. D, fol. 78[r]). Nog ten tijde van Brinckerinck meer dan vijftig zusters (aldaar, fol. 7[v]). Bevolking omstr. 1464 (zie boven, dl. I, blz. 314): meer dan honderd vijftig vrouwelijke en vijf en twintig mannelijke personen (Busch, l. l. p. 191; verg. ook »Ref. mon." p. 951[a]). Het klooster heeft eene school (zie boven, dl. II, blz. 191), eene welvoorziene liberie (aldaar, blz. 198), en is zeer rijk (v. Hattum, dl. III, blz. 167; verg. boven, dl. II, blz. 180, noot 3). Onder de zusters (Matthaeus, p. 227—230) zijn velen van adel. Onder de maters (Lindeborn, p. 165 seq.; Dumbar, dl. II, blz. 8) munt vooral Salome Sticke uit (zie boven, dl. II, blz. 283, noot 5), »een leuendich exempel alre doechden" (Handschr. D, fol. 114[r]), na drie en dertigjarig bestuur op haar verzoek wegens ouderdom ontslagen, 14 Sept. 1446 (aldaar, fol. 16[r]). Onder de rectors of biechtvaders (Lindeborn, p. 163; Dumbar, dl. II, blz. 9; zie ook boven, blz. 42) is vooral merkwaardig Johan Brinckerinck (zie boven, dl. I, blz. 62, noot 4), »een ionferlick, engels man ende seer vurich alle menschen te trecken tot zalicheit der zielen" (»Kalender", 1858, blz. 66), gest. 26 Maart 1419 (»Chron. Mont. S. Agn." p. 175). Strenge gehoorzaamheid (zie boven, dl. II, blz. 281 v.). Angstvalligheid en kleingeestigheid (aldaar, blz. 295—297). Naïef begrip van God (blz. 255). Vereering van Maria (blz. 259) en de Heiligen (blz. 262). Sterk geloof aan den Duivel (blz. 264 v.).

Daarentegen worden geestverschijningen voor »fantesyen ende cranckheit des houedes" gehouden (blz. 265, noot 7). Ascetische geest, zich openbarende in »zwijgen, wijken en duiken" (blz. 284), in »ootmoedige werken" (blz. 285 v.), »snoode kleederen" (blz. 287) en grove spijzen (blz. 287 v.), in overdreven nederigheid (blz. 288 v.), vernederingen en zelfvernederingen (blz. 289), in »afsterven van zichzelven" (blz. 291—293). Innige vroomheid (blz. 297 v.), gevoed door stichtelijke lectuur (blz. 299, 301) en door de overdenking van »goede punten" (blz. 301—303), maar meestal somber, methodistisch en piëtistisch gekleurd (blz. 303—306), en niet zelden leidende tot zonderlingheid, zenuwachtigheid en ecstatische toestanden (blz. 306—308). Vele zusters sterven aan tering; andere bereiken hooge leeftijden (blz. 294). Men vindt onder haar eene snelschrijfster (blz. 193 v.), eene schoonschrijfster (blz. 233), eene kroniekschrijfster (blz. 214). Éene stikt kerkelijke ornamenten (blz. 244); eene andere zingt fraai (blz. 246 v.). Vele kloosters in Noord-Nederland, Zuid-Nederland en Duitschland door Diepenveensche zusters ingericht of hervormd (Lindeborn, p. 163; verg. boven, dl. II, blz. 364). Voornaamste hervormsters: Griete Daegens (aldaar, blz. 359 v.), Hille Sonderlants (blz. 360 v.), Stijne des Grooten en anderen (blz. 361—363). Bezoek van Nicolaas van Cusa, 1451 (Busch, p. 152; verg. boven, dl. II, blz. 123). Zware sterfte, 1452 (Handschr. D, fol. 81r, 138). Het klooster lijdt groote schade door de troepen van Philips I, hertog van Bourgondië, bij diens beleg van Deventer, 1456 (Busch, »Ref. mon." p. 951[a]). Besluit der drie Overijselsche steden, om in geval van nood o. a. dit convent tegen aanvallen te beschermen, 23 Sept. 1566 (v. Hattum, dl. III, blz. 31). Bij het beleg van Deventer door den graaf van Rennenberg in 1578, wordt het door twee regimenten Franschen geplunderd en verwoest (Fresinga, blz. 64), weshalve de zusters, destijds nog omtrent zestig in getal (Dumbar, dl. II, blz. 7), na het innemen der stad het Observanten- of Minderbroedersklooster aldaar ter woon vragen en verkrijgen, 17 Jan. 1579 (t. a. p. blz. 4—6). Weinige weken later moeten zij de kerk aan de Gereformeerden afstaan, en het klooster wegens de onbillijke eischen dezer laatsten verlaten (blz. 6). Zij nemen haar intrek eerst bij de zusters van Meester-Geertshuis, daarna bij die

van Brandesklooster (blz. 6). In 1592 zijn er nog veertig, die achtereenvolgens uitsterven (blz. 7). Wijl de vijand zich in de overblijfselen van het klooster te Diepenveen nestelen kan, wordt tot afbraak daarvan besloten, 1581 (»Overijss. alm." 1847, blz. 133). De kloostergoederen aan Deventer toegewezen, 20 Nov. 1592 (»Register v. Kampen", dl. IV, n°. 2977). Zij worden voor den magistraat bestuurd door den biechtvader tot 1595, door de procuratrix tot 1604, vervolgens door een afzonderlijk rentmeester (Dumbar, dl. II, blz. 9), die in het S. Ursula-klooster woont (Lindeborn, p. 161 1)). Een predikant te Diepenveen sinds 1661 (Lindeborn, p. 164). De oude kerk of kapel des kloosters door eene schenking van den Deventerschen hoogleeraar Antonius Matthaeus J^r^. hersteld, 1720 (»Tegenw. staat v. Overyss." dl. III, blz. 283). Merkwaardige echo, hierdoor ontstaan, maar sedert verdwenen (Dumbar, blz. 9). Eenige bunders der kloostergronden behooren aan de Hervormde kerk (v. d. Aa, dl. VII, blz. 654).

Wat Windesheim onder de mannenkloosters van het Kapittel was, dat was Diepenveen onder de vrouwenconventen. Men zou het 't vrouwelijke Windesheim kunnen noemen. Ook weten wij, dank zij vooral het hoogst merkwaardige Handschrift *Van den doechden der vuriger ende stichtiger susteren van diepenveen* (het zoogenaamde Handschrift D; zie boven, dl. II, blz. 186, noot 1), van geen enkel vrouwenklooster der Vereeniging zooveel als van dit. Daarenboven betreft deze kennis het voornaamste, welbeschouwd het eenig wezenlijke gedeelte, namelijk het inwendige leven. — Wat de uitwendige lotgevallen van het klooster betreft, deze kunnen bijeengebracht worden uit de volgende bronnen: Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 161, 162—166, 361 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudheden en gestichten van Deventer*, Leid. 1725, dl. I, blz. 308, 312—318; dl. II, blz. 174—183; fol. uitg. der *kerkel. hist. en outheden*, Leid. 1726, dl. VI, blz. 501 v., 502—504, 624—626); Busch, *Chronicon Windesemense*, Antv. 1621 (zeer zeldzaam; zie boven, dl. I, blz. 317 v.), p. 190 seq., 195, 196, 206; Thom. a Kempis, *Chronicon Montis S. Agnetis*, Antv. 1621 (achter het *Chron. Wind.*), p. 165 seq., 170, 176; Rud. Dier de Muden, *Scriptum* (in Dumbar, *Analecta*, Dav. 1719, tom. I), p. 16—20, 52 seq.; Matthaeus, *Vita Elisabethae van Heenvliet et quarundam aliarum*

1) Ik voeg er deze overigens onbeduidende bijzonderheid aan toe, om opmerkzaam te maken op de verkeerde vertaling dezer plaats door v. Rijn, *Oudh. v. Dev.*, dl. I, blz. 308 v. (fol. uitg. dl. VI, blz. 501 v.), alwaar aan Diepenveen wordt toegekend, wat Lindeborn van het S. Ursula-klooster verhaalt, namelijk dat het te zijnen tijde nog ongeschonden bestond.

in coenobio de Diepenveen (achter zijn *Anonymi Chronicon ducum Brabantiae*, Lugd. Bat. 1707), bevattende o. a. eene naamlijst der zusters (p. 227—230) en een gedeelte uit het bovengenoemde Handschr. D. (p. 231—264); Fresinga, *Memorien* (in Dumbar, *Analecta*, tom. III), blz. 64; Dumbar, *Het kerkelyk en wereltlyk Deventer*, Dev. 1732, dl. II (Dev. 1788; zeldzaam), blz. 1—9, 49; *Tegenwoordige staat van Overyssel*, Amst. 1781, dl. II, blz. 526; dl. III, blz. 163, 281, 283 v.; *Overijsselsche almanak*, 12de jaarg. (1847), blz. 138 v. — Hierbij voege men vooral de literatuur over Johan Brinckerinck (zie boven, dl. I, blz. 62, noot 4), alsmede die over Salome Sticke (zie boven, dl. II, blz. 283, noot 5), met name M. S. n°. 8849—'59 der Bourg. bibl. te Brussel, dat zeer veel merkwaardigs bevat, bijv. *Vita Venerabilis Ioannis Brinckerinck* (fol. 25^r—40^r); *Libellus de eodem et sororibus eius* (fol. 42^r—53^r); *Vita et conuersacio Salome priorisse in diepenven* (fol. 146^r—161^v); *Hanc viuendi formulam edidit mater Salome sticke priorissa quondam in diepenven* (fol. 166^r—173^v); *Vita et conuersacio venerabilis domine zwedere de Runen* (fol. 182^r—189^r); voorts nog over de Diepenveensche zusters Margaretha van Naaldwijk (fol. 222^r —223^v), Jutte van Ahuis (fol. 223^v—228^r) en Elisabeth Hasebroek (fol. 229^r—231^v), een en ander niet zonder verwantschap met bovengenoemd Handschr. D. — Kleinere bijzonderheden vindt men bij Busch, *De reformatione monasteriorum* (in Leibnitz, *Scriptores rervm Brvnsvicensivm*, Hanov. 1707, tom. II), p. 912a (zielental), 950c—951c (schade door oorlog); *Verzameling van stukken betrekkelijk het klooster Albergen*, Zwolle, nog niet compleet, blz. 18 (de rector Walram); v. Hattum, *Geschiedenissen der stad Zwolle*, Zwolle, 1767, dl. III, blz. 31 ('t jaar 1566), 167 (rijkdom van het klooster); v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gorinch. 1839, dl. III, blz. 323 v.; dl. VII, blz. 653 v. (tegenwoordige staat); *Catalogus bibliothecae publicae Daventriensis*, Dav. 1832, p. 235—246 passim (overblijfselen der liberie); Moll, *Diepenveensche oudheden* (in den *Kalender voor de protestanten in Nederland*, 3de jaarg., Amst. 1858, blz. 93—98; met afbeeldingen); v. d. Zandt, *Grafsteen van jonkvrouwe Elysabeth van Culenborch* (in de *Verslagen en mededeelingen* der „Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis", st. IX, Zwolle, 1874, blz. 49—52; met afbeelding). — Schaarsch en deels onbeduidend, anderdeels reeds uitgegeven, zijn de nog aanwezige archiefstukken, gelijk blijkt uit [v. Doorninck,] *Tijdrekenkundig register op het oud provinciaal archief van Overijssel*, Zwolle, 1857, dl. IV, blz. 304 v. (twistgeding); dl. V, blz. 364 v. (leenbrief); *Inventaris van het Deventer-archief*, Dev. 1870, n°. 485 (afgedrukt bij Dumbar, a. w. dl. II, blz. 4—7) en 1560 (rekeningen); *Register van charters en bescheiden in het oude archief van Kampen*, Kamp. 1863, dl. III, n°. 2659 (afgedrukt in den *Ov. alm.* t. a. p.); dl. IV, n°. 2977 (het klooster aan Deventer afgestaan). — Het verhaal van moord en doodslag bij v. Asch v. Wijck, *Archief voor kerkel. en wereldl.*

gesch. v. Nederland, Utr. 1850, dl. III, blz. 128, is mij niet duidelijk. — Bewerkingen der voorhandene stof werden geleverd door Moll, *Johannes Brinckerinck en zijn klooster te Diepenveen* (in den bovengenoemden *Kalender* voor 1858, blz. 66—85), eenigermate ook in zijne *Acht collatiën van Johannes Brinckerinck* (in Kist en Moll, *Kerkhistorisch archief*, dl. IV, Amst. 1866), blz. 104—106, en in zijne *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*, Arnh. 1864, dl. II, st. ii, blz. 209—212, 314, alsmede door v. Slee, *De kloostervereeniging van Windesheim*, Leid. 1874, blz. 131—137. — Dat de kleine, uit het *Chron. Wind.* en het *Chron. Mont. S. Agnetis* getrokken compilatie van Zunggo, l. l. tom. II, p. 142 seq., niet de minste waarde heeft, zal niemand verwonderen. — Eene afbeelding van het klooster te Diepenveen in O. I. inkt, door J. Stellingwerf (zie boven, blz. 66), werd in Jan. 1873 te Rotterdam verkocht (zie *Catalogue de gravures historiques et topographiques de feu Mr. J. van Dam van Noordeloos*, Rott. 1873, p. 164, n°. 4587). — Onder het afdrukken van dit blad verneem ik, dat Dr. A. J. Vitringa te Deventer bij de door wijlen Mr. W. H. Cost Jordens aan de Stads-bibliotheek aldaar vermaakte boeken een lijvig handschrift in 4to gevonden heeft, dat niet slechts de namen en jaartallen der zusters van den aanvang af, benevens lijsten der buitenzusters enz. bevat, maar daarenboven een „Registrum literarum" en de „Literae" zelven.

N°. 4. »Domus B. Mariae" te Redinchem of Renkum bij Wageningen 1) in Gelderland, in het bisdom Utrecht. Maria-beeld op wonderdadige wijze gekomen, 1380 (v. Rijn, »Utr. bisd.", dl. III, blz. 136). »Onzer-Liever-Vrouwe-kapel" aldaar gesticht; mirakelen en teekenen; de hertogen van Gelre en Zutphen hebben bijzondere liefde voor deze kapel (Nijhoff, »Gedenkw.", dl. III, »Oorkonden", blz. 274). Een hunner, Willem van Gulik, sticht er twee vicarieën, 1399 (v. Rijn, blz. 137). Karel VI, koning van Frankrijk, zendt een stuk van het H. Kruis en van de doornenkroon des Heeren, 1401 (dezelfde, blz. 136). Willem's zoon, hertog Reinald IV, verandert met goedvinden van den

---

1) Het dorp Renkum ligt aan den straatweg van Arnhem op Wageningen, 2½ uur ten W. van eerstgenoemde, ¾ uur ten O. van laatstgenoemde stad (zie v. d. Aa, *Aardrijksk. woordenb.* dl. IX, blz. 421). Het komt reeds zeer vroeg in de geschiedenis voor, bijv. in den brief, waarbij keizer Otto I de giften bevestigt, door graaf Wichman aan het klooster te Elten gedaan, 8 Aug. 970 (zie Lacomblet, *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins*, Düsseld. 1840, Bd. I, S. 67 f., of Sloet, *Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutfen*, 's Grav. 1872, dl. I, blz. 98 v.).

Utrechtschen bisschop, Frederik van Blankenheim, de kapel met de twee vicarieën in een besloten vrouwenklooster der regulieren-orde; hij begiftigt het, neemt het in zijne bescherming, en plaatst het onder het geestelijk bestuur van Johan de Waal, prior van het klooster Bethlehem te Zwolle (zie boven, n°. 4), na wiens aftreden of afsterven de zusters naar eigen goedvinden een ander geestelijk hoofd zullen mogen kiezen, 12 Nov. 1405 (Nijhoff, blz. 275 v.). Hoewel het genoemde klooster Bethlehem zich in 1412 bij het Kapittel van Nuis aansluit (zie boven, dl. II, blz. 21 v.), heeft dat te Redinchem er nooit toe behoord (zie aldaar blz. 23, noot 4; blz. 26, noot 4). Het wordt besloten, 14 Juni 1408 (v. Rijn, blz. 140; verg. boven, dl. II, blz. 274). Het wordt in het Kapittel van Windesheim opgenomen in of omstr. 1412 (zie het vorig en het volgend n°., doch raadpleeg met Thom. a Kempis, p. 170 1)). Hertog Reinald blijft het begiftigen (v. Rijn, blz. 139 v.; Nijhoff, blz. 363). Heer Walraven van Brederode schenkt het 't Gasthuis te Dodewaard met de groote en de smalle tiende van vijfhonderd morgen lands, 1410 (v. Rijn, blz. 141). De bezittingen nemen steeds toe, ook door aanslibbing van den Rijn (dezelfde, blz. 138). Lijst der kloostergoederen (blz. 140—142). Klacht der priorin wegens ongeveer twaalfhonderd pond achterstallige renten, die de stad Utrecht aan het convent schuldig is, zond. jaart. (»Cod. dipl. Neerl.", 2de serie, dl. III, afd. 1, blz. 464 v.). Het klooster heeft veel te lijden van het leger van Philips I, hertog van Bourgondië, op diens tocht naar Deventer, maar krijgt schadevergoeding, 1456 (Busch, »Ref. mon." p. 951a). Het verdwijnt tijdens de Nederlandsche beroerten; in 1719 zijn er nog overblijfselen van; ook duren destijds de bedevaarten der Roomschgezinden nog voort, hoewel het miraculeuse Maria-beeld naar Utrecht is overgebracht (v. Heussen, tom. I, p. 267). Ter plaatse, waar het klooster gestaan heeft, ziet men thans weiland (v. d. Aa, dl. VII, blz. 665).

---

1) Vreemd is het, dat aldaar in éénen adem van de kloosters te Diepenveen en te Bronope gezegd wordt, dat zij in de algemeene jaarvergadering van 1412 bij het Generaal kapittel van Windesheim werden ingelijfd, terwijl van dat te Redinchem geen sprake is. Op de vraag, hoe dan dit laatste op de lijst tusschen de twee eerste kan zijn gekomen, weet ik vooralsnog geen antwoord.

De hoofdbron is niet v. Heussen, *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, Lugd. Bat. 1719, tom. I, p. 267, maar de vertaling daarvan door v. Rijn, *Historie van 't Utrechtsche bisdom*, Leid. 1719, dl. III, blz. 135—142 (fol. uitg. der *Kerkel. hist. en outheden*, Leid. 1726, dl. II, blz. 406—408). De vertaler heeft namelijk gebruik gemaakt van zeker oud handschrift, dat, blijkbaar (zie het woord „wij" op blz. 138) uit het klooster zelf afkomstig, hem ter leen was verstrekt door Augustinus Hoppenbrouwer, prior van het S. Maartensconvent te Leuven (verg. boven, blz. 41, 95, en beneden n°. 10). — De stichtingsbrief, die bij v. Rijn slechts in uittreksel wordt medegedeeld, staat geheel afgedrukt bij Nijhoff, *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland*, Arnh. 1830, dl. III, „Verzameling van oorkonden", blz. 274—276 (zie ook aldaar, blz. 363, alsmede dl. VI, st. 2, „Oorkonden", blz. 666). — Kleinere bijzonderheden vindt men bij Busch, *De reformatione monasteriorum* (in Leibnitz, *Scriptores rervm Brvnsvicensivm*, Hanov. 1707, tom. II), p. 951; in den *Codex diplomaticus Neerlandicus*, uitgegeven door het Historisch Genootschap, 2de serie, dl. III, afd. 1 (Utr. 1855), blz. 464 v., en bij v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gorinch. 1839, dl. VII, blz. 664 v. Zie ook nog boven, blz. 46, n°. 10. — Nauwelijks noemenswaard is Matthaeus, *Veteris aevi analecta*, ed. 2da, Hag. Com. 1738, tom. III, p. 528; Pontanus, *Historia Gelrica*, Harderv. 1639, lib. I, p. 37, 72; Slichtenhorst, *Geldersse geschiedenissen*, Arnh. 1653, boek I, blz. 111; Lindeborn, l. l. p. 361 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 183 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 626); Zunggo, l. l. tom. II, p. 145. — Wat men leest bij v. Slee, a. w. blz. 153, is aan v. Rijn en Nijhoff ontleend.

N°. 5. »Domus S. Joannis Baptistae" te Bronope of Brunnepe 1) bij Kampen, in het bisdom Utrecht. Eene geestelijke dochter van Gerrit de Groote, Caecilia van der Toorn, richt eene vergadering van devote zusters op bij de S. Nicolaaskerk te Kampen (Busch, »Chron. Wind." p. 194). De vroedschap der stad vergunt aan de zusters de S. Joriskapel te Brunnepe, om daarbij een klooster te bouwen, behoudens de vrijheid der burgers, om in de kapel den dienst te blijven bijwonen, 16 Mei 1410 (»Register", dl. I, n°. 392; zie ook n°. 114). Zij wonen er reeds 29 Oct. 1411 (n°. 402), en nemen de orde der augustijner-regulieren aan (Busch, l. l.). Tien zusters en vier conversinnen worden, onder belofte

1) „Campense suburbium, . . . circa ripam Ysele fluminis à Rheno descendentis, et ibi in mare decurrentis" (Busch, *Chron. Wind.* p. 194). „Buurschap in Zalland, . . . ¼ u. N. W. van Kampen" (v. d. Aa, *Aardrijksk. woordenb.*, dl. II, bl. 795).

van voortdurende insluiting (zie boven, dl. II, blz. 274), door den prior van Windesheim en dien van S. Agnietenberg (zie boven, n°. 14) ingekleed; vier der tien doen nog denzelfden dag hare gelofte, 8 Dec. 1411 (Thom. a Kempis, p. 169 seq. 1). Het klooster wordt op de algemeene vergadering van 1412 in het Kapittel van Windesheim ingelijfd en onder het toezicht der twee genoemde priors gesteld (dezelfde, p. 170). Vergunning van den Utrechtschen bisschop Frederik van Blankenheim tot oprichting van het klooster, waarbij hij het tevens aan het Generaal kapittel van Windesheim onderwerpt, 11 Oct. 1412 (»Register", n°. 392^{b}). Verordening van de regeering der stad, dat er niet meer dan vier en twintig personen in het convent mogen wezen, en dat zij, na professie gedaan te hebben, geen goed mogen erven, 1412 (n°. 403). Overeenkomst der zusters met de stad, waarbij o. a. bepaald wordt, dat er niet meer dan acht en veertig personen binnen het klooster besloten, en twintig vóór het klooster tot zijne bescherming en dienst zullen zijn, alsmede dat degenen die professie hebben gedaan, voor zooverre zij burgerskinderen van Kampen zijn, geene erfenissen van burgers zullen aannemen, dan alleen van hare ouders, terwijl zij van alle andere slechts levenslang het vruchtgebruik zullen genieten, 9 Sept. 1419 (Dumbar, tom. III, p. 530—534; verg. »Register", n°. 449, 720). Desniettegenstaande zijn er omstreeks 1464 (zie boven, dl. I, blz. 314) honderd twintig »ancillae Christi" in het klooster (Busch, p. 195). Merkwaardige rectors: Johan van Kempen, broeder van Thomas a Kempis,

1) Volgens Busch, l. l. p. 194, geschiedde het 8 Dec. 1412, dus een jaar later. Dit schijnt echter niet juist te zijn. Immers hij zelf, na verhaald te hebben dat de veertien zusters waren ingekleed, zegt: „Porro duo ista sanctimonialium monasteria Depenuene et Bronopia Capitulo Generali incorporata ad prouidendum et visitandum de Windesem et de Monte Capituli nostri Prioribus ab eodem sunt commissa" (p. 195). Ook Thom. a Kempis, *Chron. Mont. S Agnetis*, p. 170, spreekt van „postea", en laat de inlijving geschieden in de algemeene vergadering van 1412, d. i. in de derde week na Paschen van dat jaar (zie boven, dl. II, blz. 85). Heeft nu de inlijving, die op de inkleeding volgde, in April 1412 plaats gehad, dan kan deze laatste niet in Dec. 1412 zijn geschied. — Dat de vergunning van den Utrechtschen bisschop eerst later werd verleend, maakt geen bezwaar. Dergelijke vergunningen kwamen soms, nadat de zaak reeds in volle werking was.

omstr. 1412 (Busch, p. 409; Thom. a Kempis, p. 62; verg. boven, dl. I, blz. 247); Johan Busch gedurende drie jaren, omstr. 1428 (Busch, »Ref. mon." p. 938c; verg. boven, dl. I, blz. 297); waarschijnlijk dezelfde andermaal, omstr. 1459 (l. l. p. 485c 1)). Eenvoudvolle gehoorzaamheid der eerste, en blijvende gehoorzaamheid der latere zusters (»Chron. Wind." p. 195). Bijgeloof der eerste (»Ref. mon." p. 937c; verg. boven, dl. II, blz. 266), en wondergeloof eener latere (l. l. p. 916c). Het klooster groot en rijk (Fresinga, p. 56). Misschien is er eene school (zie boven, dl. II, blz. 187). Meer dan gewone bekwaamheid van zuster Tecla (Busch, »Ref. mon." p. 892c; verg. boven, dl. II, blz. 186 v.). Hervorming van het klooster Mariënberg bij Helmstadt door haar en twee andere zusters, 1462—'65 (l. l. p. 891c—896a; verg. boven, dl. II, blz. 186 v., 361). De regeering van Kampen besluit, het klooster af te breken, 1493 (»Register", dl. I, n°. 1013). De prior van Windesheim en anderen smeeken haar, dit niet te doen, 2 Apr. 1495 (aldaar, n°. 1025; verg. boven, dl. II, blz. 289 v.). Nieuwe verordening, dat het klooster in de stad moet komen, en besluit om het af te breken, Maart 1522 (»Register", dl. II, n°. 1556). Vijandig krijgsvolk in het convent, Juli 1572 (dl. III, n°. 2393). De zusters vertoeven eenige jaren bij de Cellezusters, doch 1 Dec. 1579 wordt bepaald, dat zij in het klooster der Minderbroeders zullen trekken, en dat de kerk zal worden gesloten (n°. 2592). Besluit van den Landdag, om het klooster af te breken, wijl het den vijand tot borstweer dient tegen de stad, 18 Jan. 1581 (n°. 2659; »Overijss. alm." 1847, blz. 133). De materialen verkocht, 10 Apr. 1581 (n°. 2671). Ook het terrein, terwijl de toren aan de stad blijft, 5 Mei 1596 (dl. IV, n°. 3096). Lastgeving tot afbraak van den toren, 6 Maart 1600 (n°. 3327). Overblijfselen van het gesticht zijn nog voorhanden in het voormalig huis van den onderwijzer en in eenige weiden en akkers, 1845 (v. d. Aa, dl. VI, blz. 261).

Na het klooster te Diepenveen schijnt dat te Bronope het merkwaardigste der Windesheimsche vrouwenconventen geweest te zijn. — Tot de niet-authentieke bronnen voor zijne geschiedenis behooren vooral Busch, *Chroni-*

1) Hiernaar moet dan gewijzigd worden, wat aangaande de jaren 1455—'59 is gezegd in 's mans levensgeschiedenis, boven, dl. I, blz. 303, dl. II, blz. 128.

con Windesemense, p. 194 seq., 206, 409; dezelfde, *De reformatione monasteriorum*, p. 485b, 485c, 891c—896a, 916c, 937c, 938c, 939a; Thom. a Kempis, *Chronicon Montis S. Agnetis*, p. 62, 106, 116, 169 seq. — Eene menigte oorspronkelijke stukken aangaande dit klooster kan men genoemd en omschreven vinden bij [Molhuysen,] *Register van charters en bescheiden in het oude archief van Kampen*, Kamp. 1863, dl. I, n°. 114, 392, 402, 403, 420, 449, 720, 1013, 1025; dl. II, n°. 1074, 1107, 1133, 1196, 1234, 1556, 1572; dl. III, n°. 1979, 1993, 1994, 2010, 2059, 2071, 2343, 2393, 2560, 2592, 2659, 2671; dl. IV, n°. 2954, 3096, 3327, 3341. Hiervan is n°. 449 geheel, en n°. 2659 voor het tot dit onderwerp behoorend gedeelte uitgegeven, het eerste bij Dumbar, *Analecta*, Dav. 1719, tom. III, p. 530—534 (waarschijnlijk naar het bezegeld origineel in het Deventer-archief; zie den *Inventaris* daarvan, Dev. 1870, blz. 248, n°. 1484), het laatste in den *Overijsselsche almanak*, 12de jaarg. (1847), blz. 133 v. — Kleinere bijzonderheden leveren Fresinga, *Memorien* (in Dumbar, l. l. tom. III), p. 56 (gesteldheid); v. Hattum, *Geschiedenissen der stad Zwolle*, Zwolle, 1767, dl. III, blz. 168 (betrekkelijke rijkdom); v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, dl. VI, blz. 261 (overblijfselen); Dodt, *Archief voor kerkelijke en wereldsche geschiedenissen*, Utr. 1839, dl. II, blz. 44 v. (een legaat); [v. Doorninck,] *Tijdrekenkundig register op het oud provinciaal archief van Overijssel*, Zwolle, 1857, dl. IV, blz. 41 (beleening van een erf). — Wat verhaald wordt door Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, p. 282 seq., 361 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 28—30, 184; fol. uitg. dl. VI, blz. 587 v., 626), is niet oorspronkelijk en gedeeltelijk afgedrukt bij Dumbar, l. l. tom. II, p. 398 seq. Dat daarenboven de naam „Joannes Klenneken" veranderd moet worden in „G. Kennekes Wed. Uiterwyk", leert de *Tegenwoordige staat van Overyssel*, Amst. 1781, dl. III, blz. 403, de noot. — Zunggo, l. l. tom. II, p. 118, heeft Busch en Thom. a Kempis nageschreven. Veel beter is het overzicht der geschiedenis van het klooster door v. Slee, a. w. blz. 137—140, die echter de rijke, authentieke bron, het Oud archief van Kampen, niet heeft gebruikt. — Als rectors zijn mij, buiten de twee in den tekst genoemde, nog voorgekomen: Willem Coman van Amsterdam, gedurende veertien jaren (*Chron. Mont. S Agnetis*, p. 115 seq.); Jacobus Oom, 1441—'50 (l. l. p. 106); Dirk van Kleef, 1450—'53? (l. l. p. 106, 110); Herman van Ludingakerke (*Ref. mon.* p. 485b). — Door de vriendelijke tusschenkomst van den Heer J. Poelhekke te Deventer en de vaardigheid van den beeldhouwer W. G. van Poorten aldaar, ben ik in het bezit van een gipsafdruk van het kloosterzegel, hangende aan het bovengenoemd n°. 1484 in het Deventer-archief. Bij merkbaar verschil heeft het in vorm en teekening groote overeenkomst met dat van Windesheim (verg. boven, dl. I, blz. 76, de noot). Men ziet er Maria onder een gothieken troonhemel in staande houding met het kindeke op den linkerarm,

een lelietak (?) in de rechterhand, en aan beide zijden door sterren omgeven. Onder den grond, waarop zij staat, aanschouwt men Jan Baptist, met de rechterhand wijzende op het lam, dat hij in de linkerhand houdt. Het omschrift in gothische letters luidt aldus: S . M[ONA]STERII . SCIMONIALIVM . IN . || BRONEPE . ORDINIS . SCI . AUGUSTINI .

N°. 6. »Domus Vallis Angelorum" (Engelendaal) te Bonn, in het bisdom Keulen. In 1002 gesticht door eene zeer rijke en godvruchtige vrouw, Gekela, die daartoe te Rome van den Paus verlof heeft gekregen 1). Het klooster brandt af, en wordt door den officiaal van Keulen en den proost van S. Severinus hersteld, 1246. De augustijner-nonnen worden als regulierissen onder het Kapittel van Windesheim geplaatst, 1417 (alles ontleend aan Titianus, col. 543). De inlijving schijnt destijds echter niet te zijn doorgegaan, want volgens een ander schrijver (Impens, lib. IV, art. 3, § 5) zal het klooster korten tijd tot het Kapittel van Nuis behoord hebben (zie boven, dl. II, blz. 23, noot 4), en daarmede 4 Mei 1430 met dat van Windesheim zijn vereenigd (zie aldaar, blz. 26, noot 4 2)). Het Concilie van Bazel draagt aan het klooster te Nuis (zie boven, n°. 2) op, Engelendaal steeds van een bekwaam rector uit zijn midden te voorzien, die door de zusters zal worden gekleed, 1434; Nicolaas van Cusa bekrachtigt later dit een en ander (Titianus, col. 602). Zuster Agnes van Molenheim en andere hervormen het S. Agnes-klooster te Trier, 1460 (Browerus, Masenius en v. Stramberg, tom. II, p. 252), dat door den aartsbisschop Johannes onder Windesheimschen invloed geplaatst, aan de zielzorg van den prior van Everardsclausen (zie boven, n°. 64) opgedragen, en voortaan »monasterium S. Agnetis in Monte Angelorum" genoemd wordt

1) Volgens Busch, *Chron. Wind.* p. 184, heeft Johan Eggert, zoon van Willem Eggert, den thesaurier van Holland (zie boven, blz. 78, en beneden, n°. 11) een klooster voor regulierissen te Bonn gesticht. Bedoelt hij daarmede ditzelfde convent, dan zijn de twee berichten natuurlijk onvereenigbaar, tenzij men aanneme, dat de schatrijke man dit klooster, evenals dat te Elseghem, zóó rijk begiftigd heeft (omstr. 1417?), dat hij als de stichter kan worden aangemerkt (zie boven, t. a. p.).

2) Intusschen moet men dan toch aannemen, dat het op de lijst der Windesheimsche vrouwenkloosters zóó geplaatst werd, alsof de inlijving tusschen 14[illegible] en 1424 had plaats gehad. Zie het vorig en het volgend n°.

(Hontheim, tom. II, p. 440—442). Bij de plundering van Bonn door het krijgsvolk van Maarten Schenk, 23 Dec. 1587, wordt het klooster van alle kostbaarheden beroofd, en moet daarenboven nog zevenhonderd gulden als losgeld betalen (Titianus, col. 723). Wat er verder mede geschied is, is mij niet gebleken (verg. Zunggo, tom. II, p. 540). Volgens Lindeborn (p. 362) zal het te zijnen tijde, d. i. omstr. 1670, nog »in primaevo vigore" hebben bestaan.

Wijl het mannenklooster te Nuis dit vrouwenconvent te Bonn steeds van rectors moest voorzien, schijnt er veel waarde te mogen gehecht worden aan de berichten van den Nuiser regulier Wernerus Titianus, *Annales Novesienses* (in Martene en Durand, *Veterum scriptorum et monumentorum amplissima collectio*, Par. 1724, tom. IV), col. 543, 602, 723. — Dat ons klooster, alvorens in het Kapittel van Windesheim te worden opgenomen, eenigen tijd bij dat van Nuis zal hebben behoord, berust alleen op het gezag van Petrus Impens, *Chronicon Bethleemiticum*, lib. IV, art. 3, § 5 (in het „Compendium" van dit werk door Hoyberge, Bourg. bibl. M. S. n°. 1278, p. 160). — De hervorming van Engelenberg te Trier door Engelendaal te Bonn blijkt uit Browerus en Masenius, *Antiquitates et annales Trevirenses*, Leod. 1670, tom. II, p. 294, alsmede uit Browerus, Masenius en v. Stramberg, *Metropolis ecclesiae Trevericae*, Confl. 1855, tom. II, p. 253, waarbij men vooral vergelijke den aartsbisschoppelijken lastbrief tot de hervorming, afgedrukt bij Hontheim, *Historia Trevirensis diplomatica*, Aug. Vind. 1750, tom. II, p. 440—442. — „Cratepolius in Annalibus Archiepiscoporum Coloniens. in S. Heriberto" heb ik niet gezien, maar wat daaruit is afgeschreven door Lindeborn, l. l. p. 362 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 184 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 626 v.), stemt woordelijk overeen met Titianus, l. l. col. 543, zoodat het waarschijnlijk daaraan is ontleend. — Zonder waarde is de kleine compilatie van Zunggo, l. l. tom. II, p. 540; v. Slee, a. w. blz. 71, 225, 226, roert dit klooster slechts een paar malen als in 't voorbijgaan aan.

N°. 7. »Domus Hierusalem" (Jeruzalem) bij, later binnen Utrecht. Kapel buiten de stad, met eene steenen afbeelding van het H. Graf te Jeruzalem, en die daarom »Jeruzalem" zal zijn geheeten (Busch, p. 196). Reeds in 1399 is er sprake van het »kerchof tot Jherusalem inden nywen Weerde" (Dodt, dl. V, blz. 69). Eene zeer vrome vrouw, Agatha, weduwe van zekeren Ernestus, verwerft met veel moeite de kapel, om er een vrouwenklooster van te maken; verscheidene maagden, en daaronder zeer

rijke, wenschen zich in dit klooster te begeven (Busch, l. l.). De bouw aangevangen, 1418 (»Chron. auct. Bekae", p. 371). De Utrechtsche bisschop, Frederik van Blankenheim, geeft verlof tot de stichting, bepaalt dat het klooster volkomen onderworpen zal zijn aan den prior en het Generaal kapittel van Windesheim, en regelt de financieele punten ten aanzien van den pastoor van S. Jacob, in wiens parochie het gelegen is, 2 Dec. 1419 (Matthaeus, p. 238 seq.). Eerst worden drie, vervolgens twee der zusters, naar het klooster te Diepenveen (zie boven, n°. 3) gezonden, om er de orde te leeren (Busch, l. l.). De voortreffelijke Diepenveensche zuster Elisabeth van Delft 1) wordt in het nieuwe convent begeerd, om aldaar »een guede ordynancie te maken" (Handschr. D, fol. 133r); zij gaat er met Belia van Dusseldorp, eene godsdienstige conversin, heen (aldaar, fol. 158v), wordt er, na een wijl rectrix geweest te zijn (fol. 133r), tot priorin gekozen, 1420 (fol. 55v), en sterft er weldra aan de tering, 1423 (fol. 133r; verg. boven, dl. II, blz. 364, noot 2). Het klooster wordt ingesloten (Busch, p. 197), en in 1424 in het Kapittel van Windesheim opgenomen (dezelfde, p 195). Het brandt af, 1431, maar wordt weder opgebouwd (Burman, dl. I, blz. 231). Herhaalde oneenigheden met den pastoor van S. Jacob, 1425, 1440 (Matthaeus, p. 240). Tijdens het Utrechtsche schisma (zie boven, dl. II, blz. 110 v) moeten de zusters het land ruimen, maar ontvangen van hertog Philips I van Bourgondië vrijheid, onder zijn gebied in Holland en Zeeland veilig te wonen, 1427 (v. Mieris, dl. IV, blz. 891). Misschien bewoont de stichtelijke schrijfster en dichteres, zuster Bertke (zie boven, dl. II, blz. 278, noot 2), dit klooster, vóórdat zij in 1457 hare kluis aan de Buurkerk betrekt (Moll, »Kalender", 1863, blz. 90). Wijl het convent door brand is geteisterd en aan den moedwil van vijandig krijgsvolk blootstaat (Buchelius in Hedam, p. 315), wijken de zusters binnen de stad, naar zekere huizing, Nyenrode

1) Busch, *Chron. Wind.* p. 196, noemt haar Elisabeth van Doesburg. Evenzoo, in navolging van hem, alle latere schrijvers. Handschr. D, dat in deze volkomen te vertrouwen is, noemt haar steeds Lijsebet van Delft. Doch uit fol. 130v en 131r blijkt duidelijk, dat zij, indien ook al niet te Doesburg geboren, aldaar toch een broeder had, bij wien zij korter of langer inwoonde, en uit wiens huis zij naar Diepenveen toog (verg. boven, dl. II, blz. 292).

genaamd, omstr. 1493 (Heda, p. 306). Zij koopen eene daarnaast gelegene huizing en hofstede in den Regenboog, 1493 (v. Heussen, tom. I, p. 549). Op hun verzoek staat de vroedschap hun toe, deze huizing met toebehooren te koopen, alsof zij haar nog niet gekocht hadden, en er een klooster van te maken, 28 Jan. 1513 (Matthaeus, p. 237 seq.). Naar dit klooster wordt de naam der Gaasbeeksteeg in dien van Jeruzalemsteeg veranderd (v. d. Monde, dl. I, blz. 256). De uitoefening der roomsche religie wordt te Utrecht verboden, 18 Juni 1580 (Royaards, dl. VI, blz. 246). Het klooster afgebroken en door woonhuizen vervangen, 1632 (v. d. Monde, blz. 254, 256). Evenzoo in 1659 de kloosterkerk (dezelfde, blz. 254), die eenigen tijd tot het houden van den catechismus heeft gediend (Lindeborn, p. 363). De kloostergoederen mede aangewend tot onderhoud der Hoogeschool (»Tegenw. staat v. Utr.", dl. I, blz. 409).

De twee voornaamste bronnen zijn: Busch, *Chronicon Windesemense*, Antv. 1621, p. 195—197, 207, en Matthaeus, *Fundationes et fata ecclesiarum*, Lugd. Bat. 1703, p. 237—241 (zie ook p. 519). Aan deze twee is bijna alles ontleend, wat men aangaande dit klooster leest bij v. Heussen, *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, tom. I, p. 103, 548—550 (uitvoeriger bij v Rijn, *Historie van 't Utrechtsche bisdom*, dl. I, blz. 398—400, 727—732; fol uitg. der *Kerkel. hist en oudheden*, dl. II, blz. 100, 182 v.). — Voor kleinere bijzonderheden: Dodt, *Archief voor kerkelijke en wereldsche geschiedenissen, inzonderheid van Utrecht*, Utr. 1839, dl. V, blz. 69 („kerchof tot Jhernsalem"); *Chronicon auctius Joannis de Beka* (in Matthaeus, *Veteris aevi analecta*, ed. 2a, Hag. Com. 1738, tom. III), p. 371 (jaartal van den bouw); Handschrift D (zie boven, dl. II, blz. 186, noot 1), fol. 55^{v}, 132^{v}—$13.^{r}$, 158^{v} (inrichting door zusters uit Diepenveen); Burman, *Utrechtsche jaarboeken*, Utr. 1750, dl. I, blz. 230 v. (brand); v. Mieris, *Groot charterboek der graaven van Holland*, Leyd. 1753, dl IV, blz. 891 (vergunning van Philips den Goede); Moll, *Zuster Bertke, de kluizenaarster* (in den *Kalender voor de protestanten in Nederland*, 8ste jaarg., Amst. 1863), blz. 89 v.; dezelfde, *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*, Arnh. 1864, dl. II, st. ii, blz. 57 v., 419 v. (eveneens over zuster Bertke); Joannes a Leydis, *De origine et rebus gestis dominorum de Brederode* (in Matthaeus, l. l. tom. I), p. 733 (eene adellijke kloosterzuster); Heda, *Historia episcoporum Vltraiectensium*, met aanteekeningen door Buchelius, Ultrai. 1642, p. 306, 315 (verplaatsing binnen de stad); Royaards, *Geschiedenis der Hervorming in de stad Utrecht* (in Kist en Royaards, *Nederlandsch archief*, dl. VI, Leid. 1846), blz. 222 v., 226 v., 242, 246 (opheffing); v. d. Monde, *Beschrij-*

ving van de pleinen, *straten* enz. *der stad Utrecht*, Utr. 1844, dl. I, blz. 253 v., 256 (afbraak); Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 163, 362 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. I, blz. 314; dl. II, blz. 185; fol. uitg. dl. VI, blz. 503, 627); *Tegenwoordige staat van Utrecht*, Amst. 1758, dl. I, blz. 409 (de inkomsten tot onderhoud der Hoogeschool gebruikt). — De gissing van v. Rijn, *Hist. v. 't Utr. bisd.*, dl. I, blz. 729 (fol. uitg. dl. II, blz. 183), dat de eerste rector van dit klooster, die door v. Heussen, tom. I, p. 549, Gosuinus de Sanctis wordt genoemd, Goossen van Zanten zal hebben geheeten, wordt bevestigd door Matthaeus, *Fundationes*, p. 518, 519, waaruit tevens blijkt, dat deze „Gosuinus Zanten" vroeger de eerste prior van Mariënhof te Birket bij Amersfoort (zie boven, n°. 27) was geweest, en na een bestuur van bijna elf jaren in Dec. 1433 bij de zusters in Jeruzalem is gestorven. — Zunggo, l. l. tom. II, p. 115 seq., heeft Busch nageschreven; v. d. Aa, a. w. dl. VI, blz. 60 v., volgt op den voet de vertaling van v. Rijn. Beiden zijn gebruikt door v. Slee, a. w. blz. 162—164.

N°. 8. »Domus S. Agnetis" (S. Agniet, Oude Nonnen, Witte Nonnen) te Dordrecht in Zuid-Holland, in het bisdom Utrecht. Zal gesticht en bewoond zijn door eene aanzienlijke vrouw uit Noorwegen, 1326 (v. Heussen, tom. I, p. 317). Bij het graven tot grondvesting van de kerk zal een steenen Maria-beeldje zijn gevonden, dat vele wonderen doet (l. l. p. 318). Het klooster wordt grootelijks begiftigd door den edelman Gerrit van Heemskerk, 1419 (v. Gouthoeven, blz. 182), zuster Walburg van der Merwede en anderen (Balen, blz. 148). Het zal korten tijd tot het Kapittel van Nuis hebben behoord (zie boven, dl. II, blz. 23, noot 4), en daarmede tot dat van Windesheim zijn overgegaan, 4 Mei 1430 (aldaar, blz. 26, noot 4). Het is een besloten klooster (Balen, blz. 182). Ondanks aanzienlijke inkomsten (v. Heussen, l. l. p. 318, 318 seq., 319) zal het in 1494 door behoefte gedrukt zijn geweest, maar wordt door Hendrik Helme[illegible] met achthonderd Rijnsche guldens begiftigd (l. l. p. 319). Waa[illegible] schijnlijk echter staat dit in verband met de vernieuwing d[illegible] kerk in het genoemde jaar (p. 318). De nieuwe kerk hee[illegible] drie altaren en een koor; ook wordt er door de mildheid d[illegible] burgers eene kapel met verguld gewelf voor de H. Maagd aa[illegible] toegevoegd, 1505 (p. 317 seq.) Aflaten, 1500 (p. 317, 31[illegible]). Naamlijst van zusters (p. 318 seq.). Hare kleederdracht (Bal[illegible]n, blz. 149 v.; verg. boven, dl. I, blz. 103—105, 209, de noo[illegible]t). Formulier harer gelofte (dezelfde, blz. 150; verg. boven, dl. I,

blz. 152 v.). Er zijn vele adellijke jonkvrouwen onder haar (v. Gouthoeven, blz. 117). Zuster Constantia trotseert haar aanzienlijk geslacht, de tranen harer ouders, de gebeden van haren minnaar, om ten klooster te gaan (v. Heussen, l. l. p. 319; verg. boven, dl. II, blz. 376, noot 6). Onder de priorinnen (l. l. p. 318) munten vooral uit Isabella Omeria en Johanna de Jonge (p. 319). Als rectors (p. 318; zie ook boven, blz. 46, n°. 10) zullen broeders uit Rooklooster en Groenendaal (zie boven, mannenkloosters, n°. 5 en 3) hebben gediend (p. 317). Ten gevolge der verandering van zaken te Dordrecht, 25 Juni 1572 (Wagenaar, »Vad. hist.", dl. VI, blz. 367), wordt het klooster opgeheven. Twee zusters wijken naar [een of ander Windesheimsch vrouwenconvent in] Brabant (v. Heussen, l. l. p. 319; v. Leeuwen, blz. 880). Het H. Geest- en pesthuis wordt er na verbouwing in overgebracht, omstr. 1579 (Balen, blz. 170, 182). De kloostergoederen aan de H. Geestmeesters toegestaan, onder voorwaarde, dat zij de overgeblevene zusters, destijds nog achttien in getal, zullen onderhouden, 16 Maart 1592 (dezelfde, blz. 182 v.). Later dient het huis tot krankzinnigengesticht, 1841 (v. d. Aa, dl. III, blz. 465).

De hoofdbron voor de geschiedenis van dit klooster is v. Heussen, *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, tom. I, p. 317—319 (vert. door v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Zuid-Holland*, Leid. 1719, blz. 71—81; fol. uitg. der *Kerkel. hist. en outheden*, Leid. 1726, dl. III, blz. 546—549). — Eenigermate hiermede gelijkloopend, maar deels minder uitvoerig, anderdeels aanvullend, is Balen, *Beschryvinge der stad Dordrecht*, Dordr. 1677, [dl. I,] blz. 148—151, 170, 182 v. — Wat men aldaar leest op blz. 148—151, staat ook bijna geheel afgedrukt bij v. Leeuwen, *Batavia illustrata*, 's Grav. 1685, blz. 1323—1325, waar men echter raadplege met blz. 880 (de twee naar Brabant vertrokken zusters). — Voor verdere bijzonderheden zie men v. Gouthoeven, *D'oude Chronijcke ende Historien van Holland*, 's Grav. 1636, blz. 117 (adellijke kloosterlingen), 182 (Gerrit v. Heemskerk), en v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, dl. I, blz. 64 v., dl. III, blz. 465 (krankzinnigenhuis). — Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 207, noemt slechts den naam. Lindeborn, l. l. p. 363 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 185 v. fol. uitg. dl. VI, blz. 627), is onbeduidend en beroept zich op v. Beverwyck, *'t Begin van Hollant in Dordrecht*, Dordr. 1640, hoofdst. IX. Zunggo, l. l. tom. II, p. 3, verwijst voor zijn onvolledig en onnauwkeurig bericht naar Bollandus, *Acta Sanctorum*, „ad diem 8. Febr. in vita S. Surae

V. M. § 2. n. 19". — Bewerkingen der stof zie bij Römer, *Kloosters en abdijen van Holland en Zeeland*, Leid. 1854, afd. I, blz. 152, 358 v., en bij v. Slee, *De kloostervereeniging van Windesheim*, Leid. 1874, blz. 198—200.

N°. 9. »Domus B. Mariae in Bethania" bij, later binnen Mechelen in Brabant, in het bisdom Kamerijk [1]). Met toestemming van Johannes, bisschop van Kamerijk, 22 Febr. 1421, voor twaalf zusters gesticht door Maria, dochter van den Heer van Bergen op Zoom, 1422 (Petrus Impens, lib. IV, art. 2, § 11, bij v. Gestel, tom. I, p. 81). Elisabeth Tayen van Tiel, eene der eerste zusters van het klooster te Diepenveen (zie boven, n°. 3), en later de tweede mater aldaar, wordt tot priorin gekozen, 1423. Zij gaat er heen met zuster Van Diest, eene conversin, en maakt er »een goed huis". Na negen jaren echter staan sommige zusters tegen haar op, wijl zij haar te streng achten (verg. boven, blz. 196), en de twee keeren naar Diepenveen terug, 1433 (alles ontleend aan Handschr. D, fol. 160; verg. boven, dl. II, blz. 364, noot 2). De inlijving in het Kapittel van Windesheim schijnt te hebben plaats gehad tusschen 1430 en '32 (zie het vorig en het volgend n°.). De prior van Bethlehem bij Leuven (zie boven, n°. 21), die van Mariëntroon bij Herenthals (n°. 25), en die van S. Maarten te Leuven (n°. 65), hebben achtereenvolgens het geestelijk toezicht over dit klooster (v. Gestel, l. l.). Tijdens de Nederlandsche beroerten wordt het verwoest en verbrand; de zusters begeven zich in de stad, waar zij een huis en erf koopen, dat zij tot haar gebruik inrichten, en dat in 1725 nog bestaat (dezelfde, l. l.). Ongetwijfeld heeft het gedeeld in de algemeene kloosteropheffing op het laatst der achttiende eeuw (verg. boven, dl. II, blz. 63, 175).

De eigenlijke bron voor de geschiedenis der stichting is Petrus Impens, *Chronicon Bethleemiticum* (zie boven, blz. 58), lib. IV, art. 2, § 11. Daaruit is geput zoowel door Gramaye, *Historia urbis et provinciae Mechliniensis* (in zijne *Antiquitates Brabantiae*, Lov. 1708), p. 16, als door v. Gestel, *Historia archiepiscopatus Mechliniensis*, Hag. Com. 1725, tom. I, p. 81. — Wat in Handschrift D (zie boven, dl. II, blz. 186, noot 1), fol. 160r—160v, aangaande de inrichting van dit klooster door Diepenveensche zusters verhaald wordt, is te merkwaardig, om het niet met de eigen-

1) Later in dat van Mechelen.

woorden der onbekende schrijfster te vermelden. Het luidt aldus: „Doe men schrief m cccc ende xxiij doe waert sij [d. i. „Suster lijsabet tayen van tiel"] priorynne gecaren toe .Mechel in brabant in een nye cloester van onser oerden Doe nam sij die suster van diest mede welck een hillige ende oetmodige conuersynne was ende was onse sieckwaerster Welck wi seer noede ouer gegeuen hadden om dat sie seer barmhertich ende goddienstich was Sie toegen te samen heen in gehoersamheit om die liefte godes Ende sij lieten diepenueen mer niet sonder grote swaricheit dat geen wonder en was. want diepenueen en solden sij daer niet vinden Ende als sij daer quemen soe pijnden sie hem diepenueens manieren te leren Ende als sij daer ix yaar trouwelijc gearbeyt hadden ende daer mytter hulpe godes een guet huys gemaket hadden Soe stonden daer sommyge op in den huys myt twydracht tegen die priorynne Want hem duchte dat sij te strenge ende te rechtuerdich was. also dat die guede suster van diest genoech te doen hadde dat sij hem die passien wt sloech Mer het en baete niet die verkierden cregen die ouerhant, ende maektent also dat sij of quam In welken die guede die geerne die rechte weghe gewandert hadden seer bedrucket worden Doe toegen sij weder te huys myt groter blijschap. mer nochtans hadden sij medelijden myt den genen die sij bedrucket lieten. Sie quemen te huys doe men schrief m cccc ende xxxiij ende wanderden myt ons in alre oetmodicheit als sij voer gedaen hadden". — Wat de overige schrijvers betreft, Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 207, noemt slechts den naam; Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742, tom. II, p. 143 seq., heeft v. Gestel nageschreven, en Lindeborn, l. l. p. 363 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v Deventer*, dl. II, blz. 186; fol. uitg. dl. VI, blz. 627), steunt op Wichmans, *Brabantia Mariana*, Antv. 1632, p. 848, die het zelf ontleend heeft aan eene vroegere uitgave van Gramaye. — v. Slee, a. w. blz. 211, noemt zekeren Jacob van Amsterdam, conventuaal van Zevenborren (zie boven, mannenklooster n°. 8), die in 1457, zijn sterfjaar, dertien jaren „socius" van den rector was geweest. Frans van Dieve, oudste zoon van den bekenden Leuvenschen schrijver Petrus Divaeus, en regulier kannunik van het S. Maartensklooster zijner vaderstad (zie boven, mannenklooster n°. 65), was er rector van 1610 tot 1612 (zie v. Even, *Peeter van Dieve*, overgedrukt uit het tijdschrift „De Eendragt", Gent, 1857, blz. 18).

N°. 10 »Domus B. Mariae in Bethania" (Bethanië) bij Arnhem 1) in Gelderland, in het bisdom Utrecht. Reeds in 1411 (v. Rijn, »Utr. bisd", dl. III, blz. 216) bestaat er te Arnhem, onder het bestuur van den priester Gijsbert van Vlijmen, eene vergadering

---

1) „Buyten die Velper poirt". De naam is nog in dien eener bouwhoeve overgebleven. Zie Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, dl. VI, st. 2, „Oorkonden", blz. 826

van eerbare jonkvrouwen, weduwen en andere vrouwelijke personen (aldaar, blz. 203). Deze wenschen, om God beter te dienen, eene kerkelijke orde aan te nemen, en krijgen daartoe vergunning van hertog Reinald IV, 7 Nov. 1417 (blz. 202—204). Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht, geeft op 's Hertogs bede verlof tot de oprichting van een besloten regulierissen-klooster, en onderwerpt het aan den prior en het Generaal kapittel van Windesheim, of aan zoodanigen anderen prior, als door dit laatste daartoe zal aangewezen worden, tot den tijd, waarop het zelf er bij ingelijfd zal zijn, 25 Maart 1419 (blz. 196—202). Het klooster verrijst en wordt ingesloten (blz. 205, 207; verg. boven, dl. II, blz. 53, noot 2). Wijl echter de plaats nog ongewijd is en wegens straatgewoel ongeschikt wordt bevonden, laten de zusters een ander convent buiten de stad bouwen, dat Bethanië zal heeten (blz. 205 v.), en ontvangen van bisschop Zweder van Kuilenburg verlof, zich daarin te vestigen, Apr. 1428 (blz. 205—207). Kapel, altaren, kerkhof en kloosterpand gewijd, 2 Jan. 1429 (blz. 208). Aflaten, bij die gelegenheid verleend (blz. 209—211; verg. boven, dl. I, blz. 75, 194; dl. II, blz. 68, 263). Het klooster wordt bij het Kapittel van Windesheim ingelijfd, Mei 1432 (Thom. a Kempis, p. 62). Regeling van financieele zaken met den parochie-pastoor, 7 Febr. 1443 (v. Rijn, t. a. p. blz. 211—216). Drie zusters uit Diepenveen (zie boven, n°. 3) staan achtereenvolgens als priorinnen aan het hoofd (verg. boven, dl. II, blz. 364, noot 2): Fye [d. i. Sophia] v. Montfoort, gest. 16 Maart 1430; Griete Daegens, die veel te lijden heeft van den rector en van sommige zusters, welke het met hem houden, en daarom naar Diepenveen terugkeert (verg. boven, dl. II, blz. 359 v.); Fenne Byckes, »een wijltijdes" (alles ontleend aan Handschr. D, fol. 128ᵛ—129ʳ, 129ᵛ). Verdere priorinnen (v. Rijn, t. a. p. blz. 216; v. Hasselt, »Arnh. oudh.", dl. II, blz. 50 v.). Thomas a Kempis is er veertien maanden gezel (socius) van zijn broeder Johannes a Kempis, die er 4 Nov. 1432 als rector sterft en er wordt begraven (Thom. a Kempis, p. 62; verg. boven, dl. I, blz. 247 1)). Andere rectors en pro-

1) Afgaande op het *Chron. Mont. S. Agnetis*, p. 61, heb ik aldaar 142[illegible] als het sterfjaar van Johannes a Kempis opgegeven. Later is mij echter ge-

curators (v. Rijn, blz. 216; v. Heussen, tom. I, p. 103; P. Nijhoff, »Registers", blz. 7). Het geloop en gebras van de burgers in het klooster verboden, 1509 (v. Hasselt, a. w. dl. I, blz. 242; verg. boven, dl. II, blz. 332). Het klooster moet bijdragen in het onderhoud van een stadsgeneesheer, 1545 (dezelfde, a. w. dl. II, blz. 17). De landvoogdes Maria, koningin van Hongarije, schenkt aan de zusters wat er nog overig is van het college der kanunniken op Hulkestein, ten einde daarmede hare kleine kerk te vergrooten en te versieren, 1545 (dezelfde, »Kron. v. Arnh." blz. 100). Zij geeft hun een geschilderd glas in de kerk, 1547 (aldaar, blz. 101). De zusters moeten den euvelmoed van het krijgsvolk ontvlieden, en trekken naar Arnhem in een gehuurd huis, omstr. 1588; het convent verwoest; de materialen vernield (v. Hasselt, »Arnh. oudh.", dl. II, blz. 51). De steenen tot het maken van fortificatiën gebruikt, 1591 (dezelfde, »Kron. v. Arnh." blz. 233). De zusters nemen wegens geldgebrek tweehonderd daalders op, 1593 (P. Nijhoff, a. w. blz. 368). Zij ontvangen van den magistraat eenige vergoeding voor de geleden schade, 1601 (v. Hasselt, »Arnh. oudh.", dl. II, blz. 51). In 1606 staan de goederen onder een stadsrentmeester (dezelfde, »Kron. v. Arnh." blz. 258). In de 18[de] eeuw zijn de muren der kerk en van het klooster nog duidelijk te zien, totdat zij worden afgebroken en er eene sloot mede wordt gedempt (dezelfde, »Arnh. oudh.", dl. II, blz. 51 v.). »Ter plaatse waar vroeger het kloostergebouw stond, ziet men thans eene landmanswoning", 1840 (v. d. Aa, dl. II, blz. 354).

De hoofdbron voor de geschiedenis van dit klooster is niet v. Heussen, *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, tom. I, p. 278 (zie ook p. 103), maar de vertaling daarvan door v. Rijn, *Historie van 't Utrechtsche bisdom*, Leid. 1719, dl. III, blz. 196—216; zie ook dl. I, blz. 386 (fol. uitg. der *Kerkel. hist. en outheden*, Leid. 1726, dl. II, blz. 421—426; zie ook blz. 97). De overzetter heeft namelijk gebruik gemaakt van een uit dit klooster afkomstig handschrift, dat door Augustinus Hoppenbrouwer, prior van het S. Maartensconvent te Leuven (zie boven, n°. 65), ter leen

---

bleken, dat op pag. 60 van het genoemde werk eene drukfout is ingeslopen. Zoowel uit het daar genoemde feit als uit de omringende jaartallen blijkt, dat men niet M. CCCC. XXII, waar M. CCCC. XXXII moet lezen (verg. ook *Chron. Wind.* p. 144). Met het „eodem anno" op p. 61 is dus 1432 bedoeld.

was verstrekt (verg. ook boven, blz. 41, 95, 204), en waaruit hij o. a. eenige oorspronkelijke bescheiden heeft doen afdrukken. — Dat het laatstgenoemd convent meer stukken, uit Bethanië afkomstig, moet bezeten hebben, blijkt uit den geschreven *Inventaire des chartes du prieuré de S. Martin à Louvain* (zie boven, blz. 155), n°. 18 (eene quitantie van 3 Mei 1435; onbeduidend) en n°. 25 (notaricele acte betreffende eene beek, die door het klooster loopt, 10 Oct. 1452; verg. het oorspronkelijke stuk van 10 Mei 1443, afgedrukt bij v. Hasselt, *Arnhemsche oudheden*, Arnh. 1803, dl. II, blz. 48–50). — Menige bijzonderheid, vooral uit de latere geschiedenis van het convent, vindt men bij denzelfden v. Hasselt, a. w. dl. I, blz. 242; dl. II, blz. 17, 50—52, alsmede in zijne *Kronijk van Arnhem*, Arnh. 1790, blz. 8 (?), 87, 93, 100 v., 201, 233, 258 (verg. met blz. 87 het afgedrukte stuk bij I. A. Nijhoff. *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland*, Arnh. 1830, dl. VI, st. 2, „Verzameling van oorkonden", blz. 826 v.). — De drie eerste maters zijn ons bekend uit Handschrift D (zie boven, dl. II, blz. 186, noot 1), fol. 128ᵛ—129ᵛ; Joh. a Kempis als rector, en Thom. a Kempis als zijn gezel, uit het *Chronicon Montis S. Agnetis*, p. 62 (verg. ook het *Chronicon Windesemense*, p. 410, 207). — Een paar kleine bijzonderheden levert P. Nijhoff, *Registers op het archief van Gelre en Zutphen*, Arnh. 1856, blz. 7 (een prior of rector), 368 (geldleening), alsmede v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, dl. II, blz. 354 (tegenwoordige staat). — Onbeduidend zijn Pontanus, *Historia Gelrica*, Harderv. 1639, lib. I, p. 37; v. Slichtenhorst, *Geldersse geschiedenissen*, Arnh. 1653, boek I, blz. 97; Lindeborn, l. l. p. 163, 363 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest v. Deventer*, dl. I, blz. 314, dl. II, blz. 186; fol. uitg. dl. VI, blz. 503, 627). — Zunggo, l. l., laat dit convent geheel onvermeld; v. Slee heeft het behandeld op blz. 149—151 van zijn vaak genoemd werk. — In 1873 werd eene afbeelding van het klooster Bethanië bij Arnhem, in O. I. inkt door J. Stellingwerf (zie boven, blz. 66), te Rotterdam verkocht. Zie den *Catalogue de gravures historiques et topographiques de feu Mr. J van Dam van Noordeloos*, Rott. 1873, p. 165, n°. 4603.

N°. 11. »Domus B. Mariae in Galilaea" (Galileeën) te Gent in Vlaanderen, in het bisdom Doornik. Gesticht in 1433 door Johan Eggert, zoon van Willem Eggert, dan thesaurier van den graaf van Holland (Sanderus, »Flandr. illustr.", tom. I, p. 328 seq.), die uit Gent afkomstig is (Wagenaar, »Amsterdam", st. II, blz. 108). Gelijk de stichter twee zonen in het door hem rijk begiftigde mannenklooster te Elseghem heeft (zie boven, blz. 79), plaatst hij ook twee dochters in dit vrouwenconvent (Sanderus, l. l. p. 329). Hij zelf wordt er met haar begraven (l. l.). Bij het verbod van paus Eugenius IV, om voortaan

vrouwenkloosters in het Kapittel van Windesheim op te nemen, 8 Nov. 1436, wordt o. a. met dit convent eene uitzondering gemaakt (»Privil. et stat.", n°. 35; verg. boven, dl. II, blz. 74). De inlijving in het Kapittel heeft plaats in 1438 (Petrus Impens, lib. III, art. 3, § 5). Het klooster wordt ingericht door de Diepenveensche zuster Hille Sonderlants, die er »een guet reyement" maakt en er sterft, 25 Jan. 1445 (Handschr. D, fol. 127r; verg. boven, dl. II, blz. 361). Het heeft priorinnen uit de adellijkste geslachten van Vlaanderen. Onder de reliquieën, die het bezit, is een doorn uit de doornenkroon des Heeren. Het brandt af, 1515. [Na tijdens de Nederlandsche beroerten veel geleden te hebben,] wordt het door Antonius van Berghem, prior van Groenendaal [1598—1622; zie Sanderus, »Chorogr. sacra Brab.", tom. II, p. 22], hersteld (alles ontleend aan Sanderus, »Flandr. illustr.", tom. I, p. 329). Het wordt door keizer Jozef II vernietigd (Bekkers, blz. 23; verg. boven, dl. II, blz. 63, 175).

Hoofdbron, voor zooveel mij bekend is: Sanderus, *Flandria illustrata*, Hag. Com. 1732, tom. I, p. 328 seq., waarmede eenige verwantschap heeft, wat men leest bij Gramaye, *Antiquitates Flandriae*, Lov. 1708, p. 28. — Verdere gegevens: Bondam's afschrift der *Privilegia et Statuta Capituli Generalis Windesemensis* (zie boven, dl. II, blz. 5, noot 1), n°. 35 (verlof tot inlijving); Petrus Impens, *Chronicon Bethleemiticum* (zie boven, blz. 58), lib III, art. 3, § 5 (in het „Compendium" van dit werk door Hoyberge, Bourg. bibl M. S. n°. 1278, p. 101; jaartal der inlijving); Handschrift D (zie boven, dl. II, blz 186, noot 1), fol. 127r (Diepenveensche invloed); Bekkers, *Beschrijving der Kloosters en Canonike Regulier* (zie boven, dl. II, blz. 6), blz. 23 der eerste pagineering (opheffing). — Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 207, noemt slechts den naam; Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, p. 163, 363 seq (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. I, blz. 314; dl. II, blz. 186 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 503, 627), heeft Sanderus nageschreven; Zunggo, l. l., laat dit klooster onvermeld; v. Slee, a. w. blz. 211, wijdt er een paar regels aan.

N°. 12. »Domus B. Mariae in Facons" (Faconshof; O. L. Vrouwendale in Valkenbroek) te Antwerpen, in het bisdom Kamerijk. Falco van Lampage, kanunnik van O. L. Vrouw te Antwerpen en hoofd der hertogelijke munt (Petrus Impens, lib. IV, art. 2, § 12), sticht op het Valkenbroek een godshuis voor maagden, omstr. 1350 (Scribanius, cap. 12). De stichter sterft; al zijne

goederen, en daaronder ook dit, worden verbeurd verklaard en vloeien in de schatkist van den vorst (Impens, l. l.). Dien ten gevolge verhuizen de zusters uit Faconshof naar de Lange-Nieuwstraat, 1354 (Papebrochius bij Mertens en Torfs, dl. II, blz. 236), waar zij, althans later, den derden regel van Franciscus volgen (Impens, l. l.). Zij krijgen, mede op verzoek der stad, van den bisschop van Kamerijk verlof, om onder den naam van O. L. Vrouwendale in Valkenbroek, een besloten regulierissen-klooster op te richten, dat onder de gehoorzaamheid van het Kapittel van Windesheim en onder het toezicht van den prior van Korsendonck (zie boven, n°. 13) staan zal, 17 Jan. 1421, d. i. '22 (Papebrochius bij Diercxsens, tom. II, p. 193—195). Door eene groote erfenis daartoe in staat gesteld (dezelfde, l. l. p. 192), koopen zij, twaalf dagen na dit verlof, het vroeger door de zusters bewoonde Faconshof van den eigenaar Jan van Witham, Heer van Boutersem (Diercxsens, l. l. p. 196). De eerste prior van Korsendonck, Wouter van Gierle (Latomus en Hoyberge, p. 18 seq., 151—161; verg. boven, dl. II, bl. 17), die de raadsman der zusters geweest is (verg. boven, dl. II, blz. 365, noot 6), wordt haar eerste »commissarius" (Impens, l. l.). Het klooster wordt ingesloten en door twee zusters uit Barberendaal te Tienen (zie boven, n°. 2) ingericht (Papebrochius bij Diercxsens, l. l. p. 197). Het verzuim der zusters, om ter oprichting en inwijding van het klooster de goedkeuring van het Kapittel van O. L. Vrouw als patroon der plaats te vragen, wikkelt haar in groote onaangenaamheden, waarbij zij door Wouter van Gierle krachtig worden geholpen, (Impens, l. l.), en die bij verdrag van 17 Sept. 1428 worden vereffend (Diercxsens, l. l. p. 211—218). Bij het verbod van paus Eugenius IV, om voortaan vrouwenkloosters in het Kapittel van Windesheim op te nemen, 8 Nov. 1436, wordt o. a. met dit convent eene uitzondering gemaakt (»Privil. et stat.", n°. 35; verg. boven, dl. II, blz. 74). Ofschoon de gebruikelijke formaliteiten ter inlijving wel reeds in 1436 zullen begonnen zijn (Papebrochius bij Diercxsens, l. l. p. 243), zal zij niet vóór de jaarvergadering van 1438 haar volledig beslag hebben gekregen (zie het vorig n°.; verg. boven, dl. II, blz. 52). Geschil met Hendrik van Bergen, bisschop van Kamerijk, over het recht van exemtie, omstr. 1487 (»Privil. et stat.", n°. 63; zie boven, dl. II, blz. 139). De grond-

slagen eener nieuwe kerk gelegd, 1518 (Mertens en Torfs, dl. IV, blz. 231 v.). De Lutherschgezinde augustijner-monnik, Nicolaas van Antwerpen, preekt voor meer dan twee duizend menschen (Matthaeus, p. 521) vóór het klooster, 30 Juli 1525; hij wordt gegrepen, en den volgenden dag verdronken (De Hoop Scheffer, dl. I, blz. 113, de noot, en blz. 424 v.). Bij de vervolging der R. Katholieken in Engeland, komen van daar hoogadellijke brigittijnen naar Antwerpen, die op bevel van den magistraat in het Faconsklooster haar intrek nemen, maar, omstr. 1556 door koningin Maria teruggeroepen, naar haar vaderland wederkeeren (dezelfden, t. a. p., blz. 232 v.). Johannes Latomus, prior van Mariëntroon bij Herenthals (zie boven, blz. 71), schrijver van een paar goede historische werkjes (zie boven, dl. II, blz. 212, 219 v.), verdienstelijk Latijnsch dichter (aldaar, blz. 252 v.), en afgevaardigde van het Kapittel bij het pauselijk hof (blz. 161, noot 3), sterft op zijn terugtocht uit Rome te Antwerpen, en wordt in dit klooster begraven, 1578 (Miraeus, »Elog. Belg." p. 201 seq.). Een calvinistisch predikant heeft, onder bescherming van krijgsvolk, de kerk in bezit; de priorin vlucht met drie zusters en den rector naar Luik; achttien andere vertrekken naar hare ouders of bloedverwanten; nog acht en twintig met een groot aantal leekezusters blijven in een gedeelte van het klooster achter, omstr. 1580 (Papebrochius bij Mertens en Torfs, dl. V, blz. 115—117; verg. boven, dl. II, blz. 377, de noot). In den boomgaard en het daarnaast gelegen deel des kloosters worden pesthuizen opgericht, 1581 (Diercxsens, tom. VI, p. 47). »Religiosae sunt quadraginta professae, tres novitiae... Servant clausuram continenturque in bona disciplina", 1607 (»Analectes", tom. IX, p. 464, 465). Eenige vrome lieden stichten in de kerk eene rijke, marmeren kapel ter eere van S. Jozef, 1637 (Papebrochius bij Mertens en Torfs, dl. IV, blz. 232). Mirakelen, aldaar geschied (»Acta Sanct.", Mart. tom III, p. 18). Het klooster, een der rijkste (Mertens en Torfs, dl. III, blz. 48; »Aenhangsel", blz. 201, 206) en deftigste (dezelfden, dl. III, blz. 51) van Antwerpen, bestaat nog in 1782 (dl. VI, blz. 204), wordt later opgeheven en tot krijgshospitaal ingericht (t. a. p. blz. 339), en door zwaren brand geteisterd, 8 Jan. 1793 (blz. 338 v.). Kerk en klooster worden in veiling verkocht, 4 Dec. 1797 (»Aenhangsel", blz. 201). Op het terrein

wordt na afbraak eene kazerne voor het voetvolk (dl. VI, blz. 491; dl. VII, blz. 90), de »Falconskazerne", aangelegd, 1812 (dl. VII, blz. 111).

Voor het eerste begin der geschiedenis van dit klooster zie men Scribanius, *Antverpia*, Antv. 1610, cap. XII (ook afgedrukt bij Wichmans, *Brabantia Mariana*, Antv. 1632, p. 834). — Een volgend gedeelte wordt gekend uit Petrus Impens, *Chronicon Bethleemiticum* (zie boven, blz. 58), lib. IV, art. 2, § 12 (in het „Compendium" van dit werk door Hoyberge, Bourg. bibl. n°. 1278, p. 153 seq., en daaruit naverteld bij Latomus en Hoyberge, *Corsendonca*, Antv. 1644, p. 144 seq.; verg. ook Gramaye, *Antverpia*, in zijne *Antiquitates Brabantiae*, Lov. 1708, p. 17, alsmede [Foppens,] *Historia episcopatûs Antverpiensis*, Brux. 1717, p. 192 seq). — Breeder wordt de stroom van gegevens bij Papebrochius, *Annales Antverpienses*, een werk, dat in 1845 in vijf deelen te Antwerpen het licht heeft gezien, maar waaraan reeds als handschrift veel ontleend is door Diercxsens, *Antverpia Christo nascens et crescens*, Antv. 1773, tom. II, p. 107 seq., 191—197, 211—219, 243 seq.; tom. IV, p. 14, 242; tom. VI, p. 47. — Al het reeds bekende omvattend, maar tevens tot de laatste tijden aanvullend, is de voortreffelijke stedebeschrijving van Mertens en Torfs, *Geschiedenis van Antwerpen*, Antw. 1845, dl. II. blz. 233 v., 236, 376; dl. III, blz. 41 v., 41—52, 64, 169; dl. IV, blz. 231—233; dl. V, blz. 115—117, 647; dl. VI, blz. 204, 338 v., 340, 491; dl. VII, blz 90, 111, 150, 481, 484; „Aenhangsel", blz. 201, 206. — Voor kleinere bijzonderheden, bij deze schrijvers niet vermeld, zie men de boven genoemde pauselijke bullen van 8 Nov. 1486 (verlof tot inlijving in het Kapittel) en 6 Maart 1487 (geschil over het recht van exemtie), beiden te vinden in de *Privilegia et Statuta Capituli Generalis Windesemensis* (afschrift van Bondam; Kon. bibl. n°. 352; zie boven, dl. II, blz. 5, noot 1), n°. 35 en 63; voorts Latomus en Hoyberge, l. l. p. 17 en 156 (Faconshof eene dochter van Korsendonck), 145 en 168 (rectors of commissarissen van het klooster), ook [Foppens,] *Historia episcopatûs Silvaeducensis*, Brux. 1721, p. 260—263, passim (meerdere rectors; verg. *Oudh. en gest. v. 's Hertogen-bosch*, Leid. 1749, blz. 541—547, passim); verder nog Miraeus, *Elogia Belgica*, Antv. 1609, p. 202 (Joh. Latomus hier begraven), eveneens afgedrukt vóór Latomus en Hoyberge, l. l., en grootendeels bij Wichmans, l. l. p. 822; voorts het *Rapport adressé au Souverain Pontife Paul V par Jean Le Mire, évêque d'Anvers, sur l'état de son diocèse en* 1607 (in de *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, Louv. 1864, tom. IX), p. 464 suiv. (staat van het klooster); eindelijk de *Acta Sanctorum*, 19 Martii, § 9, n°. 62, 63 (de S. Jozefskapel en hare mirakelen). Ofschoon het verhaal van de prediking en den marteldood van Nicolaas v. Antwerpen bij verschillende schrijvers wordt gevonden (zie bijv.

de *Chronycke van Antwerpen*, Antw. 1843, blz. 24, en Matthaeus, *Fundationes et fata ecclesiarum*, Lugd. Bat. 1703, p. 521), is de meest kritische beschrijving van het feit gegeven door De Hoop Scheffer, *Geschiedenis der Hervorming in Nederland tot* 1531 (in Moll en De Hoop Scheffer, *Studiën en bijdragen*, dl. I, Amst. 1870), blz. 424 v.; zie ook aldaar, blz. 113, de noot. — Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 207, vermeldt slechts den naam. — Misschien is er iets te vinden in de stukken, die, onder n°. 2385 G, op de auctie De Ridder in Febr. 1877 te Mechelen zijn verkocht (zie *Catalogue*, p. 183). — Lindeborn, l.l. p. 364 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl II, blz. 187; fol. uitg. dl. VI, blz. 627), heeft Hoyberge nageschreven; Wichmans, l l. p. 833—835 (zie ook p. 822 seq.), kopieert Scribanius en Latomus; Zunggo, l. l. tom. II, p. 75 seq., grondt zich op Foppens en de Bollandisten; v. Slee, a. w., stipt dit klooster slechts hier en daar aan. Slechts Krüger, *Kerkelijke geschiedenis van het bisdom van Breda*, Roseud. 1872, dl. I, blz 294—299, leverde eene meer aaneengeschakelde compilatie, voornamelijk geput uit Diercxsens, maar waarbij geen gebruik is gemaakt van Mertens en Torfs.

N°. 13. »Domus B. Mariae" (Mariënberg) bij, later binnen Nymegen [1]), in het bisdom Keulen. Omstreeks 1248 vestigen zich op Mariënburg »sorores S. Mariae Magdalenae ordinis poenitentium" (P. Nijhoff, blz. 2). Deze krijgen van hertog Reinald II (1326—'43) verlof, de premonstratenser-orde aan te nemen, en zich onder den abt van Mariënweerd te stellen (Berchemius, cap. 25, in de »Handvesten", blz 348). Reeds in 1340 behooren zij tot de genoemde orde, waartoe zij, in de wandeling »de Nonnen" genaamd, blijven behooren (»Kerk. en gest." blz. 71). Binnen eene eeuw daarna schijnen zij zich in hare latere woning in de stad te hebben gevestigd, want vóór 1430, of uiterlijk vóór 1464, is Mariënberg door reguliere kanunnikessen bezet (zie straks). Misschien zijn deze laatsten de »albae dominae" of »canonicae regulares S. Augustini", waarvan in charters van 1271, '77 en '80, die thans verteerd zijn (Sloet, blz. 388, 686, 958), sprake zal zijn geweest (»Kerk. en gest." blz. 33). Twee zusters richten het nieuw gestichte regulierissen-convent S. Mariëndaal te Diest in Brabant in, 1422 (Wichmans, p. 845). Het klooster zal korten tijd tot het Kapittel van Nuis hebben behoord (zie

---

1) Bij de uitlegging der stad in 1467 (zie Smetius, *Chronyk*, blz. 20 v., 103) kwam dit klooster, dat eerst buiten den muur was gelegen, binnen den nieuwen kring (zie *Kerken en gestichten*, blz. 32 v.; verg. boven, blz. 48, noot 1).

boven, dl. II, blz. 23, noot 4), en daarmede, 4 Mei 1430, tot dat van Windesheim zijn overgegaan (zie aldaar, blz. 26, noot 4 1); zeker was het er in 1464 mede verbonden (Busch, p. 207). Strenge bepalingen der Nymeegsche regeering tegen het komen van goederen in de doode hand, 1441, 1454, 1536 (Smetius, blz. 94, 100, 119). Het klooster heeft, alvorens iets te mogen aankoopen, waarschijnlijk de toestemming van den Hertog noodig, 1513 (zie Nijhoff, »Gedenkwaardigheden", dl. VI, st. 1, blz. 459). Bij de oprichting der nieuwe bisdommen in Nederland, komt Nymegen onder dat van Roermond, 1561 (Knippenbergh, p. 166). De eerste bisschop, Wilhelmus Lindanus, vereenigt het klooster, onder toestemming van al de zusters, met dat van S. Agnes buiten de stad, 1586, en sluit het in (Havensius, p. 221). Na de inneming van Nymegen door prins Maurits, 1591 (Smetius, blz. 148), worden de goederen van het convent, het aanzienlijkste en rijkste der stad (»Kerk. en gest." blz. 32), ten behoeve dezer laatste verbeurd verklaard, en aan de zusters een jaarlijksch onderhoud voor haar leven toegelegd (aldaar, blz. 33 v.). Eenige huizen en een gedeelte van het kerkhof tot een Stadsdoelen ingericht, 1639; een ander gedeelte aan bijzondere personen tot het aanleggen van tuinen vergund; het klooster ingericht tot munthuis, en na het opheffen der munt in 't openbaar verkocht (blz. 34). Na de bemachtiging der stad door de Franschen in 1672, wordt de kerk naar Roomsche wijze hersteld (Smetius, blz. 208). Later wordt zij tot eene turfschuur gebruikt, 1742; nog later in eene stads-muziekzaal ver-

1) Met opzet druk ik mij twijfelachtig uit. Op de vraag toch, hoe het dan komt, dat dit klooster op de Lijst der Windesheimsche vrouwenconventen volgt op twee andere, die in 1438 zijn ingelijfd (zie boven, blz. 219 en 220), weet ik geen antwoord. En te onderstellen, dat Petrus Impens, die onze eenige zegsman is (zie boven, dl. II, blz. 26, noot 4), verkeerd zou zijn ingelicht, heeft niet minder bezwaar, wijl men moeilijk kan aannemen, dat reeds tusschen 1438 en '64 gehandeld zou zijn tegen het verbod van paus Eugenius IV, d. d. 8 Nov. 1436 (zie boven, dl. II, blz. 74), om voortaan, met uitzondering van twee conventen, waartoe dat van Nymegen niet behoorde, vrouwenkloosters in de Vereeniging op te nemen. Bij deze onzekerheid waag ik de gissing, dat Mariënberg, om ons onbekende redenen, niet terstond in 1430 met de overige Nuiser conventen bij het Windesheimsch kapittel zal zijn ingelijfd, maar zijn recht op eventueele inlijving heeft behouden, of althans later heeft doen gelden.

ıderd, 1781 (»Kerk. en gest." blz. 35), eindelijk verbouwd t een arsenaal, 1846 (v. d Aa, dl. VII, blz. 669 v.).

De vroegere geschiedenis van Mariënburg of Mariënberg ligt zeer in het duister, en deze duisternis is niet weinig vermeerderd, sinds de oorspronkelijke stukken, die In de Betouw op het laatst der vorige eeuw nog gebruikt, en P. Nijhoff in 1849, voor zooverre zij toen nog bestònden, geïnventariseerd heeft, ondanks genomen voorzorgen tot stof zijn verteerd (zie Sloet, *Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutfen*, 's Grav. 1872, blz. 388, 686, 958). Uit deze stukken toch, met name uit die, welke vermeld zijn door [In de Betouw,] *Kerken en godsdienstige gestichten te Nymegen*, zond. jaart., blz. 33, 70, 71, zou moeten blijken òf, en zoo ja in hoeverre, dit klooster verward is met dat der zoogenaamde „Nonnen", die tot de premonstratenser-orde behoorden. Dat In de Betouw reeds getwijfeld heeft, blijkt uit het door hem geschrevene op blz 33, de noot. Daarom te meer heb ik het gewaagd, eene andere voorstelling van de oudste geschiedenis van dit huis te geven, eene voorstelling, waarin alle bekende feiten zijn opgenomen, en waarbij het bericht van Berchemius in diens *Chronicon M. S.*, cap. 25 (afgedrukt in de *Handvesten en onuitgegeevene charters... van Nijmegen*, Nijm. [omstr. 1784], blz. 348, noot *h*), volkomen past. Verg. met dit bericht Pontanus, *Historia Gelrica*, Harderv. 1639, lib. VI, p. 97, en v. Slichtenhorst, *Geldersse geschiedenissen*, Arnh. 1653, boek VI, blz. 74. — Wat de verdere bronnen betreft, zie men P. Nijhoff, *Inventaris van het oud archief der gemeente Nijmegen*, Arnh. 1864, op de jaren 1248, 1271, 1277, alsmede blz. 139, n°. 25, en vergelijke daarmede Sloet, a. w. n°. 685, 935, 987; ook raadplege men vooral met Smetius, *Chronijk van Nijmegen*, Nijm. [1784], blz. 60 v., 94, 100, 119, 146, 149, 158, 208, 266; voorts met In de Betouw, a. w. blz. 32—35, 70, 82, alsmede met diens *Annales Noviomagi*, Noviom. 1790, p. 86, 184, 191. — Ofschoon Busch, *Chronicon Windesemense*, p. 207, slechts éénmaal den naam van dit klooster noemt, heeft de vermelding toch waarde, wijl er uit blijkt, dat Mariënberg uiterlijk vóór 1464, toen de schrijver zijn werk voltooide (zie boven, dl. I, blz. 314), in het Kapittel moet zijn opgenomen geweest. — Verdere bijzonderheden leveren Wichmans, *Brabantia Mariana*, Antv. 1632, p. 845 (inrichting van Mariëndaal door zusters uit Mariënberg; waarschijnlijk ontleend aan Petrus Impens, *Chronicon Bethleemiticum* [zie boven, blz. 58], lib. IV, art. 2); Habets, *Memorieboek van het klooster van den H. Hiëronymus te Roermond*, Roerm. 1872, blz. 19 (de rector Theodoricus Prumeren, gest. 1520); Havensius, *De erectione novorvm in Belgio episcopatvvm*, Col. Agr. 1609, p. 221 (vereeniging met het S. Agnesklooster); Arkstée, *Nijmegen, de oude hoofdstad der Batavieren*, 2de druk, Nijm. 1788, blz. 317—319 (met twee afbeeldingen van de kloosterkerk); v. d. Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, dl. VII, blz. 669 v. (de kerk verbouwd tot arsenaal). — Het weinige, dat

Lindeborn, l. l. p. 364 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer* dl. II, blz. 187 v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 627), aangaande dit klooster heeft opgeteekend, is aan Havensius ontleend. Even onbeduidend is Zunggo, l. l. tom. II, p. 147. Veel beter is het kort geschiedkundig overzicht bij v. Slee, a. w. blz. 151 v.

N°. 14 [1]). »Domus B. Mariae praesentatae" [2]) te Oostmal [3]) in Brabant, in het bisdom Kamerijk, later te Antwerpen (Oostmallen). Jan van der Schueren en zijne vrouw Johanna Tsbie [d. i. De Bye] krijgen van den roomschkoning Maximiliaan en den aartshertog Philips, als hertogen van Brabant, verlof, bij testament te beschikken over hunne goederen, in genoemd gewest gelegen, 13 Jan. 1489 (auth. copie). Zij en hun zoon Floris van der Schueren, priester, staan hunne heerlijkheid van Oostmal met al haar toebehooren af voor een nieuw te bouwen klooster van augustijner-regulierissen, met ingang van de ééne helft der inkomsten bij het in werking treden van het gesticht, en van de andere helft bij den dood van den langstlevende van hen beiden; daarenboven onder voorbehoud, dat zij binnen den hof een huis mogen doen zetten, om daarin tot hun einde te wonen, 26 Oct. 1491 (auth. copie). Het klooster is eene geestelijke dochter van Korsendonck (Latomus, p. 17; verg. boven, dl. II, blz. 365; dl. III, blz. 31), en heeft langen tijd van daar zijne rectors (Hoyberge, p. 150). Tijdens de Nederlandsche onlusten vluchten de zusters naar Antwerpen, maar keeren, zeven in getal, tegen oorlogschatting naar haar klooster terug, 1607 (»Analectes", tom. IX, p. 476). Rutger Trutius, prior van Korsendonck, doet afstand van zijne rechten op het klooster; Paulus Schooff, prior van Rookklooster, aanvaardt ze op verzoek der zusters, en doet haar convent bij het Kapittel van Windesheim

---

1) Wijl dit klooster eerst in 1616 bij het Kapittel van Windesheim is ingelijfd, komt het op de lijst van 1553 (zie boven, blz. 4) niet voor. Wel daarentegen op die van Miraeus (zie boven, blz. 4 v.), waaruit dan tevens blijkt, dat de inlijving reeds in 1614 als genoegzaam verzekerd werd beschouwd (verg. boven, dl. II, blz. 52); voorts op die van Pennottus, 1630 (zie boven, blz. 5), en op die van Lindeborn, 1670 (zie boven, blz. 6).

2) Of „Praesentationis B. Mariae", d. i. de voorstelling van Maria op driejarigen leeftijd door hare ouders in den tempel.

3) Een dorp, in noordoostelijke richting van Antwerpen.

inlijven, 1616 (Hoyberge, l. l.). Wegens het eindigen van het twaalfjarig bestand trekken de zusters naar Antwerpen, 1621 (dezelfde, p. 150 seq.). Zij vestigen zich op de Ossenmarkt vóór 1632 (Wichmans, p. 840). Zij wenschen er te blijven, en krijgen daartoe verlof van de regeering der stad en het Kapittel van O. L. Vrouw, 2 Aug. 1651 (Diercxsens, tom. VII, p. 316—319). Prachtige kerk en fraai klooster (l. l. p. 319 seq.). Onderzoek ten gevolge van een keizerlijk besluit van 18 Apr. 1782, maar tot opheffing komt het nog niet (Mertens en Torfs, dl. VI, blz. 204). Dit geschiedt echter later; het klooster bevat destijds zeven en twintig personen (aldaar, blz. 634). Juweelen en paarlen, uit de kerk herkomstig, Dec. 1795 (blz. 424; »Aenhangsel", blz. 163). Kerk, klooster en bijhoorigheden in openbare veiling verkocht, 27 Febr. 1798 (»Aenh." blz. 201, 206). De kerk tot magazijn gemaakt, 1798 (dl. VI, blz. 491). Het klooster na den veldslag bij Waterloo als hospitaal ter beschikking gesteld, 1815 (dl. VII, blz. 151). Het is thans bewoond door paters capucijnen (»Analectes", l. l.).

De twee authentieke copieën, waarvan in den tekst sprake is, behooren aan den Heer Prosper Cuypers van Velthoven te Brussel, die ze mij welwillend ten gebruike afstond. Ofschoon de stichtingsacte van 26 Oct. 1491 uit het archief der S. Jacobskerk te Antwerpen is afgedrukt bij Mertens en Torfs in hun straks te noemen werk, dl. V, blz. 608—613, heb ik toch aan de authentieke copie de voorkeur gegeven, wijl daarin de woorden „besloten clooster" en „secundum statuta et ordinationes capituli generalis de Wyndesim" niet voorkomen, zoodat het meer dan waarschijnlijk is, dat het denkbeeld van insluiting en van onderwerping aan de Windesheimsche statuten niet bij de stichting heeft voorgezeten, en de genoemde woorden eerst later in de acte zijn gebracht. — Volgens Mertens en Torfs, dl. V, blz. 613, was ten jare 1849 een „Necrologium of doodboek uit dit klooster" in het bezit van den Heer F. G. Smolderen, lid van den Provincialen Raad. — Misschien is er iets te vinden in de stukken, die, onder n°. 2383 en 2385 K, op de auctie De Ridder in Febr. 1877 te Mechelen zijn verkocht (zie *Catalogue*, p. 183). — Van de gedrukte bronnen verdienen bijzondere vermelding Latomus en Hoyberge, *Corsendonca*, Antv. 1644, p. 17, 149—151; Diercxsens, *Antverpia Christo nascens et crescens*, Antv. 1773, tom. VII, p. 316—320; Mertens en Torfs, *Geschiedenis van Antwerpen*, Antw. 1845, dl. V, blz. 377, 409—411, 608—613, 647; dl. VI, blz. 204, 424, 491, 634; dl. VII, blz. 151; „Aenhangsel", blz. 163, 201, 206. — Van meer belang dan de bladzijden bij Wichmans, *Brabantia Mariana*,

Antv. 1632, p. 837—842, zijn de weinige regels in het *Rapport adressé au Souverain Pontife Paul V par Jean Le Mire, évêque d'Anvers, sur l'état de son diocèse en* 1607 (in de *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, tome IX, Louv. 1872), p. 476. — Foppens, *Historia episcopatûs Antverpiensis*, Brux. 1717, p. 192, is verkort naverteld door Zunggo, l. l. tom. II, p. 149. Evenzoo is Latomus en Hoyberge, l. l., verkort overgenomen door Lindeborn, l. l. p. 364 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 188; fol. uitg. dl. VI, blz. 627), alsmede door Le Roy, *Notitia Marchionatus sacri Romani imperii*, Amst. 1678, p. 211. Aan dezen laatste is het in vertaling ontleend door Krüger, *Kerkelijke geschiedenis van het bisdom van Breda*, Rosend. 1872, dl. I, blz. 308. — v. Slee, a. w. blz. 238, noemt slechts den naam.

N°. 15 [1]). »Domus S. Petri" te Heiningen [2]), in het bisdom Hildesheim. Gesticht omstr. 1000 (Leznerus bij Heineccius, p. 22) door den H. Bernward, bisschop van Hildesheim (993—1022; zie Potthast, »Supplement", S. 331), met het erfgoed van zekere weduwe [met name Hildewinda; Leznerus, l. l.] en hare dochter (Busch, p. 885^{h}). Keizer Otto III keurt de stichting goed, en schenkt aan het klooster vele bezittingen, 1001 (Leznerus, l. l.). Bisschop Bernward verwerft groote pauselijke, keizerlijke en hertogelijke privilegiën, en neemt de eerste zusters ten jare 1001 in de orde der reguliere kanunnikessen op (Busch, l. l.). Het klooster is aan de apostelen Petrus en Paulus gewijd (Heineccius, l. l.). De abdis munt geld (Leznerus, l. l.). Kleederdracht der zusters (Busch, p. 881^{c}). Langdurige tuchteloosheid leidt tot de uiterste armoede (dezelfde, p. 880^{b}). De zusters worden er door de vrijgevigheid van anderen uit gered (Leznerus, l. l.). De wensch van sommigen hunner naar hervorming, ten einde te deelen in het jubeljaar, valt samen met de opdracht van Nicolaas van Cusa aan den Hildesheimschen bisschop Magnus (1424—'52; zie Potthast, S. 332), om de kloosters zijner diocese te hervormen (Busch, p. 880^{a}). Op verzoek van de priorin Adelheid van Bortfeld wordt de hervorming door Bertholdus

1) Dit klooster komt nog niet op de lijst van Pennottus, 1630, maar eerst op die van Lindeborn, 1670, voor. Verg. boven, blz. 5 v.

2) Aan de rivier de Ocker of Oker, bijna midden tusschen Wolfenbuttel en Goslar. Zie bijv. de kaart van het „Episcopatvs Hildesiensis" in den meergenoemden *Novus atlas* van Janssonius, Amst. 1649, tom. I, litt. Qq.

Seemeyer (dezelfde, p. 494^{c}) of Zigemeyer (p. 971^{b}), prior van Sulta (zie boven, n°. 43), ter hand genomen, 1451, en zoowel in het tijdelijke als in het geestelijke uitstekend volbracht (p. 880^{a}—882^{a}). Het klooster telt twintig jaar later meer dan honderd personen, en heeft overvloed van vee enz. (p. 881^{a}). Het staat onder het geestelijk bestuur van Sulta (p. 881^{b}, 883^{b}), en daardoor ook vele jaren onder dat van Johan Busch (p. 881^{b}). Een hevige en langdurige twist met het nabijgelegen vrouwenklooster te Dorstadt (zie het volgend n°.) over de tienden van vee en graan (p. 882^{b}—883^{b}, 906^{c}), wordt na veel strijd bijgelegd (p. 883^{c}—885^{a}). Ofschoon het klooster bij zijne hervorming in 1451 geheel naar Windesheimsche wijze wordt ingericht (p. 882^{a}, 881^{c}), neemt men het echter, overeenkomstig het verbod van paus Eugenius IV om voortaan vrouwenconventen in te lijven, 8 Nov. 1436 (zie boven, dl. II, blz. 74), niet in het Kapittel op. Dit geschiedt eerst tusschen 1630 (Pennottus, p. 527; verg. boven, blz. 5 v.) en 1670 (Lindeborn, p. 365; verg. boven, blz. 6). »Hodienum et opibus et fortuna excelse floret", 1707 (Heineccius, l. l.). »Floret adhuc Parthenon iste, quamvis pene omni ex parte heterodoxis circumvallatus", 1745 (Zunggo, tom. II, p. 447). Verdere bijzonderheden zijn mij onbekend.

De vroegste geschiedenis van dit klooster kan gekend worden uit Heineccius, *Antiquitates Goslarienses* (in Heineccius en Leuckfeld, *Scriptores rerum Germanicarum*, Francof. 1707), lib. I, p. 22, alwaar tevens eene afbeelding van het kloosterzegel op tab. II, fig. 1. — Wat Heineccius verhaalt, is echter grootendeels ontleend aan Johannes Leznerus, *Chronicon Hildesheimense M. S.*, lib. II, cap. 37, „cui debemus Heiningensis coenobii origines" (p. 22). — De berichten dezer beide mannen worden nog weer aangevuld door Busch, *De reformatione monasteriorum* (in Leibnitz, *Scriptores rervm Brvnsvicensivm*, Hanov. 1707, tom. II), p. 885^{b}. Zie voorts over de hervorming van het klooster en zijne verdere geschiedenis van 1451—'73, aldaar p. 494^{c}, 880^{a}—885^{a}, 971^{b}, ook p. 893^{b}, 894^{c}, 895^{b}, 895^{c}, 903^{c}, 904^{b}, 905^{c}, 906^{c}, en de „Introductio" van Leibnitz vóór dit deel, p. 45^{a}. — Kleine gegevens leveren het *Chronicon Stederborgense* (in Leibnitz, l. l. tom. I), p. 854^{c}, 855^{b}, 855^{c}, en Zunggo, *Historiae de ordine can. reg. S. Aug. prodromus*, Ratisb. 1742 (zie boven, dl. I, blz. 94, noot 5), tom. II, p. 446 seq. — Lindeborn, l. l. p. 365 seq. (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 189v.; fol. uitg. dl. VI, blz. 628), heeft Busch gebruikt; v. Slee, a. w. blz. 238, vermeldt niet meer dan den naam.

N°. 16 [1]). »Domus S. Trinitatis" [2]) te Dorstadt [3]), in het bisdom Hildesheim. Arnoldus, bijgenaamd Variabarba, Heer van Dorstadt, geene mannelijke nakomelingen hebbende, zal zijn kasteel Neuenburg, voortaan Dorstadt geheeten, tot een klooster van augustijner-regulierissen hebben gemaakt [4]), 1189 (Leznerus bij Heineccius, p. 31, 189). De zusters zullen oudtijds, met voorbijgang van de Heiligen, waarvan zij ook niet vele beelden in hare kerk bezaten, slechts tot de H. Drievuldigheid hebben gebeden (dezelfde, l. l. p. 189). De wekelijksche toediening der disciplien (zie boven, dl. I, blz. 172) door twee jongere en daardoor sterkere zusters, is hier, gelijk in vele andere Saksische vrouwenkloosters, in zwang (Busch, p. 903c—904a). De tucht verslapt, zoodat de drie kloostergeloften (zie boven, dl. II, blz. 279—283, 338) langen tijd slecht worden nageleefd (Busch, p. 903c). De Hildesheimsche bisschop Magnus (1424—'52; zie Potthast, »Supplement", S. 332) draagt de zorg voor het klooster aan de stedelijke regeering van Brunswijk op, onder wier bestuur het in zes jaren financieel zeer achteruitgaat (Busch, p. 905b). Hij excommuniceert de onbekeerlijken, en zendt Busch, die ze absolveert onder belofte, dat zij zich zullen laten hervormen (dezelfde, p. 903c). Nog draagt hij, bij de algemeene kloosterreformatie in Saksen omstr. 1451 (p. 880b), aan Busch op, met den prior van Richenberg (zie boven, n°. 38) het klooster te bezoeken, wat echter tot geene volkomene hervorming leidt (p. 904b—905b). De Hildesheimsche bisschop Ernestus I (1458—'71; zie Potthast, a. a. O.) beveelt hem, dit convent, evenals

---

1) Evenals het vorige klooster komt ook dit nog niet op de lijst van Pennottus, 1630, maar eerst op die van Lindeborn, 1670, voor. Verg. boven, blz. 5 v.

2) Bij Lindeborn, p. 366, heet het „S. Crucis". Doch Heineccius, die in de omstreken van Goslar geheel te huis was, zegt in zijn straks te noemen werk, p. 189, uitdrukkelijk: „Honori id consecratum est SS. Trinitatis".

3) Evenals het voorafgaande klooster te Heiningen, waarvan het „vix ad quartale milliaris" (Busch, *Ref. mon.* p. 882b; verg. ook p. 903c, 905c) in noordelijke richting verwijderd was, lag dit convent aan de linkerzijde van de rivier de Ocker of Oker, ongeveer drie uren hemelsbreedte ten Z. van Wolfenbuttel. Zie de boven, blz. 228, noot 2, genoemde kaart van Janssonius.

4) Op gezag van Leuckfeld druk ik mij twijfelachtig uit. Deze zegt in zijn straks te noemen werk, S. 374: „Dasz aber solches vormahls solle Nienburg genennet worden seyn, ist gar nicht zu glauben, denn" u. s. w.

dat te Heiningen (zie het vorige n°.), geheel op Windesheimsche wijze in te richten, 1465 (p. 882c, 905c), wat echter eveneens niet volkomen slaagt, o. a. doordien de zusters onder haren proost Statius van Stockum, kanunnik der kerk te Hildesheim (p. 883b, 882c, 905c), haar kleederdracht niet willen veranderen (p. 905c—906a; verg. boven, dl. II, blz. 337). De reformatie wordt te meer belemmerd, wijl de zusters Johan Busch als haar tegenstander beschouwen (p. 906c) bij den langdurigen en hevigen twist met het door hem hervormde klooster te Heiningen, over de tienden van vee en graan (p. 882b—883b, 906c), welke twist eerst na veel strijd wordt bijgelegd (p. 883c—885a; verg. boven, blz. 229). Het convent is omstr. 1475, toen Busch zijn werk »De reformatione monasteriorum" voltooide (p. 955c; verg. boven, dl. I, blz. 320), nog niet hervormd (p. 907a). Dit geschiedt eerst in 1479 (Heineccius, p. 189). Inmiddels waant de regeering van Stendal, dat het klooster hervormd is, en noodigt de zusters uit, een vernieuwd convent aldaar te komen inrichten (p. 906a), wat door den proost Statius en tien of elf zusters met veel ophef ter hand genomen, maar kwalijk volbracht wordt (p. 906b). Overeenkomstig het verbod van paus Eugenius IV om voortaan vrouwenkloosters in het Kapittel op te nemen, 8 Nov. 1436 (zie boven, dl. II, blz. 74), wordt het convent te Dorstadt bij zijne hervorming niet bij Windesheim ingelijfd. Dit heeft eerst plaats tusschen 1630 (Pennottus, p. 527; verg. boven, blz. 5v.) en 1670 (Lindeborn, p. 366; verg. boven, blz. 6). Het klooster »stehet unter der guten Aufsicht der itzigen Hochwürdigen und verständigen Domina Anna Elisabeth Mittags in besten Flor", 1714 (Leuckfeld, S. 374). »Existunt hodiedum sub congregatione Windesemensi", 1745 (Zunggo, tom. II, p. 403). Wat er verder met dit huis heeft plaats gehad, is mij niet gebleken.

Voor de vroegste geschiedenis zie men Heineccius, *Antiqvitates Goslarienses* (in Heineccius en Leuckfeld, *Scriptores rerum Germanicarum*, Francof. 1707), p. 31, 189, die het echter òf geheel òf gedeeltelijk ontleend heeft aan een onuitgegeven werk van Johannes Leznerus. — Hiermede vergelijke men Leuckfeld, *Antiquitates Halberstadenses*, Wolffenb. 1714, S. 374 f. — Alles wat met de verbastering en de pogingen tot hervorming van dit klooster in verband staat, moet geput worden uit Busch, *De reformatione monasteriorum* (in Leibnitz, *Scriptores rervm Brvnsvi-*

censivm, Hanov. 1707, tom. II), p. 903c—907[a], en alles wat betrekking heeft op den twist met het convent te Heiningen over de tienden, uit p. 882b—885[a] aldaar. — Uit de drie genoemde werken is geput door Zunggo, l. l. tom. II, p. 401—403; uit Busch alleen door Lindeborn, l. l. p. 366 (v. Heussen en v. Rijn, *Oudh. en gest. v. Deventer*, dl. II, blz. 190; fol. uitg. dl. VI, blz. 628). — v. Slee, a. w. blz. 221, 238, 292, heeft dit klooster wel genoemd, maar, naar zijne gewoonte met buitenlandsche conventen, niet opzettelijk behandeld.

BIJLAGEN.

BIJLAGE I.

WILHELMUS VORNKEN,

Epistola de prima institutione monasterii in Windesem 1).

(Zie dl. I, blz. 61, noot 1; dl. II, blz. 212, noot 1.)

[I.] **Incipit Prohemium sequentis opusculi** 2).. Inuisibilem

---

1) Gelijk reeds boven, dl. II, blz. 212, noot 1, is gezegd, wordt dit werkje n Vornken (zie over hem aldaar, blz. 107 v., 125 v.) hier afgedrukt naar de ree eenige mij bekende afschriften (twee andere, die vermeld worden in den ıtalogus der *Bibliotheca Dumbariana*, schijnen spoorloos verdwenen). Het eene ›mt voor in H. S. n°. 349 der Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage, het ıdere in H. S. n°. 335 der „Aevi medii scriptores ecclesiastici" in de Uni-ɜrsiteits-bibliotheek te Utrecht. Het Haagsche H. S. is een kleine perkamen-n codex van omstr. 1500, met bordpapieren band, en bevat 125 ongenum-ıerde folio's in 12mo, waarvan 2^r—16^r door dit „Opusculum" worden inge-omen. Het Utrechtsche is van papier met een band van hout en leder; het lagteekent van 1465, en telt 139 bladen in kl. folio (zie de nadere beschrijving ›oven, dl. I, blz. 316, de noot, en vooral de aldaar genoemde van Clarisse), vaarvan 1^r—4^v met deze „Epistola" zijn gevuld. Heeft de schrijver, volgens ijne eigene verklaring in het „Prooemium", zijn naam met opzet verzwegen, het Haagsche H. S. vermeldt hem niet; het Utrechtsche daarentegen noemt hem tweemaal „venerabilis pater Wilhelmus Voern" (in de aanteekeningen aan den voet der bladzijden heb ik eenige inwendige bewijzen voor dit auteurschap ›ijgebracht). Overigens zijn in het Haagsche aan de dertig ongenummerde hoofd-tukjes opschriften met robrik toegevoegd, die, op eene enkele uitzondering na, n het Utrechtsche ontbreken. Deze opschriften, die blijkbaar niet van den uteur zelven, maar van een afschrijver afkomstig zijn, hebben aanleiding ge-even tot de meening, dat het opstel — de briefvorm komt bijna alleen in het Prooemium" en de „Conclusio" uit — twee afzonderlijke werkjes omvatte, vaarvan het eene getiteld was *Narracio de ortu noue deuocionis in terra nostra*

Deum patrem omnipotentem eiusque Filium vnigenitum, Dominum nostrum Ihesum Christum, toto cordis ac mentis affectu et vocis ministerio personare. Frater my karissime, narrante me quondam de primo statu huius domus patribusque et fratribus ac felicibus actibus eorundem, necnon et vnde originem acceperunt etc., videbaris affectuosius tuum accommodare auditum. Petisti insuper et dignum iudicasti, aliquid inde memorie scripto 1) commendari, pro eo quod qui viderunt et nouerunt personas priores ac feruorem eorundem iam pene defuncti sunt, et ego, quasi fex et nouissimus omnium et iam vtpote decrepitus, verisimiliter diu tecum manere non sinar 2). Et sic dicis omnino inutile fore et dampnosum, vt ea, que forte aliquibus potuerint 3) esse causa exempli et edificacionis,

---

(verg. het opschrift van cap. V), het andere *Narracio prime originis domus Wyndesemensis* (verg. de inscriptie van cap. XV). Aldus in de Inhoudsopgave vóór het Haagsche H. S., alsmede bij Moll, *Kerkgesch. v. Ned. vóór de Herv.*, Arnh. 1864, dl. II, st. ii, blz. 350. Eensdeels ter wille der opschriften, anderdeels omdat het Utrechtsche H. S. op fol. 2 verschillende letters en woorden mist, die met een scherp voorwerp midden uit den tekst zijn weggesneden, maar vooral wijl het Haagsche bijna zeker uit Windesheim zelf afkomstig is, heb ik dit laatste ten grondslag dezer uitgave gelegd. Slechts op eenige plaatsen, waar de lezing van het Utrechtsche blijkbaar de ware, en die van het Haagsche bepaald onjuist was, heb ik de eerste in den tekst opgenomen. De spelling der woorden is, alleen met aanvulling der verkortingen, aan die van het H. S. gelijk. De varianten van den Utrechtschen codex staan aan den voet der bladzijden, ofschoon ik niet noodig heb geacht, de verwisseling van *u* en *v*, *t* en *c*, *i* en *y*, *g* en *gh*, *t* en *th*, en dergelijke volkomen willekeurige schrijfwijzen telkens te vermelden. Wat met robrik staat geschreven, heb ik gespatieerd laten drukken. Slechts de interpunctie, of liever de schier geheele afwezigheid van interpunctie in het Haagsche H. S. (het Utrechtsche is rijker aan teekens, maar volgt daarbij een ander systeem), is, wijl zij uit palaeographisch oogpunt toch niets bijzonders oplevert, ter wille der duidelijkheid door die van onzen tijd vervangen. Evenzoo heb ik alle beginwoorden en eigennamen met hoofdletters gespeld. — Ten slotte zij nog gezegd, dat eenige kleine gedeelten van dit werkje, aan den Utrechtschen codex ontleend, reeds in 1837 door den Leidschen hoogleeraar J. Clarisse zijn uitgegeven in Kist en Royaards, *Archief voor kerkelijke geschiedenis*, dl. VIII, blz. 260—263.

2) Utrechtsch H. S.: „I n c i p i t e p i s t o l a d e p r i m a i n s t i t u t i o n e m o n a s t e r i j i n w i n d e s e m e d i t a a v e n e r a b i l i p a t r e w i l h e l m o v o e r n".

1) scripto memorie.

2) Vornken stierf in 1455 op twee en tachtigjarigen ouderdom. Zie boven, dl. II, blz. 126.

3) forte que possint aliquibus.

tractu temporis obliuioni traderentur. Feci vtcumque satis peticioni tue, sed forte non sic affectioni tue propter grossum et incultum scribendi modum 1). Ob [fol. 2v] quam causam nomen meum et tuum callide subticui, ne forte si 2) carthula heo aliquando ad manus alterius peruenerit, mox nimirum offensus in limine introrsus ingredi minime curaret.

[II.] Narracio de origine moderne deuocionis 3). Igitur cum olim terra Anglorum habundaret viris magnis et sanctis, quorum sanctitate et doctrina, vt ait venerabilis Beda, irrigabatur vt paradisus Domini, fiebat vt quidam ex eis riuuli ad hanc nostram terram fecundandam Deo miserante descenderent. Que reuera vsque ad id temporis arida et inculta, vtpote ydolis seruiens et gentilitatis errore implicita a dyabolo captiua tenebatur.

[III.] A quibus terra ista ad fidem Christi sit conuersa 4). Horum intellectualium riuulorum primus et precipuus ille magnus et vere sanctus Willibrordus quemadmodum extiterat, non incerta relacione didicimus. Qui se duodecimo tempore (*sic*) Pippini regis Francorum eiusque filij Karoli Magni, cum annus Domini septingentesimus plus minusve volueretur, ipsam de qua dicitur terram [fol. 3r] irriguo sancte predicacionis compluere, necnon discipline vomere socijs iuuantibus non sine maxima difficultate proscindere satagens, negocium fidei sub manibus eorum, Domino cooperante ac sermones eorum sequentibus signis confirmante 5), breui in tempore mirabiliter prosperatum 6) est 7). Enimuero quantus feruor fidei ac deuocionis sub ipsis et longo post ipsos tempore in hac nostra terra floruerit, preter que in libris legimus testantur nobis vsque hodie innumerabiles ecclesie et monasteria, quas, templis ydolorum euersis, inibi circumquaque constructas cernimus.

[IV.] Lamentacio super defectu predicti feruoris 8). Sed prochdolor, huiuscemodi primordialis feruor et regularis obseruancia discipline successu temporis in tantum intepuerunt et defecerunt, vt, manente solummodo exteriori scemate, quantum ad vere spiritualis vite

---

1) modum scribendi.

2) Het woordje „si" ontbreekt.

3) Explicit prohemium Incipit narratio.

4) Dit opschrift staat bij uitzondering ook in den Utrechtschen codex, doch niet met robrik, maar met inkt.

5) Toespeling op Marc. XVI: 20.

6) prosperata.

7) De bedoeling van den schrijver is duidelijk genoeg, maar de volzin is gebrekkig gebouwd.

8) Het opschrift ontbreekt.

pinguedinem videbatur, dyabolum actu tunc dixisse vt in ysaia 1), videlicet: Et exsiccaui vestigio pedum meorum omnes riuos aggerum. De qua ariditate et deuocionis defectione dixit me [fol. 3v] audiente quidam senex et honorabilis sacerdos, quod tempore iuuentutis sue in hijs inferioris terre partibus (notans tempus de quo nunc agitur) sic omnia que deuocionis et caritatis erant ad nichilum vsquequaque fuissent 2) redacta, vt, si quis desiderio emendacioris vite tactus intrinsecus fuisset, vix 3) inuenire potuisset virum a quo concilium quereret, aut locum vbi intencionis sue pullos secure collocare 4) valeret, exceptis carthusiensibus 5), apud quos et pene solos tunc temporis religionis obseruancia et spiritualis vite 6) vigor vigebat.

[V.] De ortu noue deuocionis in terra nostra 7). Cvm itaque, vt prefertur, in tota terra adeo siccitas erat, vt nusquam antique deuocionis vestigia apparerent, pius Dominus oculo miseracionis de celo in terram aspexit, fecitque in occiduo tempore, vt in terra nostra deserta invia et inaquosa oriretur fons paruus, qui paulatim creuit in riuos, vt in Hester legitur 8), ac successiue in aquas plurimas, ad irrigandum non ligna corruptibilia sed animas, que reuera plante sunt intellectualis et nunquam [fol. 4r] deficientis paradisi.

[VI.] De magistro Gherardo Groet 9). Iste memorabilis fons non immerito magister Gherardus Groet typice demonstratur, paruus admodum humilitate ac suiipsius depressione, sed secundum nomen suum coram Domino magnus in salutem electorum Dei expugnare gladio verbi Dei insurgentes hostes, vt ipse cum dilectis filijs suis 10) consequeretur hereditatem Israel. De hoc viro non immerito dici potest, quod sanctus Augustinus de Paulino loquitur 11), qui de opulentissimo diuite pro Deo factus pauperrimus et copiosissime sanctus. Hic profecto cum Anon 12)

---

1) Cap. XXXVII: 25.
2) Aldus het Utrechtsche H. S. Het Haagsche heeft „fuisse”.
3) non.
4) collocare secure.
5) Zie over dit gunstig getuigenis aangaande de karthuizers boven, dl. I, blz. 9; dl. II, blz. 334 v.
6) Het woord „vite” ontbreekt.
7) Het opschrift ontbreekt.
8) Zie het Bijvoegsel op Esther, cap. X: 6.
9) Het opschrift ontbreekt.
10) Het woord „suis” ontbreekt.
11) *De civitate Dei*, lib. I, cap. 11.
12) cum non; doch stippen onder de letters duiden aan, dat deze twee woorden

inuenit aquam calidam in solitudine, videlicet diuini amoris saporem vltra communem modum cum nimio zelo animarum lucrandarum et odio viciorum. Quarum nimirum intuitu, tempore quo vixerat non pepercit laboribus et sumptibus, circumeundo et predicando vbique 1) in fame et siti, in frigore et nuditate 2).

[VII.] De morte eius 3). Tandem post multos agones et multorum ad Christum conuersiones, hic beatissimus Anno Domini m°. 4) ccc°. lxxxiiij° feliciter transiuit ad Dominum, relinquens de hijs quibus [fol. 4v] ipse saciatus fuerat, reliquias paruulis suis, quos ipse in salutem et exemplum multorum sub alas suas congregauerat ac bonitatis et suaueolentis doctrine sue lacte nutrierat 5), ad finem 6) sane vt per hos perficeretur opus, quod ipse semper mente gerebat et quoad poterat 7) opere implere indesinenter satagebat, videlicet animas a dyaboli faucibus eruere et suo proprio conditori resignare. Quod ipsi quidem temporibus suis non 8) segniter agere, et posteri eorum 9) vsque in hodiernum diem adimplere nunquam desierunt.

[VIII.] De domino Florencio et socijs eius 10). Horum primitiuorum magistri Gherardi discipulorum primus et precipuus fuit ille in omni sanctitate et morum honestate mirabilis dominus Florencius Radwini 11), a quo domus ipsa, vtpote omnium congregacionum duntaxat clericorum prima, vsque 12) nunc nomen tenet. Quemadmodum vna domus Dauentrie adhuc a magistro Gherardo Groot 13) nomen habet, eo quod ipsa quondam fuerat domus habitacionis sue et postmodum facta sit prima omnium congregacionum feminarum. Hic dominus Florencius [fol. 5r] cum socijs suis, viris vtique illuminatis, quorum nomina et

---

moeten wegvallen. Blijkbaar heeft de afschrijver niet begrepen, dat de bijbelsche persoon Ana (Gen. XXXVI: 24) bedoeld is.

1) videlicet.

2) Toespeling op 2 Cor. XI: 27.

3) Het opschrift ontbreekt.

4) millesimo.

5) Toespelingen op Matth. XXIII: 37 en 1 Cor. III: 2.

6) ad finem illum.

7) Het Haagsche H. S. heeft „quo adpoterat".

8) De woorden „suis non" ontbreken.

9) posteriores sui.

10) Het opschrift ontbreekt.

11) radewini.

12) vsque ad.

13) gerardo groet. Het Utrechtsche H. S. heeft „gerardus" steeds zonder *h*. Beide codices hebben nu eens „groot", dan weder „groet".

gesta 1) habentur non paruum lucrum animarum 2), Domino acquisiuit maxime in clericos scolares, quorum postmodum industria monasteria 3) diuersorum ordinum non pauca vel fulcimenta vel reformaciones, Domino operante, acquisierunt.

[IX.] Quod in alijs ciuitatibus similia facta sunt 4). Vidit 5) dominus 6) quod esset bonum, nimirum quod non sit Deo sacrificium 7) accepcius vtique quam zelus animarum, misit eciam ad opus simile in alias ciuitates, precipue vbi scole multorum frequentancium erant, sicut in 8) Zwollis, Doesborch, Herderwijc et similibus, viros deuotos et literatos, ad instar priorum in communi viuentes ac libris scribendis 9) necessaria sibi conquirentes. Quorum studium permaximum erat trahere clericos scolares ad Christum, tractosque et conuersos ad diuersa monasteria et congregaciones Domino 10) seruituros destinare. Eorundem quoque conuersio et conuersacio, vt de pluribus eorum postmodum comperimus, multis extitit causa et materia salutis. Hec de vocantibus [fol. 5v] clericos ad Christum.

[X.] De nominibus patrum et rectorum priorum congregacionum 11). Porro de patribus congregacionum priorum (vt precedencia 12) parumper repetam) ad audem Christi Jhesu, sine quo nullum rite fundatur exordium, dico: Quid putas hoc gracie et miraculi 13) extitit 14), quod, predicante magistro Gherardo Groet et verbum vbique seminante, tam subito et inopinate plane tales ac tanti viri eidem adiungerentur eodem animo 15) et zelo quo ipse inflammatus fuerat, et ipsi inflammarentur 16) singuli in ciuitatibus et locis singulis ad predicandum et conuer-

1) gesta et nomina.
2) Het woord „animarum" ontbreekt.
3) monasterijs.
4) Het opschrift ontbreekt.
5) Waarschijnlijk zal men „Videns" moeten lezen.
6) Het Haagsche H. S. had eerst „dominus florencius", doch dit laatste woord is vervolgens met robrik doorgehaald.
7) Sacrificium deo.
8) Het woordje „in" ontbreekt.
9) librorum scribendorum.
10) deo.
11) Het opschrift ontbreekt.
12) precedentes.
13) et exemplo.
14) extit.
15) omnia.
16) Aldus het Utrechtsche H. S.; het Haagsche heeft „inflammentur".

udum populum dure ceruicis, summopere tamen ad hoc intenti, quatis de conchis margaritas ac de spinis lilia mundissima colligerent 1), ilicet virgines 2)? Hij etenim in diebus suis fuerunt veri sponsi paraynphi 3) et sponsam habentis fideles amici, audientes et gaudentes ad ocem sponsi, emulantes Dei emulacione, quas ipsi collegerant desponntes omnes, vni viro virginem castam exhibere Christo. Queris forsitan, ui sunt hij, quos ita commendas, et [fol. 6r] que nomina eorum? Audi. ı Dauentria regebat primas ibidem virgines, ex quibus postmodum ıb eodem rectore, id est domino Iohanne Brinckerinc 4), Dyepeneen 5) originem traxit 6); in Zutphania dominus Henricus de Huesden; Doesborch dominus Tricus Gruter; in Zwollis dominus Henricus de ouda; in Campis dominus Tricus de 7) Gramsberch; in Traiecto dominus 'eremboldus; in Amersfordia dominus Wilhelmus Henrici; in Leydis domius Petrus de Poel; in Harlem dominus Hugo Goltsmit; in Amsteldam dominus Ghijsbertus die Oude 8); in Horn magister Paulus 9) Medenbliec. Item dominus Paulus in et de Enchusen; item ominus Nycolaus in et de Pormereynde 10); in Almelo magister uerardus van der Eze 11); item 12) dominus Henricus in et de Schutorp 13). Isti sunt viri sancti, quos elegit Dominus in caritate non cta ad continuandum et perficiendum opus Domini, quod magister Ghe-

---

1) colligerent mundissima.

2) De woorden „scilicet virgines" ontbreken.

3) Verg. Joh. III: 29.

4) Zie over hem boven, dl. I, blz. 62, noot 4. Voorts zij hier gezegd, dat ik niet noodig heb geacht, de spelling van dezen en van vele der volgende eigennamen in het Utrechtsche H. S. opzettelijk te vermelden.

5) Zie over dit klooster boven, blz. 197—202.

6) Gelijk men bemerkt, is deze volzin niet goed gebouwd.

7) Het woordje „de" ontbreekt.

8) Zie over hem boven, blz. 26, 193.

9) petrus (wat echter onjuist is; zie boven, dl. II, blz. 9, noot 1).

10) promereyende (*sic*).

11) Zie over hem boven, dl. I, blz. 137, noot 2; 187, noot 1; dl. III, blz. 28.

12) In het Haagsche H. S. staat „in"; in het Utrechtsche „item". Blijkbaar noet het dit laatste zijn.

13) Zie dergelijke lijsten van mannen, door welke de „moderne devotie" in erschillende plaatsen werd uitgebreid, bij Thom. a Kempis, *Vita Florentii*, cap. XVII, § 3 en 4, alsmede bij Rud. Dier, *Scriptum* (in Dumbar, *Analecta*, Dav. 1719, tom. I), p. 32, 33. Men kan er tevens aangaande de meeste der ovengenoemde personen eenige nadere bijzonderheden vinden.

rardus Groet Domino inspirante salubriter incepit, vt premittitur. Quos sanctitas sacerdotes, pericia doctores, industria quamplurimarum congregacionum perutiles rectores, nec non et zelus animarum [fol. 6v] lucrandarum (vt in pluribus eorum compertum est) egregios predicatores fecit. O felix dies, in qua natus est nobis ille magnus Gherardus, qui fuit fons et origo, vnde terre nostre tam salutares riui profluxerunt, vt que ante eius aduentum fuerat arida, facta sit in stagnum, et que siciens in fontes aquarum 1).

[XI.] De multiplicacione deuotorum, maxime virginum 2). Abhinc cepit fons ille quondam paruus, mediantibus predictis riuulis 3), crescere in aquas plurimas infinitorum monasteriorum, congregacionum quoque, et ad eadem confluencium, vt compleri videretur quod in Exodo de filijs Israel scribitur, quod, mortuo Ioseph, germinantes multiplicati sunt nimis et repleuerunt terram 4). Ita factum est, vt plebis 5) sexus vtriusque, vitam diligens virginalem, celicolas in castimonia emulans, permaxime tamen feminei sexus innumerabilis virginum chorus, spreta liberorum propagine, florentem hunc mundum mentis despectu calcauit, dum sponso, qui in celis est, perhenni mente actu et habitu applicari maluit. Que est hodie ciuitas, villa aut oppidum [fol. 7r] in tota Coloniensi prouincia, que horum liliorum non gaudet se percepisse vel gustum siue olfactum? Sorte tamen inequali. Nimirum, vt Paulus de se testatur 6), sic et iste facte sunt alijs odor vite in vitam, alijs odor mortis in mortem. In quo sane euidentissime claret preelectio 7) et quod non sunt de mundo, pro eo quod vsque modo semper sustinuerunt odium mundi et persecucionem, nunc a parentibus et cognatis 8), nunc a regentibus et vulgo ciuitatum et oppidorum 9), sub quibus ipse cum multa paciencia et hūmilitate degebant; habundantissime vero a pseudodoctoribus et predicatoribus, qui vitam, quam ipsi nescierunt 10), rabido ore carpere et persequi satagebant nec preualebant.

---

1) Toespeling op Jes. XXXV : 7.
2) Het opschrift ontbreekt.
3) riuulis predictis.
4) Exod. I: 7.
5) Zoo staat er duidelijk. Du Cange en Diefenbach hebben wel „plebes", maar niet „plebis".
6) 2 Cor. II: 16.
7) electio.
8) Zie eenige voorbeelden boven, dl. II, blz. 376v.
9) Zie boven, dl. II, blz. 111.
10) nesciebant.

[XII.] De quodam monacho Colonie confuso 1). Qvorum vnus exempli gracia, olim tempore Pragencium Colonie predicans, inter cetera sic intulit: Vos homines pergitis Pragam contra hereticos, quos bene inueniretis apud vos in platea Sancti Gereonis, notans sorores congregacionis ibidem habitantes. Quod verbum proceres ciuitatis egerrime ferebant [fol. 7v], dicentes numquam auditum esse in alma ciuitate Coloniensi habitare hereticos. Quid plura? Tandem res delata est ad episcopum et studij vniuersitatem. Et nisi monachus ille fuge presidium celerius accepisset, malo suo vtique verbum illud vmquam Colonie predicasset.

[XIII.] De examinacione sororum 2). Missus est proinde magister Henricus de Gorinchem 3), qui tunc temporis inter theologos maxime opinionis habebatur ad inquirendum de verbo illius prefati pseudopredicatoris. Qui sagaciter commissa sibi perficiens, rem et statum sororum illarum diligentissime examinauit. Cumque perspicue intellexisset fidei illarum sinceritatem ac sancte ecclesie in omnibus obedienciam, abdicacionem tocius proprietatis tam rerum quam voluntatum, matris Christi in omni castimonia emulacionem, nec non pacienciam illarum in vigilando, ieiunando et continuis manuum laboribus victum qualemcumque queritando, illico obstupuit, et reuersus ad eos qui se miserant, palam pronuncians aiebat: Si illa vita [fol. 8r] non est 4) talis 5), qua quisque christianus merito Christum sequeretur, tunc ego numquam legi scripturas. Et ex illo tempore tantum affectum ad illas gerebat, quod sepissime ipsis in causis earum assistere solitus erat, sed et 6) in suo testamento eisdem notabilia dona largiebatur.

[XIV.] De magistro Bernardo de Reyda 7). Denique discipulus et successor huius doctoris, videlicet magister Bernardus de Reyda, et ipse inter preclarissimos 8) merito annumerandus, vsque in hodiernum diem regit prefatas sorores et est confessor et commensalis earundem. Sed quo deuenimus? Nimirum vt aliquid de primordijs domus nostre de Windesem dilectioni tue (vt petisti) signarem, propositi nostri extiterat. Sed traxit me, fateor 9), vltra quam putabam amor proferendi in lucem pre-

1) Het opschrift ontbreekt.
2) Het opschrift ontbreekt.
3) goeynschen (*sic*).
4) esset.
5) talis vita.
6) Het woordje „et" ontbreekt.
7) Het opschrift ontbreekt.
8) clarissimos.
9) frater.

clara nomina patrum prenominatorum, mihi optime notorum, ne lapsu temporis (quod absit) obscuro quodam silencio penitus tegerentur. Secundario autem 1) in hijs detinuit 2) me odor suaueolencium liliorum, iam longe lateque per monasteria et congregaciones diffusorum, quatenus 3) de earum 4) numerositate [fol. 8v] et sanctissima conuersacione, dum adhuc in me superest alitus 5), qualecumque testimonium darem. Inter quas ex multis transactis annis visitando, colloquendo, licet indignus conuersatus sum; et inueni eas semper in fide stabiles et in opere efficaces. Dicat ergo de eis quisque quod velit; ego quidem cum Balaam dico 6): Moriatur anima mea morte iustorum, et fiant nouissima mea horum similia. Sed ad propositum, vnde digressi sumus, revertamur.

[XV.] De prima origine domus de Windesem 7). Igitur crescente sub domino Florencio et socijs eius multitudine deuotorum clericorum et laycorum, qui vel cum eis habitare volebant, vel saltem 8) ex eorum felicibus monitis et concilio pendebant, inter quos profecto fuerunt duo viri secundum seculi dignitatem non infimi, sagacis ingenij, literis quoque secundum modum suum competenter imbuti, videlicet Henricus de Wilsen, ciuis Campensis 9), et Goswinus Tyasen 10), ciuis Zwollensis 11). Isti, vtpote viri prudentes et in mundanis rebus multum experti, facti sunt domino Florencio et socijs eius in firmamentum, et coadiutores indissolubiles [fol. 9r] in omne quod Dominus per eos fieri disposuerat. Cumque vidissent, quomodo post mortem pie recordacionis magistri Gherardi Groet continuo melliflui facti sunt celi, et quomodo de semine, quod seminauerat ipse, celis rorantibus 12) desuper, circumquaque oriri ceperunt congregaciones multe tam virorum quam feminarum, gauisi sunt gaudio magno valde, ceperuntque inter se cre-

---

1) Het woord „autem" ontbreekt.

2) detinent in hijs.

3) quatinus.

4) eorum.

5) D. i. volgens meer gebruikelijke spelling „halitus".

6) dico cum balaam. Zie Num. XXIII: 10.

7) Het opschrift ontbreekt.

8) Het woord „saltem" ontbreekt.

9) campencis. Zie over Hendrik van Wilsem boven, dl. I, blz. 248—251.

10) goswynus tyaysen. Zie over hem boven, dl. I, blz. 82.

11) zwollencis. Overigens bemerkt men, dat er aan den volzin iets ontbreekt. De schrijver heeft door den tusschenzin „inter quos" etc. den hoofdzin uit het oog verloren.

12) irrorantibus.

berrime habere colloquia, quemadmodum hoc bonum principium, a Deo salubriter inchoatum, ad laudem Dei et multarum animarum salutem per tempora longiora posset inconcussum permanere. Inuenerunt, Domino inspirante, hoc eo modo fieri posse, si constitueretur monasterium alicuius approbate 1) religionis et precipue canonicorum regularium, sub cuius vmbra possent omnes deuoti 2) turtures ab insultibus 3) accipitrum tutissimum 4) habere refugium 5). Sed vbi locus et cetera, que ad huiusmodi opus perficiendum necessario requiruntur? Nam, sicut ait Apostolus de vocacione primitiue ecclesie 6), sic inter istos non erant multi diuites, non multi nobiles, nisi quos sua virtus nobilitarat 7) et voluntaria paupertas diuites Deo fecerat. [fol. 9v] Idcirco toto corde conuersi ad Dominum deprecabantur, vt is, sine quo nullum bonum incipitur, mediatur aut finitur, ostendere dignaretur cum effectu, quid in huiusmodi negocio beneplaciti sui foret. Rememorantes insuper hec eadem magistrum Gherardum Groet in proposito semper habuisse, quamuis, morte preuentus, huiusmodi affectum producere non poterat ad effectum.

[XVI.] De fratre Bertoldo et loco huius monasterij 8). Qvapropter, vt ostenderet Dominus horum omnium se esse causam et incitatorem, suscitauit spiritum clerici iunioris vocabulo Bertoldus ten Houe 9), qui erat lati cespitis possessor et precipue loci dicti de Hof to 10) Windesem, in quo nunc Deo auxiliante habitamus. Hic veniens ad dominum Florencium et socios eius, spontanea ac libera voluntate obtulit seipsum et omnia sua cultui diuino ad manus eorum, optans summopere vt in loco prefato, si fieri posset, monasterium fieret. Quo viso omnes in laudem Dei resoluti tendebant manus ad sidera, pro signo verissimo habentes, quod Deus oracionem eorum exaudierit et promotorem huius cause quodammodo se esse sposponderit. [fol 10r] Et confestim quotquot eorum possessores domorum aut agrorum erant,

---

1) probate.
2) deuote.
3) insultacionibus.
4) tutissime.
5) Zie over deze waarschijnlijk juiste voorstelling der zaak boven, dl. I, blz. 63. Daarentegen over de tendensachtige traditie bij Busch, aldaar, blz. 46—49.
6) Zie 1 Cor. I: 26.
7) nobilitauit.
8) Het opschrift ontbreekt.
9) Zie over hem boven, dl. I, blz. 63, 65, 187, noot 1.
10) te.

vendentes 1) precium ad manus domini Florencij posuerunt, aut certe ad vsum futuri monasterij resignauerunt 2).

[XVII.] De beniuolencia et consensu domini Florencij episcopi 3). Exhinc instare ceperunt apud venerabilem dominum Florencium de Weuelichouen, tunc episcopum Traiectensem, pro consensu fundandi monasterium 4), necnon pro priuilegijs huiusmodi negocio necessarijs. Quem in omnibus graciosissimum, vtpote singularem virtutis amatorem, inuenerunt 5). Acta sunt hec sub anno Domini 6) m°. ccc. lxxxvi. Et Deo cooperante, verum eciam piorum manibus adiutricibus accedentibus, in tantum res prosperata est, vt anno sequenti, id est lxxxvij, in crastino Sancti Galli confessoris 7), in loco quo supra 8), ecclesia humilis et cymiterium cum quatuor altaribus per venerabilem episcopum Hubertum Yppusensem 9) in honore Sancte Trinitatis ac Beate Marie Virginis etc. rite sunt consecrata 10).

[XVIII.] De primis huius monasterij fratribus 11). Verum quia scriptum sit „Non propter locum gentes, sed propter gentes locum" 12), videndum erit 13), qui huius loci primi habitatores, ymmo verius omnium, qui postmodum sub capitulo [fol. 10v] de Windesem 14) venturi erant, fundamentales et exemplares institutores extiterant. In primis dominus Henricus Vxarie 15), tunc solus inter eos presbyter, et

---

1) In het Haagsche H. S. volgt hier het woordje „et", dat in het Utrechtsche terecht ontbreekt.

2) Verg., wat de zaak betreft, boven, dl. I, blz. 67, en wat aangaat het streven om de Jeruzalemsche gemeente (Hand. II: 44 v.; IV: 34) na te volgen, dl. II, blz. 385 v.

3) Het opschrift ontbreekt.

4) monasterij.

5) Verg. boven, dl. I, blz. 68 v.

6) Het woord „domini" ontbreekt.

7) in die sancti seuerini episcopi (wat echter niet hetzelfde is, want S. Severinus valt op 23 Oct., en de dag na S. Gallus is de 17de dier maand).

8) vna. Dit moet dan natuurlijk als lidwoord bij „ecclesia" worden gevoegd.

9) Het woord „yppusensem" ontbreekt.

10) Verg. boven, dl. I, blz. 70.

11) Het opschrift ontbreekt.

12) 2 Maccab. V: 19.

13) sit.

14) De woorden „de windesem" ontbreken.

15) huxarie (evenzoo op alle andere plaatsen). Zie over hem boven, dl. I, blz. 231, noot 6.

rector ab episcopo ordinatus, ipsiusque commissione habitum religionis ab eius suffraganeo suscepit 1). Dehinc Henricus de Wilsen et Goswinus Tyasen 2) inuestiti sunt clerici redditi 3), pro eo quod ad sacros ordines propter notam irregularitatis promoueri nequiuerunt 4). Item frater Iohannes de Huesden 5), frater Henricus Wilde 6), frater Wernerus Keencamp 7), frater Bertoldus ten Houe 8), frater Iohannes Kempen 9), frater Henricus Balueren 10). Hij omnes filij et discipuli domini Florencij, de cuius vberibus lac tocius bonitatis vberrime suxerunt, quod in posteros suos postea largiter 11) transfuderunt. Isti a domino Florencio cum quibusdam bone voluntatis familiaribus ad construendum monasterium in loco quo supra, et 12) habitum sancte religionis inibi suscipiendum, ad laudem Christi fuerunt destinati. Quod et ipsi sagaciter cum omni celeritate adimplere satagebant. Istis prenominatis in breui adunati sunt viri non [fol. 11r] dissimilis intencionis et feruoris, videlicet Johannes Ottonis de Zoes 13), Henricus Loder 14), Arnoldus de Kalkar 15), Gherardus de Naeldwijc 16), Johannes de Broechusen 17) etc. 18).

[XIX.] Laus patrum primitiuorum 19). Hij sunt viri, per quos

---

1) Verg. boven, dl. I, blz. 71 v.

2) goswynus de tyaycen. Verg. boven, blz. 224, noot 10.

3) Zie over de reddieten boven, dl. I, blz. 106—108.

4) Zie over de „nota irregularitatis" van Hendrik van Wilsem boven, dl. I, blz. 250.

5) Zie over hem boven, dl. I, blz. 229—240.

6) Zie over hem boven, dl. I, blz. 66.

7) Zie over hem boven, dl. I, blz. 251—255.

8) haue. Verg. boven, dl. I, blz. 63, noot 1.

9) kempis. Zie over hem boven, dl. I, blz. 244—248.

10) Zie over hem Busch, *Chron. Wind.* p. 72, 430—434.

11) largiter postea.

12) In plaats van de woorden „quo supra et" heeft het Utrechtsche H. S. het woord „vnde".

13) Zie over hem boven, blz. 193.

14) Zie over hem boven, dl. II, blz. 350—352.

15) Zie over hem boven, dl I, blz. 240—244.

16) gerardus de naeltwijc. Zie over hem boven, dl. I, blz. 255—260.

17) Zie over hem boven, dl. II, blz. 241.

18) Het woord „etc." ontbreekt.

19) Het opschrift ontbreekt.

tibi 1), Windesem, priora fundamenta collocata sunt ac vere regularis vite norma feliciter illuxit, vt, que tunc eras vt granum synapis, omnibus oleribus minima, crescere habeas in arborem grandem, ita vt sub ramorum tuorum densitate innumerabiles postmodum celi volucres suauissime requiescerent 2).

[XX.] Quomodo dicti fratres preferebantur alijs monasterijs 3). Denique fundatis hinc inde monasterijs quam plurimis virorum ac feminarum huiusmodi plantacionis, vix erat aliquod monasterium, quod non optauit sibi prouideri pastorem de prememoratis Windesemensibus 4) patribus. Quemadmodum oculis nostris postmodum vidimus et audiuimus, scilicet fratrem Henricum Vxarie, ab episcopo constitutum huius domus primum rectorem et hoc ad breue tempus 5). Deinde vidimus fratrem Iohannem de Huesdem, iuuenem [fol. 11v] quidem etate sed animo canum, qui cum multo incremento bonorum spiritualium et temporalium, vltra trigiuta tres annos dilectus Deo et hominibus hanc nostram ecclesiam salubriter gubernabat 6). Quo mortuo electus est ab omnibus frater Gherardus Naeldwijc 7) in locum decedentis. Qui vix per dimidium annum pre nimia humilitate honorem et pondus sollicitudinis portare sustinens, contra votum tocius conuentus, quinymmo omnium patrum in capitulo congregatorum, coram omnibus prioratui renunciauit 8) onusque reiecit. Vidimus et fratrem Henricum Wilde, electum priorem in Eemsteyn 9), fratrem Wernerum in Horn 10), fratrem Iohannem Kempis in Monte Sancte Agnetis 11), fratrem Arnoldum Kalker 12) ad Fontem Beate Marie 13), fratrem Iohannem Ottonis in Amstelredam 14),

---

1) in. De kopiïst heeft òf niet opgemerkt, dat Windesheim bij persoonsverbeelding werd toegesproken, òf liever historisch dan rhetorisch willen schrijven.

2) Toespeling op Matth. XIII: 31 v.

3) Het opschrift ontbreekt.

4) windesimensibus.

5) Verg. boven, dl. II, blz. 102, noot 3.

6) Verg. boven, dl. II, blz. 102—106.

7) gerardus naeltwic.

8) resignauit. Doch met kleine letters op den rand: „nunciauit". Verg. overigens boven, dl. I, blz. 258; dl. II, blz. 106.

9) Verg. boven, blz. 19.

10) horm. Verg. voorts boven, blz. 24.

11) Verg. boven, blz. 35.

12) de kalkar.

13) Verg. boven, blz. 23.

14) Verg. boven, blz. 26.

fratrem Henricum Loder 1) in Noerthorn 2), fratrem Iohannem Brochusen 3) in Leyderdorp 4), etc. 5).

[XXI.] De exemplis virtutum a patribus nobis derelictis 6). Nvnc postremo videndum erit, quante virtutis viri isti fuerint, et quid nobis exempli ad ymitandum reliquerint. Sed quia nemo hominum scire potest quid sit in homine, nisi spiritus is qui est in homine 7), ex consideracione tamen operum exteriorum possumus vtcumque coniecturare, [fol. 15r] quid intrinsecus latet in homine.

[XXII.] De simplicitate et paupertate eorum 8). Qvanti 9) viri isti simplicitatis et alme paupertatis amatores fuerint, sciri potest ex humili scemate prioris edificij quod construxerant, scilicet breuibus parietibus, arundinibus aut straminibus vndique contectis, ita vt, que nunc est retro ecclesia, tunc sane tota fuerat ecclesia, et nunc capella tunc refectorium fuit, et nunc braxatorium tunc coquina, braxatorium, pistrina et infirmitorium fuit. Et cepta monasterij tam arta erant 10), vt que 11) nunc est paries aquilonaris domus agriculture, tunc septorum 12) extremitas fuit 13). Sic omnia humilia et angusta et pro susceptione paucorum inhabitancium disposita 14).

[XXIII.] De comestione eorum 15). Mensa eorum admodum erat 16) frugalis et parca, non tam ex tenacitate aut inopia, quam ex amore paupertatis et 17) inolita consuetudine, quam cum discipulis domini

---

1) loeder.
2) noorthorn. Verg. boven, blz. 29.
3) broechusen.
4) Verg. boven, blz. 38.
5) Het woord „etc." ontbreekt.
6) Het opschrift ontbreekt.
7) 1 Cor. II: 11.
8) Het opschrift ontbreekt.
9) qvante.
10) fuerunt.
11) qui.
12) ceptorum.
13) Verg. met dit alles boven, dl. I, blz. 74—78.
14) De onmiskenbare ingenomenheid met den eenvoudigen staat van het oorspronkelijke klooster, levert een inwendig bewijs voor het auteurschap van Willem Vornken. Zie boven, dl. I, blz. 79 v.
15) Het opschrift ontbreekt.
16) erat admodum.
17) Het woordje „et" ontbreekt.

Florencij sibi prius assumpserunt 1). Ita vt, me audiente, quadam vice frater Gherardus Naeldwijc iocunde dixerit, quomodo tunc temporis aliquociens in ieiunio solebat 2) vnum ficum in quatuor uel sex particulas [fol. 12v] diuidere, vt sic cum talibus multum de pane potuisset 3) insumere. Prouenit nobis 4) quadam vice, nescio vnde, dimidium vas salmonis salsi. Hesitantibus fratribus quid de eo fieret, frater Henricus de Wilsen, vtpote eximius zelator discipline, persuasit omnimodum 5) esse vendendum, ne talia noua et inconsueta introduci inciperentur. Eo tempore non habebant greges 6) ouium nec piscaturam aut piscatores, sed sic sobrie et pie 7) viuebant, vt dominus Gherardus de Bronchorst 8), canonicus Sancti Saluatoris, qui quandoque cum fratribus aliquamdiu moram in Windesem trahebat, suo dulci ioco dicere consueuerat: In Windesem nemo bene pascitur nisi porci et hospites. Itemque vinum et pulli assi in Windesem reputantur casus episcopi 9).

[XXIV.] De vestimentis eorum 10). De vestimentis et omnibus vtensilibus eorum relucebat specimen vere humilitatis et simplicitatis, ita vt recordor me vidisse illos venerabiles senes, fratres 11) Henricum Vxarie et Henricum de Wilsen, propter frequentes reclinaciones in sedibus suis gestare cappas aliqualiter contritas sed magnis frustis [fol. 13r] panni rudis circa cubitos bene repeciatas. Si vero talia tales, nimirum cogitare quis potest, quod ceteri iuniores non fuerunt tunc temporis in suis vestibus illis petulanciores 12). Mencior, si non vidi aliquos de familiaribus laycos portare togas griseas de borkel 13). In

1) assumpserant.

2) solebant.

3) potuissent.

4) Het woord „nobis" ontbreekt.

5) omnimode.

6) nec greges.

7) De woorden „et pie" ontbreken.

8) Zie over hem boven, dl. I, blz. 186, noot 5; dl. II, blz. 11, noot 3.

9) D. i. zaken, waarover de Bisschop uitspraak moet doen. Men verg. voorts boven, dl. I, blz. 185 v., en merke op, dat ook dit hoofdstukje, in verband met Vornken's eigen ascetischen geest (zie boven, dl. I, blz. 79; dl. II, blz. 109), een inwendig bewijs te meer voor zijn auteurschap levert.

10) Het opschrift ontbreekt.

11) fratrem.

12) illis petulantiores in suis vestibus.

13) Blijkbaar eene zeer grove kleedingstof (zie ook boven, dl. II, blz. 286, noot 5, en Dumbar, *Analecta*, tom. I, p. 22). Ik vond het woord in deze beteekenis niet bij Kiliaan.

huiusmodi et similibus amministrandis 1) fuit multum feruens frater Henricus Balueren, vestiarius, vna cum sartore suo, fratre Herberto conuerso 2), quondam magistri Gherardi Groet discipulo 3). Habebant eciam tunc 4) quedam cilicia, que quandoque concedebantur ad tempus quibusdam iuuenibus pro edomandis vicijs et concupiscencijs. Inter que vnum erat non minus asperum sagis cilicinis, quibus brasia braxatorum siccari solent 5).

[XXV.] Quod omnem scandalisacionem vitabant 6). Qvantum isti famam suam et hominum edificacionem omnibus bonis temporalibus preferebant, in hoc aduertere quis potest, quod quadam vice venerunt ad Windesem duo iuuenes Davantrienses 7) admodum diuites et potentes secundum seculi dignitatem, quorum vnus vocabatur Goswinus 8) Comhaer, vir postmodum magni exempli, alter vero Conradus 9) [fol. 13v] Mom, instantes pro loco habendo in Windesem 10). Quibus a conuentu respondebatur, quod nimis magnus rumor inde fieret 11) in terra ista, sed quod pocius pergerent in Eemsteyn, propter vicinitatem parentum eorum 12), si manerent in loco isto. Cumque tale responsum accepissent, satis egre ferentes in tantum vt vnus eorum, Goswinus scilicet, me audiente 13) tristis prorupit in hec verba: Dat moet Gode ontbermen, dat wi daer omme ghene stede crighen en konnen, om dat wi rike sint 14). Et obedientes pergebant in Eemsteyn 15).

---

1) Aldus het Utrechtsche H. S.; het Haagsche heeft „amministrandum”.

2) Over de beide broeders handelt Busch, *Chron. Wind.* p. 430—434.

3) Verg. met dit alles boven, dl. I, blz. 189—191. Het gezegde aangaande Willem Vornken aldaar, blz. 191, levert alweder een inwendig bewijs voor zijn auteurschap.

4) tunc eciam.

5) Verg. boven, dl. I, blz. 189.

6) Het opschrift ontbreekt.

7) dauentrienses.

8) goswuinus.

9) conrardus.

10) instanciam pro loco habendo facientes magnam etc.

11) fieret inde.

12) ipsorum.

13) De woorden „me audiente” ontbreken.

14) Dat moet good ontfermen, dat wi daer om gheen stede crigen en konnen om dat wi rijck sijn. — Men merke voorts op, dat de Latijnsche volzin alweder niet goed afloopt.

15) Verg. boven, dl. I, blz. 148, noot 3. De aldaar bedoelde nadere berichten van den hoogleeraar W. Moll aangaande Comhaer zijn sedert verschenen.

[XXVI.] De caritate eorum 1). Habebant itaque et ipsi ad omnes egentes mirabilem caritatis affectum, maxime ad noua 2) sue professionis monasteria in tenuitate incepta. Quibus eciam vltra vires potissimum subuenire cupientes tam rebus et personis, vt patuit non solum in predictis duobus iuuenibus, sed et in pluribus alijs diuitibus secum habitare cupientibus, quos ad aliorum inopiam subleuandam 3) sepe ad alia monasteria dirigebant, non querentes [fol. 14r] quod sibi vtile esse poterat, sed magis quod alijs 4). Exemplum de Arnoldo Droem ad Montem Sancte Agnetis 5), et Stephanum Wael ad Vallem Pacis 6), fratrem quoque Nycolaum Bochorst ad Nazareth 7), etc. 8). De fratre Iohanne ten Water 9) simili modo in conuentu concordatum erat,

---

onder den titel *Gozewijn Comhaer, een Nederlander aan het hoofd der kerk van Ysland* (in de *Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Akademie van wetenschappen*, afd. Letterkunde, 2de reeks, dl. VI, Amst. 1876, blz. 48—110). Hierop is in het *Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht*, dl. IV (Utr. 1877), blz. 149—170, onder denzelfden titel een opstel verschenen van den heer O. A. Spitzen, die reeds vroeger in het genoemd *Archief*, dl. II (Utr. 1875), blz. 183—187, eenige gissingen aangaande den bisschop van Ysland had gewaagd.

1) Het opschrift ontbreekt.

2) Het woord „noua" ontbreekt.

3) Aldus overgenomen uit het Utrechtsche H. S.; in het Haagsche staat: „quos aliorum inopia subleuandum".

4) Ook nu weder heeft de schrijver door een tusschenzin den hoofdzin uit het oog verloren.

5) Zie over S. Agnietenberg bij Zwolle boven, n°. 14.

6) Zie over Vredendaal bij Utrecht boven, n°. 28.

7) Het klooster Nazareth bij Bredevoort werd omstreeks 1430 opgericht (zie boven, blz. 102 v.). Het werkje kan dus eerst na dien tijd zijn vervaardigd. Tot nadere tijdsbepaling wijs ik op het bij herhaling waargenomen feit, dat de schrijver zich door zijne eigene tusschenzinnen van den hoofdzin laat afleiden. Dit duidt zwakte van het geheugen aan, en schijnt recht te geven tot de gissing, dat Vornken, die in 1454, nog vóórdat eene beroerte hem van zijne geestvermogens had beroofd (zie boven, dl. II, blz. 125 v.), als meer dan tachtigjarig grijsaard „sensu deficiens allimpole [kindsch?] videbatur" (Busch, *Chron. Wind.* p. 500), onzen brief omstreeks 1450 zal hebben geschreven. Verg. boven, blz. 236, de woorden: „Et ego... vtpote decrepitus, verisimiliter diu tecum manere non sinar".

8) Het woord „etc." ontbreekt. Men lette op de stijl- en taalfouten.

9) Zie aangaande hem boven, dl. II, blz. 375, noot 6, maar vooral Busch, *Chron. Wind.* p. 84, 510—520.

quatenus 1) ad Fontem Beate Marie, vbi tunc notabilis egestas videbatur, mitteretur 2); sed nimia instancia sua et humilitate vicit animos fratrum, ne quoquomodo ab eis separaretur. Neque in istis solis desijt fluere fons pietatis ipsorum, sed extentus erat ad omnes, maxime ad pauperes clericos et domesticos noue deuocionis. Quis vmquam ab eis vacuis manibus recessit 3)? Si diues concilium, si pauper subsidium reportauit.

[XXVII.] De Gherardo de Renen 4). Fvit eo tempore, scilicet primitiuorum, vir quidam grandeuus et inter suos non infimus, nomine Gherardus de Renen, qui longas apud fratres in Windesem solitus erat trahere moras, nimio ipsorum deuinctus amore. Qui quodam tempore Traiecti in domo habitacionis mee 5) existens, coram quadam [fol. 14v] honesta matrona sibi affinitate coniuncta, cepit me presente de prenominatis fratribus necnon eorum conuersacionibus atque ipsorum 6) enarrare virtutibus, vnde ipsa femina 7) in tantum feruorem ex hijs que audierat repente fuerat inflammata, vt subito in hec verba erumperet 8): O si essem vir et mei iuris, nullus me ligare posset, quin tali societati omnimodo 9) me associarem 10). Et ego puto, quod ante hanc huius viri relacionem numquam verbum de Windesem 11) audieram.

[XXVIII.] De priuilegijs impetratis pro capittulari colligacione 12). Factum est breui post hoc tempore, vt de Windesem tres filie nascerentur, videlicet Eemsteym 13), Fontis Beate Marie, et Noue Lucis prope Horn 14). Cum itaque sic facta sunt quatuor 15) monasteria,

---

1) quatinus.

2) Zie over Mariënborn bij Arnhem boven, n°. 9.

3) recessit manibus. Verg. voorts boven, dl. I, blz. 198 v.

4) Het opschrift ontbreekt.

5) De woorden „traiecti in domo habitacionis mee" zijn merkwaardig en verheffen het auteurschap van Vornken schier boven allen twijfel. Hij was namelijk een burger vau Utrecht. Zie boven, dl. II, blz. 107.

6) eorum.

7) Het woord „femina" ontbreekt.

8) prorumperet.

9) omnimodis.

10) sociarem.

11) windesym.

12) Het opschrift ontbreekt.

13) eemsteyn.

14) Verg. boven, dl. II, blz. 7—10.

15) quatuor facta sunt.

tunc de concilio domini Florencij et aliorum patrum prenominatorum miserunt ad Curiam Romanam tempore Bonifacij pape, a quo concessum est eis, habere capittularem colligacionem et auctoritatem cum priuilegijs oportunis etc. Qui vsque ad id temporis immediate 1) sub episcopo stare consueuerant. Quam quidem legacionem [fol. 15r] magna cum deuocione assumpserat 2) sibi prenominatus dominus Gherardus de Bronchorst 3). Sed et Reynerus Minnenbode, qui fuerat fundator monasterij de Eemsteyn 4), omnes illas expensas, vt dicitur, liberalissime exponebat 5).

[XXIX.] Quomodo capittulum celebrare consueuerunt 6). Sane, quando patres et fratres horum iiijor 7) monasteriorum sua humilitate capittulum celebrare consueuerant 8), soliti erant communiter aduenire patres congregacionum, de quibus supra est mensio 9) habita, vel saltem plures eorum, et assidere et interesse tractatibus, qui fiebant non de acquirendis seculi diuicijs, sed pro animabus conuertendis et conseruacione communis vtilitatis. Et erant tunc omnes quasi 10) vnum ouile et vnus grex 11), re autem vera et vnum corpus in Christo.

[XXX.] Conclusio 12). Qvid nunc dicis ad hec, frater karissime, qui te recolis olim fuisse oleastrum siluestrem 13), eternis ignibus aptum, nimirum quod te nunc cernis contra naturam insertum in hanc speciosam ac 14) fructiferam oliuam, factus quoque particeps pinguedinis eius, nisi vt ex intimis [fol. 15v] precordiorum affectibus proclames: Magna super me misericordia tua, Domine, et eruisti animam meam ex inferno inferiori 15)? Siquidem verum est quod de Cathone scribitur, quod deos suos (vtpote gentilis) magnifice laudare nec non fortunam suam ad summum attollere consueuerat, pro eo quod sibi concessum fuerat nasci

---

1) in medietate.
2) sumpserat.
3) gerardus de bronhorst (blijkbaar eene vergissing). Zie boven, blz. 250.
4) emsteyn.
5) Verg. boven, dl. II, blz. 10 v.
6) Het opschrift ontbreekt.
7) quatuor.
8) consueuerunt.
9) mensio est.
10) Aldus in het Utrechtsche H. S.; het Haagsche heeft „conuersi”.
11) Toespeling op Joh. X: 16.
12) Het opschrift ontbreekt.
13) Toespeling op Rom. XI: 17.
14) et.
15) Ps. LXXXVI (LXXXV): 13.

et consistere 1) in illa terra et in illo tempore, quando videre poterat Romam et Imperium in suis maximis florere delicijs 2), quid tu, frater karissime, retribues Domino Deo tuo pro eo, quod in hoc tempore habundantissime benignitatis, et in terra, cui benedixit Dominus, tibi nasci et viuere donatum est? Nam si in tempore patrum tuorum extitisses, antequam terra nostra hoc lumine gracie fuisset illustrata, de qua iam multa dicta sunt, quid aliud quam quod illi egerunt 3) egisses? Et consequenter, vbi ipsi pergebant, et tu 4) in eternum mansurus perrexissis. O felix dies, in qua nati sunt nobis principes et duces huius noui exercitus nostri, magistrum Gherardum Groot et dominum Florencium dico; nati quoque natorum eorum, et qui cotidie 5) nascuntur [fol. 16r] ex eis, vsque in finem seculi, Amen. Horum sequi vestigia et retinere dogmata, det tibi Mater gracie 6)! Vale 7). Explicit etc. 8).

---

1) concistere.

2) diuicijs.

3) egerant.

4) Het woordje „tu" ontbreekt.

5) quotidie.

6) De beide codices hebben „gracia".

7) Vale Deo gracias.

8) Explicit epistola de prima institutione monasterij in windesem composita a venerabili patre wilhelmo voern.

BIJLAGE II.

LIJST VAN NOG BESTAANDE OORSPRONKELIJKE STUKKEN EN STUKKEN IN AFSCHRIFT BETREFFENDE HET KLOOSTER TE WINDESHEIM 1).

1386 (30 Juli). Vergunning van Floris van Wevelinkhoven, bisschop van Utrecht, aan Florens Radewijnsz. c. s., tot het bouwen van een klooster in Salland, benevens voorrechten, door hem aan dit gesticht beloofd.

In een Vidimus van 20 Dec. 1387 (Belgisch Rijksarchief; *Inventaire M. S.* 2) *des chartes du prieuré de S. Martin à Louvain*, n°. 1). Afgedrukt beneden, in Bijlage III. Verg. boven, dl. I, blz. 65.

1396 (29 Mei; Rome). Verlof van paus Bonifacius IX aan den prior en het convent van Windesheim, om een geschikt priester tot biechtvader te kiezen, alsmede een draagbaar altaar te hebben, waarop kort vóór den morgenstond de mis mag worden bediend.

Oorspr. stuk op perkament (Belgisch Rijksarchief; *Inventaire* als boven, n°. 3). Het zegel ontbreekt.

1398 (5 Maart). Overeenkomst tusschen Reynaldus van Drinen, pastoor der parochiekerk te Zwolle, en Johannes van Heusden, prior van Windesheim, laatstgenoemde tevens uit naam van zijn convent,

---

1) Het spreekt van zelf, dat verreweg de meeste in Bijlage VII te noemen stukken aangaande het kapittel van Windesheim eveneens op het klooster betrekking hebben.

2) Zoowel de kennis van het bestaan, als het bezit van een afschrift van dezen *Inventaire* dank ik aan de vriendelijkheid van den Heer Prosper Cuypers van Velthoven te Brussel. Is reeds in den loop van mijn werk bij herhaling gebleken, welke gewichtige diensten vele daarin vermelde stukken mij hebben bewezen, ook de Bijlagen zullen er verder van getuigen.

waarbij de geestelijke bevoegdheden en geldelijke aangelegenheden worden geregeld.

Afschrift van K. van Alkemade (Boekerij van het R. C. Seminarie te Warmond). De korte inhoud is medegedeeld boven, dl. I, blz. 76, de noot.

1398 (10 April; Zwolle). Transfixbrief van den Utrechtschen bisschop Frederik van Blankenheim, waarbij hij de voorgaande overeenkomst bekrachtigt.

In hetzelfde afschrift. Verg. boven, dl. I, blz. 75, noot 4.

1399 (23 Oct.). Verklaring van Hubertus, episcopus Yppusensis, suffragaan van den Utrechtschen bisschop, dat hij op dien dag in het klooster te Windesheim het koor met vier altaren heeft gewijd, benevens aflaten, bij die gelegenheid door hem geschonken.

Afschrift van K. van Alkemade (Boekerij als boven). Verg. boven, dl. I, blz. 75.

1403 (23 Mei). Verklaring van den prior en het convent van Windesheim, dat zij hun land te Frankhuis tegen een en twintig pond 's jaars in vaste erfpacht hebben gegeven aan Hein Meijen c. s.

Oorspr. stuk (Oud provinciaal archief van Overijsel; zie [v. Doorninck,] *Tijdrekenkundig register* op dit archief, Zwolle, 1857, 2de ged., blz. 109, n°. 2).

1403 (2 Juni). Verklaring van Hein Meijen c. s., dat zij het vermelde land in de gezegde erfpacht hebben genomen.

Oorspr. stuk (Oud prov. archief als boven; zie t. a. p. n°. 3.)

1403 (6 Oct.). Giftbrief van den Utrechtschen bisschop Frederik van Blankenheim, waarbij hij aan alle boetvaardige bezoekers en weldoeners van het klooster zekere aflaten toezegt.

Oorspr. stuk op perkament (Belgisch Rijksarchief; *Inventaire* als boven, n°. 4). Het zegel ontbreekt. Afgedrukt beneden, in Bijlage IV. Verg. boven, dl. I, blz. 75 v.

1421 (15 Jan.). Verklaring van Jacob van Loer, geheeten van Frankhuis, dat hij van den prior en het convent te Windesheim hun land te Frankhuis tegen een en twintig ponden 's jaars in eeuwigdurende erfpacht heeft ontvangen.

Oorspr. stuk (Oud prov. archief v. Overijsel; zie [v. Doorninck,] a. w., 2de ged., blz. 255, n°. 5).

1424 (2 Nov.). Opdracht van paus Martinus V aan den prior van Windesheim, om onderzoek te doen naar de waarheid van hetgeen in zeker aan hem gericht verzoekschrift tot stichting van een nieuw klooster te Ter Wije vervat is.

Afschrift, opgenomen in het volgende stuk.

1425 (30 Jan.). Gunstig antwoord van den Windesheimschen prior Gerrit [Delft van Naaldwijk; zie boven, dl. I, blz. 258, noot 4] aan paus Martinus V op diens zooeven genoemde vraag.

Oorspr. stuk op perkament (Belgisch Rijksarchief; *Inventaire* als boven, n°. 12). Het zegel ontbreekt.

1438 (29 Mei). Verkoopbrief van een en twintig pachtponden 's jaars door den prior en het convent van Windesheim aan Willem Lubberts.

Oorspr. stuk, als transfixbrief door de bovengenoemde verklaring van 15 Jan. 1421 gestoken (Oud prov. archief v. Overijsel; zie [v. Doorninck,] a. w., 3de ged., blz. 37, n°. 2).

1447 (25 Mei). Ruilbrief eener jaarrente van tien pond tegen eene andere jaarrente van gelijk bedrag, door den prior en het convent te Windesheim aan den prior en het convent van S. Agnietenberg gegeven.

Oorspr. stuk (Oud prov. archief v. Overijsel; zie [v. Doorninck,] a. w., Aanhangsel, blz. 302).

1458 (15 April; Rome). Opdracht van paus Callixtus III aan den prior van Windesheim, om te onderzoeken, of de kloosters der Elfduizend Maagden te Utrecht, S. Agatha te Amersfoort en S. Agnes te Harderwijk, die tot dusverre den derden regel van Franciscus hebben gevolgd, op hun verzoek tot de augustijner-orde kunnen overgaan.

Afschrift, opgenomen in het volgende stuk.

1458 (25 Juli; Harderwijk). Volledige toestemming van den Windesheimschen prior Jan van Naaldwijk aangaande bovengenoemd verzoek.

Oorspr. stuk op perkament met een fragment van het zegel in groen was (Belgisch Rijksarchief; *Inventaire* als boven, n°. 31).

1585 (of daaromtrent 1). „Inuentariss vanden onroerenden guederen

1) Tegen het einde van het stuk is er sprake van eene schuld, die het klooster „yttelicke yaren ten achteren" is. Op den rand staat daarbij: „Als van Martius a°. 80 aff". Veel vroeger dan 1585 kan het dus niet zijn geschreven. Maar ook nauwelijks later; want, gelijk straks zal blijken, moest er nog een

mytsgaders daer neffens gefoegt die Jaerlixe Lasten ende den staet des Conuents Wyndesem". Er blijkt uit, dat de jaarlijksche inkomsten destijds ten ruwste 1600, en de jaarlijksche uitgaven, evenzeer ten ruwste, 450 goudgulden bedroegen.

Oorspr. stuk; ruim dertien bladzijden in folio (Stedelijk archief van Zwolle).

1585 (of daaromtrent). „Supplicatie, presentatie vnnd versueck der Conuentualen van den Conuente Windeshem". De acht onderteekenaren, „weesende het meeste getall van oeren medebruederen, ende alsoe representierende tgantse Collegium des gemelten Conuents", verzoeken, onder overlegging van bovengenoemden Inventaris, aan den Raad der stad Zwolle, op billijke voorwaarden levenslang te worden gealimenteerd, terwijl „nae der Sup. doetlijcken affganck, des voersz. Conuents guederen euwelick ende erffelick in pios vsus tot dienste van een Seminario Scholae, Wesenhuis ofte andere Armen Hospitael bijnnen der Stadt Swolle ... staen sullen".

Oorspr. stuk, behoorende bij het voorgaande; ééne bladzijde schrifts, met origineele handteekeningen (Stedelijk archief als boven).

1585 (of daaromtrent). „Vorwarden ende Conditien, die welcke die Conuentualen van Wyndesem begheren ende versoecken, hem van een Eerbaer Raedt der Stadt van Swolle geaccordiert te worden opden Inholdt van oer Request". Op den voorgrond staat de alimentatie der twaalf rechthebbende personen, zeven nog aanwezige broeders tegen honderd, twee leekebroeders tegen vijftig goudguldens van 28 st. 's jaars (de drie overige broeders bevinden zich elders 1)). De voorwaarden zijn kortelijk de volgende: 1° keuze van een rentmeester door den magistraat uit eene voordracht door de kloosterlingen; 2° het blijven van de Win-

---

rentmeester worden aangesteld en werd daartoe benoemd Derk Weysse. De rekeningen nu, door hem opgemaakt, beginnen met het genoemde jaar (zie boven, dl. I, blz. 87), zoodat alles heenwijst naar omstr. 1585. — Tevens zij hier gezegd, dat dit en de volgende merkwaardige stukken na de uitgave van het eerste deel van mijn werk gevonden zijn door Jhr. Mr. Th. H. F. van Riemsdijk, destijds Archivaris der stad Zwolle, thans Archivaris van Gelderland, die er mij terstond opmerkzaam op maakte, en bewerkte dat zij mij met wetenschappelijke vrijgevigheid ten gebruike werden afgestaan.

1) Namelijk „Marcellus Lentius, Prior Superior, nou ter tydt modo Prior ad Corpus Domini bynnen Collen" (verg. boven, dl. II, blz. 162; dl. III, blz. 134), „Gerardus Traiectensis, Pater ten Diepenveen" en „Wilhelmus Amersfoert, absent medten Prior".

desheimsche goederen in hun geheel; 3° gebruik daarvan ad pios usus na den dood der conventualen; 4° onbelemmerde ontvangst der alimentatie; 5° vrijheid der conscientie op het punt der religie; 6° onbezwaarde inwoning in eenig klooster binnen de stad; 7° alimentatie nog een jaar na den dood, tot afdoening van schulden; 8° verbod aan den rentmeester, om kloostergoederen te verpachten of te verkoopen buiten toestemming van den Raad, en jaarlijksche oproeping der conventualen bij het doen van zijne rekening; 9° verhooging der alimentatie bij eventueele verbetering der inkomsten; 10° genot van twee voer willigen-brandhout 's jaars per hoofd, benevens de boomvruchten uit den boomgaard des kloosters; 11° betaling der alimentatie in vier gelijke termijnen; 12° verband der kloostergoederen als onderpand der betaling; 13° bekrachtiging van dit accoord met het zegel der stad.

Oorspr. stuk; een dubbel folioblad, waarvan het tweede aan den rand beschadigd is (Stedelijk archief als boven; in een omslag, gemerkt n°. 18, Varia).

1585 (of daaromtrent). Korte punten van antwoord op het voorgaande. Geene enkele voorwaarde wordt afgeslagen; de meeste keurt men niet slechts goed, maar acht ze zelfs redelijk en billijk. De kloosterling Derk Weysse wordt tot ambtman of rentmeester voorgesteld tegen 25 goudg. boven zijne alimentatie.

Oorspr. kladschrift; ééne bladzijde (Stedelijk archief als boven).

1585—'99. Rekeningen der Windesheimsche kloostergoederen, opgemaakt door Theodoricus Weysse.

Oorspr. stukken (Oud prov. archief v. Overijsel; zie boven, dl. I, blz. 87).

1600 (9 Jan.). Verzoekschrift van Theodoricus Weysse en Hermannus Zutphaniensis, conventualen van Windesheim, aan Burgemeesteren, Schepenen en Raad der stad Zwolle. Hun is gelast, het register der Windesheimsche goederen over te leveren, en voorts afstand te doen van de administratie. Zij gehoorzamen aan dit bevel, doch bidden, dat het register in niemands handen worde gesteld, alvorens de alimentatie der „samptlicken Conuentualen van Wyndesem, noch Neegen personen intgetall synde", geregeld zal wezen. Zij zouden liever wenschen, dat de goederen, na aftrek dier alimentatie, „tot behoeff van deser Stadt Weesenhuisz, tot stychtinge van eene guede schoele, Armenhuisz offte dergelycken" wierden aangewend, dan dat zij „by die Landtschap van Ouer-Issell solden worden angeslaegen ende tot werltlicke gemeene zaeken gebruickt", gelijk reeds op ongehoorde wijze is geschied. Zij hopen,

dat de stad Zwolle, volgens het aanbod en verzoek, vóór ettelijke jaren door de Windesheimsche conventualen gedaan, de goederen zal aanvaarden, ten einde die te gebruiken ad pios usus. Dit behoort inzonderheid te geschieden, omdat het „corpus" van het convent gelegen is in het kerspel van Zwolle, en omdat het oorspronkelijk door Zwolsche burgers is gesticht. De stad zal er niet minder toe bevoegd zijn dan Deventer, dat Diepenveen, en Kampen, dat Sonneberg heeft tot zich genomen.

Oorspr. stuk op een blad papier (Stedelijk archief van Zwolle).

1609—1805. Rekeningen der Windesheimsche kloostergoederen, door de elkander opvolgende rentmeesters.

Oorspr. stukken (Oud prov. archief v. Overijsel; zie boven, dl. I, blz. 88).

BIJLAGE III

VERLOFBRIEF VAN FLORIS VAN WEVELINKHOVEN, BISSCHOP VAN UTRECHT, AAN FLORENS RADEWIJNSZ. C. S., TOT HET BOUWEN VAN EEN KLOOSTER IN SALLAND 1).

30 Juli 1386.

(Zie boven, dl. I, blz. 65).

Florens, by der ghenade Godes byscop Tutrecht, maken kond allen luden, dat wy by rade onser prelaten ende anders onses rades, om onser zielen zalicheyt ende onser nacomelinghe in ene ewighe memorie om den dienst Godes toe vermeeren, gheoerlouet hebben ende oerlouen ende consentieren volcomelike mit desen brieue Meyster Florens Radewinus zoen, heren Henric Clinckebile, heren Johan van den Gronde, priesters, Bertoldus ten Houe, Henricus van Wilsem, Nicolaus Dreyer ende Albertus zinen broeder, ende voert al hoer medeghezellen, dat sy moghen timmeren in onser ghestichte ende binnen palen onses lants van Zallant 2), waer hem dunct dattet die ere ende tlof Godes meest

1) Gelijk reeds boven, blz. 256, gezegd is, komt deze brief in afschrift voor in een vidimus van 20 Dec. 1387, afkomstig uit het S. Maartensklooster te Leuven en thans berustende in het Belgisch Rijksarchief te Brussel. De Heer Prosper Cuypers van Velthoven aldaar zond er mij eene copie van, waarnaar deze afdruk is genomen. Het eerste gedeelte van den brief is reeds uitgegeven in de *Kronyk van Arent toe Bocop* (in den *Codex diplomaticus Neerlandicus*, door het Historisch Genootschap, 2de serie, dl. V, Utr. 1860), blz. 418 v.

2) Dat Salland = salahom = wilgenstreek is, werd reeds boven (dl. I, blz. 66, noot 4) gezegd. Ik maak van deze gelegenheid gebruik, om er bij te voegen, dat het betoog geleverd is door v. Vloten, *Etymologisch-historische aanteekeningen omtrent den ouden staat en wording van Sallant in Overijsel* (in de *Verslagen en mededeelingen* der Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis, stuk III, Dev. 1865), blz. 54, die tot de slotsom komt: „'t woord beduidt dus letterlijk niets anders dan *ten wilgen*".

is ende hem zeluen nuttest wesen dunct, een cloester van oerden der regulieren. Waar sy die stede daer toe nuttest copen of crighen moghen, daer wille wy hem onse consent toe gheuen ende vorderen sie daer voert toe nae onser macht, ende ontfanghen oec dese voerghenoemde personen ende hoer ghezellen ende nacomelinghe des cloesters ende hoer dienre ende oec haer guede, die sie nu hebben ende renten of hiernamaels crighen zellen tot des cloesters behoef, onder onse beschermenisse ende onser naecomelinghe byscope Tutrecht, ende willen hoer patroen ende gheestelike vader wesen ende hem helpen ende raden waer wy moghen. Ende wy incorperiren hoer guede, die sie nu hebben ende hier nae crighen moghen, den seluen cloester, ende maken daer af gheestelic guet, ende vrien sie oec ende hoer guede voer ons ende onse nacomelinghe, ende voer al die ghene der wy mechtich sin, van scattinghe ende van ander laste, ende zellen sy verantwoerden gheliic wy onse capellane sculdich zine te doene mit rechte 1). Hier om ghebede wy onsen amptman van Zallant ende allen onsen anderen amptluden ende richteren, die nu zin of hier na wesen sullen, dat sie dese voers. personen helpen, raden ende vorderen, waer zys behoeuen, die stat toe vercrighen ende dat cloester toe volmaken, liic der wiis oft ons zeluen aenghinghe; ende hoer pacht ende scout wille wy onuertaghet uutghepant hebben, gheliic onsen renten tot horen terminen. Ende weer dat yemant sie mit rechte of hore guede anspreken woude, dat wille wy dat voer nieman gheschie dan voer ons ende onse nacomelinghe byscope Tutrecht of voer onse capittel van Vtrecht. Ende weert dat hem yemant ghewelt dede of crot 2) of hinder, hem of horen gueden, soe ghebiede wy al onsen amptluden ende richteren, dat sie die personen, die hem dat ghewelt, crot of hinder doen, aentasten mit rechte ende brenghen dat voert voer ons of voer onse naecomelinghe byscope Tutrecht. Voert soe wille wi hem gheuen confirmacien ende priuilegien nae der bester formen, die men na hoerre oerden mit bescheyde ramen can, hoer regule ende statuten des cloesters mede te holden ende toe sterken tot den eren Godes ende hoerre zielen zalicheyt ende hoerre nacomelinghe. Ende wanneer dat cloester alsoe veer voltymmert is, dat ment mit bescheyde wyen mach doen, soe wille wy dat cloester ende kerke laten wyen van onser weghen in die ere Godes. Ende wanneer daer soe vele tymmers is, dat men daer mit bescheyde tot Godes ere misse doen mach, ende sie dat dan aen ons versoeken,

---

1) Tot dusverre loopt het reeds uitgegeven gedeelte bij Arent toe Bocop.

2) „Krotte pro quolibet impedimento usurpatur" (v. Hasselt in zijne uitgave van Kiliaen's *Etymologicvm Teutonicae lingvae*, Trai. Bat. 1777, p. 829).

soe soele wy hem oerlof gheuen, dat si daer dan op enen ghewyeden altaer steyne misse hebben moghen ter tiit toe, dat ons ende onsen rade dunke dat sie dat cloester na der tiit wael mochten hebben doen tymmeren ende wyen nae goeden bescheyde. Ende went wy al dese punten voers. in die ere Godes menen te doene, soe hebbe wy onse zeghel in oerconde der waerheyt aen desen brief ghehanghen. Ghegheuen int jaer ons Heren dusent drie hondert zes ende tachtentich, des dertichsten daghes der maent die men heyt Julius.

BIJLAGE IV.

GIFTBRIEF VAN DEN UTRECHTSCHEN BISSCHOP FREDERIK VAN BLANKENHEIM AAN HET KLOOSTER TE WINDESHEIM 1).

6 October 1403.

(Zie boven, dl. I, blz. 75 v.)

Fredericus de Blanckenhem, Dei gracia Episcopus Traiectensis, vniuersis et singulis tam presentibus quam futuris, ad quos presentes nostre litere peruenerint, salutem in Domino sempiternam. Splendor paterne glorie, qui sua mundum ineffabili illuminat claritate, pia vota fidelium de clementissima maiestate eius sperancium tunc precipue benigno fauore prosequitur, cum deuota ipsorum humilitas sanctorum meritis et precibus adiuuatur. Cupientes igitur, vt monasterium siue collegium canonicorum regularium sancti Augustini in Windesem parcium Zallandie nostre dyocesis, consecratum ac dedicatum in honore beatissime Dei genitricis et semper virginis Marie, congruis honoribus frequentetur et a christifidelibus iugiter veneretur, omnibus vere penitentibus et confessis, qui ad dictum monasterium in singulis festiuitatibus infrascriptis (videlicet Natalis Domini, Epyphanie, Parasceues, Pasche, Ascensionis Domini, Penthecostes, Trinitatis, Corporis Christi, Inuencionis et exaltacionis sancte crucis, Michaelis archangeli et in singulis festis beate Marie Virginis, Natiuitatis et decollacionis sancti Johannis Baptiste, beatorum apostolorum Petri et Pauli et omnium aliorum Apostolorum et Ewangelistarum, in festo omnium Sanctorum et in commemoracione Animarum, sanctorumque Stephani, Laurencij, Vincencij, Mauricij, Gereonis, Bonifacij, Ponciani, Pancracij, Lamberti, Clementis, Augustini, Martini, Nicolai, Gregorij, Ambrosij, Jeronimi, Seruacij, Willebrordi, Remigij, Lebuini, Odulphi, Egidij, Siluestri, Bernardi, Marie

1) Naar het oorspronkelijke stuk, laatstelijk afkomstig uit het S. Maartensklooster te Leuven en thans in het Belgisch Rijksarchief. Zie boven, blz. 257.

Magdalene, Katherine, Barbare, Agathe, Agnetis, Cecilie, Lucie, Margarete, vndecim milium Virginum, et in dicti monasterij dedicacione et per octauas omnium festiuitatum predictarum octauas habencium, singulisque diebus dominicis) causa deuocionis, oracionis aut peregrinacionis accesserint, et missis, predicacionibus matutinis, vesperis aut aliis diurnis officijs in eisdem festiuitatibus prenominatis aut exequijs et mortuorum sepulturis, aut qui Corpus Christi, cum infirmis portetur vel deportetur, secuti fuerint, vel qui in serotina pulsacione campane flexis genibus ter Aue Maria more Romanorum cum cordis intencione dixerint, et cimiterium ibidem pro fidelibus defunctis deuote orando circuierint, necnon qui ad fabricam, luminaria, ornamenta dicti monasterij pias manus porrexerint adiutrices, aut qui in eorum testamentis vel extra aurum, argentum, vestimentum, libros, calices aut queuis alia dicto monasterio pie donauerint, legauerint aut donari vel legari procurauerint, quocienscunque, quandocunque aut ubicunque premissa vel aliquid premissorum deuote adimpleuerint, de omnipotentis Dei misericordia, beatorum Petri et Pauli, apostolorum eius, ac beati Martini, patroni ecclesie Traiectensis, auctoritate confisi, quadraginta dies indulgenciarum de iniunctis eis penitencijs misericorditer in Domino relaxamus. Insuper et dedicacionem ecclesie et omnium altarium dicti monasterij, a die, qua hactenus celebrari consueuit, ad dominicam post festum sancti Galli transferimus, perpetuis temporibus celebrandam. Harum nostrarum testimonio literarum datum anno Domini millesimo quadringentesimo tercio, mensis Octobris die sexta.

BIJLAGE V.

NAAMLIJST DER WINDESHEIMSCHE KOORBROEDERS, MET OPGAVE VAN DEN DAG HUNNER INKLEEDING 1).

(Zie boven, dl. I, blz. 125.)

Incipiunt nomina fratrum choralium Windesemensium, et dies inuesticionis eorundem.

Frater Henricus Clingebijl Frater Wernerus Keencamp Frater Iohannes Kempen Frater Henricus Wilde Frater Henricus Wilsem Frater Bertoldus ten Houe 2)	Anno domini m°. ccc°. lxxxvij°. in crastino Galli.
Frater Iohannes Hoesden Frater Henricus Balueren 3)	m°. ccc°. lxxxviij Magdalene.

1) Deze lijst komt voor op fol. 28v—26r van het boven, blz. 235, genoemde H. S. n°. 349 der Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage. Zij bevat 126 namen, waarvan 82, loopende tot het jaar 1485, met dezelfde hand zijn geschreven, terwijl de 44 volgende met verschillende handen later zijn bijgevoegd. Nauwelijks kan men twijfelen, of deze lijst (en daarmede het gansche H. S.) is uit Windesheim zelf afkomstig. Tot meer uitvoerige aanwijzing van sommige namen, zal ik aan den voet der bladzijden vermelden, hoe zij in het *Chronicon Windesemense* van Busch, zoover dit loopt, worden opgegeven. Bij wijze van aanhangsel voeg ik er aan het einde uit andere bronnen nog eenige namen aan toe.

2) *Chron. Wind.* p. 57: Dominus Henricus Clingebile de Huxaria, sacerdos, Wernerus Keynkamp de Lochem, Ioannes de Kempis, Henricus Wilde de Buscoducis, Henricus Wilsen de Campis, et Bertoldus ten Haue de Zwollis.

3) l. l. p. 72: Ioannes Vos de Huesden, et Henricus Balueren de prope Dauentriam.

Frater Arnoldus Marwic Frater Iohannes Broechuys 1)	m° ccc°. xcij°. Bonifacij et sociorum eius.
Frater Goswinus Tyasen Frater Gherardus Delft 2)	m°. ccc°. xciij°. Andree.
Frater Petrus de Gouda	m°. ccc°. xciiij°. Ambrosij.
Frater Iohannes Henrici Frater Henricus Wesep 3)	m°. ccc°. xciiij°. Andree.
Frater Henricus Mande Frater Reynerus Aernhem 4)	m°. ccc°. xcv°. Martini in hyeme.
Frater Henricus Waluisch Frater Wilhelmus Voernken 5)	m°. ccc°. xcviii°. Purificacionis.
Frater Nicolaus Bertoldi 6)	m°. cccc°. ij°. Omnium Sanctorum.
Frater Iohannes ten Water Frater Gherlacus Petri 7)	m°. cccc°. iij°. Andree.
Frater Henricus Loeder Frater Ancelmus Bleerinc 8)	m°. cccc°. iiii. in crastino Benedicti.
Frater Egbertus Ouerhof 9)	m°. cccc°. ix°. xi[m]. Virginum.
Frater Iacobus Oem Frater Tricus Lijman 10)	m°. cccc°. xiij°. Petri ad cathedram.
Frater Henricus Herderwijc Frater Gherardus Ludolphi 11)	m°. cccc°. xiiii°. Andree.

1) l. l. p. 84: frater Arnoldus Kalker et frater Ioannes Broechusen de Zuzato.

2) l. l.: frater Gerardus Delft de Naeltwic et frater Goswinus Tyacen.

3) l. l.: frater Ioannes Ottonis siue Henrici de Zuzato, et frater Henricus Wesap.

4) l. l.: frater Henricus Mande de Dordraco et frater Reynerus de Arnhem.

5) l. l.: frater Henricus Waluis, et Wilhelmus Vornken, ambo de Traiecto.

6) l. l.: frater Nicolaus Bertholdi de Sconouia, artium magister Parisiensis.

7) l. l.: frater Ioannes ten Water, in artibus seu legibus magister Coloniensis, et frater Gerlacus Petri de Dauentria.

8) l. l.: frater Henricus de Loder de prope Osnabrugis, et frater Anselmus de Breda.

9) l. l. p. 108: frater Egbertus de Oetmersum.

10) l. l.: frater Iacobus Eenem de Traiecto, et frater Tricus Liman de Goch.

11) l. l.: frater Henricus de Herderwijc, et frater Gerardus Ludolphi de Goch.

Frater Albertus Wilde Frater Iohannes Iacobi Frater Wilhelmus Vieracker 1)	m°. cccc°. xvi°. Annunciacionis Marie.
Frater Godfridus Bernardi Frater Iohannes Naeldwijc Frater Iohannes Busch Frater Hermannus Xanctis 2)	m°. cccc°. xix°. Epiphanie.
Frater Iacobus Wael 3)	m°. cccc°. xxij°. Petri ad cathedram.
Frater Ludolphus Bertoldi Frater Tricus Wilhelmi 4)	m°. cccc°. xxiiii°. Michaelis.
Frater Lambertus Trici	m°. cccc°. xxvi°. in crastino Juliane virginis.
Frater Poncianus Iohannis Frater Iacobus Taets	m°. cccc°. xxviii°. in profesto Ambrosij.
Frater Hermannus Iacobi Frater Rodolphus Tunen	m°. cccc°. xxxiij Michaelis.
Frater Henricus Zon Frater Henricus Crijs	m°. cccc°. xxxv°. in postcrastino Annunciacionis.
Frater Henricus Henrici Frater Gherlacus Rouer	m°. cccc°. xxxvij°. xxviij die Maij.
Frater Arnoldus Hockart Frater Lambertus Erler Frater Albertus Wiltinc	m°. cccc°. xxxix°. Stephani in hyeme.
Frater Iacobus Hagis Frater Henricus Stephani	m°. cccc°. xliij°. Andree.
Frater Radignus Hughinc Frater Gherardus Marcilij Frater Tricus Grauie	m°. cccc°. xlv°. Ambrosij..
Frater Bartoldus Ricoldi	m°. cccc°. xlvij°. Martini in hyeme.

1) l. l.: frater Albertus Wilde de Zutphania, frater Ioannes Iacobi de Zwollis, et frater Wilhelmus Vieracker de Doesborch.

2) l. l. p. 109: frater Godfridus de Tyela, frater Ioannes de Naeltwic, frater Ioannes Busch de Zwollis, et frater Hermannus de Xanctis.

3) l. l.: frater Iacobus Wael de Traiecto.

4) l. l.: frater Ludolphus Bertoldi de Campis, et frater Tricus Wilhelmi de Dauentria.

Frater Wilhelmus Dolre Frater Goedfridus Graes Frater Gherardus Weert	m°. cccc°. lv°. in profesto Gertrudis.
Frater Arnoldus vander A Frater Wilhelmus Amsterdam Frater Petrus Heesman	m°. cccc°. lviij°. dominica 2ª. Aduentus.
Frater Andreas Knijf Frater Remboldus Iacobi	m°. cccc°. lxij°. dominica Inuocauit.
Frater Tymannus Stuerman	m°. cccc°. lxvi°. in octaua Petri et Pauli.
Frater Petrus Weert Frater Zwaningus Arnoldi	m°. cccc°. lxviii°. Annunciacionis.
Frater Gherardus Stalbergen Frater Euerardus Emonis Frater Iohannes Rijseren	m°. cccc°. lxxi°. in profesto Annunciacionis.
Frater Iohannes Groninghen	m°. cccc°. lxxvi°. Epyphanie.
Frater Henricus Groninghen Frater Henricus Oldenzael	m°. cccc°. lxxxi°. dominica Iudica.
Frater Adrianus Spiker Frater Folkerus Snekis Frater Iohannes Galen	m°. cccc°. lxxxiij°. dominica Letare.
Frater Remboldus Hoesden Frater Adam Zutphanie Frater Stephanus Buren Frater Hermannus Wachtendonck Frater Iohannes Leerdam 1)	m°. cccc°. lxxxv°. in crastino Animarum.
Frater Rodolphus Swollis Frater Theodericus Voet Frater Jacobus Oldenzael	M°. cccc°. xc°. Emerenciane.
Frater Bernardus Enchusen Frater Arnoldus Steenwijc	M°. cccc°. xciiij. Agnetis virginis.
Frater Johannes Brienen Frater Reynaldus ten Water Frater Thomas Steck Frater Wilhelmus Poelwijck	M. cccc. xcvi. Annunciacionis.

1) Hier eindigt het schrift der eerste hand. In hetgeen verder volgt, *laten* zich zeven verschillende handen onderscheiden.

Frater Nycolaus Herderwijc Frater Johannes de Monte Frater Gherardus de Armelo	M. cccc. xcviij. Epyphanie.
Frater Gherardus Vredis Frater Reynerus Nussie	M°. cccccj. vltima Februarij.
Frater Otto Galen Frater Johannes Dauentrie Frater Gherardus Oetmersum	M°. ccccciiij°. Gregorij in xl.
Frater Lambertus Dauentrie Frater Hermannus Campis	M°. cccccv. Katherine.
Frater Gherardus Hattem Frater Brandanus Oldenzael Frater Arnoldus Noerwijck Frater Bernardus Borcken	M°. cccccvij°. Concepcionis Marie.
Frater Johannes Dauantrie Frater Ludolphus Vollenhoe Frater Henricus Hattem	Mcccccix°. Concepcionis Marie.
Frater Gherardus Bornis Frater Henricus Traiecti	Mcccccxi°. in octaua Pasche.
Frater Theodericus Zwollis Frater Gherardus Traiecti Frater Thomas Traiecti Frater Wernerus Dauantrie	Mcccccxiij°. Agnetis virginis.
Frater Henricus Campis Frater Johannes Boemel	Mcccccxvij°.
Frater Johannes Arnhem Frater Gherardus Almel	M° ccccc xxxiij. Benedicti confessoris.
Frater Thomas Zutphanie	M° v^{c} xxxv Ambrosij.
Frater Gerardus Zutphanie	M° ccccc xxix Petri ad cathedram.
Frater Teodericus Wijck Frater Heymericus Teel	M° ccccc xli Sabbato Capituli generalis.
Frater Guilhelmus Zuollis Frater Petrus Balen Frater Johannes Zuollis Frater Arnoldus Zomeren	m (niet verder ingevuld).

Tot dusverre de Naamlijst. Dat er echter later nog andere koorbroeders te Windesheim zijn opgenomen, blijkt uit de op blz. 259—261 genoemde stukken van omstr. 1585 en 1600. In die stukken vindt men nog, alphabetisch gerangschikt, de volgende elf:

Adrianus Vos.
Albertus Amersfordiensis.
Albertus Iserman.
Bernardus Zutphaniensis.
Christianus Redichem.
Gerardus Traiectensis.
Hermannus Zalck.
Hermannus Zutphaniensis.
Marcellus Lentius.
Theodoricus Weysse.
Wilhelmus Amersfordiensis.

BIJLAGE VI.

LIJST VAN HANDSCHRIFTEN EN GEDRUKTE BOEKEN, AFKOMSTIG UIT HET KLOOSTER TE WINDESHEIM EN THANS AANWEZIG IN HET STEDELIJK ARCHIEF VAN ZWOLLE 1).

(Zie boven, dl. I, blz. 218.)

A. Handschriften.

H. S. in octavo uit het laatst der 14de eeuw („Iste liber fuit finitus Anno domini M°. ccc°. xciiij°"); perkament; 158 folio's; hout-lederen band met sloten.

S. Bernardus, Vita beati Maliachiae episcopi et confessoris.
Idem, Hymnus de sancto Maliachia episcopo et confessore.
Ex vitas patrum 2) de sancto Machario („Quodam autem tempore — genus arrogancie nasceretur").

---

1) De bouwstoffen voor deze lijst, die eene minder uitvoerige en slechts in afschrift bestaande van Mr. J. van Doorninck zal kunnen vervangen, dank ik aan de even zaakkundige als vriendelijke hulpvaardigheid van Jhr. Mr. Th. H. F. van Riemsdijk, wiens kortstondig archivariaat te Zwolle ook deze vrucht voor mijnen arbeid heeft opgeleverd. Daar eene systematische of ook eene alphabetische volgorde niet mogelijk scheen, heb ik de chronologische, althans zoover deze herkenbaar was, aangenomen. Men vindt hier dus het H. S. of boek, dat den oudsten datum draagt, het eerst. Waar de tijdsbepaling ontbrak, moest ik mijns ondanks meer willekeurig te werk gaan. — Mocht iemand willen onderzoeken, wat nog verder tot de Windesheimsche liberie zal hebben behoord, dan zie hij *Chron. Wind.* p. 106, 113 seq., 126 seq., 135, 182, 217, 262, 300, 337, 347, 375, 390 seq., 408, 420 seq., 433, 456 seq., 511, 513, 522, 571, 579, 586, 587, 597, 627; voorts de aanwijzingen boven, dl. I, blz. 218, en dl. III, blz. 236, de noot; verg. ook nog dl. I, blz. 160 v., 163, 216—218, 251, 268—270, 276—279, 286—288, 312 v., 320, 324.

2) In de middeleeuwen werd dit werk van Hiëronymus veelal niet „Vitae

De sancto Serapione ex Paradiso („Alius quidam Serapion nomine — ipsis sepultus est locis").
T h e o d o r i c u s, Vita et mores beatae Elizabeth, filiae regis Hungariae.
Epistola examinatorum miraculorum [S. Elizabethae] ad dominum papam.
C o n r a d u s d e M a r b u r c h, Epistola ad papam de vita beatae Elizabeth.
Miracula beatae Elizabeth.

H. S. in quarto uit het laatst der 14de eeuw (een gedeelte „Per manus fratris Nycholai Lutert", een ander „Per manus fratris Johannis Otten, Anno domini M°. ccc°. nonagesimo octauo" 1); perkament; 86 folio's; hout-lederen band; klavieren.

A n s e l m u s, Cur Deus homo.
Idem, De meditatione humanae redemptionis.
Idem, Tractatus III (de veritate; de libero arbitrio; de casu diaboli).
Idem, De incarnatione Verbi.
Idem, Prosologion.

H. S. in octavo uit het begin der 15de eeuw („Per manus fratris henrici waluisch, Anno domini Millesimo quadringentesimo vndecimo" 2); perkament; 98 folio's; hout-lederen band met sloten. Voorin: „liber Monasterij beate Marie in Wyndesim ordinis canonicorum regularium".

[G e r a r d u s Z e r b o l t d e Z u t p h a n i a,] Tractatulus de spiritualibus ascensionibus (fol. 1 ontbreekt).
Devotum exercitium Cellitarum („Sciendum et diligenter est in tenaci memoria recondendum — tranquillitas magna fiat").

H. S. in quarto uit het tweede vierendeel der 15de eeuw (fol. 130r: „Istum libellum scripsit frater Jacobus taets de traiecto" 3); perkament;

patrum", maar „Vitas patrum" genoemd. Zie bijv. Kist en Moll, *Kerkhistorisch archief*, dl. IV, blz. 224; Hain, *Repertorium*, n°. 8597—8602; Holtrop, *Catalogus librorum saeculo XVo impressorum*, p. 282; Campbell, *Annales*, p. 260.

1) „Nicolaus Luter de Amersfordia", de zesde conversbroeder, die onder den prior Johan Vos gelofte deed, was meer dan dertig jaren hospitularius van het klooster (zie *Chron. Wind.* p. 113; verg. boven, dl. I, blz. 143, noot 1). „Joannes Ottonis sive Henrici de Zuzato" was de eerste der door Vos ingekleede conversbroeders; hij werd in 1394 onder de reguliere kanunniken opgenomen, en bekleedde later het prioraat te Amsterdam en bij Hoorn; hij stierf als rector der zusters in eerstgenoemde stad (zie *Chron. Wind.* p. 84, 112, 161, 451; verg. boven, blz. 24, 26, 193, 268).

2) Zie over Hendrik Walvisch, den rijken vriend van Willem Vornken, die te gelijk met dezen laatste in 1398 werd ingekleed en bijna zeven jaren prior van het klooster Mariënborn bij Arnhem was, *Chron. Wind.* p. 84, 372, 475—478, 479; verg. boven, dl. II, blz. 107 v., en dl. III, blz. 23, 268.

3) Deze broeder werd te Windesheim ingekleed ten jare 1428. Zie boven, blz. 269.

147 folio's; hout-lederen band met sloten. Voorin: „Liber monasterij beate Marie in windesim ordinis canonicorum regularium".

Sermoen over Matth. XXV: 14 seqq.: Homo quidam peregre proficiscen cet. („Erunt signa in sole et luna — cum indicabit Deus occulta hominum secundum evangelium meum per Ihesum Christum, Amen").

Frater Jordanus, ordinis Augustinensis, Expositio super oratione dominica.

Rabbi Samuel Judaeus, Epistola ad Rabbi Isaac Judaeum de prophetiis Veteris Testamenti, translata a fratre Alphonso boni hominis Hispano (fol. 129r: „Nota quod iste libellus .... translatus est sub anno M°. ccc°. xxxix°" 1).

Richardus de Sancto Victore, De potestate ligandi atque solvendi, ecclesiasticis a Deo concessa.

H. S. in folio uit het midden der 15de eeuw („per manus fratris alberti de bocholdia Anno domini M°. cccc°. quinquagesimo, qui erat annus iubeleus" 2); perkament; 144 folio's; hout-lederen band met sloten en klavieren. Voorin: „Liber Monasterij beate Marie virginis in Windesim Ordinis Canonicorum regularium".

Cassiodorus, Tripartita historia ecclesiastica.

H. S. in quarto uit het laatst der 15de eeuw („Anno domini Mccccclxxx p°."); perkament; 113 folio's; hout-lederen band met sloten. Voorin: „Liber monasterij Beate Virginis Marie in Windessem Ordinis Canonicorum Regularium prope Zwollis".

Bonaventura, Centiloquium.
Idem, Tractatus de quatuor luminibus, qui et prima pars Itinerarii dicitur.

H. S. in quarto uit het laatst der 15de eeuw („Explicit in die valentini martiris anni 1483"); perkament; 183 folio's, waarvan enkele ontbreken; hout-lederen band met sloten. Vooriu: „Liber monasterij beate Marie virginis ordinis Canonicorum Regularium in Windesem".

Magister Jacobus Carthusiensis 3), Oculus considerationis religiosorum.

---

1) Zie aangaande dezen uit het Arabisch vertaalden brief ook beneden, blz. 280.

2) De hier genoemde broeder Albertus van Bochold schijnt dezelfde te zijn als „Frater Albertus Wiltinc", die in 1439 werd ingekleed (zie boven, blz. 269).

3) Volgens Theodorus Petreius, *Bibliotheca Cartusiana, siue illustrium sacri Cartusiensis ordinis scriptorum catalogus*, Col. 1609, p. 151, heette de auteur van niet minder dan vijf en zeventig geschriften, waartoe ook de vier hier ge-

Idem, De malis huius seculi per omnes aetates.
Idem, De peccatis mentalibus.
Idem, De duabus civitatibus Hierusalem et Babilonia.

H. S. in quarto uit het laatst der 15de eeuw („Frater Volkerus Snekanus conuentualis in Windesim scripsit" 1); papier; 249 folio's; hout-lederen band met sloten. Voorin: „Liber monasterij beate marie virginis In Windesem prope Zwollis ordinis Canonicorum regularium".

Copulata ex quatuor libris Sententiarum.
Pauci ex Gerson, De mystica theologia.
Ex Praeceptorio magistri Johannis Nider.
Ex Gerson, De missarum celebratione et pollucione nocturna.
Ex eiusdem tractatu De cognitione castitatis et pollucionibus diurnis.
Summa detractionis ex Pantheologia.
Johannes Gerson, Conclusiones morales.
Idem, Opus tripartitum: de praeceptis, de confessione et scientia mortis.
Idem, Considerationes pro volentibus condere testamentum.
Idem, Tractatus, quae veritates sint credendae, quae de piëte interpretandae etc.
Idem, Expositio super Pater Noster.
Pium dictum eiusdem de praedestinatione („Cor durum .... hec ordinat").
Idem, De zelo noviciatus.
Ex tractatu eiusdem De spirituali vita.
Idem, Tractatus de temperantia in vestibus, cibo et potu, ecclesiasticis servanda.
Ex XXII libris beati Augustini, De civitate Dei.

H. S. in quarto, dat volgens den inhoud uit denzelfden tijd als het voorgaande kan wezen; perkament; 212 ongenummerde folio's; hout-lederen band met sloten. Voorin: „Liber monasterij beate marie virginis in windesem Ordinis canonicorum regularium prope Zwollis".

Johannes Gerson, Tractatus de mendicitate spirituali.
Idem, Tractatus super Cantica Canticorum, ad fratres Carthusienses.
Idem, Carmen iocundum („Vernum tempus adest — incolas ortis").
Idem, Epithalamium mysticum theologi et theologiae sub typo Jacob et Rachel.
Idem, Carmen aliud („Videt livor edax — solus amor Ihesus").
Idem, Testamentum Peregrini metricum.
Idem, Tractatus de passionibus animorum.

---

noemde behoorden, Jacobus Junterbuick, „Vicarius Montis S. Salvatoris prope Erfordiam".

1) Deze broeder werd in 1483 ingekleed (zie boven, blz. 270). Ook op fol. 177v schrijft hij: „ego frater Volkerus Snekanus hec preceptorio Johannis Nyder excerpsi".

Idem, Tractatus de verbis Domini „Venite ad me omnes" cet.
Plures tractatus ejusdem super Cantica Canticorum.

H. S. in quarto, dat, naar den inhoud te oordeelen 1), tot de oudste gedeelten der boekerij kan behoord hebben; perkament; 98 folio's; hout-lederen band met sloten. Voorin: „Liber monasterij beate marie in windesem ordinis canonicorum regularium".

B. Bernardus, Sermones de diversis.
Idem, Sermo ad clericos de conversione ad Dominum.
Idem, Parabolae.

H. S. in octavo, naar 't schijnt uit de eerste helft der 15de eeuw 2); perkament; 116 folio's hout-lederen band met sloten. Voorin: „liber monasterij beate Marie virginis in windesem prope Zwollis".

Johannes de Tambaco, Consolatorium theologicum contra quaecunque adversa.

H. S. in langwerpig quarto, blijkens den inhoud geëindigd in of na 1433; perkament; 213 folio's; hout-lederen band met sloten. Voorin: „liber monasterii beate Marie virginis in windesem".

Innocentius papa III, De officio altaris vel missae.
Algerus scholasticus, De corpore et sanguine Domini.
Urbanus papa IV, De institutione festi Eucharistiae.
Franco, De institutione Sacramenti.
Ex epistola beati Bernardi ad sacerdotem („Gloriare, sed in domino .... et de calice sanguinis bibas").
De triplici sumptione corporis et sanguinis Christi („Huius autem sanctissimi panis .... quum se denuo dabit in premium").
Ex magno Stimulo amoris [Bonaventurae] oratio („O deus meus, o amor meus, o lux — desiderijs refice dulcoratam"); quaedam notabilia („Si enim aliquis princeps — si multum vixero sicut si parum").
Qualiter sacerdos debet se habere, cum ad celebrandum accedat („Ad missam celebrandam sex considerationes — si opere compleat. Quod nobis concedat etc.").
Ex [Henrici Susonis] Horologio aeternae sapientiae („Quomodo Christus in sacramento eucaristie sit deuote suscipiendus").

---

1) Zie *Chron. Wind.* p. 571; verg. ook aldaar, p. 420 seq.

2) Aan het einde staat namelijk: „Gerardus Sartor. Lambertus Kistemaker est nomen meum". In de eerste helft nu der 15de eeuw waren er te Windesheim broeders, die Gerardus, en andere, die Lambertus heetten (zie boven, blz. 268 v.).

De fide (eene verhandeling over het geloof, met vele aanhalingen uit de schriften der Kerkvaders; 62 capitula met een proloog).

Bulla apostolica Martini papae V de veneratione Sacramenti (Romae, 7 Kal. Jun. 1429).

Constitutio domini Eugenii papae IV de festo venerabilis Sacramenti (Romae, 7 Kal. Jun. 1433).

H. S. in folio; papier en perkament; 126 folio's; hout-lederen band met sloten. Voorin: „Liber Monasterij beate Marie in Windesem Ordinis canonicorum regularium".

S. Hieronymus, Dialogus contra Pelagium.

Liber de Vitis fratrum Ordinis Praedicatorum, ex decreto magistri et priorum provincialium ordinis, Parisiis anno Domini 1256 in capitulo generali congregatorum, compilatus a G. Lemodicensis (?), tunc priore provinciali (vijf partes, voorafgegaan door eene „Epistola venerabilis patris, fratris Humberti, magistri ordinis praedicatorum, de libello qui dicitur Vitas fratrum praedicatorum" 1).

H. S. in folio; papier; 162 folio's; hout-lederen band met sloten. Voorin: „Liber monasterij beate Marie virginis in Wyndessem Ordinis canonicorum Regularium".

Henricus de Hassia, Homilia in natali S. Elizabeth viduae.

Idem, Homilia in translatione S. Elizabeth.

Albertus Magnus, De officio sive mysteriis missae.

Idem, Oratio de corpore Christi.

B. Gedrukte boeken 2).

B. Caecilius Cyprianus, Epistolae; Augustinus, Sermo de S. Cypriano; Oratio et passio S. Cypriani; Cyprianus, Libri tres contra Judaeos.

Plaats, drukker en jaartal zijn niet vermeld, doch het boek beantwoordt volkomen aan de beschrijving van n°. 520 bij Campbell, ***Annales de la typographie Néerlandaise au XV***^{e} ***siècle***, La Haye, 1874, p. 143, zoodat het zal moeten gebracht worden tot „Déventer, Richard Paffroet, vers 1477".

---

1) Zie over den vorm „Vitas" boven, blz. 273, noot 2.

2) Al deze werken zijn, met uitzondering van één, waarbij ik het vermelden zal, in folio. Voorts zijn zij allen gebonden in hout-lederen band met sloten, en voorin van Latijnsche inscriptiën voorzien, die ze doen kennen als „Libri monasterii Beate Marie Virginis in Windesem Ordinis Canonicorum Regularium prope Zwollis".

Robertus de Licio, Praedicationes a prima dominica de adventu quotidie inclusive usque ad quartam, et de festivitatibus a nativitate domini usque ad epiphaniam, cum nonnullis aliis suis praedicationibus. — Idem, Tractatus de divina caritate.

Plaats, drukker en jaartal zijn niet vermeld, doch het boek heeft genoegzame overeenkomst met n°. 4473 en 4470 bij Hain, *Repertorium bibliographicum*, Stuttg. 1826, vol. I, pars 2, p. 40, om aan gelijke herkomst te doen denken. Holtrop in zijn *Catalogus librorum saeculo XV° impressorum, quotquot in bibliotheca regia Hagana asservantur*, Hag. Com. 1856, p. 441, brengt het genoemde n°. 4470 tot „Argentorati, Joh. Mentelin, c. 1473," zoodat men het Windesheimsche exemplaar misschien tusschen 1470 en '80 plaatsen mag.

Guillermus, Sacrorum evangeliorum ac epistolarum expositiones. Daventriae.

In denzelfden band als het voorgaande. — Drukker en jaartal niet vermeld. Geheel beantwoordende aan de beschrijving van n°. 899 bij Campbell, l. c. p. 247 suiv., en dus te beschouwen als gedrukt bij „Rich. Paffroet, vers 1483".

S. **Hieronymus**, Vitae patrum sanctorum Egyptiorum, etiam eorum qui in Scythia, Thebaida atque Mesopotamia morati sunt.

In langwerpig quarto. — Verschillende bladen ontbreken, ook op het einde, zoodat plaats, drukker en jaartal niet blijken. Het boek heeft zekere overeenkomst met n°. 8594—8602 bij Hain, l. l., vol. II, pars 1, p. 55—57, zoodat het tusschen 1475 en 1500 zou kunnen gedrukt zijn. — De tabula bevat 5 ongenummerde, de tekst 168 genummeerde folio's in 2 kolommen van 58 regels met gothische letter.

Opus insigne de laudibus beatae Mariae virginis, alias Mariale appellatum. Argentinae, Martinus Simus (Flach), 1493.

Geheel overeenkomstig de beschrijving van n°. 10768 bij Hain, l. l., vol. II, pars 1, p. 359.

Gabriel Biel, Sacri canonis missae expositio. 1499.

Zonder naam van plaats en drukker. Geheel overeenkomende met n°. 3179 bij Hain.

Eusebius, Ecclesiastica historia, et **Beda**, Ecclesiastica historia gentis Anglorum. In civitate Argentinensi, 14 Martii 1500.

Achter het zoo aanstonds te noemen werk van Petrus Comestor, in denzelfden band. — In alles beantwoordende aan n°. 6714 bij Hain.

Petrus Comestor, Scholastica historia. Argentinae, 15 Julii 1500.

Zonder naam van den drukker. Volkomen gelijk aan n°. 5538 bij Hain.

Bernardinus de Busti, Mariale, de singulis festivitatibus beatae Virginis per modum sermonum tractans. Hagenaw, Henr. Gran, 1506.

Een latere druk dan n°. 4161 en 4162 bij Hain, die daarenboven te Straatsburg zijn verschenen.

Jacobus Faber Stapulensis, Quincuplex psalterium, Gallicum, Romanum, Hebraicum, Vetus, Conciliatum. Parisiis, Henr. Stephanus, 1509.

Het titelblad ontbreekt. — Het exemplaar beantwoordt aan de beschrijving van Ledeboer, *Notices bibliographiques des livres imprimés avant* 1525 *conservés dans la bibliothèque publique de Déventer*, Dev. 1867, p. 107, n°. 310. — Voorin staat geschreven: „Hunc librum contulit nobis honestus vir Symon nicolai spiker de gorcum, germanus fratris Adriani spiker de gorcum, petens instanter orationes nostras a° 1519°". Zie aangaande den Windesheimschen broeder Adrianus Spiker boven, blz 270, en verg. voorts dl. I, blz. 217 v.

Antoninus, archiepiscopus Florentinus, Historiarum pars I et II. — Rabbi Samuel Judaeus, Epistola ad Rabbi Isaac Judaeum de prophetiis Veteris Testamenti.

De titel ontbreekt, doch zie het volgende boek. — Verg. aangaande de achter pars II gevoegde, uit het Arabisch vertaalde „Epistola" van den tot het Christendom bekeerden rabbi Samuel, het boven (blz. 275) genoemde H. S., en voorts de menigte gedrukte uitgaven bij Hain, l. l., n°. 14260—14276.

Antoninus, archiepiscopus Florentinus, Historiarum pars III. Lugduni, Joa. Clein, 17 Kal. Jan. 1517.

In een afzonderlijken band. — Vroegere uitgaven van de drie partes zijn beschreven bij Hain, n°. 1159—1161.

BIJLAGE VII.

LIJST VAN NOG BESTAANDE OORSPRONKELIJKE STUKKEN EN STUKKEN IN AFSCHRIFT EN DRUK BETREFFENDE HET GENERAAL KAPITTEL VAN WINDESHEIM 1).

(Verg. boven, dl. II, blz. 64—83.)

1395 (16 Mei; Rome). Paus Bonifacius IX bevestigt, op verzoek der kloosterlingen van Windesheim, Eemstein, Mariënborn en Nieuwlicht, de door hen ontworpen bepalingen voor een Generaal Kapittel.

Afschrift van Bondam, n°. 1. Afgedrukt beneden, in Bijlage VIII. Verg. boven, dl. II, blz. 11—13, alwaar een uitvoerig overzicht van deze bul is gegeven.

1395 (6 Oct.; Utrecht). Vidimus van bovenstaande bul, op verzoek van den prior van Windesheim genomen en bekrachtigd door Hubertus, episcopus Yppusensis, suffragaan van den bisschop van Utrecht 2).

Afschrift van Bondam, n°. 2; afschrift van v. Ochten, fol. 42ʳ—42ᵛ.

---

1) Verreweg de meeste, ja bijna al deze stukken zijn te vinden in het boven, dl. II, blz. 5, noot 1, en blz. 64, noot 3, beschreven H. S. n°. 352 der Koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage, zijnde eene onder toezicht van den Utrechtschen hoogleeraar P. Bondam vervaardigde kopie der *Privilegia et Statuta Capituli Generalis Windesemensis* naar een M. S. uit het einde der 15de eeuw. — Minder volledige verzamelingen, die daarenboven de stukken meestal slechts in uittreksel bevatten, vindt men in een uit 1482 dagteekenend M. S., grootendeels geschreven door den Nymeegschen kloosterbroeder Ywan van Ochten, alsmede in het *Compendivm privilegiorum Capituli Windesemensis*, achter de uitgave der Windesheimsche *Constitutiones* van 1553 (zie over deze beide verzamelingen boven, dl. II, blz. 20, de noot, en blz. 64, noot 3). — Verschillende oude kopieën van eenige stukken, benevens enkele origineelen, allen afkomstig uit het S. Maartensklooster te Leuven, berusten in het Belgisch rijksarchief te Brussel, en zijn aldaar gecatalogiseerd in een geschreven *Inventaire des chartes du prieuré de St. Martin à Louvain* (zie boven, blz. 155).

2) Zie aangaande hem boven, dl. I, blz. 42, noot 1; 70, noot 4; 75, noot 3.

1403 (21 Oct.). Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht, vereenigt de in zijne diocese gelegene kloosters te Windesheim, Eemstein, Mariënborn, Nieuwlicht, S. Jan bij Amsterdam, S. Agnietenberg en Engelendaal, tot een Generaal Kapittel, onder bepalingen, die ook voor andere daarin op te nemen en onder hem ressorteerende conventen zullen gelden.

Afschrift van Bondam, n°. 3; afschrift van v. Ochten, fol. 42v—43v. Verg. boven, dl. II, blz. 65 v.

1403 (19 Nov.). Transfixbrief, waarbij de Deken en het Kapittel der Utrechtsche kerk tot het voorgaande hunne toestemming geven.

Afschrift van Bondam, n°. 4; afschrift van v. Ochten, fol. 43v—44r. Verg. boven, dl. II, blz. 65, noot 2.

1406 (16 Febr.; Viterbo). Paus Innocentius VII beschikt gunstig op het verzoek van Windesheim en de daarmede verbondene kloosters om vrijstelling van straf wegens onwetend handelen tegen de bepalingen voor de augustijner-orde, weleer uitgevaardigd door Benedictus XII, en draagt aan den bisschop van Utrecht op, de zaak te regelen.

Afschrift van Bondam, in n°. 5; afschrift van v. Ochten, fol. 44r—45r. Verg. boven, dl. II, blz. 66.

1406 (8 Oct.). Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht, gevolg gevende aan bovenstaande opdracht, regelt de zaak op zeer vrijgevige wijze, door te bepalen, dat men geene broeders ter studie behoeft te zenden, dat zij in afzonderlijke vertrekjes mogen slapen, enz.

Afschrift van Bondam, n°. 5; afschrift van v. Ochten, fol. 44r—45v. Verg. boven, dl. II, blz. 66 v., en zie ook beneden, op 20 Sept. 1413 (blz. 284).

1413 (20 Sept.; St. Ghislain). Peter van Ailli, als pauselijk legaat 1), bevestigt op verzoek der priors en conventen van Windesheim, Groenendaal, Rooklooster, Eemstein enz. hun Generaal Kapittel en zijne

1) Een afschrift van de verschillende „facultates", hem in deze qualiteit door paus Johannes XXIII verleend, vindt men bij Bondam als n°. 28. Zij schijnen onbekend te zijn geweest aan Paul Tschackert, die door zijne voortreffelijke monographie *Peter von Ailli*, Gotha 1877, in de kerkhistorische literatuur de leemte heeft aangevuld, waarvan ik sprak boven, dl. II, blz. 67, noot 4. Zie S. 178 van zijn genoemd werk.

statuten, alsmede zijne privilegiën en prerogatieven, waaraan hij nog andere toevoegt.

Afschrift van Bondam, n°. 7; kopie in een vidimus van 26 Aug. 1471 in het Belgisch rijksarchief (*Inventaire* als boven, n°. 5). Verg. boven, dl. II, blz. 68.

1413 (20 Sept.; St. Ghislain). Peter van Ailli, als boven, verleent aan alle bewoners van Windesheim en de daarmede verbondene kloosters tien dagen aflaat voor iederen keer, dat zij bij de woorden „Jezus", „Maria", „schoot der Maagd" en „bloed van Christus" devotelijk buigen, enz.

Afschrift van Bondam, n°. 9. Verg. boven, dl. I, blz. 194; dl. II, blz. 68, 263.

1413 (20 Sept.; St. Ghislain). Peter van Ailli, als boven, vergunt als boven, de kloostergoederen met algemeen goedvinden of volgens besluit der meerderheid in andere meer rentegevende te converteeren.

Afschrift van Bondam, n°. 16. Verg. boven, dl. II, blz. 68, en zie ook beneden, op 26 Sept. 1413 (blz. 285).

1413 (20 Sept.; St. Ghislain). Peter van Ailli, als boven, verleent vrijheid als boven, om het houden van landdagen en andere vergaderingen van wereldsche heeren, met uitzondering alleen van den vorst des lands, zooveel mogelijk te keeren, en verbiedt ten stelligste, de kloosters langer dan drie dagen als vrijplaatsen voor misdadigers, bannelingen, schuldenaars enz. te doen strekken.

Afschrift van Bondam, n°. 17. Verg. boven, dl. II, blz. 69.

1413 (20 Sept.; St. Ghislain). Peter van Ailli, als boven, schenkt als boven aan de priors, en bij hunne afwezigheid aan de suppriors, de macht, om aan hunne onderhoorigen, hoe ook genaamd, mits deze zich niet buiten het klooster bevinden, absolutie van zonden, excommunicatiën, suspensiën en interdict te geven, evenals de „minores poenitentiarii" aan het pauselijk hof.

Afschrift van Bondam, n°. 24. Zie ook beneden, op 6 Nov. 1413 (blz. 287).

1413 (20 Sept.; St. Ghislain). Peter van Ailli, als boven, vernomen hebbende en vast geloovende, dat bij het opnemen van personen in de met Windesheim verbondene kloosters geen kennelijke simonie pleegt te geschieden, machtigt als boven, ter wille der angstvalligen, de priors, om dispensatie te geven aan diegenen, die uit onwetendheid,

eenvoudigheid of op eenigerlei andere wijze mochten gehandeld hebben tegen de extravagans van paus Urbanus V, „Ne in Vinea".

Afschrift van Bondam, n°. 25.

1413 (20 Sept.; St. Ghislain). Peter van Ailli, als boven, verleent als boven dispensatie van zekere artikelen in de statuten van paus Benedictus XII, vooral van de bepaling, dat de broeders elders ter studie moeten worden gezonden, en dat zij geene afzonderlijke cellen mogen bewonen.

Afschrift van Bondam, n°. 26. Verg. de boven genoemde pauselijke beschikking van 16 Febr. 1406, en de bisschoppelijke regeling van 8 Oct. daaraanvolgende (blz. 282).

1413 (26 Sept.; St. Ghislain). Peter van Ailli, als boven, geeft verlof als boven, tot het vieren van missen op draagbare altaren, alsmede tot het lezen van missen en het waarnemen van de kanonieke uren enz. met gesloten deuren en zonder klokgeklep in tijden van interdict, met strenge uitsluiting echter van degenen, die tot dit laatste aanleiding hebben gegeven of die speciaal zijn aangewezen.

Afschrift van Bondam, n°. 11. Verg. boven, dl. II, blz. 69, en zie ook beneden, op 6 Nov. 1413 (blz. 285).

1413 (26 Sept.; St. Ghislain). Peter van Ailli, als boven, staat toe als boven, dat men wederkeerig in elkanders kloosters de kanonieke uren, den „cursus B. Virginis" en alle andere, tot den goddelijken dienst betrekkelijke zaken mag waarnemen, alsmede dat de voorlezers in de eetzaal op de vastendagen vooraf iets mogen nuttigen, ten einde hunne taak beter te kunnen volbrengen.

Afschrift van Bondam, n°. 14. Verg. boven, dl. II, blz. 68.

1413 (26 Sept.; St. Ghislain). Peter van Ailli, als boven, ten einde gemoedsbezwaren, die bestaan mochten, weg te nemen, geeft als boven absolutie voor het bezit van minder rechtvaardig door de schenkers verkregen goederen, alsmede van dwalingen, nalatigheden enz., bij verkiezingen begaan.

Afschrift van Bondam, n°. 15. Verg. beneden, op 6 Nov. 1413 (blz. 286).

1413 (26 Sept.; St. Ghislain). Peter van Ailli, als boven, staat toe als boven, zoodanige geëxcommuniceerden, die niet speciaal zijn aangewezen, niet te vermijden.

Afschrift van Bondam, n°. 22.

1413 (26 Sept.; St. Ghislain). Peter van Ailli, als boven, geeft verlof als boven, om zonder eenig gewetensbezwaar goederen, waarin ook bestaande, te converteeren in zoodanige andere zaken, als het klooster of de meerderheid der broeders nuttiger oordeelen zal.

Afschrift van Bondam, n°. 27. Zie ook boven, op 20 sept. 1413 (blz. 283).

1413 (26 Sept.; St. Ghislain). Peter van Ailli, als boven, ten einde voor de gewetensrust der broederen te waken, ontslaat hen als boven van alle tienden voor eigen bebouwd land en eigen gewonnen vee, binnen of omtrent de palen hunner kloosters.

Afschrift van Bondam, n°. 58. Verg. boven, dl. II, blz. 69.

1413 (8 Oct.; Kamerijk). Peter van Ailli, als boven, verklaart als boven, dat men niet gehouden is, iemand, van wat staat of rang, bij zijne „blijde inkomst" of „eerste beden" in de kloosters te ontvangen, tenzij men zelf hem de ontvangst waardig mocht achten.

Afschrift van Bondam, n°. 13. Verg. boven, dl. II, blz. 69, en zie ook beneden, op 1 Febr. 1452.

1413 (6 Nov.; Verdun). Peter van Ailli, als boven, geeft verlof als boven, om één jaar en veertig dagen aflaat te schenken aan elk der onderhoorige huisgenooten en familiares, die de collatie of exhortatie van het begin tot het einde met een verslagen hart zullen hebben bijgewoond.

Afschrift van Bondam, n°. 8. Verg. boven, dl. I, blz. 194; dl. II, blz. 68, 263.

1413 (6 Nov.; Verdun). Peter van Ailli, als boven, geeft verlof als boven, om missen te houden op draagbare altaren; voorts, om in tijden van interdict, met strenge uitsluiting echter van degenen, die daartoe aanleiding hebben gegeven of die speciaal zijn aangewezen, met gesloten deuren en zonder klokgeklep missen te vieren en de kanonieke uren waar te nemen; eindelijk, om in de genoemde tijden, zoo dit noodig mocht zijn, aan alle bewoners van het klooster, hoe ook genaamd, de sacramenten der stervenden toe te dienen en hun eene kerkelijke begrafenis te geven.

Afschrift van Bondam, n°. 10. Blijkbaar eene nadere uitbreiding van het vroeger gegeven verlof (zie boven, op 26 Sept. 1413; blz 284).

1413 (6 Nov.; Verdun). Peter van Ailli, als boven, verleent aan Windesheim en de daarmede verbondene of nog te verbinden kloosters,

dat de bisschoppen der eigene diocesen of hunne vicarissen alle wijdingen en andere plechtige handelingen kosteloos en om Godswil moeten doen, en dat, bij onverhoopte weigering, de bisschoppen of suffraganen van andere diocesen ze evenzeer mogen volbrengen.

Afschrift van Bondam, n°. 12. Verg. boven, dl. II, blz. 69, en zie ook beneden, op 22 Nov. 1436, 22 Jan. 1460 en 26 Aug. 1486.

1413 (6 Nov.; Verdun). Peter van Ailli, als boven, staat toe als boven, dat men goederen, die door woeker of op andere onrechtvaardige wijze zijn verkregen, maar waarvan de ware eigenaars of erfgenamen niet bekend zijn, vrij mag aannemen, behouden en in het belang des kloosters of der kloosterlingen converteeren, mits men voor de zielen der personen, van wie deze goederen ontvangen zijn of zullen worden, veelvuldig bidde.

Afschrift van Bondam, n°. 18. Verg. boven, dl. II, blz. 68 v., en zie eene dergelijke, minder uitgebreide vergunning boven, op 26 Sept. 1413 (blz. 284).

1413 (6 Nov.; Verdun). Peter van Ailli, als boven, vergunt als boven, ondanks de gewoonte der gansche Kerk en niettegenstaande de traditiën der Kerkvaders, van Kruisverheffing tot Paschen zonder eenig gewetensbeswaar vóór het aanbreken van den dag missen te vieren en de priem en de terts te lezen of te zingen.

Afschrift van Bondam, n°. 19. Verg. boven, dl. II, blz. 68.

1413 (6 Nov.; Verdun). Peter van Ailli, als boven, zelf met andere zaken bezig, en daardoor niet in staat de taak zoo goed te volbrengen als hij zou wenschen, draagt aan de Dekens van S. Salvator te Utrecht en van S. Rumoldus te Mechelen op, om, daartoe aangezocht, alle „libertationes, fundationes, erectiones, dotationes", alsmede alle „donationes, gratias, indulgentias, prerogativas, immunitates, exemptiones et privilegia", onder welken titel en door wien ook aan Windesheim en de daarmede verbondene kloosters te zamen of afzonderlijk geschonken, ten spoedigste te „laudare, approbare, ratificare, autorizare et confirmare".

Afschrift van Bondam, n°. 20.

1413 (6 Nov.; Verdun). Peter van Ailli, als boven, staat toe als boven, om, indien geëxcommuniceerden of geïnterdiceerden, „quod saepius consuevit", in de kloosters en de daaraan verbonden kapellen en andere plaatsen vertoeven, na hun vertrek de kerkelijke diensten vrijelijk te volbrengen.

Afschrift van Bondam, n°. 21.

1413 (6 Nov.; Verdun). Peter van Ailli, als boven, machtigt als boven de priors tot het geven van absolutie aan al hunne onderhoorigen en alle in hunne kloosters vertoevenden, zelfs indien deze priesters of andere kerkelijke personen hebben geslagen, wapenen gedragen, met dobbelsteenen gespeeld, taveernen en andere verboden plaatsen bezocht, met geëxcommuniceerden omgegaan, meineeden en andere zonden gepleegd, kanonieke uren verzuimd, enz. 1).

Afschrift van Bondam, n°. 23. Verg. ook boven, op 20 Sept. 1413 (blz. 283).

1420 (18 Maart; Florence). „Bulla Domini Martini Papae quinti de multis et gratiosis privilegiis, Generali Capitulo nostro concessis."

Afschrift van Bondam, n°. 29, alwaar de bovenstaande omschrijving als opschrift wordt gevonden; kopie in H. S. n°. 351 der Koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage (ongepagineerd; in het 1ste gedeelte). Zie over deze bul, die men de tweede grondwet van het Kapittel zou kunnen noemen en waarvan in alle Windesheimsche kloosters een afschrift aanwezig was, boven, dl. II, blz. 70—73. Zij is in haar geheel te vinden in het „Compendivm privilegiorvm" (achter de *Constitutiones* van 1553), p. 4—14. Wijl zij eveneens is afgedrukt bij Miraeus en Foppens, *Opera diplomatica et historica*, Brux. 1723, tom. III, p. 444—447, heb ik niet noodig geacht, haar in de Bijlagen op te nemen. — Zie voorts de bevestiging en uitbreiding van deze bul door paus Sixtus IV beneden, op 19 Nov. 1474.

1420 (18 Maart; Florence). Paus Martinus V vergunt aan den prior van Windesheim, of in diens plaats aan de visitatoren van wege het Generaal Kapittel, alsmede aan de priors en rectors van alle met Windesheim verbonden mannen- en vrouwenkloosters, aan alle bij hen inwonenden of tijdelijk vertoevenden de biecht af te hooren, hun absolutie te geven en poenitentie op te leggen, hun de sacramenten toe te dienen, geloften, door hen gedaan, in andere vrome werken om te zetten, hun ééns om de drie jaren absolutie te geven van zoodanige zaken, waardoor zij, vóór of ná hunne intrede in de Orde, het oordeel der excommunicatie of van irregulariteit 2) hebben beloopen, enz.

Afschrift van Bondam, n°. 30. Verg. boven, dl. II, blz. 73.

1428 (22 Oct.; Rome). Paus Martinus V draagt aan de proosten van S. Andreas en van B. Maria ad Gradus, beiden te Keulen, alsmede

---

1) Al de genoemde privilegiën, door Peter van Ailli aan het Generaal Kapittel van Windesheim geschonken, kan men tot enkele punten herleid vinden in een stuk, dat in het afschrift van Bondam voorkomt als n°. 6.

2) Zie over de „nota irregularitatis" boven, dl. I, blz. 106 v. en 250.

aan den proost van S. Maarten te Emmerik op, zoodanige schikkingen te treffen, dat de vereeniging der Kapittels van Nuis en van Windesheim volgens beider aanzoek kunne plaats hebben.

Afschrift van Bondam, in n°. 32, en nogmaals in n°. 40 (zie beneden, op 31 Aug. 1430 en 27 Dec. 1434); afschrift van v. Ochten, fol. 48ʳ—49ʳ. Verg. boven, dl. II, blz. 20, de noot, 24 en 73, noot 4, en zie beneden, op 4 Mei en 31 Aug. 1430.

1430 (4 Mei; S. Elisabethsklooster bij Brielle 1)). Acte, waarbij het Generaal Kapittel van Windesheim verklaart, de kloosters, die tot dusverre het Kapittel van Nuis vormden, op zekere voorwaarden „gratiose et fraternaliter adunare et inseparabiliter incorporare".

Afschrift bij Bondam, in n°. 32; afschrift van v. Ochten, fol. 49ᵛ—51ʳ. Verg. boven, dl. II, blz. 25—27, en zie beneden, op 31 Aug. 1430.

1430 (31 Aug.; Keulen). Schikking, waarbij de proosten van S. Andreas en van B. Maria ad Gradus, beiden te Keulen, volgens de opdracht van den Paus en de verklaring van het Generaal Kapittel van Windesheim, de vereeniging van het Kapittel van Nuis met dit laatste regelen.

Afschrift van Bondam, n°. 32; afschrift van v. Ochten, fol. 49ʳ—52ᵛ. Verg. boven, dl. II, blz. 27 v., en zie op 22 Oct. 1428 en 4 Mei 1430.

1431 (11 Nov.; Rome). Paus Eugenius IV draagt aan den abt van S. Jacob te Luik, den deken van S. Salvator te Utrecht, en den officiaal van Keulen op, alle tijdelijke en geestelijke goederen, behoorende aan Windesheim en de daarmede verbondene kloosters, te beschermen, en een iegelijk, van wat rang of staat, die ze mocht aanranden, op 's Pausen gezag en zonder recht van appèl met de kerkelijke censuur te straffen, desnoods met hulp van den wereldlijken arm.

Afschrift van Bondam, n°. 33, en nogmaals in n°. 56; afschrift van

1) Aan dit stuk zou naar tijdsorde moeten voorafgaan eene bul, gedagteekend Rome, 26 Mei 1429, waarin paus Martinus V, tot meerdere verheffing van het Sacrament des altaars, uitbreiding geeft aan de aflaten, door zijn voorganger Urbanus IV aan de viering van den H. Sacramentsdag verbonden. Deze b komt niet slechts in het afschrift van Bondam als n°. 31, maar ook in dat v v. Ochten, fol. 53ʳ—54ʳ, volledig voor, en werd ook blijkens het „Compend privilegiorum", p. 20, door de Windesheimers geacht, tot de privilegiën hun Kapittel te behooren. Nochtans heb ik haar niet opgenomen, wijl zij geheel algemeenen aard is en nergens een spoor van speciëele bestem vertoont.

v. Ochten, fol 11v—13r; afschrift in een vidimus van 16 Januari 1478, en in een dito van 18 Juni 1484, beiden berustende in het Belgisch rijksarchief (*Inventaire* als boven, n°. 17 en 16). Verg. boven, dl. II, blz. 73 v., en zie beneden, op 17 Juli 1477 en 16 Nov. 1486.

1434 (14 Aug.; Bazel). De kardinaal Julianus Sancti Angeli, als pauselijk legaat in Duitschland, geeft verlof om in nieuw opgerichte kloosters, die onder het Kapittel van Windesheim staan, maar wier kerken en altaren nog niet gewijd zijn, de mis op draagbare altaren te vieren, de kanonieke uren te zingen, de eucharistie en het laatste oliesel toe te dienen, enz.

Afschrift van Bondam, n°. 43; afschrift van v. Ochten, fol. 59v—60r. Verg. boven, dl. II, blz. 75.

1434 (27 Dec.; Bazel). Het Concilie van Bazel, onder het voorzitterschap van den zooeven genoemden kardinaal en legaat Julianus, bevestigt de drie pauselijke voorrechtsbrieven, door Martinus V onder dagteekening van Florence, 18 Maart 1420, en Rome, 22 Oct. 1428, geschonken, en draagt aan de proosten van B. Maria ad Gradus te Keulen, S. Jan te Utrecht, en S. Maarten te Emmerik op, alles, wat in die brieven is vervat, ongeschonden te bewaren en tegen een iegelijk, van wat rang of staat, te beschermen.

Afschrift van Bondam, n°. 40; afschrift van v. Ochten, fol. 54r—55v.

1435 (28 Maart; Bazel 1)). Het Concilie van Bazel, onlangs vernomen hebbende, dat sommige vorsten, hertogen, graven, baronnen en andere wereldlijke machthebbers op verschillende wijzen overlast hebben gedaan en nog doen aan kloosters, in het bisdom van Utrecht gelegen en tot het Kapittel van Windesheim behoorende, draagt aan den aartsbisschop van Keulen, den deken van de Utrechtsche kerk, en dien van S. Maria te Dordrecht op, de bedoelde kloosters en hunne goederen tegen zulke aanslagen te beschermen.

Afschrift van Bondam, n°. 44. Verg. boven, dl. II, blz. 76.

1435 (10 Oct.; Bazel). Julianus Sancti Angeli, als boven, geeft

1) Aan dit stuk zou naar tijdsorde moeten voorafgaan een schrijven van het Concilie van Bazel, d.d. 25 Januari 1435, waarbij aan den prior van Windesheim en dien van Wittenburg volmacht wordt verleend tot volledige en onbelemmerde kloosterhervorming in het hertogdom Brunswijk en de bisdommen Hildesheim, Halberstadt en Verden (verg. boven, dl. II, blz. 76, alwaar tevens de plaatsen zijn vermeld, waar dit schrijven is afgedrukt). Ik heb het echter niet opgenomen, wijl het geen rechtstreeksche betrekking op het Kapittel van Windesheim heeft.

aan Windesheim en alle daarmede verbondene kloosters verlof, alle soorten van tienden, waaruit ook verkregen, uit de hand van leeken te koopen.

Afschrift van Bondam, n°. 42; afschrift van v. Ochten, fol. 59r—59v. Verg. boven, dl. II, blz. 75.

1436 (8 Nov.; Bologne). Paus Eugenius IV staat toe, dat het Generaal Kapittel van Windesheim alle punten wijzige, waarin de Statuten van de Privilegiën verschillen.

Afschrift van Bondam, n°. 34; afschrift van v. Ochten, fol. 4v—5r. Verg. ook beneden, op 8 Nov. 1436.

1436 (8 Nov.; Bologne). Paus Eugenius IV, vernomen hebbende, dat verschillende zoowel geestelijke als wereldlijke heeren meermalen bij het Generaal Kapittel van Windesheim aandringen op de inlijving van kloosters, en dat hieruit bij weigering vaak onaangenaamheden voor de kloosterhoofden ontstaan, alsmede dat laatstgenoemden, uit vrees voor de menschelijke zwakheid, veel bezwaar hebben tegen de zielzorg in vrouwenconventen, verbiedt uitdrukkelijk, voortaan zoodanige conventen op te nemen, met uitzondering van het O. L. Vrouwe-klooster te Gent en Faconshof te Antwerpen.

Afschrift van Bondam, n°. 35; afschrift van v. Ochten, fol. 6v. Verg. boven, dl. II, blz. 74, en dl. III, blz. 218 v., 220. Zie voorts beneden, op 22 Jan. 1460 (blz. 292 v.).

1436 (8 Nov.; Bologne). Paus Eugenius IV machtigt de proosten van S. Maria te Emmerik en te Utrecht, alsmede den deken van S. Salvator in laatstgenoemde stad, de verschilpunten weg te nemen, die ter zake der donaten tusschen de Statuten en de Privilegiën van het Windesheimsch kapittel bestaan.

Afschrift van Bondam, n°. 37, en nogmaals in n°. 39; afschrift van v. Ochten, fol. 5r—6r. Verg. boven, dl. I, blz. 117, en dl. II, blz. 74. Zie voorts boven, op 8 Nov. 1436, alsmede beneden, op 21 Juli 1445 (blz. 292).

1436 (22 Nov.; Bologne). Paus Eugenius IV staat, ondanks alle kerkelijke bepalingen, die er mede in strijd mochten zijn, aan de kloosterlingen van het Windesheimsch kapittel toe, bij de bestaande oneenigheden over het bestuur der metropolitaan- en kathedraalkerken, de bevordering tot kerkelijke rangen evenzeer van andere katholieke bisschoppen te ontvangen, en kerkelijke boeken, kelken, kleederen enz. door hen te doen wijden.

Afschrift van Bondam, n°. 36; afschrift van v. Ochten, fol. 6r—6v.

Verg. boven, dl. II, blz. 75, en zie ook op 6 Nov. 1413 (blz. 285 v.), 22 Jan. 1460 (blz. 292 v.) en 26 Aug. 1486 (blz. 297).

1437 (1 Oct.; Bazel). Het Concilie van Bazel vergunt aan alle priors van het Windesheimsch kapittel, zonder iemands verdere goedkeuring uit alle kerken, kloosters en andere plaatsen, ook uit de stad Keulen, reliquieën aan te werven, ten geschenke te ontvangen, te plaatsen en te bewaren.

Afschrift van Bondam, n°. 41. Authentieke kopie in het stedelijk archief van Deventer, n°. 919 (*Inventaris van het Deventer-archief*, Dev. 1870, blz. 183); kopie in een vidimus van 26 Aug. 1471 in het Belgisch rijksarchief (*Inventaire* als boven, n°. 19). Verg. boven, dl. II, blz. 76.

1438 (29 Nov.; Ferrara). Paus Eugenius IV, vernomen hebbende, dat Willem [Vornken], prior van Windesheim, wegens zijne gehoorzaamheid aan den rechtmatigen Utrechtschen bisschop Rudolf is geëxcommuniceerd en van zijn prioraat vervallen, waardoor niet slechts hij en zijne medebroeders, maar ook andere kloosters van het Kapittel in niet geringe moeilijkheden zijn gekomen, verklaart alle kerkelijke straffen, tegen hem geslagen, van onwaarde, en vermaant een iegelijk, van wat rang of staat, hem en de andere leden van het Kapittel of hunne kloosters in eere te houden en bij te staan.

Afschrift van Bondam, n°. 38; afschrift van v. Ochten, fol. 58ʳ—59ʳ. Verg. boven, dl. II, blz. 116.

1440 (1 Sept.; Florence). Kardinaal Antonius van Bologne doet kond aan de kloosterlingen van Mariënwald 1) en de andere conventen der Vereeniging 2), in welk bisdom ook gelegen, dat paus Eugenius IV op zijn verzoek „oraculo vivae vocis suae sine alia desuper literarum apostolicarum confectione" heeft toegestaan, dat zij geene geëxcommuniceerden behoeven te vermijden, bij ziekte niet gehouden zijn de kanonieke uren te lezen, te huis de aflaten kunnen verdienen, die door den Paus aan het bezoeken van zekere kerken binnen en buiten Rome zijn verbonden, enz.

Afschrift van Bondam, n°. 49, en nogmaals in n°. 56; afschrift van v. Ochten, fol. 13ʳ—13ᵛ; kopie in een vidimus van 16 Januari 1478 in het Belgisch rijksarchief (*Inventaire* als boven, n°. 22). Verg. boven, dl. II, blz. 76, noot 5, en zie voorts beneden, op 17 Juli 1477 (blz. 295).

---

1) Meer bekend onder den naam van Frendeswege. Zie boven, blz. 28.

2) „Dictae Societatis". Uit het voorafgaande blijkt niet, welke „Societas" is bedoeld, maar dat het die van Windesheim is, volgt eensdeels uit den naam Mariënwald, anderdeels uit de opneming van het stuk onder de privilegiën van het Kapittel.

1445 (21 Juli; Utrecht). Henricus Rayscop, proost van S. Maria, en Wouterus Grauwert, deken van S. Salvator, beiden te Utrecht, gevolg gevende aan de opdracht, hun door paus Eugenius IV gedaan, maken, na overleg met het Generaal Kapittel, de noodige bepalingen aangaande de opneming, het aantal, de kleeding enz. enz. der donaten.

Afschrift van Bondam, n°. 39; afschrift van v. Ochten, fol. 56r—57v. Verg. boven, dl. I, blz. 117, en dl. II, blz. 74, noot 2, en zie boven, op 8 Nov. 1436 (blz. 290).

1451 (23 Aug.; Zwolle). Nicolaas van Cusa, als pauselijk legaat, verleent, gelijk hij het ook in sommige gedeelten van Duitschland heeft gedaan, vijftig dagen aflaat aan iederen tot het Kapittel van Windesheim behoorenden priester voor elken keer, dat hij aan het begin en het einde der mis zekere woorden voor den Paus en den Bisschop in het gebed opnemen zal.

Afschrift van Bondam, n°. 45; afschrift van v. Ochten, fol. 60v; kopie in H. S. n°. 351 der Koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage (ongepagineerd; einde van het 1ste gedeelte). Verg. boven, dl. II, blz. 38, noot 4, en 77, noot 1.

1451 (23 Aug.; Zwolle). Nicolaas van Cusa, als boven, verleent aan de priors van alle tot het Kapittel van Windesheim behoorende kloosters volmacht, om hunne onderhoorigen, die zich castreeren of op andere wijze verminken en aan de gevolgen daarvan sterven, buiten het kerkhof en heimelijk te kunnen begraven.

Afschrift van Bondam, n°. 47; afschrift van v. Ochten, fol. 7r; kopie in een vidimus van 26 Augustus 1471 in het Belgisch rijksarchief (*Inventaire* als boven, n°. 24). Verg. boven, dl. II, blz. 77, noot 1, waar de woorden zijn afgedrukt.

1452 (1 Febr.; Brussel). Nicolaas van Cusa, als boven, geeft ter wille van Windesheim, Groenendaal, Rooklooster, Zevenborren en de overige kloosters der Vereeniging, bevestiging en uitbreiding aan het door Peter van Ailli geschonken privilegie betreffende het niet verplicht zijn tot het toelaten van „blijde inkomsten" en „eerste beden."

Afschrift van Bondam, n°. 59. Verg. boven, dl. II, blz. 77, noot 1, en zie op 8 Oct. 1413 (blz. 285).

1460 (22 Jan.; Rome). Paus Pius II geeft aan de priors, rectors en kloosters van het Kapittel verlof, over hunne onderhoorigen dezelfde zielzorg uit te oefenen als de parochie-pastoors; alle wijdingen door onverschillig welke katholieke bisschoppen te doen geschieden, ingeval

hunne eigene ze niet gratis willen volbrengen; kerken en altaren in hunne kloosters op te richten, af te breken of te herstellen, indien hunne bisschoppen langer dan eene maand met de toestemming wachten; de door de bisschoppen in parochie-kerken aangestelde, maar tot het Kapittel behoorende reguliere kanunniken zonder verlof der eerstgenoemden terug te roepen, enz. Voorts verbiedt hij aan alle bisschoppen, tenzij met toestemming van het Kapittel, den leden der Vereeniging de zielzorg, visitatie of ander toezicht over eenig vrouwenconvent op te leggen, de broeders uit hunne conventen te roepen, enz. enz.

Afschrift van Bondam, n°. 46; afschrift van v. Ochten, fol. 3v—4v. Verg. boven, dl. II, blz. 78, 82 v., en zie ook op 6 Nov. 1413 (blz. 285 v.), 8 Nov. 1436 (blz. 290), 22 Nov. 1436 (blz. 290), 19 Nov. 1474 (blz. 294) en 26 Aug. 1486 (blz. 297).

1461 (29 Juni). David van Bourgondië, bisschop van Utrecht, ter visitatie van het klooster te Windesheim twee afgevaardigden gezonden hebbende, die aldaar als zoodanig niet waren toegelaten op grond van de vrijstelling van visitatie, die men beweerde aan alle tot het Kapittel behoorende kloosters bij privilegie geschonken en meer dan zestig jaren door hen genoten te zijn 1), doet, na verschijning van een afgevaardigde der Windesheimers voor zijnen officiaal, voor zich en zijne opvolgers afstand van het recht van visitatie, reformatie en correctie in de genoemde kloosters, zoovele zij in zijne diocese zijn gelegen, en laat tot meerdere bekrachtiging hiervan den door hem gezegelden brief ook door de dekens en kapittels der vijf Utrechtsche kerken goedkeuren en bezegelen.

Afschrift van Bondam, n°. 48, en nogmaals in n°. 56; afschrift van v. Ochten, fol. 13v—15r; kopie in een vidimus van 16 Januari 1478 in het

---

1) Reeds in de bul van Bonifacius IX (1395) was aan het Generaal Kapittel van Windesheim volledig gezag over de daartoe behoorende kloosters, en namens het Kapittel aan zijne eigene visitatoren volmacht tot visitatie en correctie dier kloosters verleend (zie beneden, in Bijlage VIII, en verg. boven, dl. II, blz. 12 en 13). In de bul van Martinus V (18 Maart 1420) was niet slechts dit beginsel van autonomie streng bewaard, maar daarenboven alle bisschoppelijk oppergezag illusoir gemaakt door bepalingen als deze: „Ac quicquid in contrarium per locorum ordinarios aut alios quoscumque quouismodo attemptari contigerit, predicta apostolica auctoritate irritum et inane decernimus per presentes" (zie Miraeus en Foppens, l. l., tom. III, p. 447). Het betrof alles het recht van exemtie, waarover men zien kan boven, dl. II, blz. 82, en dat in de zoo aanstonds te noemen bul van 19 Nov. 1474 werd gehandhaafd. Zie vooral ook nog beneden, op 1521 (blz. 301).

Belgisch rijksarchief (*Inventaire* als boven, n°. 35). Verg. boven, dl. II, blz. 77 v., en zie vooral aldaar, blz. 132—135; voorts ook beneden, op 17 Juli 1477 (blz. 295) en 1521 (blz. 301).

1474 (19 Nov.; Rome). Paus Sixtus IV bevestigt de door Martinus V toegekende voorrechten, en breidt ze verder uit, door te bepalen, dat de bisschoppen, op straffe van interdict en suspensie, zich niet mogen mengen in de visitatie en correctie der tot het Kapittel behoorende kloosters; dat deze laatsten slechts aan hunne eigene statuten, niet aan synodale en provinciale bepalingen gehouden zijn; dat de absolutie wegens zaken van excommunicatie en irregulariteit, in plaats van om de drie jaren, zoo dikwijls dit noodig zal wezen, door de priors en rectors mag worden gegeven; dat laatstgenoemden aan al de onderhoorigen van het Kapittel ééns in het leven en ééns bij het sterven volledigen aflaat van alle zonde mogen schenken, enz. 1).

Afschrift van Bondam, n°. 50; afschrift van v. Ochten, fol. 7v—8v. Verg. boven, dl. II, blz. 78, 135, en zie op 18 Maart 1420 (blz. 287) en 22 Jan. 1460 (blz. 292 v.).

1474 (19 Nov.; Rome). Korter en duidelijker redactie van de voorgaande bul, eveneens door den Paus afgegeven 2).

Afschrift van Bondam, n°. 57; afschrift van v. Ochten, fol. 15v—16v. Verg. boven, dl. II, blz. 78, noot 4. In de bul zelve staat: „prout in nostris inde confectis literis plenius continetur".

---

1) Bij besluit van het Generaal Kapittel werd in het eerstvolgend jaar 1475 bepaald, dat deze drie absolutiën slechts hen zouden gelden, „qui in regulari observantia, aut in capituli et suorum priorum obedientia vivunt", terwijl daarvan werden uitgesloten alle „inobedientes et rebelles" enz. (zie het gansche besluit bij Bondam, n°. 51). De formulieren der drie absolutiën dragen de volgende opschriften: „Forma absolutionis a censuris ecclesiasticis" (bij Bondam, n°. 53); „Forma absolutionis pro remissione a peccatis in vita conferenda" (n°. 54); „Forma absolutionis pro remissione a peccatis in mortis articulo conferenda" (n°. 55). Verg. met dit alles boven, dl. II, blz. 181, noot 6.

2) Tusschen dit en het volgende stuk ligt het jubeljaar 1475. Bij gelegenheid daarvan verleende de Paus als naar gewoonte een grooten aflaat. Aan het Generaal Kapittel van Windesheim liet hij over, voor de daaraan onderhoorigen de bijzondere vrome werken of geestelijke oefeningen vast te stellen, waardoor die aflaat moest worden verworven. Het Generaal Kapittel bepaalde voor de broeders en zusters een zwijgen gedurende het gansche jaar, één dag per week; voor de priors en procurators het geknield lezen van de zeven boetpsalmen met de litanieën gedurende het gansche jaar, ééns in de week; voor de leekebroeders, donaten en familiaren een wekelijksch geknield lezen van „tria serta beatae Mariae" en van één „pater noster" bij ieder altaar. Deze „Statuta pro

1477 (17 Juli; Rome). Paus Sixtus IV bekrachtigt de voorrechtsbrieven, weleer door paus Eugenius IV, kardinaal Antonius van Bologne, en bisschop David van Bourgondië verleend, alsmede alle privilegiën, door verschillende pausen, legaten. keizers, koningen en andere vorsten aan het Kapittel van Windesheim en zijne respectieve kloosters geschonken; hij machtigt de door Eugenius IV benoemde beschermers van de goederen dier kloosters, hunne taak te volbrengen, en neemt alle bezwaren weg, die uit mogelijken twijfel aan de rechtsbevoegdheid der verschillende begunstigers konden ontstaan zijn.

Afschrift van Bondam, n°. 56; afschrift van v. Ochten, fol. 8v—18r; kopie in een vidimus van 16 Januari 1478 in het Belgisch rijksarchief (*Inventaire* als boven, n°. 17). Verg. boven, dl. II, blz. 78, noot 3 en blz. 81, en zie op 11 Nov. 1431 (blz. 288), 1 Sept. 1440 (blz. 291) en 29 Juni 1461 (blz. 293).

1485 (11 Jan.; Rome 1). Paus Innocentius VIII, daartoe aangezocht door het Kapittel van Windesheim, dat voor zijne privilegiën de goedkeuring van alle opvolgende pausen wenscht, bekrachtigt de voorrechtsbrieven zijner voorgangers, alsof zij van woord tot woord in deze bul waren opgenomen, en verleent daarenboven, tot nog meerder rust der kloosterlingen, alle voorrechten, gunsten en exemtiën, aan de Cisterciensers en Karthuizers geschonken.

Afschrift van Bondam, n°. 60 2). Verg. boven, dl. II, blz. 79, noot 1, en blz. 81, noot 2, en zie ook beneden, op 1513 (blz. 300 v.).

---

singulis personis agenda ad promerendum indulgentiam" staan in het afschrift van Bondam, n°. 52. Verg. boven, dl. II, blz. 131.

1) In het stuk zelf staat 1484 (niet in cijfers, maar in woorden). Dat echter naar latere schrijfwijze 1485 bedoeld is, blijkt hieruit, dat Innocentius VIII den 24sten Augustus 1484 tot paus werd gekozen (zie bijv. Potthast, *Wegweiser*, Supplement, S. 266). Wij hebben hier te doen met de vroegere onregelmatigheid in het dateeren van stukken, naar gelang van den dag, dien men als uitgangspunt aannam (bijv. 25 Dec., 1 Jan., 25 Maart, Paschen). Hoe willekeurig men daarbij te werk ging, blijkt wel het meest hieruit, dat dezelfde persoon het jaar nu eens op den éénen, dan weer op den anderen dag begon. Zoo bijv. menige paus. Ja, Eugenius IV, die bij bulle van 1440 aan de gansche Kerk beval, het jaar voortaan met Kerstmis aan te vangen, hield zich niet altijd aan zijne eigene bepaling, die ook door zijne opvolgers vaak werd veronachtzaamd (zie *L'art de vérifier les dates*, 3me éd., Par. 1783, tome I, p. 324). Wat Innocentius VIII betreft, in zijne bullen begint hij het jaar soms met 1 Januari, soms met 25 Maart (zie *L'art* etc., tome I, p. 328).

2) Dit en de volgende stukkken komen in het afschrift van v. Ochten, wijl het in 1482 geëindigd werd, niet meer voor.

1485 (11 Jan.; Rome 1). Paus Innocentius VIII draagt aan de abten van S. Laurens buiten Utrecht, S. Jacob buiten Mainz, en S. Maarten te Keulen op, alles, wat in de voorgaande bul gezegd is, te handhaven, en de tegenstrevers met kerkelijke straffen en andere rechtsmiddelen te treffen, zonder recht van appèl, en met inroeping, zoo noodig, van den wereldlijken arm.

Afschrift van Bondam, n°. 61. Verg. boven, dl. II, blz. 79, noot 1.

1486 (11 Apr.; Rome 2). Paus Innocentius VIII verleent aan het Kapittel van Windesheim al de privilegiën, door zijne voorgangers, en laatstelijk door Sixtus IV bij bulle van 23 Aug. 1477 3), aan de Lateraansche congregatie 4) geschonken, zooals volkomen vrijstelling van alle bisschoppelijke macht en rechtspraak, „utpote prorsus exempta", van alle pauselijke tienden, van alle verplichting tot zielzorg over vrouwelijke kloosterlingen, enz., alsmede verlof om parochiale kerken van priesters te voorzien, eens iegelijks biecht te hooren en hem het H. Sacrament toe te dienen, evenals de Minderbroeders en de Predikheeren in het openbaar te preeken, enz., voorts vergunning aan den prior superior, de visitatoren, de prioren en de plaatsvervangers dezer laatsten bij afwezigheid, om aan hunne onderhoorigen absolutie van excommunicatie, interdict en suspensie te verleenen, enz. enz.

Afschrift van Bondam, n°. 62. De bul is in haar geheel afgedrukt in het „Compendivm privilegiorvm", p. 24—47. Verg. voorts boven, dl. II, blz. 79, 82, 313—317, en zie beneden, op 6, 19 en 23 Maart 1487 (blz. 297—299), alsmede op 28 Jan. 1520 en 1521 (blz. 301).

1486 (26 Aug.; Rome 5). Paus Innocentius VIII verklaart alle

---

1) Ook hier staat in het stuk zelf 1484.

2) Dat met het hier genoemde jaar 1486 geen ander dan het onze bedoeld is, blijkt uit de bijvoeging „Pontificatus nostri anno secundo".

3) Deze bul, waarin tevens die van Martinus V, Eugenius IV, Nicolaas V enz. enz. in hoofdzaak zijn opgenomen, is geheel afgedrukt in het boven, dl. I, blz. 94, noot 5, genoemde werk van Pennottus, *Generalis totivs sacri ordinis clericorvm canonicorvm historia tripartita*, lib. III, cap. 31 (in de, met uitzondering van titel en voorwerk, volkomen aan elkander gelijke uitgaven van Col. 1630 en Col. 1645, p. 707—715).

4) Zie over deze aanzienlijkste van alle congregatiën van augustijner-regulieren boven, dl. II, blz. 79, noot 3.

5) „Pontificatus nostri anno secundo". Dus niet de dag der benoeming (24 Aug. 1484), maar die der kroning (12 Sept. 1484) als uitgangspunt genomen. Evenzoo in de twee volgende bullen, die op denzelfden datum zijn uitgevaardigd.

wetten en bepalingen van wereldlijke personen, waardoor de Windesheimsche kloosters belemmerd worden in het aanvaarden van erfenissen, die hun leden zouden toekomen, indien deze niet ten klooster waren gegaan, voor nul en van geenerlei waarde, en gebiedt dergelijke, met de kerkelijke vrijheid strijdende artikelen uit de wetboeken weg te nemen.

Afschrift van Bondam, n°. 70. Verg. boven, dl. II, blz. 79, noot 1.

1486 (26 Aug.; Rome). Paus Innocentius VIII draagt aan de abten van S. Jacob buiten Mainz, S. Laurens buiten Utrecht, en S. Michiel te Hildesheim op, de voorgaande bul te handhaven, met toepassing van kerkelijke straffen op de tegenstrevers, zonder recht van appèl.

Afschrift van Bondam, n°. 71. Verg. boven, dl. II, blz. 79, noot 1.

1486 (26 Aug.; Rome). Paus Innocentius VIII, van de Windesheimers vernomen hebbende, dat de bisschoppen, onder welke hunne kloosters ressorteeren, voor de wijdingen van kerken, altaren, kelken, kleederen enz. geld trachten te vorderen, door het betalen waarvan de eerstgenoemden vreezen simonie te plegen, vergunt hun, deze handelingen door onverschillig welken bisschop te doen volbrengen. Voorts staat hij hun toe, hunne weggeloopen kloosterbroeders, waar ook gevonden, op eigen gezag te vatten en in te kerkeren, onder inroeping, zoo noodig, van den wereldlijken arm.

Afschrift van Bondam, n°. 72. Verg. boven, dl. II, blz. 79, noot 1, en blz. 82, en zie ook op 6 Nov. 1413 (blz. 285 v.), 22 Nov. 1436 (blz. 290), 22 Jan. 1460 (blz. 292 v.) en 1523 (blz. 302).

1486 (16 Nov.; Rome 1). Paus Innocentius VIII, van de Windesheimers vernomen hebbende, dat de weleer door Eugenius IV aangestelde beschermers hunner goederen, namelijk de abt van S. Jacob te Luik, de deken van S. Salvator te Utrecht, en de officiaal van Keulen, uit vrees voor sommige hertogen, graven en heeren niet handelend durven optreden, draagt de bedoelde bescherming op aan de abten van S. Jacob buiten Mainz, van S. Laurens buiten Utrecht, en van S. Michiel te Hildesheim, met dezelfde macht alsof de oorspronkelijke brief dienaangaande tot hen ware gericht.

Afschrift van Bondam, n°. 73. Verg. boven, dl. II, blz. 79, noot 1, en blz. 138, en zie op 11 Nov. 1431 (blz. 288).

1487 (6 Maart; Rome 2). Paus Innocentius VIII, onderricht zijnde, dat

1) „Pontificatus nostri anno tercio".

2) In het stuk zelf staat 1486 (in woorden), doch de bijvoeging „Pontificatus nostri anno tercio" maakt duidelijk, dat ons jaar 1487 is bedoeld.

op het tijdstip, toen hij aan het Kapittel van Windesheim al de privilegiën der Lateraansche congregatie verleende, bij de Roomsche curie een geschil aanhangig was tusschen het Kapittel en den bisschop van Kamerijk over de exemtie van het vrouwenklooster Faconshof te Antwerpen, alsmede dat de bisschop uit het stilzwijgen hierover in de pauselijke bul aanleiding heeft genomen, om zijne rechten op de visitatie van het genoemde klooster te doen gelden, bepaalt, dat de zaak moet beschouwd worden, alsof op het oogenblik van het verleenen der privilegiën het geschil reeds geëindigd was.

Afschrift van Bondam, n°. 63. Verg. boven, dl. II, blz. 79, noot 1 (alwaar abusievelijk 7 Maart 1486 is gedrukt), en vooral blz. 139. Verg. ook dl. III, blz. 220, en zie voorts op 11 Apr. 1486 (blz. 296) en 6 Apr. 1490 (blz. 299).

1487 (19 Maart; Rome 1). Paus Innocentius VIII, door het Kapittel van Windesheim opmerkzaam gemaakt, dat sommige bepalingen in de aan het Kapittel verleende privilegiën der Lateraansche congregatie in de landen ten noorden der Alpen 2) tot verslapping van het kloosterleven zouden kunnen leiden, geeft volmacht, ze te wijzigen naar de eischen van het geweten en van het reguliere leven 3).

Afschrift van Bondam, n°. 64. Verg. boven, dl. II, blz. 79, noot 1 (waar minder juist 1486 is gedrukt), en blz. 81, noot 1. Zie voorts op 11 Apr. 1486 (blz. 296).

1487 (23 Maart; Rome 4). Petrus de Vicentia, auditeur generaal der Apostolische kamer, verklaart, dat voor hem gekomen is Willem, prior van het klooster Nieuwlicht bij Hoorn, als procurator van het Kapittel van Windesheim 5), met verzoek, om een gewaarmerkt afschrift te doen maken van eene door hem aangebodene, gezegelde kopie uit

---

1) Ook hier weder staat in het stuk zelf 1486, doch met de bijvoeging „Pontificatus nostri anno tercio"; dus ons jaar 1487.

2) „In ultramontanis". De Paus spreekt van uit zijn standpunt te Rome.

3) De „restrictiones aliquorum privilegiorum", dien ten gevolge gemaakt en door het Generaal Kapittel in 1490 bekrachtigd, zijn te vinden in afschrift bij Bondam, n°. 76, en in afdruk in de *Constitutiones* van 1553, p. 119 seq. (verg. boven, dl. II, blz. 81, noot 1). Zie ook tusschen de regels der „Bulla Innocentij octaui" in het „Compendivm privilegiorvm" achter de *Constitutiones*, p. 34—40.

4) „Pontificatus sanctissimi in Christo patris, domini nostri, domini Innocencij... anno tercio"; dus ook ons jaar 1487.

5) Waarschijnlijk dezelfde Willem Greben, die ook in 1475 als commissaris generaal van het Kapittel te Rome werkzaam was. Zie boven, dl. II, blz. 135, noot 3.

het register der pauselijke bullen. Het zegel, door beëedigde getuigen herkend zijnde als het ongeschonden secreet zegel, waarmede de uittreksels uit het pauselijk register plegen gesloten te worden, wordt de kopie geopend, en van de daarin vervatte bullen van Eugenius IV, d.d. 23 Febr. 1434, 30 Juni 1436, 12 Juli 1436, 12 Sept. 1437 en 10 Aug. 1441, allen betrekking hebbende op de kloostervereeniging van S. Justina, behoorende tot de orde der Benedictijnen 1), een notarieel afschrift gemaakt, dat, van de vereischte zegels voorzien, dezelfde kracht bezit als het origineel.

Afschrift van Bondam, n°. 65 (een zeer uitvoerig stuk van niet minder dan 56 bladzijden). Verg. boven, dl. II, blz. 81, noot 2.

1490 (6 Apr.; Rome). Paus Innocentius VIII, den bisschop van Kamerijk gemachtigd hebbende, om alle in zijne diocese gelegen kerken, kloosters enz., met uitzondering, wat deze laatsten betreft, van die der Cisterciënsen, Cluniacensen, Premonstratensen en Mendicanten, jaarlijks en zoo dikwijls hij zou noodig achten, te visiteeren of te doen visiteeren, en verzuimd hebbende, onder de uitgezonderden ook de Windesheimsche kloosters op te nemen, die sinds lang van alle bisschoppelijk toezicht waren vrijgesteld, herroept en vernietigt de verleende volmacht, zooveel de genoemde kloosters aangaat. Voorts wenschende, nadere inlichtingen betreffende den staat dezer kloosters te ontvangen, benoemt hij den abt van Kempen in het bisdom Keulen, dien van S. Jacob te Luik, en dien van Dickeling 2) in het bisdom Utrecht, om ze uit zijnen naam te bezoeken, en hem verslag te doen van hunne bevinding. Ten slotte draagt hij aan den abt van S. Laurens buiten Utrecht, den abt van S. Maria te Luik, en den deken van S. Andreas te Keulen op, voor de uitvoering van dit een en ander te waken en de kloosterlingen tegen den bisschop te beschermen.

---

1) Tot de voorrechten der Lateraansche congregatie, die door Innocentius VIII bij bulle van 11 Apr. 1486 aan de Windesheimers waren toegekend (zie boven, blz. 296), behoorden ook al de privilegiën der „Congregatio S. Justinae de Padua, Ordinis S. Benedicti" (zie het afschrift van Bondam, n°. 62, pag. 34 seq., of Pennottus, l. l. p. 713). Men had er dus belang bij, die privilegiën in gewaarmerkt afschrift te bezitten. Nog vier andere voorrechtsbrieven, door denzelfden paus Eugenius IV, bij bullen van 1 Nov. 1434, 7 Juli 1436, 1436 (zonder opgave van maand of dag) en 1 April 1437, aan dezelfde „Congregatio monachorum unitatis, alias de observantia S. Justinae Paduanensis, Ordinis S. Benedicti" geschonken, kan men vinden in het afschrift van Bondam, n°. 66—69. De bijvoeging op den rand „non transumpta" duidt echter aan, dat zij naar geene geauthentiseerde kopie zijn genomen.

2) D. i. Dikninge, anderhalf uur zuid-oostelijk van Meppel.

Afschrift van Bondam, n°. 74. Verg. boven, dl. II, blz. 79, noot 1, en blz. 140, en zie op 11 Apr. 1486 (blz. 296), 6 Maart 1487 (blz. 297 v.) en 4 Mei 1490.

[1490]. Paus Innocentius VIII verbiedt den bisschop van Kamerijk, tegen de kloosters van het Windesheimsch kapittel iets aan te vangen of te beproeven 1).

Korte inhoud in het „Compendivm privilegiorvm" (achter de *Constitutiones* van 1553), p. 48. Verg. boven, dl. II, blz. 141, de noot.

[1490]. Paus Innocentius VIII draagt aan den abt van Kempen in het bisdom Keulen, aan dien van S. Jacob te Luik, en dien van Dickeling in het bisdom Utrecht op, de kloosters en kloosterlingen der Kamerijksche diocese te bezoeken, en hem verslag te doen van hunne bevinding.

Korte inhoud in het „Compendivm", p. 48.

[1490]. Paus Innocentius VIII draagt aan den abt van S. Laurens te Utrecht, aan dien van S. Maria te Luik, en aan den deken van S. Andreas te Keulen op, het Kapittel van Windesheim te beschermen, en niet toe te staan, dat het door den bisschop van Kamerijk wordt lastig gevallen.

Korte inhoud in het „Compendivm", p. 48 seq.

1490 (4 Mei; Rome). Paus Innocentius VIII beveelt den abt van Kempen, dien van S. Jacob en dien van Dickeling, de hun opgedragen kloostervisitatie in haar ganschen omvang ten uitvoer te leggen, ondanks de pogingen van den bisschop, om haar te belemmeren 2).

Afschrift van Bondam, n°. 75. Verg. boven, dl. II, blz. 79, noot 1, en 140, noot 4.

1513 of '14 3). Het Kapittel van Windesheim verzoekt paus Leo X,

---

1) Dit en de twee volgende stukken ontbreken in het afschrift van Bondam en komen in hun geheel ook elders niet voor. Ik heb ter aanvulling dezer leemte gebruik gemaakt van den korten inhoud in het „Compendivm", waar zij als 11de, 12de en 13de bul van Innocentius VIII worden opgegeven, terwijl de bij Bondam voorkomende van 4 Mei 1490 blijkbaar dezelfde is als die, welke hier de 14de heet.

2) Hiermede zijn de voorrechtsbrieven van het Windesheimsch kapittel, zoovelen zij in het afschrift van Bondam voorkomen, ten einde.

3) Leo X werd tot paus gekozen 15 Maart 1513; de kopie is van 10 Nov 1514. De dagteekening van het verzoek moet dus tusschen deze datums liggen.

de privilegiën, die het van diens voorganger Innocentius VIII ontvangen heeft, te willen bekrachtigen 1).

Kopie in een oorspronkelijk stuk van 10 Nov. 1514, berustende in het Belgisch rijksarchief (*Inventaire* als boven, n°. 38). Verg. boven, op 11 Jan. 1485 (blz. 295).

1520 (28 Jan.; Rome). Paus Leo X geeft, op verzoek van den prior superior van het Windesheimsch kapittel, nadere verklaring aan de door Innocentius VIII geschonken vergunning, waarbij de prior superior, de visitatoren en prioren, alsmede de plaatsvervangers van deze laatsten bij afwezigheid, aan hunne onderhoorigen absolutie en dispensatie van excommunicatie, interdict en suspensie mogen geven, bepalende, dat het noch zijne bedoeling 2), noch die van Innocentius en andere voorgangers was of is, dat men zonder toestemming zijner superieuren en buiten het klooster een biechtvader naar eigen keuze zou mogen nemen, gelijk sommigen hebben gedaan.

Afgedrukt in het „Compendivm", p. 50—52. Verg. boven, dl. II, blz. 144, en zie op 11 Apr. 1486 (blz. 296).

1521. Paus Leo X, ten vorigen jare aan den Utrechtschen bisschop Philips van Bourgondië volmacht gegeven hebbende, om alle geëximeerde kloosters in zijne diocese éénmaal te visiteeren of te doen visiteeren, trekt dit verlof in, zooveel Windesheim en eenige andere kloosters betreft, wijl het met hunne privilegiën in strijd is, verklarende hen „prorsus exemptos et in ius ac proprietatem beati Petri et sedis eiusdem ac protectionem susceptos".

Gelijktijdige, doch niet geheel volledige kopie van den brief aan den bisschop, afgedrukt bij Dodt, *Archief voor kerkelijke en wereldsche geschiedenissen, inzonderheid van Utrecht*, dl. V (Utr. 1846), blz. 297 v.; korte inhoud in het „Compendivm", p. 52, waaraan ik de jaartallen en de verklaring van volkomen exemtie heb ontleend. Niet onwaarschijnlijk waren het twee verschillende stukken, waarvan het eene aan den bisschop, het andere aan het Kapittel van Windesheim was gericht. Verg. overigens boven, dl. II, blz. 82 v., 144 v., en zie vooral ook op 29 Juni 1461 (bl. 293), 17 Juli 1477 (blz. 295) en 11 Apr. 1486 (blz. 296).

---

1) Aangaande de bekrachtiging is mij niets zekers gebleken. Het „Compendivm privilegiorvm" maakt er geen melding van, en dit pleit er niet voor. Doch zie de volgende noot.

2) Ligt hierin ook eene aanwijzing, dat paus Leo de privilegiën, door zijn voorganger Innocentius geschonken, volgens den wensch der Windesheimers had bekrachtigd?

1523. Paus Clemens VII bekrachtigt met zijn zegel eene reeds door zijn voorganger Adriaan VI uitgevaardigde, maar door diens dood ongezegeld gebleven bul, waarbij het Generaal Kapittel van Windesheim wordt gemachtigd, zijne onderhoorigen, die zich zonder verlof hunner priesters buiten hunne kloosters ophouden, derwaarts terug te voeren, zoo noodig onder inroeping van den wereldlijken arm 1).

Korte inhoud in het „Compendivm", p. 52. Verg. boven, dl. II, blz. 82, 145, en zie ook op 26 Aug. 1486 (blz. 297).

1573 (16 Dec.; Rome). Paus Gregorius XIII bevestigt de privilegiën, die zijne voorgangers aan de Windesheimsche congregatie hebben geschonken, voor zooverre zij niet strijden met de besluiten van het Concilie van Trente, en bekrachtigt de bepalingen, waarbij de genoemde Congregatie geheel wordt gereorganiseerd.

Oorspronkelijk stuk in het Belgisch rijksarchief (*Inventaire* als boven, n°. 45). Afgedrukt beneden, in Bijlage IX. Verg. boven, dl. II, blz. 157—161, alwaar een breed overzicht van deze bul is gegeven.

1590 (16 Aug.; Brussel). Philips II, koning van Spanje, bevestigt de bovengenoemde bul van paus Gregorius XIII.

Oorspronkelijk stuk in het Belgisch rijksarchief (*Inventaire* als boven, n°. 47). Afgedrukt beneden, in Bijlage X. Verg. boven, dl. II, blz. 156, noot 2.

1619—1792. Beschrijvingsbrieven voor vergaderingen van het Generaal Kapittel van Windesheim, bijeengezameld door den Frensweegschen regulier Karel van Cooth.

Oorspronkelijke stukken in een folio-band, getiteld *Capitula Generalia Congregationis Laterano-Windesemensis Canonicorum Regularium Sancti Augustini*, en als n°. 104, XI, berustende in de bibliotheek van het College St. Michel der paters Jezuïeten te Brussel. Verg. boven, dl. II, blz. 6, de noot; 80, de noot; 176. Zie ook Malou, *Recherches sur le véritable auteur* etc., 3me éd., Par. 1858, p. 419 suiv.

---

1) Twee plakkaten van Karel V, waarvan het eene (Brussel, 17 Febr. 1535) handelt over het apprehendeeren van weggeloopen kloosterlingen, het andere (Brussel, 20 Aug. 1535) over hetgeen met hunne goederen en inkomsten moet worden gedaan, dragen, ofschoon zij in het „Compendivm" (p. 53—56 en 56 seq.) in hun geheel zijn opgenomen en speciaal gewag maken van de regulieren der orde van S. Augustijn, geen uitsluitend Windesheimsch karakter. Ik heb ze daarom in deze lijst niet opgenomen. Verg. boven, dl. II, blz. 83, noot 2.

BIJLAGE VIII.

BUL VAN PAUS BONIFACIUS IX, WAARBIJ DE VOORGENOMEN OPRICHTING EN INRICHTING VAN HET KAPITTEL VAN WINDESHEIM WORDT BEKRACHTIGD 1).

16 Mei 1395.

(Zie boven, dl. II, blz. 11—13.)

Bonifacius episcopus, seruus seruorum Dei, ad perpetuam rei memoriam. Iis, que pro diuini cultus augmento et sacre religionis propagacione prouide facta sunt, ut illibata consistant, libenter adjicimus apostolici muniminis firmitatem. Sane peticio, pro parte dilectorum filiorum sancte Marie in Windesem et in Eemsteijn ac Fontis beate Marie prope Arnhem, necnon Noue Lucis prope Hoern, per priores solitorum gubernari, ordinis sancti Augustini, Trajectensis dijocesis monasteriorum, priorum et conuentuum, nobis nuper exhibita continebat, quod olim ipsi, pie ac juste attendentes, quod, quia in diuersis mundi partibus quam plura monasteria fraterna visitatione caruerant, in progressu sancte religionis ac in debita et regulari disciplina notabiliter perierant, et cupientes hujusmodi ipsorum monasteria in laudabili et debita obseruacione conseruari, ac scandalis et periculis, que verisimiliter exoriri possent, salubriter obuiare volentes, statuerunt et eciam se inuicem colligando ordinarunt, quod singulis annis capitulum generale per priores et canonicos eorundem monasteriorum celebraretur, et superior ac omnes alij priores eorundem monasteriorum cum ipsorum conuentibus eidem capitulo obedire tenerentur, prior vero ejusdem monasterii beate Marie

---

1) Gelijk boven, blz. 281, is gezegd, komt deze bul voor als n°. 1 in het afschrift der *Privilegia et Statuta Capituli Generalis Windesemensis*, vervaardigd onder toezicht van Bondam en thans als H. S. n°. 352 berustende in de Koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage. Zie voorts over eene schier woordelijke herhaling in eene andere bul van denzelfden paus, boven, dl. II, blz. 11, noot 4.

in Windesem esset et manere deberet superior eorundem, nisi, propter notabilem vtilitatem uel necessitatem dictorum monasteriorum, in duobus generalibus capitulis continuis omnes diffinitores concorditer eandem superioritatem cum priuilegijs suis ad aliud monasterium seu domum ipsius ordinis ducerent transferendam; et quod in eodem capitulo nominarentur electores diffinitorum, et diffinitores hujusmodi eligerentur ad instar capitulorum generalium, per priores et fratres ordinis carthusiensis alias celebratorum. Qui quidem diffinitores haberent vna cum superiore priore prefato plenariam potestatem statuendi, corrigendi et reformandi, que secundum Deum pro conseruacione religionis et ordinis sancti Augustini predictorum melius et vtilius viderentur expedire; ac quicquid ab eis omnibus, uel saltem a majori parte ipsorum, concorditer diffinitum foret seu statutum, publicaretur et diligenter tam a prelatis quam a subditis primo anno obseruaretur; secundo vero anno eadem statuta examinarentur, ac in tercio approbarentur, si approbanda viderentur; et si ea approbari contingeret, de cetero plenam haberent in omnibus eorum monasterijs firmitatem, ita tamen quod hujusmodi statuta quemquam ad culpam minime obligarent sed ad penam, nisi ea quis in contemptum dicti ordinis sancti Augustini transgredi presumeret. Et insuper statuerunt et ordinarunt, quod singuli priores dictorum monasteriorum per se aut per suas literas absolucionem officiorum prioratuum eis commissorum in generali capitulo petere annis singulis tenerentur, primo prior superior ab antiquiore priore, post eum subsequenter omnes a superiore priore, ac deinde fieret tractatus de absolucione singulorum priorum eorundem; quodque prefati diffinitores, in quantum eis videretur, hujusmodi priores et eorum quemlibet a regiminibus dictorum monasteriorum absoluere possent et conuentibus monasteriorum ipsorum significare, et quod conuentus monasterij, sic priore carentis, vocatis duobus alijs prioribus monasteriorum eorundem, qui electioni hujusmodi interessent, alium priorem sibi eligere valerent, dictaque electio per prefatos duos priores confirmari deberet. Que forma electionis et confirmacionis eciam obseruanda esset in obitu uel resignacione seu disposicione cujuscumque prioris alicujus monasteriorum eorundem. Si vero conuentus alicujus monasteriorum eorundem ex aliqua causa jure eligendi ipsis priorem, cum casus vacacionis adesset, priuati existerent, electio et confirmacio hujusmodi ad generale capitulum, si commode differri possent, alioquin ad ipsorum superiorem priorem immediate deuolueretur. Preterea prior superior, qui pro tempore foret, cum suo conuentu singulis annis super eisdem monasterijs et domibus ejusdem ordinis in casibus, qui ad capitulum generale commode differre nequirent, illam auctoritatem et potestatem haberet, quam habent predicti diffinitores dum generale capitulum hu-

jusmodi celebratur, et quod nulli ipsorum ad aliquem, preterquam ad superiorem priorem uel ad generale capitulum, liceret appellare; dictique diffinitores ordinarent visitatores, qui nomine predicti capituli singula monasteria et domos dicti ordinis, juxta formam eis ab eodem capitulo traditam, cum potestate corrigendi excessus tam in capite quam in membris visitarent. Ceterum ordinarunt, ut in omnibus monasterijs aut domibus eis colligatis uel subiectis aut in posterum subiciendis, cujuscumque dijocesis essent, in diuino officio omnes vniformiter seruarent secundum ordinarium ecclesie Trajectensis, demptis quibusdam historijs specialibus, quas Romana ecclesia noscitur non seruare, et additis resecatisque quibusdam alijs, secundum quod diffinitores capituli generalis religioni et deuocioni omnium ipsorum judicarent conuenire. Quare pro parte dictorum priorum et conuentuum nobis fuit humiliter supplicatum, ut statutis, colligacioni et ordinacionibus hujusmodi robur apóstolice confirmacionis adicere, ac quod, si aliqua alia monasteria dicti ordinis sancti Augustini in posterum construi contigerit, et statutis, colligacioni et ordinacionibus predictis voluntarie se submiserint, priuilegijs, supradictis quatuor monasterijs concessis, gaudere possint, concedere de benignitate apostolica dignaremur. Nos igitur hujusmodi supplicacionibus inclinati, colligacionem, statutum et ordinacionem prefata rata habentes, et grata illa auctoritate apostolica confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus; eadem auctoritate concedentes, quod, si in futurum aliqua alia monasteria ejusdem ordinis sancti Augustini construi de nouo contigerit et hujusmodi statutis colligacioni et ordinacionibus liberaliter et voluntarie se submittere voluerint, ut prefertur, gaudeant priuilegijs illis, quibus predicta quatuor monasteria quomodolibet gaudent seu eciam gaudere possunt; nonobstantibus constitucionibus apostolicis nec non statutis et consuetudinibus dicti ordinis sancti Augustini et alijs contrarijs quibuscumque. Nulli ergo omnino hominum licebit, hanc paginam nostre confirmacionis, communicionis et concessionis infringere uel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignacionem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus se nouerit incursurum. Datum Rome apud Sanctum Petrum, decimo septimo Kal. Junij, Pontificatus nostri anno sexto.

BIJLAGE IX.

BUL VAN PAUS GREGORIUS XIII, WAARBIJ DE VOORGENOMEN REORGANISATIE VAN HET KAPITTEL VAN WINDESHEIM WORDT BEKRACHTIGD 1).

16 December 1573.

(Zie boven, dl. II, blz. 157—161.)

Gregorius episcopus, seruus seruorum Dei, ad perpetuam rei memoriam. Eterni pastoris vices licet immeriti diuina propitiatione gerentes in terris, et ad Congregationum ac Monasteriorum et aliorum regularium locorum, necnon personarum in illis sub regulari habitu, mundanis abiectis illecebris, studio pie vite Altissimo famulantium, salubrem directionem nostre meditationis continuo reflexum dirigentes, nonnunquam eis a predecessoribus nostris, Romanis Pontificibus, concessa, vt firmius consistere comprobentur, etiam nostre approbationis et confirmationis munimine roboramus, ac ea, que pro statu prospero, necnon vtilitate et commodo Congregationum, Monasteriorum, locorum et personarum eorundem cum diuini cultus perseuerantia et regularis discipline conseruatione Religionisque incremento opportuna fore conspicimus, libenter statuimus et ordinamus, ac in his nostri pastoralis officij partes fauorabiliter impartimur, prout locorum, rerum et temporum diligenter pensatis circumstantijs, id in Domino conspicimus salubriter expedire. Sane exhibita nobis nuper pro parte dilectorum filiorum, Prioris Superioris et patrum Diffinitorum Congregationis Windesemensis, Canonicorum regularium Ordinis sancti Augustini petitio continebat, quod, licet abhinc annis ducentis dictus Ordo quam maxime floruerit, et in

---

1) Naar het origineel, berustende in het Belgisch Rijksarchief te Brussel (geschreven *Inventaire des chartes du prieuré de St. Martin à Louvain*, n°. 45). Zie de beschrijving van dit, ook uit een calligraphisch oogpunt merkwaardig stuk boven, dl. II, blz. 157, en verg. voorts dl. III, blz. 302.

tanta probe conuersationis regularisque discipline existimatione habitus fuerit, vt vix vllum in regijs illis ditionibus, Brabantia videlicet, Flandria, Geldria, Holandia, Phrysia et regione trans Isalam, oppidum sit, in quo non alterutrius sexus aliquod ipsius Ordinis Collegium reperiatur, et vix centum annorum spatio virorum quidem octuaginta, monialium vero tredecim Monasteria in dictam Congregationem coirent, preter alia feminei sexus Monasteria fere innumerabilia ab eadem Congregatione dependentia; nihilominus, temporum progressu et hominum vitio omnibus in peius ruentibus, illic quoque accidit, vt vicinis regionibus Lutherana heresi infectis, sicut publice in vrbibus et agris ciuilium Magistratuum contemptus maleque viuendi licentia invaluit, ita passim in Monasterijs Superiorum auctoritas, que omnium certe bonarum rerum in Religione monastica precipuum est fundamentum, indies magis ac magis ita corrueret, vt, cum improbitas et libertas cresceret, neque Superiores suos reprobros corrigere possent vel non auderent, non parua paupertatis, castitatis et solitudinis abiectio inde necessario sit subsequuta. His quoque accessit, quod, cum indies in multis regionibus pauciores ad Religionem monasticam aspirarent, coacti fuerunt, qui Religioni ib preerant, ex alijs partibus passim ignotos et indoctos iuuenes et fere egestate magis quam pietate inductos ad Religionem suscipere, ex quo frequentes apostasie subsequute et pauci ad regendum sunt inuenti idonei, ad quorum malorum opportuna remedia inuenienda, quum ex eo etiam summa difficultas esset, quod dicta Congregatio nullum erarium publicum aut annuos prouentus haberet, priuata vero Monasteria presentium et superiorum temporum malitia ita exhausta essent, vt ad publicas impensas conferre nihil possent, erat omnium rerum desperatio maior et curatio longe difficillima; sed post Prioris et Diffinitorum predictorum longam multorum annorum et consiliorum deliberationem super his in eorum Capitulo generali habitam, tandem ipsi Anno Domini Millesimoquingentesimosexagesimonono eidem cogitationi inherentes, inuenerunt in sua potestate ob causas predictas omnino non esse, vt tantis malis remedium inueniretur. Ne tamen tantam rem vt desperatam abjicerent, et tam egregie et late Congregationis vnionem cum tot animarum periculo et fidelium scandalo ad dissolutionem exponerent, illud vnicum remedium superesse iudicarunt, vt ad Apostolicam Sedem, tanquam piam Matrem omnium filiorum suorum morbis ac malis pro pietate condolentem, pro officio subuenientem, pro Vicario Jesuchristi Saluatoris nostri loco remedia scientem, recurrerent. Quam cogitationem predictam tunc necessariam tempore iam proxime seruati Capituli generalis longius differendam minime putauerunt, maxime quod, accrescentibus postea ex presentis et proxime preteriti annorum propter hereticorum bella grauis-

simis malis, cum multa dicte Congregationis Monasteria spoliata, occupata, excisa et concremata ac singula certe suis damnis affecta extiterunt. Quare pro parte Prioris et Diffinitorum predictorum nobis fuit humiliter supplicatum, quatenus nonnullis malorum suorum fontibus, nobis per ipsos apertis, de idoneis quoque eorum remedijs diligenti ratione excogitare et in premissis opportune prouidere de benignitate apostolica dignaremur. Nos igitur, qui dudum inter alia voluimus, quod petentes beneficia ecclesiastica alijs vniri, tenerentur exprimere verum amantium valorem secundum communem extimationem etiam beneficij, cui aliud vniri peteretur, et semper in vnionibus commissio fieret ad partes vocatis quorum interesset, prefate Congregationis conseruationi et augmento paterne consulere volentes, ipsosque Priorem et Diffinitores ac eorum singulos a quibusuis excommunicationis, suspensionis et interdicti alijsque ecclesiasticis sententijs, censuris et penis, a iure vel ab homine quauis occasione vel causa latis, si quibus quomodolibet innodati existunt, ad effectum presentium duntaxat consequendum, harum serie absoluentes et absolutos fore censentes, huiusmodi supplicationibus inclinati, vetera priuilegia et indulta per felicis recordationis Bonifacium viiij et Martinum v ac Eugenium iiij, necnon Pium ij et Sixtum etiam iiij ac Innocentium viij, necnon Leonem x et Clementem vij ac alios Romanos Pontifices, predecessores nostros, dicte Congregationi eiusque Monasterijs, Conuentibus, locis et personis concessa, quatenus in vsu sint et decretis Concilij Tridentini non contrariantur, apostolica auctoritate tenore presentium approbamus et confirmamus. Et insuper, quod persone dicte Congregationis, Ordinem ipsum expresse professe, et pro eis Monasteria, in quibus professionem huiusmodi emiserint, professione ipsa non obstante, in bonis omnibus hereditario iure succedere possint et debeant, perinde ac si in seculo permansissent, dummodo bona ipsa Monasterijs, non personis huiusmodi acquisita permaneant. Preterea, quod bona immobilia Congregationis et Monasteriorum huiusmodi in euidentem illorum vtilitatem, seruata vbique forma literarum a pie memorie Paulo papa ij, etiam predecessore nostro, desuper emanatarum, premissa tamen dilectorum filiorum Capituli generalis dicte Congregationis super hoc matura deliberatione et de eorum licentia, permutari et etiam vendi ac alienari possint, ita tamen, vt ad maioris cautele prouidentiam Ordinarius loci, seu eius Officialis ac maiorem ibi post pontificalem dignitatem obtinens, seu, eo absente vel impedito, omnium residentium pro tempore antiquissimus Canonicus, coniunctim procedentes, ea omnia forma predicta seruata exequantur. Et vlterius, quod Superiores et Conuentus Monasteriorum Congregationis huiusmodi astringi non possint ratione cuiuscunque iucundi aduentus aut primarum

precum, aliquem ad commorandum cum eis recipere, nisi qui ad suscipiendam Religionem predictam fuerit idoneus, ac maior et sanior eorum pars admittendum iudicauerit. Quo vero iam ad extirpationem vitiorum opportunis remedijs appositis procedatur, vt loco Prioris Superioris, qui idem fuit Prior Monasterij Windesemensis dicti Ordinis, olim Traiectensis, nunc vero Dauentriensis diocesis, habeant Priorem Generalem, qui nullius proprij Monasterij sit Prior, sed ab alijs curis liber toti Congregationi vacare ac intendere valeat, cum impossibile sit, vt aliquis proprium Monasterium regere et tam magnam Congregationem et latissime inter se dissitam vtiliter possit administrare. Ille vero Prior generalis, qui singulis triennijs mutabitur, quanquam primo triennio exacto continuari poterit, non autem secundo eligetur, prima vice ab omnibus Prioribus in Capitulo generali huiusmodi tunc presentibus, deinceps vero a solis patribus Diffinitoribus, adiunctis semper dicti Monasterij Windesemensis etiam Suppriore et fratre a consilijs siue Arcario, dummodo contingat electionem celebrari in eodem Monasterio Windesemensi et non aliter, hoc etiam pro eiusdem monasterij dignitate obseruato, quod Prior Monasterij Windesemensis huiusmodi, aliorum Monasteriorum more, de cetero eligendus sit perpetuus Diffinitor dicte Congregationis, qui, si contingat Priorem generalem infra annum mori, eius vicem gerat et suppleat vsque ad tunc proximi Capituli generalis celebrationem, auctoritate et tenore predictis statuimus et ordinamus. Et insuper, cum Congregatio huiusmodi neque ipsum Priorem generalem nullius proprij Monasterij Priorem futurum alere, neque ipse visitationes Monasteriorum obire, multo vero minus alia, que necessaria sunt, instituere absque reddito publico possit, et inter alia etiam necesse sit, libros chorales, officium diuinum continentes et ab hereticis plurimis in locis varijs casibus sublatos, quamprimum typis imprimi curari, sancti Saluatoris in Emsteyn prope oppidum Dordraci, et beate Marie Virginis in Hasca partium Phrysie, Harlemensis et Leevardiensis respectiue diocesis, dicti Ordinis Monasteria, que vastata et incensa existunt et de quibus consistorialiter disponi non consueuit, quorumque fructus, redditus et prouentus nulli priuatim sunt, sed omnes in communes dilectorum filiorum Conuentuum ipsorum sancti Saluatoris et beate Marie Monasteriorum vsus conuertuntur, cum omnibus eorum bonis mobilibus et immobilibus predicte Congregationi ad' communis Mense institutionem, ita quod liceat illius Priori generali, Diffinitoribus et alijs Superioribus et personis pro tempore existentibus, corporalem possessionem regiminis et administrationis Monasteriorum eorundem ac illorum bonorum per se vel alium seu alios propria auctoritate libere apprehendere ac in suos et dicte Congregationis vsus et vtilitatem conuertere, Ordinarij loci vel

cuiusuis alterius licentia desuper minime requisita, auctoritate et tenore predictis etiam perpetuo vnimus, annectimus et incorporamus, ita tamen, vt persone in eisdem Monasterijs sancti Saluatoris et beate Marie professe, quemadmodum etiam onera ecclesiastica eis incumbentia, per Capitulum huiusmodi ad alia eiusdem Congregationis Monasteria transferantur et distribuantur. Quia vero studia sacrarum literarum multis in locis exoleuerunt, volumus quod in singulis Monasterijs dicte Congregationis sit vnus Lector, qui vacuos Religiosorum animos docendo occupet; et si in proprijs Monasterijs aliquis ad id idoneus non reperiatur, accersatur ex alijs; aut si ne ibi quidem sit, precio conducatur. Quodque ad eundem finem etiam publice concionandi munus, quod olim quidem per priuilegia concessum, Prior et Diffinitores prefati postea, vt suis subditis solitudinis studium magis commendarent, ex vsu sustulerunt, restituatur, sic tamen, vt decreta Concilij Tridentini diligenter obseruentur. Quandoquidem vero proprietatis vitium, aut saltem simulachrum, multis in locis iam irrepsit, idque sub specie priuatarum bursarum, in quibus subditi suas pecunias apud Superiores ita habent, vt ad priuatum vsum, cum volunt, eas repetunt, et tenentur Superiores eas quasi debere reddere et recepta ac reposita scripto annotare, et quod peius est, sint aliquibus a suis amicis vel parentibus relicti vel assignati certi redditus pecuniarij, qui quotannis illis soluuntur, nonnunquam etiam per interpositam personam, quominus negotium intelligatur, vel etiam vt loco pecunie administrentur species herbarum vel aliud aliquid simile quod religiosis magis lubet, vt varie ille vnius lepre species omnes interdicantur, coganturque omnes ea, que recipiunt, siue ex incertis donarijs, siue certis et annuis redditibus, in commune conferre et statim ad Superiores deferre. Qui quidem Superiores faciant pro sua discretione, vt indigentibus nihil desit, recipientque ipsi redditus omnes, subditis quomodocunque assignatos, siue per instrumenta donationis inter viuos, siue per testamenta et legata mortuorum, etiam si in eis caueatur expresse, quod, nisi pecunie ad Religiosos, quibus assignate sunt, et in eorum priuatorum vsum peruenerint, ille amplius persolui non debeant. Quasquidem omnes et similes cauthelas reuocamus, cassamus et annullamus. Et vlterius, cum hec omnia, vt etiam alia multa, ex decretis Concilij huiusmodi peti et cognosci possint, Priorem, Diffinitores et personas Congregationis huiusmodi ad diligentem eorundem decretorum lectionem et obseruationem seriose exhortamur, quemodmodum etiam ipsos Priorem et Superiores excitamus et vrgemus ad seueram vitiorum correctionem, cum ex eo omnis discipline quamuis firma et necessaria custodia laxetur, infringatur ac tandem proteratur, si delinquentibus impunitas concedatur, et pro neglecta punitione addant contumaciam. Si qui vero post

ordinarias correctiones pertinaciores et desperati inueniantur, externis carceribus etiam per manum secularem includantur, vel etiam pro extremo remedio ad triremes dedantur; ita tamen vt, si illi ipsi rebelles postea, penitentia ducti ipsorum scelerum, ad gremium misericordie reuersi, ad Superiorum voluntatem et correctionem sese exhibuerint, post debitam veri doloris examinationem admittantur et recipiantur, sed non prius quam Capitulum generale huiusmodi super eorum receptione et modo penitentie iudicauerit. Quia vero illorum resipiscentia finem errori imponit, tanto erit equius, vt, quamdiu taliter dismembrati vel alias apostate a suis Monasterijs abfuerint, bona eorum, quecunque illa sint, in Monasterijs huiusmodi permaneant, et ab eorum procuratoribus, eodem modo ac si adhuc presentes essent, recipiantur. Bona quoque Monasteriorum dicte Congregationis, que aliquo ineuitabili, siue incendij, siue inundationis vel alio prorsus simili casu, exciduntur et pereunt, ad Congregationem huiusmodi cum cura et conseruatione personarum relictarum, et ad nullos alios, etiam si fundatores aut benefactores se esse pretendant, pertinere declaramus. Porro, cum in Congregatione capitulari huiusmodi inueniantur Monasteria vtriusque sexus non pauca, que ex recentiori fundatione ad ducentorum annorum etatem non perueniunt, conformarunt se tamen hactenus in horarum lectione et cantu ad eum modum, qui a principio Congregationis huiusmodi in dicto Ordine fuit receptus, vt propter vniformitatem retinendam eodem legendi et cantandi modo deinceps vti in multis locis, necnon quia penuria personarum valde laboratur, ac pauci, et illi plerumque inepti, ad Religionem perueniant, vt prefertur, quod prefati Prior et Diffinitores pro huic necessarie rei remedio opportuno duo Seminaria secularium clericorum, in quibus medie etatis adolescentes iam in literis aliquousque progressos recipiant, ac literis et pietate monasticeque vite rudimentis institui et veterem disciplinam ac eruditam pietatem ex tali stirpe reflorescere procurent, fundare et erigere possint, concedimus et indulgemus. Quia vero alterum et precipuum eorum Seminarium nusquam commodius collocari posset quam in oppido Amersfordensi, ditionis et diocesis Traiectensis ac in confinijs Holandie, Geldrie et Phrysie, vbi maxime personis laboratur, consistente, in ipsoque oppido reperiantur duo Ordinis et Congregationis huiusmodi virorum Monasteria, paucis ab hinc annis eo translata et necdum plene exedificata et alioqui tenuiter dotata, quorumque fructus, redditus et prouentus nulli priuatim (vt prefertur) sunt, alterum eorum, Curie Marie nuncupatum, quod tantum Sacellum cum tribus altaribus habet, ad vnius Seminarij erectionem cum dimidia parte illius bonorum, loco ipso et superstantibus edificijs non computatis, applicamus, fratribus eiusdem

monasterij Curie Marie professis ad alterum ei vicinum monasterium, videlicet sancti Joannis Euangeliste, cum altera dimidia parte bonorum huiusmodi translatis et incorporatis, ita tamen quod in prefatorum Seminariorum erectione, moderatione et regimine preter Capitulum huiusmodi nemo intromittere se debeat ac possit. Et quia veteres dicte Congregationis Conseruatores a diuersis Romanis Pontificibus nominati, nempe dilecti filij Abbas sancti Jacobi Leodiensis et Decanus ecclesie sancti Saluatoris Traiectensis ac Officialis Coloniensis, pro situ quorundam Monasteriorum longe distant, eisdem Conseruatoribus, quos nos auctoritate et tenore predictis etiam confirmamus, dilectos filios Abbatem sancte Gertrudis Louaniensis et Decanum secularis et collegiate ecclesie Hagensis, oppidorum Mecliniensis et dicte Harlemensis respectiue diocesis, adjicimus. Postremo dilectum filium nostrum Ludouicum, tituli sancti Honofrij presbiterum, Cardinalem Mandrucium nuncupatum, in Protectorem dicte Congregationis eisdem auctoritate et tenore deputamus et constituimus; decernentes omnia et singula premissa ab omnibus, quos illa quomodolibet concernunt et concernent in futurum, inuiolabiliter obseruari debere, necnon irritum et inane, si secus super his a quoquam quavis auctoritate scienter vel ignoranter contigerit attentari; inhibentes quoque, in virtute sancte obedientie et sub excommunicationis late sententie pena, omnibus et singulis personis, cuiuscunque status, gradus, ordinis vel conditionis extiterint, ne Priorem, Diffinitores et alios Superiores ac personas Congregationis huiusmodi desuper quomodolibet impedire, perturbare, molestare vel inquietare audeant vel presumant. Et nihilominus Abbatibus, Decanis et Officialibus predictis per apostolica scripta mandamus, quatenus ipsi vel vnus eorum, per se vel alium seu alios, presentes literas et in eis contenta quecunque, vbi et quando opus fuerit, ac quoties pro parte Prioris generalis et Diffinitorum ac personarum Congregationis huiusmodi desuper fuerint requisiti, solenniter publicantes eisque in premissis efficacis defensionis presidio assistentes, faciant auctoritate nostra Priorem generalem et Diffinitores ac personas Congregationis huiusmodi approbatione, confirmatione, statuto, ordinatione, vnione, annexatione, incorporatione, posteriori voluntate, reuocatione, cassatione, annullatione, declaratione, concessione, indulto, applicatione, adiectione, deputatione, constitutione, decreto et inhibitione ac alijs premissis pacifice frui et gaudere, ac presentes literas et in eis contenta huiusmodi ab omnibus, quos illa concernunt, inuiolabiliter obseruari, non permittentes Priorem et Diffinitores ac personas Congregationis huiusmodi desuper per quoscunque contra earundem presentium literarum tenorem quomodolibet molestari, contradictores quoslibet et rebelles per sententias, censuras et penas

ecclesiasticas aliaque opportuna iuris et facti remedia, appellatione postposita, compescendo, ac, legitimis super his habendis seruatis processibus, sententias, censuras et penas ipsas etiam iteratis vicibus aggrauando, inuocato etiam ad hoc, si opus fuerit, auxilio brachij secularis, non obstantibus priori voluntate nostra predicta ac Lateranensis Concilij nouissime celebrati, vniones perpetuas, nisi in casibus a iure permissis, fieri prohibentis, ac, quatenus opus sit, prefati Pauli predecessoris et aliorum Romanorum Pontificum et predecessorum nostrorum de rebus ecclesie non alienandis, necnon recolende memorie Bonifacij viij, similiter predecessoris nostri, qua cauetur, ne quis extra suam ciuitatem vel diocesim, nisi in certis exceptis casibus et in illis vltra vnam dietam a fine sue diocesis ad iudicium euocetur, seu ne judices, a sede prefata deputati, extra ciuitatem vel diocesim, in quibus deputati fuerint, contra quoscunque procedere aut alij vel alijs vices suas committere quoquomodo presumant, et de duabus dietis in Concilio generali edita, dummodo vltra tres dietas aliquis auctoritate presentium ad iudicium non trahatur, alijsque constitutionibus apostolicis necnon Congregationis, Monasterjorum et Ordinis predictorum iuramento, confirmatione apostolica vel quauis firmitate alia roboratis statutis et consuetudinibus, priuilegijs quoque, indultis et literis apostolicis, eisdem Congregationi, Monasterijs et Ordini illorumque Priori generali et alijs Diffinitoribus ac personis huiusmodi, sub quibuscunque tenoribus et formis, ac cum quibusuis etiam derogatoriarum derogatorijs alijsque efficacioribus et insolitis clausulis ac irritantibus et alijs decretis in genere vel in specie, etiam motu proprio et ex certa scientia, etiam consistorialiter et de fratrum nostrorum consilio ac alijs quomodolibet concessis, innouatis et approbatis. Quibus omnibus, etiam si de illis eorumque totis tenoribus specialis, specifica, expressa et indiuidua ac de verbo ad verbum, non autem per clausulas generales idem importantes, mentio seu queuis alia expressio habenda aut aliqua exquisita forma ad hec seruanda esset, tenores huiusmodi, ac si de verbo ad verbum, nihil penitus omisso et forma in illis tradita obseruata, inserti forent presentibus, pro sufficienter expressis habentes, illis alijs in suo robore permansuris hac vice duntaxat specialiter et expresse derogamus, contrarijs quibuscunque, aut si aliquibus communiter vel diuisim ab apostolica sit sede indultum, quod interdici, suspendi vel excommunicari non possint per literas apostolicas, non facientes plenam et expressam ac de verbo ad verbum de indulto huiusmodi mentionem. Nulli ergo omnino hominum liceat, hanc paginam nostre absolutionis, approbationis, confirmationis, statuti, ordinationis, vnionis, annexationis, incorporationis, voluntatis, reuocationis, cassationis, annullationis, exhortationis, decla-

rationis, concessionis, indulti, applicationis, adiectionis, deputationis, constitutionis, decreti, inhibitionis, mandati et derogationis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem omnipotentis Dei ac beatorum Petri et Pauli Apostolorum eius se nouerit incursurum. Datum Rome apud Sanctumpetrum, Anno Incarnationis dominice Millesimoquingentesimoseptuagesimotertio, Decimoseptimo Kal. Januar., Pontificatus nostri Anno Secundo.

BIJLAGE X.

BRIEF VAN PHILIPS II, KONING VAN SPANJE, WAARBIJ DE VOORGAANDE BUL WORDT BEVESTIGD 1).

16 Augustus 1590.

(Zie boven, dl. II, blz. 156, noot 2.)

Philips, by der gratie Goeds Coninck van Castillien, van Arragon etc. etc. etc., onsen lieven ende getrouwen den Cancellier ende luyden van onsen raede geordineert in Brabant, ende allen anderen onsen ende onser vassallen oft der smalre heeren, rechteren, justicieren, officieren ende dienaren ons voers. lants van Brabant ende van Overmaze oft heuren Stedehouderen, Saluyt. Wij hebben ontfanghen die oetmoedighe supplicacie vanden prior generael, difiniteurs ende canonicken regulieren des Capittels Generaal van Windesem, inhoudende hoe dat in den jaere xv[c] ende lxxiii zyne heylicheyt Gregorius den xiii[e] van dyen naeme, hen hadde gegundt zekere rechten ende privilegien naevolgende den vidimus vande bulle daeraff gedepescheert; ende begheerende de Suppli-anten dat deselve rechten ende privilegien hen onverbrekelyck onderhouden zouden wordden, soo waeren zylieden hunne toevlucht nemende tot ons, biddende oytmoedelyck dat ons gelieven wilde hen d'innehouden van der voers. bulle te confirmeren, ende voerts hen daeraff behoerlycke brieven van confirmatie te doen depescheren. Waerom zoe eest, dat wy desen aengesien (naedyen het vidimus van de voers. bulle in onssen voers. raede gesien is geweest) geneycht wesende ter beden des voers. supplianten, hebben wy inden gevalle als boven ende soe verre alst in ons is, die voers. bulle geconfirmeert, ende denselven supplianten

---

1) Het origineel met een gedeelte van het zegel in rood was berust in het Belgisch Rijksarchief te Brussel (geschreven *Inventaire des chartes du prieuré de St. Martin à Louvain*, n°. 47). Deze afdruk is genomen naar eene kopie, mij door den Heer Cuypers van Velthoven verstrekt. Verg. boven, blz. 302.

geoerloeft ende geconsenteert, oerloeven ende consenteren vuyt onser sunderlingher gracien by desen, dat sy de voers. bulle aengaende die voers. rechten ende privilegien volghende der selver bulle sullen moeghen genyeten ende gebruycken naer haere forme ende teneur, behoudelyck dat tselve nyet en geschiede tegheus ons, der privilegien van onsen voers. lande van Brabant ende der ordinantien by ons ende onse voersaten opt stuck vander bullen ende gracien appostolicque gemaackt. Ontbieden u daerom ende bevelen u ende eenen eyghelicken van u, soe hem toebehoeren ende aengaen sal moeghen, dat ghy den voirs. supplianten van deser onser tegenwoerdiger gracien, confirmatie, oerlove ende consent, in der vueghen ende maniere boven verhaelt, peyselyck ende vredelyck doen ende laeten genyeten ende gebruycken, cesserende alle beletten ter contrarien, want ons alsoe gelieft.

Gegeven in onser Stadt van Bruessele den zesthiensten Augusti int jaer ons Heeren duysent vyfhondert tnegentich, van onsen rycken, te wetene van Napels ende .... t' xxxvii, van Castillien, Arragon, Sycillien ende andere t' xxxv^e^, ende van Portugal t' xi^e^.

By den Coninck in zynen raide.

J. MUYSHOUT.

BIJLAGE XI.

NAAMLIJST VAN DE HOOFDEN DER WINDESHEIMSCHE KLOOSTER-VEREENIGING SINDS HARE OPRICHTING IN 1395 TOT HARE OPHEFFING IN 1811 1).

(Zie boven, dl. II, blz. 102, noot 1.)

A. Priores superiores Capituli Windesemensis.

Joannes Goswini Vos de Heusden, krachtens zijn priorschap te Windesheim als prior superior van het nieuw opgericht Windesheimsch kapittel opgetreden, 1395; gest. 2 Dec. 1424 2).

Gerardus Delft de Naeltwijc, gekozen na 2 Dec. 1424; op zijn dringend verzoek ontslagen omstr. 22 Apr. 1425 3).

---

1) Reeds bestaan er twee dergelijke lijsten. De ééne is die van Lindeborn, *Historia episcopatus Daventriensis*, Col. Agr. 1670, p. 367 seq.; de andere die van Foppens, in Miraeus en Foppens, *Opera diplomatica et historica*, Brux. 1723, tom. III, p. 448. De eerste omvat de jaren 1386—1656; de laatste loopt van 1573—1727. Beiden zijn niet zonder fouten (verg. boven, dl. II, blz. 102, noot 1). Ofschoon ik aan deze nieuwe naamlijst alle zorg heb besteed, durf ik voor hare volkomen nauwkeurigheid niet instaan, vooral ook omdat ik mijns ondanks vele namen en jaartallen alleen op gezag van Lindeborn en Foppens heb moeten overnemen. Van 1626 tot 1807 is de lijst bijna uitsluitend gegrond op eene tabel, die de HoogEerw. pater Bollandist Remi de Buck te Brussel met de meeste welwillendheid voor mij getrokken heeft uit den op blz. 302 genoemden folio-band met Beschrijvingsbrieven voor vergaderingen van het Generaal Kapittel van Windesheim, die in de even keurige als rijk voorziene bibliotheek van het Collège St. Michel der paters Jezuïeten te Brussel berust. — Bij de namen heb ik den Latijnschen vorm, voor zooverre deze gebruikelijk was, behouden. — Aangaande de meeste hoofden der Vereeniging kan men nadere berichten vinden boven, dl. II, blz. 102—176.

2) Zie boven, dl. II, blz. 102v.

3) Zie boven, dl. I, blz. 258, noot 4.

Wilhelmus Vornken, gekozen omstr. 22 Apr. 1425; op zijn dringend verzoek ontslagen in Mei 1454 1).

Joannes de Naeltwijc, tot 1459 2).

Theodericus Graviae, gest. 19 Nov. 1486 3).

Godfridus Graes, tot 1493 4).

Tilmannus Stuerman, tot 1496.

Joannes Rijseren, tot 1499.

Joannes de Leerdam, tot 1507.

Nicolaus Harderwijc, tot 1532.

Thomas Steck, tot 1550.

. . . . 5)

Joannes Gislenus de Balen, 1541—1551.

Ludolphus de Vollenhove, tot 1555.

Gerardus Bornius, gekozen vóór 7 Mei 1555 6); tot 1558.

Wolterus a Wenchem, tot 1573.

B. Priores generales Congregationis Windesemensis 7).

Marcellus Lentius, prior van het klooster Mariënhof te Amersfoort, later zich noemende prior van Windesheim, en meestal zich ophoudende te Keulen, gek. 1573; gest. 1603 8).

Michael de Riddere, prior van Rooklooster bij Brussel, gek. 1604; gest. 1607 9).

---

1) Zie boven, dl. II, blz. 106, noot 6, en blz. 125v.

2) Ik geef dit jaartal op gezag van Lindeborn, l. l. p. 367.

3) Zie beneden, aan het einde van Bijlage XIII. Verg. boven, dl. II, blz. 136.

4) Dit en de volgende jaartallen tot 1573 berusten alleen op de lijst van Lindeborn, l. l. p. 367, aan wien ook de meeste namen zijn ontleend.

5) Volgens Lindeborn, l. l., zal er tusschen de priores superiores Steck en Van Balen nog een ander zijn geweest, wiens naam hij niet kent.

6) Op dien dag namelijk schreef hij een officieel stuk, waarin hij zich betitelde als „prior superior Capituli ac Domus Windesemensis". Men kan dit stuk afgedrukt vinden bij v. Heussen, *Historia episcopatuum Foederati Belgii*, tom. II, p. 80 seq. Ik heb er ook de boven gebezigde spelling van 's mans naam aan ontleend. Zie voorts dienaangaande boven, dl. II, blz. 149, noot 5.

7) Dat in 1573 de titel van „prior superior" in dien van „prior generalis" werd veranderd, zie boven, blz. 309 (verg. dl. II, blz. 98, 158). Wie bij ontstentenis van een prior generaal tijdelijk regeerde, zie t. a. p. (dl. II, blz. 98).

8) Op de lijst van Foppens heet hij abusievelijk Martinus. Dat zijn ware voornaam Marcellus was, blijkt o. a. boven, dl. II, blz. 165, noot 1. Zie voorts aldaar, blz. 156, 162, 165. Het jaartal 1603 is aan Foppens ontleend.

9) Deze jaartallen zijn geput uit Sanderus, *Chorographia sacra Brabantiae*, Hag. Com. 1726, tom. II, p. 48.

Michael Caers, prior van het klooster 't Hoogwaardig Lichaam van Christus te Keulen, gest. 1613 of '14 1).

Wernerus Titianus, prior van het O. L. Vrouwe-klooster te Nuis, gest. 1615 2).

Albertus Luyckenius, prior van het klooster 't Hoogwaardig Lichaam van Christus te Keulen, bedankt 1620 3).

Paulus Schoof, prior van Rooklooster bij Brussel, gek. 1620 4); bedankt 7 Sept. 1626 5).

Joannes Schutzius, prior van het S. Meinulphus-klooster te Bodingen, gek. 7 Sept. 1626; gest. 1628 6).

Wilhelmus Herckenroy, prior van het klooster 't Lijden van Christus te Tongeren, gek. 28 Juni 1628; gest. 23 Maart 1632 7).

Joannes Smisman, prior van Rooklooster bij Brussel, gek. 10 Juli 1634; gest. 1635 8).

Michael Caersius of Glaeser 9), prior van het klooster 't Hoogwaardig Lichaam van Christus te Keulen, gest. 1642 10).

Joannes Bernardi, prior van het O. L. Vrouwe-klooster in Heer Izaäksbosch bij Nivelles, gek. 4 Mei 1643; gest. 30 Juni 1651 11).

---

1) Volgens de lijst van Foppens stierf hij in 1618; volgens Sanderus, l. l. tom. II, p. 49, in 1614. Lindeborn slaat hem geheel over, misschien tengevolge van den voorafgaanden voornaam, die eveneens Michael luidde.

2) Het jaartal is ontleend aan de lijsten van Lindeborn en Foppens. In het Belgisch Rijksarchief te Brussel (*Papiers d'état et de l'audience*, liasse n°. 484) bestaat nog eene acte van vrijgeleide, door de Aartshertogen aan Wernerus Titianus als Generaal van het Kapittel van Windesheim verleend; zij is gedagteekend 4 Apr. 1615.

3) Volgens Lindeborn en Foppens. Zie aangaande zijn naam boven, dl. II, blz. 167, noot 2.

4) Blijkens Sanderus, l. l. tom. II, p. 49.

5) Volgens de straks genoemde Beschrijvingsbrieven.

6) Beschrijvingsbrieven.

7) De eerstgenoemde datum is ontleend aan de Beschrijvingsbrieven; de laatstgenoemde aan Valerius Andreae, *Bibliotheca Belgica*, Lov. 1643, p. 319. Verg boven, dl. II, blz. 169.

8) De eerstgenoemde datum is ontleend aan de Beschrijvingsbrieven; het laatstgenoemde jaar aan de lijst van Foppens, alsmede aan Sanderus, l. l.

9) Zie over dezen tweeërlei naam boven, dl. II, blz. 170, noot 3.

10) Volgens de lijsten van Lindeborn en Foppens. De Beschrijvingsbrieven van dezen tijd ontbreken.

11) De eerstgenoemde datum is ontleend aan de Beschrijvingsbrieven; de laatstgenoemde aan Wiaert, *Historia Silvae-Isaacanae* (achter zijne *Historia Septifontana*, Brux. 1688), p. 152. Verg. boven, dl. II, blz. 171, noot 6.

Adolphus Crusen, prior van het O. L. Vrouwe-klooster te Nuis, gest. 1654 1).

Petrus Parijs, prior van het klooster Groenendaal bij Brussel, gek. 30 Apr. 1655; gest. 1656 2).

Petrus a Sancto Trudone, prior van het S. Maartensklooster te Leuven, gek. 1658; gest. 17 Sept. 1674 3).

Henricus Steckelenus, prior van het S. Pietersklooster te Daelhem, gek. 10 Mei 1677; leefde nog in 1683 4).

Augustinus Closset, prior van het S. Leonardus-klooster te Luik, gek. in het voorjaar van 1686; gest. vóór 17 Apr. 1689.

Joannes Zilles, prior van het O. L. Vrouwe-klooster te Nuis, gek. 17 Apr. 1689; bedankt 26 Apr. 1706.

Petrus Josephus Dumont, prior van Rooklooster bij Brussel, gek. 26 Apr. 1706; gest. 1712 5).

Bernardus Goeken, prior van het klooster S. Georgenberg of Grauhoff bij Goslar, gek. 1 Juli 1715; bedankt 23 Apr. 1725.

Augustinus Schepers, prior van het klooster van S. Jan Baptist te Aken, gek. 23 Apr. 1715; gest. kort vóór 9 Mei 1740.

Henricus Eickendorf, prior van het klooster S. Georgenberg of Grauhoff bij Goslar, gek. 9 Mei 1740; bedankt 11 Juni 1752.

Carolus Balthazar de Culembourg, prior te Zevenborren bij Brussel, gek. 11 Juni 1752; regeerde nog in 1763.

Joannes Adolphus Schmallen, regeerde in 1775; gest. vóór 7 Juli 1783.

Joannes Josephus Haas, prior van het klooster in 't Zand bij Stralen, gek. 7 Juli 1783; gest. vóór 3 Juli 1786.

Constantinus Belling, prior van het klooster S. Georgenberg of Grauhoff bij Goslar, gek. 3 Juli 1786; gest. 17 Jan. 1807.

---

1) Volgens Lindeborn en Foppens, die hem Cusen of Kusen noemen. De spelling Crusen is ontleend aan de Beschrijvingsbrieven, ofschoon ook hier weder, even als nog een paar keeren later, eenige ontbreken.

2) De eerstgenoemde datum is ontleend aan de Beschrijvingsbrieven; het sterfjaar aan de lijsten van Lindeborn en Foppens.

3) Het verkiezingsjaartal is ontleend aan de Beschrijvingsbrieven; de sterfdag aan Foppens, *Bibliotheca Belgica*, Brux. 1739, tom. II, p. 1008. Verg. boven, dl. II, blz. 172, noot 2.

4) Dit en bijna al het volgende is ontleend aan de Beschrijvingsbrieven. Bij vergelijking met de lijst van Foppens zal men zien, hoe weinig deze laatste is te vertrouwen.

5) Het sterfjaar is ontleend aan Sanderus, l. l. tom. II, p. 50.

BIJLAGE XII.

„PROPOSITA" VAN DEN LATEREN WINDESHEIMSCHEN PRIOR EN PRIOR SUPERIOR THEODORICUS GRAVIAE 1).

(Zie boven, dl. II, blz. 130.)

Incipiunt proposita karissimi patris nostri Theoderici Grauie. Dies festos volo diligenter colere, pro tunc me dando ad spiritualia exercicia pre alijs diebus. Vitabo tunc loqui ociosa, et precipue verba lesiua, nam huiusmodi dies sunt pro omni sua parte consecrata et dedicata oracionibus, lectionibus ac deuotis meditacionibus. Tunc eciam operam dabo instructioni et commonicioni proximorum. — Item veritatem nudam studebo pronunciare in relacionibus meis. Vbi tamen huiusmodi veritas esset lesiua fraterne caritatis, ibi caucius agam, salua tamen veritate, que, si non poterit publicari, poterit tamen caute celari. — Item regulam et statuta conabor in sua integritate seruare, ita vt in contrariam partem non habebo declinare. — Item volo integram mentem in sincera caritate gerere ad omnes homines, eciam ad emulos meos. — Item omni homini optabo suam eternam salutem, eciam graciam Dei et omnes virtutes sibi necessarias, eciam tantam prudenciam et scienciam, vt scire valeat infallibiliter certum iter veniendi ad regnum Dei. — Item omnia delicta huiusmodi caritatem expellencia siue eiusdem

---

1) Tot welke soort van godsdienstig-letterkundige voortbrengselen dit geschriftje behoort, is reeds in dl. I, blz. 26, aangewezen. Dat het omstreeks het jaar 1445 door den destijds te Windesheim ingekleeden auteur moet zijn vervaardigd, is in dl. II, blz. 130, gezegd. Op beide plaatsen is aangeduid, dat het hier zou worden afgedrukt naar het eenig bekende afschrift in H. S. nº. 349 der Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage, hetzelfde waaraan ook Bijlage I, V en XIII door mij zijn ontleend. Zie de beschrijving van dezen kleinen, maar netten en zeer merkwaardigen perkamenten codex boven, blz. 235. — Wat in het H. S. met robrik staat geschreven, heb ik gespatieerd doen drukken.

venialiter lesiua pro posse vitabo. — Item vitabo omnem symoniacam prauitatem. — Item studiose vitabo loqui verba lesiua et detractoria, siue audire. Hic latet laqueus magnus; hic valde fortiter caritas leditur, ymmo expellitur; vbi vero fuerit expulsa, [non] nisi per mortale delictum erit factum. Nesciunt homines grauitatem et enormitatem huius criminis, quia dampna fame, glorie, pacis et caritatis hic ablata, raro in regula iusticie restituuntur.

BIJLAGE XIII.

„TESTAMENTUM" VAN DEN WINDESHEIMSCHEN PRIOR EN PRIOR SUPERIOR THEODORICUS GRAVIAE 1).

(Zie boven, dl II, blz. 136 v)

Incipit Testamentum venerabilis patris nostrī Theoderici Grauie, quarti prioris in Windesem. Penes articulos subscriptos venerabiles priores domus nostre Windesemensis rexerunt suas personas, suum conuentum et suum generale capitulum. Ne igitur huiusmodi patrum successores huiusmodi articulos contradant obliuioni, sunt hic in scriptis renouati pro eorum obseruancia eternali.

Qvia domus Windesemensis caput est tocius generalis capituli regularium, ideo ibi vigilantissime erit agendum pro institucione boni et efficacis prioris. — In primis huiusmodi prior in timore Domini, in zelosa et rigorosa consciencia erit plenissime fundatus et radicatus; alias, huiusmodi fundamento sublato, stabit in graui periculo ipse et totus ordo. — Item in omnibus erit audacter et potenter agens, maxime vbi vertitur periculum ordinis et animarum. Quod si propterea oportebit eum incurrere auersionem et odium hominum quorumcunque, eciam magnatorum, non dolebit, sed pocius cum apostolis gaudebit, quia pro nomine Ihesu contumeliam pati dignus fuit 2). — Item huiusmodi pater erit plenissime

1) Evenals Bijlage I, V en XII is ook deze door mij ontleend aan H. S. nº. 349 der Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage. Voor de beschrijving van dit H. S. verwijs ik naar blz. 285. — Zie over het begrip van „testament" als geestelijke wilsbeschikking, laatste vermaning, spreuk van stervenden, enz., boven, dl. 1, blz. 200, en dl. II, blz. 302 v. — Dat dit „testamentum" van 1486 dagteekent, blijkt uit het onderschrift. — Ook nu weder is het met robrik geschrevene gespatieerd gedrukt.

2) Act. V: 41.

institutus et instructus in cognicione omnium priuilegorium et statutorum ordinis, a quibus numquam verbo aut scripto exorbitabit vel declinabit, sed pocius pro illis fortissime certabit. -- Item in generali capitulo virum magni zeli et virtutis se presentabit. Excessus, negligencias siue defectus in ordine commissos, patribus cum caritate et auctoritate insinuabit, quos tamen tollere et euellere cum assistencia huiusmodi patrum totis viribus laborabit. — Item patribus remocioribus illic comparentibus beniuolum, pium et discretum se exhibebit, eorum negocia in forma ordinis et statutorum pie expediet, ipsorumque precibus et votis salua ordinis disciplina liberaliter condescendet, aut, si id congruere non perspexerit, desuper racionem planam reddet. Ita profecto agendo, communem disciplinam et pacem promouebit, et huiusmodi patres in vinculo caritatis confederatos cum gaudio ad propria remittet. — Item plurimum sollicitabit, vt in generali capitulo in patrum et fratrum mensa seruetur ferculorum et poculorum antiqua mensura, nec ibi vltra solitum in qualitate ciborum fiat exorbitancia. — Item in conuersorum et aliorum extraneorum laicorum mensa eciam seruabitur silencij censura, et erit ibi lectio sacre scripture continua 1). — Item extra commune refectorium non fient priuate refectiones, nisi per patres egrotantes desuper licenciam obtinentes. — Item post completorium huiusmodi patres in cellis stabilius permanentes, ibi lectioni, oracioni et alijs spiritualibus exercicijs intencius inherebunt, quantum eis a negocijs capituli vacuum fuerit. — Item in scribendis suis literis et in responsis reddendis cautissime scribet, prouidendo vt in omnibus ordinis personis priuilegia et statuta capituli stricte seruentur. — Item, vbi pro huiusmodi literis scribendis et pro alijs grauibus negocijs expediendis a conuentu se absentauerit, ibi huiusmodi conuentus verbum murmuris non mouebit, quia salubrius nil pro tunc agere poterit. Alias conuentus in quiete non erit, quam diu suus huiusmodi prior in diuinis officijs et disciplinis secum suum pedem non fixerit. — Item, si necesse habuerit, pro necessitate causarum et personarum interdum in rigore ordinis aut statutorum dispensare, id non faciet nisi ex causa legittima et necessaria pro certi temporis mensura. — Item exemplaris erit, precipue in visitacione chori et refectorij, a quibus, et maxime a nocturnis matutinis, absque causa legittima se non elongabit. — Item in vsu suo nil preciosum, rarum aut singulare habebit, sed in omnibus se suis fratribus conformabit. — Item in suis cibis, indumentis, operimentis, mantellis et lectualibus exquisitus aut priuilegiatus non erit, nisi necessitate aut infirmitate cogente; alias in hijs omnibus

1) Zie boven, dl. I, blz. 157, noot 2.

suo gregi conformis erit. — Item, vbi poterit, publicum fugiet, cellam et solitudinem expetet, ibique Altissimo pro se et suo grege ardentes preces profundet. Officinas nichilominus laicorum interdum adibit, vbi, si defectuosa et antiquis moribus aduersa perspexerit, ea de medio tollet, sicque huiusmodi officia in terminis patrum suorum manutenebit. — Item verba inutilia, vana, scurrilia et lesiua in medium proferre aut audire abhorrebit, sed vbi inciderint, ea modeste aut auctoritatiue amouebit. — Item, vbicunque in conuentibus aut congregacionibus comparuerit, ibi verbum salutis et edificacionis ad manum habebit, quod ibi pronunciare studebit 1). — Item patribus et deuotis vtriusque sexus personis in suis negocijs maxime spiritualibus tractandis et expediendis fidelis erit, et pro huiusmodi negociorum execucione labores quoscunque prompte subibit. — Item extra monasterium in itinere si egerit, tunc hospicium non apud seculares aut magnatos, sed in domibus religiosorum aut congregacionum deuotarum recipiet, ibique suas expensas, si opus fuerit, liberaliter persoluet. — Item de cura et salute animarum, ymmo et de regimine tocius capituli generalis, secum tractare, ruminare, deliberare, concludere et determinare sepissime studebit, ibique singula pericula et dispendia in ordine emersura a remotis prospiciet, eaque pro posse cum suis occasionibus de medio tollet. — Item coram hominibus modestus et auctoritatiuus, coram Deo vero in suo corde humilimus, indignus, abiectus, ymmo et suorum fratrum pedibus subiectus erit. Sic enim in veritate se humiliando graciam vberem in suo regimine obtinebit, quam alias per elacionem sue mentis perdet aut non recipiet. — Item in hospitalitate bonum medium seruabit, que tamen plus sobria, frugalis et monastica quam erit sumptuosa. Bona clericorum sunt bona pauperum, viduarum et pupillorum, in quorum necessarium vsum huiusmodi bona venient exponenda. Fercula igitur et preciosa pocula non venient in huiusmodi mensa offerenda, quia talia regum et principum sunt nutrimenta. — Item religiosi et deuoti viri, si domicilium nostrum expecierint, caritatiue tractandi, nichilominus edulio verbi diuini erunt et ipsi pascendi. Magnati vero, si comparuerint, erunt in bona modestia tractandi, sed tales non sunt multum inuitandi aut ad hospicium nostrum conuocandi. Scolares vero et clerici Dauentrie aut Zuollis studentes, ex antiquissimis temporibus in nostro monasterio comparuerunt, ibi suam hospitalitatem in caritate recipientes 2). — Item personas qualescunque in sublimitate leuatas, matronas eciam et seculares domicellas, non

1) Zie een voorbeeld van zulk eene toespraak, door den auteur zelven gehouden, in de volgende Bijlage.

2) Verg. boven, dl. I, blz. 198—200.

visitabit, ad earum domicilia non declinabit, neque easdem ad sua prandia et conuiuia in monasterio celebranda inuitabit. Stabit enim monastica disciplina in graui ruina, vbi fuerint huiusmodi conuiuia. — Item in recepcione personarum, et maxime clericorum, integer et legalis erit, ibi ab omni symonie ac auaricie specie et colore plenarie abstinebit; quare huiusmodi clericis in suo victu et vestitu, ymmo et in alijs vite necessarijs, de bonis conuentus communibus liberaliter prouidebit, atque eorum induta vestimenta in monasterio ad eorum aut aliorum vsum conuerti non permittet, sed pocius penes eorum votum ea pauperibus distribui faciet. Id iam in Windesem pluribus annis est seruatum, et in solidam consuetudinem traductum, quare cum Dei gracia in euum veniet continuandum. — Item clericos competenter edoctos, bene vociferatos, corpore robustos, et morum probitate conspicuos, de honesta parentela, sed non ex propinquo sanguine procreatos, cum deuotorum patrum consilio recipiet. Verum si ex locis vicinis huiusmodi clerici fuerint recipiendi, ibi caucius aget, quia tales non nisi in modico numero admittet. Inde in pluribus monasterijs grauissima prouenerunt onera et corporalia pericula; desuper habentur viua experimenta 1). — Item huiusmodi clericos sic receptos in optimis moribus instilui et in spiritualibus exercicijs de vita et passione Domini faciet fundari. Nisi enim per huiusmodi exercicia spiritum deuocionis et feruoris hauserint, vacui et aridi permanebunt. Quare cellam, silencium et solitudinem abhorrentes, bestiales motus suarum sensualitatum in omni tempore et loco enutrire debebunt. In huiusmodi igitur spiritus inopia incedentes et ita dietim proficientes, sanctam disciplinam ex monasterio radicitus euellent, illucque animarum multarum grauem ruinam introducent. — Item inuesticiones et professiones huiusmodi clericorum et primarum missarum decantaciones, prout pluribus annis iam est seruatum, in secreto et in occulto faciet celebrari, in absencia suorum consanguineorum et aliorum quorumcunque amicorum, ibique nulle in prandijs siue in alijs rebus fient solempnitates, preter spaciamentum quod conceditur conuentui in inuesticione et professione predictis in nostris statutis. — Item, vbi quemcunque fratrem in priorem, et precipue in monialium rectorem promouebit, ibi vigilantissime aget, nam huiusmodi periculosa officia, nisi dignis, ydoneis, timoratis et conscienciosis fratribus, dudum optime cognitis, non imponet; consilium nichilominus aliorum virorum prudentum ac deuotorum in hac re interueniet. Minora vero officia, eciam laycalia, non committet nisi personis in timore Dei radicatis, quorum sana consciencia et integra vita scitur fere ab omnibus esse probata. —

1) Zie bijv. boven, dl. I, blz. 116.

Item huiusmodi prior vigilabit artissime super clausura monialium, vt illa penes tenorem iuris et statutorum stricte seruetur. — Item dabit operam, in huiusmodi clausuris personas non multiplicari, sed numerum statutorum ibi seruari. Ita necessarium erit fieri; nam communiter ibi symonia est in propinquo, quia paupertas ibi proponitur in recepcionis huiusmodi ostio. — Item, quia pastor animarum nedum ex caritate commonere, sed eciam ex auctoritate astringitur suos subditos corripere et punire, ideo, vbi excessus, transgressiones et crimina in suam noticiam prodierint, ibi linguam mouebit, in priuato si occulta, in publico vero si huiusmodi crimina fuerint notoria. Verum si huiusmodi lingua increpatoria parum profecerit, procedet in medium monastica censura aut corporalis pena, que eciam cum merore tollent huiusmodi mala et pericula. Preterea in huiusmodi correctione si remissus fuerit, graui periculo subiacebit, quia illorum criminum actor erit, que tollere debuit, potuit et non abstulit. Insuper pro huiusmodi excessibus cognoscendis inquisicionem interdum faciet, parietem (penes sentenciam Ezechielis 1) perfodiet, intus prospiciet, quia, vbi non putatur, corrigenda et punienda reperiet. — Item venerabilis et religiosus prior, pater Johannes Huesden, primus prior huius loci defunctus, cum esset moriturus, suis filijs nobile testamentum in tribus articulis conclusum condidit et reliquit, quod cum effectu manuteneri voluit. In primis disposuit, quod pro nullis temporibus prior aut fratres equitando suum iter facerent, sed pocius officio pedum aut vectura curruum; item, vt in suis et in hospitum suorum mensis aut ferculis numquam de proprio haberent assaturam carnium; item, vt sua indumenta, operimenta, cappas, subtilia, tunicas et alia sua tegumenta deferrent bene peciata, atque in suis scissuris et rupturis bonis pecijs reparata 2). Huiusmodi igitur pater ostendet se dicti venerabilis prioris legittimum successorem et sui equepredicti testamenti legalem executorem; quare huiusmodi articulos prenarratos in stricto rigore seruabit, eosque sue in obseruancie plenitudine ad suos posteros deportabit. Ita eciam agere astringitur ex iuris decreto, quia dicti testamenti obseruancia est legittime prescripta et spacio centum annorum in bona fide continuata. — Item ex consuetudine antiquata, eciam spacio dicti centenarij seruata, faciet haberi in vsu vasa lignea et non stannea, in quibus presentantur in mensa fratrum et hospitum victualia. Insuper disponet, vt alia quecunque vtensilia conseruentur in sua simplicitate, vilitate et humilitate vetusta,

1) Ezech. XII: 12.

2) Zie over het eenigszins wankelend karakter van deze overlevering boven, dl. II, blz. 191, noot 1.

per suos predecessores deuote introducta. — Item, quia actus visitacionis actus est canonicus fructuosus et periculosus, ideo, vbi in huiusmodi opere sudauerit, legalis erit, excessus criminales et minores tam in capite quam in membris in rigore iuris et ordinis corrigere debebit. Verumptamen virtutem discrecionis vbique promouebit, nam secundum personarum et causarum exigenciam nunc vinum rigoris, nunc vero oleum dulcoris vulneribus egrotancium infundet, idque finaliter prouidebit, vt pax et disciplina pari pede ibi incedant, quodque homines diligantur et eorum errores de medio tollantur. — Item, quia bona ecclesiarum sunt bona pauperum, ideo huiusmodi pater manum largam in pauperes extendet eorumque inopie per denarios liberaliter subueniet 1). Ante omnia vero domesticis hominibus, matronis eciam et viduis, senio aut egritudine prolixa laborantibus, in locis vicinis degentibus, in vite sue necessarijs largiter prouidebit, que, si propriis manibus tollere non valuerint, eo casu per manum alienam huiusmodi necessaria in suis tugurijs ipsis ministrabit. — Item, quando diete trium ciuitatum in Windesem 2) seruantur, de earum causis et negocijs se non occupabit, cum ipsis non prandebit aut conuiuia seruabit, sed in disciplina conuentuali consistens, cum suorum fratrum collegio refectorium visitabit. — Item aliorum hominum eciam potentum dietas in monasterio suo indici, prefigi aut seruari non permittet, idipsum nedum inhibicioni apostolice, que in nostris priuilegijs emanauit, sed et monastice quieti, paci et discipline scitur contraire et repugnare. In contrarium sui predecessores verbo, scripto et facto egerunt, nam huius terre maiores et potenciores, pro huiusmodi dietis seruandis ingressum monasterij huius petentes excluserunt, et ad eorum introitum portas suas concluserunt, quos eciam ante fores huius monasterij in villa cum graui numero armatorum suas dietas tenere compulerunt 3). — Item in ciuitate Zwollensi in domibus secularium raro aut numquam racione inuitacionis aut alia quacunque occasione refectionem aut conuiuacionem recipiet. Idipsum sui predecessores in effectu seruauerunt, in vsum continuum traduxerunt, ac suis successoribus ita sancte edificacionis exemplum reliquerunt. — Item ex antiqua et longeua consuetudine non dabit vinum fratribus in refectorio, nisi in quatuor principalibus festiuitatibus et in

1) Zie boven, dl. I, blz. 198; verg. ook dl. II, blz. 311—313.

2) D. i. de landdagen der drie Overijselsche steden Zwolle, Deventer en Kampen. Zie boven, dl. I, blz. 83.

3) Dat de auteur, door volgens dit voorschrift te handelen, zich bij de groote heeren minder bemind had gemaakt, zie boven, dl. II, blz. 132.

prima die minucionum 1). Quum tamen vinum fuerit in precio suo excessiuum, non consueuit ex proprio cellario per potum 2) transire in refectorium.

Explicit Testamentum venerabilis patris nostri Theoderici Grauie, quod dictauit et legauit successoribus suis eodem anno, quo obijt, scilicet m°. cccc°. lxxxvi°. in die sancte Elizabeth.

1) Zie over de „lateldagen" boven, dl. I, blz. 200 v.

2) pro potu?

BIJLAGE XIV.

„ADMONITIO", DOOR DEN WINDESHEIMSCHEN PRIOR EN PRIOR SUPERIOR THEODORICUS GRAVIAE DEN 9den JUNI 1475 GEHOUDEN IN HET FRATERHUIS S. HIERONYMUSDAL TE DELFT 1).

In nomine Domini, amen. Anno eiusdem 1475, mense Junio, die nono, fuit in Hollandia prior de Windesem 2), qui accedens domum clericorum sancti Hieronimi 3), ob rogatum rectoris Delffensis charitatiuam eis fecerat ammonitionem 4), dicens:

Fratres dilecti, fundati in vera et perfectissima religione, videlicet in

---

1) De kennis van dit klein maar in meer dan één opzicht belangrijk geschriftje dank ik aan de vriendelijkheid van Dr. M. F. A. G. Campbell, bibliothecaris der Koninklijke Boekerij te 's Gravenhage, die er mij opmerkzaam op maakte, toen ik er nog juist in deze Bijlagen een plaatsje aan schenken kon. Het komt voor in een handschriftje ter genoemde Boekerij, gemerkt K 81[18] en bestaande uit drie quaterntjes papier, die te zamen 24 ongenummerde blaadjes in 12° beslaan. De drie quaterntjes werden tusschen eenige bijeengebonden incunabels gevonden; zij zijn beschreven met eene hand uit het laatst der 15de eeuw, en bevatten twee opstellen: *Tractatus Magistri Gabrielis Byell de communi vita Clericorum* [fol. 1r—21r] en deze *Ammonitio* [fol. 21r—24r]. Waren de woorden „prior de Windesem" reeds geschikt, om mijne aandacht te wekken, mijne belangstelling nam niet weinig toe, toen het jaartal 1475 mij in dien prior den merkwaardigen Dirk van Grave deed zien, en de inhoud mij bleek, leemten aan te vullen, dwalingen weg te nemen, gissingen te bevestigen. Wat ik in dit opzicht vond, is aan den voet der bladzijden aangeduid.

2) Theodoricus Graviae. Zie boven, blz. 318.

3) Zie over dit fraterhuis te Delft Delprat, *De broederschap van G. Groote*, 2de druk, Arnh. 1856, blz. 120—122.

4) Hij handelde dus zelf naar het voorschrift, dat hij dienaangaande aan anderen gaf. Zie boven, blz. 325.

charitate, quam detulit secum e coelo Dominus et Redemptor noster Ihesus Christus, qui in omni facto suo perfectissimus extitit. Cum igitur ille, qui plenarie perfectus erat, talem regulam cristiane religionis instituit, que est in charitate, absurdum et omnino hereticum videtur, si quis dixerit vel estimauerit in hac regula christiane religionis aliquid dimissum vel superfluum esse, quod perfectioni obuiare poterit. Nos vero, videlicet Regulares de Wyndesem, ad hoc ordinati sumus, ut in necessitate vobis protectioni et defensioni esse possemus 1), fundati nimirum a primo fratrum in Dauentria Rectore, domino scilicet et Magistro Florentio, quemadmodum litere fundationis domus nostre in presentiarum testantur 2). Nam in priori tempore plures quam modo deuoti fratres perpessi sunt tribulationes et persecutiones 3), et racionabiliter consultum fuit et institutum nostrum monasterium approbate religionis, regularium scilicet canonicorum, profitentium regulam sancti Augustini. Quapropter luce clarius patet, quosdam in ecclesia Dei regulas conficientes, Augustinum siue Basilium, Benedictum, Franciscum ceterosque qui regulam constituerunt, nequaquam presumpsisse regulam Christi et Apostolorum meliorare velle vel posse, sed duntaxat, aliquo spiritu sancto inspirante, composuisse per que facilius et melius et tutius regula christiane religionis posset obseruari. Vos igitur, charissimi fratres, seruetis consuetudines vobis traditas, et modum viuendi in communi et in charitate, quem hic inuenistis, usque in finem perseueranter conseruetis. Habetis enim maiorem aptitudinem utilissimorum exercitiorum, quam nos quidem occupamur, nocte dieque in choro cantantes 4). Vos autem habetis horas vestras ad scribendum sacros codices, quibus ditatis ecclesiam Dei, excepto quod et pecunias inde recipitis. Sed et plurimum temporis habetis ad studendum 5). Insuper id quod studetis refundere potestis in iuuenibus, qui apta sunt vasa ad Dei graciam suscipiendam 6). Quod est

---

1) Zie boven, dl. II, blz. 378 v.

2) Bevestiging en aanvulling van het gezegde in dl. I, blz. 49, 61—68; l. II, blz. 3, 370 v.

3) Zie boven, dl. II, blz. 379.

4) Verg. bij deze woorden van waardeering, waarmede het verhaalde in dl. II, blz. 135 v., slechts schijnbaar in strijd is, boven, dl. II, blz. 136, 369 v.

5) Alles in lijnrechte tegenspraak met het ongunstig oordeel, dat Delprat over het Delftsche fraterhuis heeft uitgesproken, als hij (a. w. blz. 121) zegt: „niets daarbij, naar ik zien kan, dat op letterkundig bedrijf doelt. Al die financiele omslag was eer hinderlijk dan bevorderlijk aan wetenschappelijke oefening. Handel in handschriften of drukwerken was hier onbekend".

6) Er werd in dit fraterhuis dus ook onderwijs aan jongelieden gegeven.

opus charitatis et Deo vehementer acceptabile, nimirum quia ad hoc precipue venit in mundum, ut viam virtutum ostenderet sua sanctissima conuersatione, sed et doctrine sue melliflua profusione. Vnde nec video in tota ecclesia vitam similiorem vite Domini nostri, et ob id nec meliorem nec sanctiorem. Nam quanto homo hic similior fuerit Domino nostro in hac vita, tanto propinquior erit ei in gloria. Et est huiusmodi exercitium multum iucundum, vt videlicet homo posset id quod studet fructuose et virtuose in alium refundere. Nam magni clerici, vt viri literati, gaudent hoc effundere, quod laboriose hauriunt sepe studendo. Beatus Thomas igitur questionem talem ponit: Sint in ecclesia duo ordines, videlicet vnus contemplatiuorum tantum, qui scilicet pro finali exercitio habent occupari circa diuinam contemplationem; alter vero contemplatiuorum, sed non tantum in hoc finem suum constituentium, sed super hoc etiam alios docentium id quod contemplantur, siue studendo siue ex Sancti Spiritus infusione. Queritur igitur, quorum exercitium melius est inter istos duos ordines. Qui breuiter respondendo concludit, quod primus modus vel ordo tutior est et securior, secundus vero magis meretur. Potestis igitur, charissimi, ad magnum peruenire premium, quamquam nullam facitis professionem 1), quia, quanto homo altior fuerit in charitate, tanto altior erit in gloria et Dei cognitione. Quod quidem sic potest demonstrari: Posito quod sint due persone, vnus scilicet doctor sacre pagine et excellentissime scientie, et vna mulier minime scientie, doctor autem ille eximius minorem habens charitatem, mulier vero maiorem. Decedit autem doctor; decedit et mulier. Minor erit ille doctissimus vir in Dei cognitione, fruitione et gloria, maior vero mulier in Sancte Trinitatis intelligentia et glorie excellentia, quia regnum Dei non in altitudine status, sed in amplitudine charitatis estimatur. Quam quidem charitatem, dilecti fratres, ostenditis quando ea, que studetis et cognoscitis, alios docere tam senes quam iuniores satagitis, quo fit etiam sepe, ut vosipsi inde instruamini. Nam qui alium docet et seipsum culpabilem recognoscit, redit ad cor et cogitare potest: ecce, talia et talia dico, exhortor et ammoneo, sed nec ipse facio; turpe est hoc; emendare volo, alioquin meipsum iudico. Ceterum, humano modo loquendo, vita vestra est iucundior quam nostra. Nam nostra adeo est solitaria, quod etiam tedium generat, nisi in via Dei exercitijs virtutum

---

1) Dit denkbeeld behoort geheel te huis in den oorspronkelijken Deventersch-Windesheimschen kring (zie boven, dl. II, blz. 6—8, 136, 369 v., 379 v.). Het wekt te minder verwondering in den mond van een man, die, zelf met den ouden geest bezield, alles zooveel mogelijk wilde terugbrengen tot den primitieven staat (zie boven, dl. II, blz. 129, 130, 136 v., en Bijlage XIII).

se fideliter exerceant. Vestra autem non ita est solitaria, nam inuicem visitatis, inuicem loquimini et socialiter et charitatiue pariter inuicem labores vestros alleuiatis 1). Sed nec sic mercedem vestram perditis. Mallem enim ego habere premium cum fratre, qui vobiscum in humilitate, charitate et obedientia usque ad finem perseuerauerit, quam cum regulare, quia non in altitudine etc. Iccirco, charissimi, in humilitate perseueretis, reptantes manibus et pedibus iuxta terram, quia sic charitas conseruari potest, non autem cum superbia et impetu. Nam apud superbos Deus, qui charitas est, locum non inuenit, sed apud humiles et quietos.

---

1) Indien dit alles woordelijk aldus is gezegd, daar het òf onder het hooren door een snelschrijvend broeder opgeteekend (zie boven, dl. II, blz. 193 v.), òf kort na het hooren door het vereenigd geheugen der broeders bijeengebracht kan zijn, dan is de spreker in zijne waardeering wel zoover gegaan, als hij bij mogelijkheid kon.

REGISTER.

A.

B.

C.

D.

F.

H.

I.

K.

L.

N.

P.

R.

S.

T.

V.

W.

X.

Z.

VERBETERINGEN.

Blz. 8, reg. 8 v. ond.: Ezinge in Groningerland; lees: Esens in Oostfriesland.
" 9, reg. 8 v. ond.: thans; lees: later te.
" 52, reg. 19—23, de woorden „en Johan — Busch, p. 112" te schrappen wegens het gezegde op blz. 198, noot 1.
" 60, reg. 15: vau; lees: van.
" 186, reg. 19: Clemes: lees: Clemens.
" 191, reg. 21: blz. 182; lees: blz. 122.
" 240, reg. 19: audem; lees: laudem.
" 307, reg. 1 v. ond.: grausi; lees: granis.
" 383, kol. 1, reg. 16 v. ond.: hondt; lees: houdt.

Dl. I, blz. 66 n. 4 aan te vullen uit dl. III, blz. 262 n. 2.
" " blz. 148 n. 3 aan te vullen uit dl. III, blz. 251 n. 15.
" " blz. 247, reg. 17, te verbeteren naar dl. III, blz. 216 n. 1.
" " blz. 303, reg. 22—24, te wijzigen naar dl. III, blz. 206, reg. 4.
Dl. II, blz. 67 n. 4 aan te vullen uit dl. III, blz. 282 n. 1.
" " blz. 128, reg. 8—14, te wijzigen naar dl. III, blz. 206, reg. 4.

